

นิราศสมัยใหม่ในกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์และไพโรจน์ทร์ ชาวงาม



นางสาวณัฐกาญจน์ นาคนวน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย

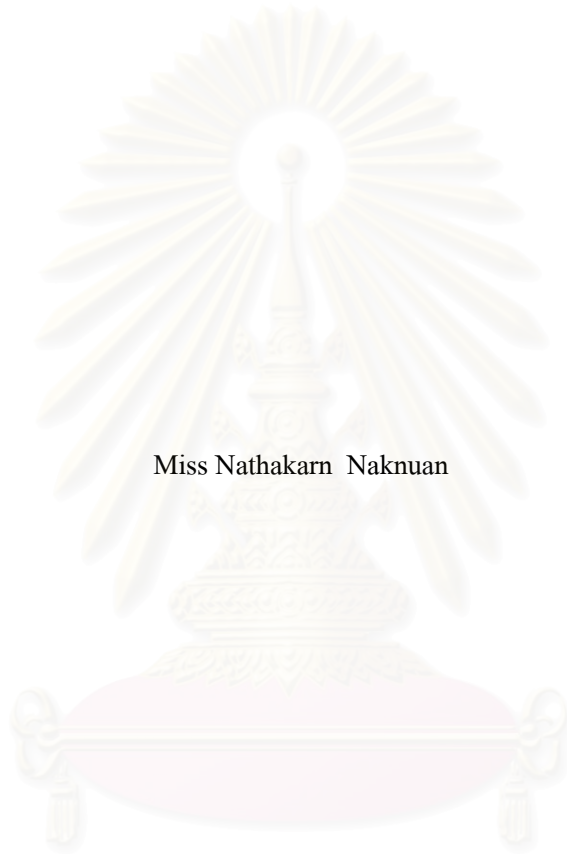
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา ๒๕๔๗

ISBN 974-17-6516-9

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

MODERN NIRAT IN THE POETRY OF
ANGKHAN KALAYANAPHONG AND PHAIWARIN KHAO-NGAM



Miss Nathakarn Naknuan

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

A Thesis submitted in Partial fulfillment of the Requirement

for the Degree of Master of Arts in Thai

Department of Thai

Faculty of Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2004

ISBN 974-17-6516-9

หัวข้อวิทยานิพนธ์

นิราศสมัยใหม่ในกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์และ
ไพโรจน์ ฆางาม

โดย

นางสาวณัฐกาญจน์ นาคนวล

สาขาวิชา

ภาษาไทย

อาจารย์ที่ปรึกษา

รองศาสตราจารย์ ดร.สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาามหาบัณฑิต

.....คณบดีคณะอักษรศาสตร์
(ศาสตราจารย์ ดร.ธีระพันธ์ เหลืองทองคำ)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.ชลดา เรืองรัชชลิขิต)

.....อาจารย์ที่ปรึกษา
(รองศาสตราจารย์ ดร.สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา)

.....กรรมการ
(รองศาสตราจารย์สุกัญญา สุขฉายา)

.....กรรมการ
(อาจารย์ ดร.ไกล่รุ่ง อามระดิษ)

ณัฐกาญจน์ นาคนวล : นิราศสมัยใหม่ในกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์และไพวรินทร์ ขาวงาม (MODERN NIRAT IN THE POETRY OF ANGKHAN KALAYANAPHONG AND PHAIWARIN KHAO-NGAM) อ. ที่ปรึกษา: รองศาสตราจารย์ ดร.สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา, ๒๒๑ หน้า. ISBN 974-17-6516-9

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ ผู้วิจัยมีความมุ่งหมายที่จะศึกษานิราศสมัยใหม่ในกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์และไพวรินทร์ ขาวงาม ซึ่งมีลักษณะเด่นในการสืบทอดขนบจากนิราศโบราณ และมีการสร้างสรรค์นวัตลักษณ์ในการขยายขอบเขตความคิดและเนื้อหาให้ปรากฏอย่างเด่นชัด

ผู้วิจัยได้ศึกษากวีนิพนธ์ทั้งหมด ๗ เรื่อง ได้แก่ นิราศนครศรีธรรมราช(บางกอกแก้วกำสรวล) และลำน่านูกระดิ่ง ของอังคาร กัลยาณพงศ์ ลำน่านูเนจร คำใดจะเอ่ยได้ตั้งใจ ฤติกาล ม้าก้านกล้วย และกลอนกล่อมโลก ของไพวรินทร์ ขาวงาม พบว่าความคิดและเนื้อหากล่าวถึง พันธกิจของกวีที่จะสร้างสรรค์กวีนิพนธ์เพื่อจรรโลงโลกและชี้นำแนวทางในการแก้ปัญหาสังคม กวีจึงพรรณนาความงามและคุณค่าของธรรมชาติ เพื่อเน้นย้ำความสำคัญของธรรมชาติที่มีต่อมนุษย์ทั้งทางกายภาพและทางจิตวิญญาณ ทั้งยังแสดงให้เห็นความรุนแรงของปัญหาสังคม ได้แก่ ความเสื่อมโทรมของธรรมชาติและสภาพแวดล้อม กับความตกต่ำของจิตวิญญาณมนุษย์ เพื่อเสนอแนวทางการแก้ปัญหาให้แก่เพื่อนมนุษย์

กวีปรับใช้ขนบนิราศเพื่อนำเสนอความคิดและเนื้อหาดังกล่าว โดยพัฒนาขนบการจากและการฝากนาง เป็นการจากและการฝากสิ่งมีค่าที่เป็นนามธรรมไว้กับมวลมนุษย์ อาทิเช่น ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ ความเรียบง่ายของชนบท และความดีงามของจิตวิญญาณมนุษย์ กวีคร่ำครวญถึงความสูญเสียสิ่งเหล่านี้ด้วยความทุกข์ ทั้งยังพัฒนาบทบาทของธรรมชาติและเวลาที่เคยใช้เพื่อเชื่อมโยงอารมณ์ความรู้สึกของกวี ให้กลายเป็นเนื้อหาสำคัญของเรื่อง

นอกจากการปรับใช้ขนบนิราศและเนื้อหาที่มุ่งชี้นำความคิดแล้ว นิราศสมัยใหม่มีลักษณะเด่นอีกประการหนึ่งคือ มีลักษณะของวรรณคดีคำสอน กวีใช้พุทธธรรมเผยแผ่คำสอนเรื่องความศรัทธาในความดีกับความรักและความเมตตาในการแก้ไขปัญหา นิราศสมัยใหม่ของอังคาร กัลยาณพงศ์และไพวรินทร์ ขาวงามจึงเป็นตัวอย่างของนิราศสมัยใหม่ที่ขยายขอบเขตความคิดและเนื้อหา จากวรรณคดีแสดงความรักระหว่างปัจเจกชน ไปสู่การเป็นวรรณคดีเพื่อจรรโลงปัญหาที่ทรงคุณค่าต่อสังคม

ภาควิชา	ภาษาไทย	ลายมือชื่อนิสิต.....
สาขาวิชา	ภาษาไทย	ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....
ปีการศึกษา	๒๕๔๗	ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม.....

4580138722: MAJOR THAI

KEY WORD: MODERN NIRAT / ANGKHAN KALAYANAPHONG AND PHAIWARIN KHAO-NGAM
 NATHAKARN NAKNUAN : (MODERN NIRAT IN THE POETRY OF ANGKHAN
 KALAYANAPHONG AND PHAIWARIN KHAO-NGAM). THESIS ADVISOR:
 ASSOCIATE PROFESSOR DR.SUCHITRA CHONGSTITVATANA, 221 pp. ISBN 974-17-
 6516-9

This thesis aims at studying the nature and characteristic of modern Nirat in the works of Angkhan Kalayanaphong and Phaiwarin Khao-ngam. These modern Nirat follow the convention of the ancient Nirat and create the novelty in expanding the ideas and subject matter in a distinct manner.

The works studied consist of **Nirat Nakornsrihammarat (Bangkok Khaeo Kamsuan)** and **Lam Nam Pu Krađueng** of Angkhan Kalayanaphong, **Lam Nam Wanechon, Kham Dai Cha Aei Dai Dang Chai, Rue Di Kan, Ma Kan Klouy** and **Klon Klom Lok** of Phaiwarin Khao-ngam. It is found that the poets express their wish to create the works in order to enhance the world and give a solution to social problems. Therefore, the poets describe the beauty and value of nature in order to emphasize the importance of nature that has an influence on men both physically and mentally. They also try to show the seriousness of social problems, for example, the degradation of nature and environment as well as human’s spirit.

In order to express these ideas and content, the poets adapt the Nirat convention of departing his beloved and entrusting her to divine powers or beings. In modern Nirat, the poets lament their departure from the beauty of nature and human virtue and entrust these to the care of mankind.

Besides, these two modern poets use Buddhist concept to express their ideas. They advocate the faith in virtue and the practice of compassion as a possible solution to modern problem of mankind. Thus, modern Nirat of Angkhan Kalayanaphong and Phaiwarin Khao-ngam can be considered an outstanding evidence illustrating that Nirat has transcended the nature of love poem between individuals and has become a kind of modern didactic poetry for the benefit of mankind.

Department	Thai	Student’s signature.....
Field of study	Thai	Advisor’s signature.....
Academic year	2004	Co-advisor’s signature.....

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร. สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ “ครู” ผู้ส่งทางแห่งปัญญาให้ผู้วิจัยได้ “รู้” และ “รัก” ในวรรณคดีไทย โดยเฉพาะในการศึกษากวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ ครูท่อมตรวจแก้วิทยานิพนธ์และให้แง่คิดในการทำงานวิชาการแก่ผู้วิจัยด้วยความเมตตาเสมอมา

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ได้แก่ รองศาสตราจารย์ ดร. ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต แบบอย่างของ “ครู” ที่ดูแลเอาใจใส่และให้คำแนะนำแก่ผู้วิจัยด้วยความปรานี รองศาสตราจารย์สุกัญญา สุจฉายา และอาจารย์ ดร. ไกล่รุ่ง อามระดิษที่ได้ให้คำแนะนำในการแก้ไขปรับปรุงวิทยานิพนธ์ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์อารดา กิระนันท์ ที่ได้ให้ความรู้พื้นฐานของระเบียบวิธีวิจัยและได้ถามถึงความก้าวหน้าของวิทยานิพนธ์อยู่เสมอ

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ ดร. น้ำผึ้ง ปัทมกลางกุล ที่ถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับนิราศให้ผู้วิจัยเข้าใจอย่างกระจ่างชัด และคอยดูแลให้คำปรึกษาแก่ผู้วิจัยด้วยความห่วงใย

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ได้ให้ความกรุณาแก่ผู้วิจัยตลอดระยะเวลาที่ทำหน้าที่ผู้ช่วยสอน และขอขอบคุณบัณฑิตวิทยาลัยที่ได้มอบเงินทุนสนับสนุนการทำวิทยานิพนธ์

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ภาควิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่เป็นพลังสำคัญให้ผู้วิจัยประสบความสำเร็จทางการศึกษา ตลอดระยะเวลา ๔ ปีที่ศึกษาในระดับปริญญาตรี ผู้วิจัยได้รับความรู้อันเป็นประโยชน์สำหรับการศึกษาต่อในระดับสูง และได้รับความรักความปรารถนาดีที่ส่งเสริมให้ “ศิษย์” ประสบความสำเร็จจนทุกวันนี้

ผู้วิจัยขอขอบคุณอาจารย์วรรณภา ชำนาญกิจ อาจารย์พิสิทธิ์ กอบบุญ อาจารย์ธานีรัตน์ จัตุหะศรี อาจารย์อาทิตย์ ชีรวณิชกุล นัทธนัย ประสานนาม เปรม สวนสมุทร วราเมษ วัฒนไชย อภิลักษณ์ เกษมผลกุล แศทริยา อังทองกำเนิด วรรณพร พงษ์เพ็ง อาทิตยา พงศ์ไพบูลย์ จันทร์สุดา ไชยประเสริฐ สุพัตรา อุดมสินศิริกุล มัลลิกา ชีรถกมล เสกสันต์ ผลวัฒน์และปิ่นหล้า ศิลานบุตร พี่เพื่อนและน้อง “กัลยาณมิตร” ที่คอยเป็นกำลังใจและให้ความช่วยเหลือผู้วิจัยด้วยความเต็มใจ และขอขอบคุณน้องนาระภรณ์ นาคนวลผู้ช่วยพิมพ์และจัดรูปเล่ม

สุดท้ายนี้ ผู้วิจัยขอมอบคุณูปการแห่งความสำเร็จไว้แก่ พ่อ แม่ ยาย น้องชาย และญาติ ๆ ในครอบครัว ที่ส่งเสริม สนับสนุนและเป็นกำลังใจแก่ผู้วิจัยด้วยความรักตลอดมา

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ	น
สารบัญ	ช
บทที่	
๑. บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๒
๑.๓ สมมติฐานการวิจัย	๒
๑.๔ ข้อตกลงเบื้องต้น	๒
๑.๕ ขอบเขตของการวิจัย	๓
๑.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๓
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๓
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๓
๒. ลักษณะนิราศและนิราศในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่	๑๔
๒.๑ ความหมายของศัพท์ “นิราศ”	๑๔
๒.๒ ลักษณะสำคัญของนิราศ	๑๕
๒.๒.๑ การเคลื่อนที่	๒๔
๒.๒.๑.๑ การเคลื่อนที่ของบุคคลและเวลา	๒๔
๒.๒.๑.๒ การเคลื่อนที่ของเวลา	๒๘
๒.๒.๒ การถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกและการแสดง ความคิดเห็นของกวี	๓๑
๒.๒.๒.๑ อารมณ์ทุกข์โศกเศร้าสร้อย	๓๑
๒.๒.๒.๒ อารมณ์รื่นรมย์เป็นสุข	๓๔
๒.๒.๒.๓ ความคิดเห็นเชิงวิพากษ์วิจารณ์	๓๗
๒.๒.๓ การพรรณนาธรรมชาติ	๓๘
๒.๒.๓.๑ การเชื่อมโยงกับบุคคลอันเป็นที่รัก	๓๕
๒.๒.๓.๒ การฝากนาง	๔๔

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
๒.๒.๓.๓ การใช้ภาพพจน์อุปมาอุปไมย	๔๖
๒.๓ วรรณกรรมของนิราศ	๔๘
๒.๓.๑ นิราศสมัยอยุธยาตอนต้นและตอนกลาง	๔๙
๒.๓.๒ นิราศสมัยอยุธยาตอนปลาย	๕๐
๒.๓.๓ นิราศสมัยรัตนโกสินทร์(รัชกาลที่๑-รัชกาลที่๖)	๕๓
๒.๓.๔ นิราศในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่	๕๗
๓. เนื้อหาและความคิดในนิราศสมัยใหม่	๖๕
๓.๑ เนื้อหาในนิราศสมัยใหม่	๖๕
๓.๑.๑ ถิ่นกำเนิด	๖๖
๓.๑.๒ นิราศนครศรีธรรมราช(บางกอกแก้วกำสรวล)	๖๖
๓.๑.๓ ถิ่นกำเนิด	๖๗
๓.๑.๔ คำใดจะเอ่ยได้ตั้งใจ	๖๗
๓.๑.๕ ฤดีกาล	๖๘
๓.๑.๖ ม้าก้านกล้วย	๖๘
๓.๑.๗ กลอนกล่อมโลก	๖๘
๓.๒ ความคิดในนิราศสมัยใหม่	๖๙
๓.๒.๑ พันธกิจของกวี	๗๐
๓.๒.๑.๑ การสร้างสรรค์กวีนิพนธ์เพื่อจรโลงโลก	๗๑
๓.๒.๑.๒ การชี้้นำการแก้ปัญหาในสังคม	๗๕
๓.๒.๒ ความงามและคุณค่าของธรรมชาติ	๗๔
๓.๒.๒.๑ ธรรมชาติเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์ กวีนิพนธ์	๗๔
๓.๒.๒.๒ ธรรมชาติเป็นแหล่งพุทธธรรม	๗๐
๓.๒.๒.๓ ธรรมชาติเป็นแหล่งพักพิงใจของมนุษย์	๗๖
๓.๒.๓ ความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติและสภาพแวดล้อม	๗๔
๓.๒.๓.๑ ความเสื่อมโทรมของธรรมชาติ	๗๔
๓.๒.๓.๒ ความล่มสลายของสังคมเกษตรกรรม	๗๖
๓.๒.๓.๓ ความเสื่อมโทรมของเมือง	๗๖

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
๓.๒.๔ ความตกต่ำของจิตวิญญาณมนุษย์	๑๓๐
๓.๒.๔.๑ การทำลายธรรมชาติ	๑๓๑
๓.๒.๔.๒ การเกิดสังคมวัตถุนิยม	๑๓๒
๓.๒.๔.๓ การทำสงคราม	๑๓๓
๔. ลักษณะเด่นของนิราศสมัยใหม่ในกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์และ ไพวรินทร์ ขาวงาม	๑๔๒
๔.๑ นิราศสมัยใหม่มีการปรับใช้ขนบนิราศ	๑๔๒
๔.๑.๑ ขนบการจากและการฝากนาง	๑๔๔
๔.๑.๒ ขนบการชมนาง	๑๕๔
๔.๑.๓ ขนบการพรรณนาธรรมชาติ	๑๕๗
๔.๑.๔ มิติเวลา	๑๖๓
๔.๒ นิราศสมัยใหม่มีเนื้อหามุ่งชี้้นำความคิด	๑๗๐
๔.๒.๑ กวีมีฐานะเป็น “ผู้นำทางปัญญา”	๑๗๐
๔.๒.๒ การแสดงให้เห็นความรุนแรงของปัญหาสังคม	๑๗๔
๔.๒.๓ การเสนอแนวทางแก้ปัญา	๑๘๑
๔.๓ นิราศสมัยใหม่มีลักษณะของวรรณคดีคำสอน	๑๘๖
๔.๓.๑ การใช้กวีนิพนธ์ขัดเกลาจิตใจมนุษย์	๑๘๕
๔.๓.๒ คำสอนในนิราศสมัยใหม่	๑๘๔
๔.๓.๒.๑ ความศรัทธาในความดีทำให้มนุษย์หลุดพ้นจากกิเลส	๑๘๔
๔.๓.๒.๒ ความรักและความเมตตาสร้างความสุขต่อสังคมโลก	๑๘๖
๔.๓.๓ กลวิธีการสอนของนิราศสมัยใหม่	๒๐๑
๔.๓.๓.๑ การถ่ายทอดพุทธธรรมจากทัศนะของกวี	๒๐๑
๔.๓.๓.๒ การยกตัวอย่างจากการปฏิบัติธรรมของกวี	๒๐๘
๕. บทสรุปและข้อเสนอแนะ	๒๑๓
รายการอ้างอิง	๒๑๓
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์	๒๒๑

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาของปัญหา

กวีนิพนธ์ไทยเป็นศิลปะการสร้างสรรค์ที่ต้องอาศัยความประณีตละเอียดอ่อนและความสามารถเชิงวรรณศิลป์ของกวีที่จะสร้างงานศิลปะอันทรงคุณค่าสืบทอดเป็นมรดกสำคัญในวัฒนธรรมทางวรรณศิลป์ของไทยต่อไปได้ ดังจะเห็นว่า กวีนิพนธ์เป็นรูปแบบของวรรณคดีที่ยังรากลึกลงในประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาของไทย และสืบต่อเป็นพัฒนาการของยุคสมัยต่างๆ เรื่อยมา ทั้งนี้กวีคือผู้ที่มีบทบาทสำคัญอันทำให้เกิดการสืบทอดและการสร้างสรรค์กวีนิพนธ์ไทย โดยเฉพาะผลงานของกวีไทยร่วมสมัย ที่แสดงให้เห็นการสืบทอด “ขนบ” จากกวีโบราณ มาพัฒนาสร้างสรรค์จนกลายเป็น “ขนบ” ของกวีนิพนธ์ไทยร่วมสมัยด้วย

กวีไทยร่วมสมัยที่ได้สร้างสรรค์ผลงานอย่างต่อเนื่อง และได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้สืบทอดขนบวรรณคดีไทยได้ดี ทั้งยังเป็นผู้มีผลงานทรงคุณค่าชั้น “กวีนิพนธ์” ได้แก่ อุชเชณี อังคาร กัลยาณพงศ์ เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ จิระนันท์ พิตรปรีชา และไพพรรินทร์ ขาวงาม (สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา ๒๕๕๑ : บทนำ) กล่าวคือ กวีเหล่านี้เป็นผู้สืบทอดขนบวรรณศิลป์ไทย ด้วยการนำขนบโบราณมาปรับใช้ จนกลายเป็นการสร้างขนบใหม่หรือการสร้างสรรค์นวัตลักษณ์ อันแสดงลักษณะเฉพาะของกวีไทยร่วมสมัย ผู้มีทั้ง “ราก” และ “อัตลักษณ์” ของตนเองปรากฏอยู่ในผลงานกวีนิพนธ์

ขนบวรรณศิลป์ประการหนึ่งที่กวีไทยนิยมนำมาใช้ในการสร้างสรรค์ผลงาน คือ ขนบนิราศ มีปรากฏทั้งการแต่งเป็นนิราศเรื่องยาวและการเป็นบทนิราศแทรกอยู่ในวรรณคดีไทย กล่าวคือ

...การพรรณนาเชิงนิราศนี้กลายเป็น “ขนบ” ที่สำคัญประการหนึ่งในวรรณคดีไทย เพราะนอกจากจะมีวรรณคดีประเภทนิราศ ซึ่งบรรยายการเดินทางจากนางไป เนื้อหามักพรรณนาการเดินทางตลอดจนธรรมชาติที่ได้พบเห็น โดยเน้นความทุกข์ระทมแห่งการพลัดพรากและการคร่ำครวญถึงนางอันเป็นที่รักแล้ว ยังมี “บทนิราศ” ซึ่งใช้ “ขนบ” การแต่งในลักษณะคร่ำครวญผ่านการพรรณนาธรรมชาติแทรกอยู่ในวรรณคดีไทยเรื่องสำคัญ ๆ เกือบทุกเรื่องอีกด้วย

อาจกล่าวได้ว่าอารมณ์สะท้อนใจอันสร้างสมผ่านกลวิธีในเชิงนิราศนี้เป็นที่นิยมอย่างสูงในวรรณคดีไทย เพราะเรามีวรรณคดีนิราศจำนวนมาก เริ่มมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นจวบจนถึงปัจจุบัน และนิราศก็มีวิวัฒนาการต่อเนื่องมาไม่ขาดสาย แม้กวีร่วมสมัยก็ยังใช้รูปแบบของนิราศในการประพันธ์งานของตนเช่นกัน (สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา, ๒๕๔๑ : ๕๐-๕๑)

จากคำกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นว่าขนบนิราศเป็นขนบวรรณศิลป์ ที่ยังคงอยู่ในสายธารวัฒนธรรมทางวรรณศิลป์ไทย โดยปรากฏในรูปแบบของกวีนิพนธ์ไทยปัจจุบัน ซึ่งอังคาร กัลยาณพงศ์ และไพวรินทร์ ขาวงาม คือ ตัวแทนของกวีร่วมสมัยที่มีกลวิธีการสร้างอารมณ์สะท้อนใจในการพรรณนาเชิงนิราศได้อย่างละเอียดลึกซึ้ง จนสามารถทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ความรู้สึกร่วมกันกับกวีได้ โดยเฉพาะในแง่ของความเป็นนิราศสมัยใหม่ ซึ่ง สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา ได้กล่าวไว้ในบทความ “ม้าก้านกล้วยนิราศแรมร้างจากฝัน” ว่า

ในวรรณคดีไทยสมัยใหม่ อังคาร กัลยาณพงศ์ ได้พัฒนารูปแบบลีลา เนื้อหาของนิราศอย่างน่าสนใจยิ่ง...

ลำนำภูกระดึง เป็นนิราศรูปแบบใหม่ที่มีความรักในธรรมชาติ เป็นแก่นของเรื่อง การพรรณนาธรรมชาติในลำนำภูกระดึง มุ่งเน้นการพิณิจพิเคราะห์ความงามทางจิตวิญญาณ ที่ธรรมชาติมอบให้แก่มนุษย์ผู้สนใจศึกษาธรรมชาติ มิได้เป็นการพรรณนาธรรมชาติ เพื่อใช้เป็นสื่อแสดงความรักอาลัยต่อนางอันเป็นที่รักเท่านั้น

ลำนำภูกระดึงจึงเป็นนิราศสมัยใหม่ที่กวีสร้างสรรค์จากกรอบของขนบเดิมอย่างประณีตงดงาม ม้าก้านกล้วย ของไพวรินทร์ ขาวงาม ก็อาจนับเนื่องกระแสแห่งการรังสรรค์ “นิราศสมัยใหม่” อันน่าสนใจยิ่งอีกเรื่องหนึ่งเช่นกัน (สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา, ๒๕๓๘ : ๗๖)

นอกเหนือไปจากความน่าสนใจของนิราศสมัยใหม่ ในลำนำภูกระดึง และม้าก้านกล้วยดังปรากฏในบทความข้างต้นแล้ว ผู้วิจัยพบว่ามีกวีนิพนธ์เล่มอื่น ๆ ของอังคาร กัลยาณพงศ์และไพวรินทร์ ขาวงาม ที่แสดงลักษณะเด่นของนิราศสมัยใหม่ได้อย่างชัดเจน โดยกวียังคงใช้ลักษณะสำคัญของนิราศโบราณมาเป็นพื้นฐานในการสร้างสรรค์นวัตลักษณ์ของนิราศ กล่าวคือ มีการเดินทาง

ของกวีหรือมีการหมุนเวียนของเวลา มีการพรากจากถิ่นที่อยู่และมีการคร่ำครวญด้วยความอาลัยรักหรือด้วยความ โศกเศร้าโหยหา โดยใช้ธรรมชาติหรือสิ่งที่กวีพบเห็นเป็นสื่อเชื่อมโยงการคร่ำครวญซึ่งกวีทั้งสองคนได้นำลักษณะสำคัญของขนบนิราศเหล่านี้ มาปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับลักษณะสำคัญของกวีนิพนธ์ไทยปัจจุบัน กล่าวคือ กวีใช้กวีนิพนธ์เป็นเครื่องมือแสดงความรู้สึกและความคิดเห็นของกวีที่มีต่อสังคม รวมถึงบทบาทหน้าที่ที่กวีพึงซึ่งนำความคิดต่อสังคม การสร้างนวัตลักษณ์ของนิราศสมัยใหม่จึงปรากฏลักษณะเด่นดังต่อไปนี้

ประการแรก การคร่ำครวญของกวีในนิราศสมัยใหม่ เป็นการคร่ำครวญถึงความเสื่อมโทรมของธรรมชาติความล่มสลายของระบบสังคมเกษตรกรรม รวมถึงความเสื่อมสลายของจิตวิญญาณความเป็นมนุษย์ กวีได้พัฒนาลักษณะของการคร่ำครวญ จากที่เคยคร่ำครวญถึงนางอันเป็นที่รักมาเป็นการคร่ำครวญถึงธรรมชาติและจิตวิญญาณความเป็นมนุษย์ที่ตัวมนุษย์เองเป็นผู้ทำลายแสดงให้เห็นว่า นิราศสมัยใหม่ได้ขยายขอบเขตเนื้อหาของการคร่ำครวญจากการคร่ำครวญถึงปัจเจกชนที่เป็นรูปธรรมไปสู่นามธรรมอันเป็นสากล ทั้งนี้กวียังคงรักษาขนบเดิมของการคร่ำครวญเอาไว้ นั่นคือ ยังคงคร่ำครวญด้วยความอาลัยรักและความ โศกเศร้าโหยหา เช่นเดียวกับที่กวีโบราณคร่ำครวญถึงนางด้วยความอาลัยรักและความโศกเศร้าโหยหานั่นเอง ดังจะเห็นจากตัวอย่าง

ปึง วัง ยม น่านผสานสาย
 แผลกคลื่นคลื่นคลาคลายเสนอ
 รวบรวมธารผ่านทางพบเจอ
 เสมอแม่เจ้าพระยา

.....
 ลำนาลำนน้ำสายหนึ่ง
 อาบซึ่งน้ำใจไหลรี่
 สีเอยสีใสไม่มี
 สีดำสีนี้สีใคร

(ลำนาวเนจร : ๒๘)

ตัวอย่างนี้เป็นบทกวีของไพพรรินทร์ ขาวงาม กวีคร่ำครวญถึงแม่น้ำเจ้าพระยาด้วยความโหยหาอาลัยถึงความใสสะอาดของสายน้ำ ที่ปัจจุบันมิให้เห็นเพียง “สีดำ” อันแสดงถึงความสกปรกเน่าเสียของแม่น้ำเจ้าพระยาที่ถูกมนุษย์ทำลายจนไม่อาจคงสภาพเดิมอยู่ได้อีกต่อไป

ประการที่สอง การพราจากในนิราศสมัยใหม่ เป็นการพราจากธรรมชาติ การพราจากวิถีชีวิตในสังคมเกษตรกรรม รวมถึงการพราจากความดิ้นรนของจิตใจมนุษย์ ซึ่งกวีถือว่าเรื่องเหล่านี้เป็นความสูญเสียที่ยิ่งใหญ่ เนื่องจากทั้งธรรมชาติ วิถีชีวิตแบบเกษตรกรรม และความดิ้นรนของจิตใจมนุษย์ ล้วนเป็นระบบคุณค่าที่จำเป็นต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์ ลักษณะของการพราจากในนิราศสมัยใหม่ จึงคล้ายคลึงกับการคร่ำครวญในแง่ของการขยายขอบเขตเนื้อหาจากความเป็นปัจเจกไปสู่ความเป็นสากลในสังคมโลก แต่ทั้งนี้กวียังคงรักษาขนบเดิมของนิราศโบราณในแง่ของตัวกวีมีการเดินทางพราจากถิ่นที่อยู่และการเดินทางของกวีก็เป็นจุดเริ่มต้นที่นำกวีไปพบเห็นการพราจากธรรมชาติ การพราจากวิถีชีวิตในสังคมเกษตรกรรม รวมถึงการพราจากความดิ้นรนของจิตใจมนุษย์ จนกวีเกิดความรู้สึกโหยหาอาลัยและเกิดเป็นการคร่ำครวญในที่สุด เช่นในบางกอกแก้ว กำสรพลหรือนิราศนครศรีธรรมราชของอังคาร กัลยาณพงศ์ ที่กวีเดินทางจากบ้านเกิดคือจังหวัดนครศรีธรรมราชเพื่อมาศึกษาหาความรู้ในกรุงเทพฯ ทำให้กวีได้พบเห็นกับความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติทั้งระหว่างการเดินทางและขณะที่กำลังศึกษาอยู่ที่กรุงเทพฯ รวมถึงการที่กวีได้พบเจอกับความเล็งน้ำใจและความหลงมัวเมาในกิเลสตัณหาของเพื่อนมนุษย์ เหล่านี้คือเรื่องราวที่กวีประสบระหว่างการเดินทาง ซึ่งนอกจากจะเป็นการเดินทางจากบ้านเกิดแล้ว ยังเป็นการเดินทางของชีวิตมนุษย์ โดยลักษณะนี้ปรากฏเป็นลักษณะร่วมของนิราศสมัยใหม่ในกวีนิพนธ์ของไพวรินทร์ ขาวงามที่มักแสดงนัยยะต่อกันว่าการเดินทางจากบ้านเกิดของตนเป็นการเดินทางของหัวใจ

ประการที่สาม ลักษณะเด่นสำคัญที่แสดงลักษณะของการสร้างสรรค์ขนบนิราศสมัยใหม่คือ กลวิธีที่กวีนำมาใช้ในการสร้างงานเพื่อแสดงทัศนะในเชิงวิพากษ์วิจารณ์ ผู้วิจัยพบว่าทั้งอังคาร กัลยาณพงศ์และไพวรินทร์ ขาวงาม ใช้วิธีการบรรยาย เสียดสี ประชดประชัน เพื่อปลุกเร้าและชี้นำทางความคิดต่อสังคมให้เพื่อนมนุษย์เกิดความตระหนักในความสำคัญและคุณค่าของธรรมชาติ รวมถึงระบบคุณค่าทางจิตใจซึ่งล้วนแต่จำเป็นต่อการดำรงอยู่ในสังคม ดังตัวอย่าง

ครองชาติเป็นชาติได้	โดยใด
วัดดูฤาครองใจ	จับต้อง
ยอดโบสถ์รุ่งเรืองใน	นครเศ
ภิกษุทุศีลร้อง	เรื่องเศร้าศาสนา
มาดีหวังอยู่ได้	โดยดี
ธรรมแห่งพระชินสีห์	แอบเศร้า

ฟ้ากอดยอดเจดีย์
เสียงเทศน์พระคุณเจ้า

โศคเดี่ยว
จบแล้วเรียไร

(คำใจจะเอ่ยได้ตั้งใจ : ๓๕)

ตัวอย่างนี้เป็นบทกวีของไพวรินทร์ ขาวงาม ที่เสียดสีประชดประชันความเลื่อมของสถาบันศาสนา ทั้งนี้เพื่อกระตุ้นเตือนให้คนในสังคมได้ตระหนักถึงความเลื่อมของศาสนา อันเป็นหลักยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในสังคม โดยเฉพาะความเลื่อมของภิกษุสงฆ์ ผู้ควรจะประพฤติตนเป็นแบบอย่างอันดีต่อพุทธศาสนิกชนเพราะหากภิกษุปฏิบัติตนในทางมิชอบแล้ว สังคมจะดำรงอยู่อย่างดีได้อย่างไร

ประการสุดท้าย นิราศสมัยใหม่แสดงความคาดหวังในเชิงอุดมคติที่จะเห็นความสวยงามของธรรมชาติ และความงดงามของจิตวิญญาณมนุษย์กลับคืนมาอีกครั้งเพื่อความสงบสุขของสังคม ลักษณะเช่นนี้คล้ายคลึงกับความคาดหวังของกวีโบราณที่หวังจะได้กลับไปมีความสุขร่วมกันกับนางในนิราศอีกครั้ง นิราศสมัยใหม่จึงเป็นการขยายขอบเขตความคาดหวังจากความเป็นปัจเจกไปสู่ความเป็นสากลเช่นเดียวกับการคร่ำครวญและการพรากจาก ดังจะเห็นจากตัวอย่างนี้

...คืนนี้นักฝันอยู่ไหน

ปรุงฝันปรับไฟเถิดหนา

ส่องปลุกสำนักชีวา

ฝ่าข้ามความจริงเลวร้าย

เพื่อมนุษย์คืนมีศรีศักดิ์

ศักดิ์ศรีซึ่งไม่อาจขาย

นักฝันแม้จักต้องตาย

ขอตายจุดไฟชีวิต

(ม้าก้านกล้วย : ๑๓๔)

ตัวอย่างนี้เป็นบทกวีของไพวรินทร์ ขาวงาม กวีปลุกเร้าและชี้แนะให้เพื่อนร่วมสังคมมีจิตสำนึกที่จะช่วยกันสร้างสังคมแห่งความดีงาม เป็นการแสดงความคาดหวังของกวีแม้เป็นความหวังที่ยากจะเป็นจริง เพราะในยุคสมัยที่มนุษย์เห็นเงินเป็นพระเจ้าและมโนธรรมในจิตใจของ

มนุษย์เสื่อมถอยลงเรื่อย ๆ นั้น ยากนักที่ความดีจะเอาชนะได้ ดังบทที่กล่าวถึงก่อนหน้าบทตัวอย่าง
คือ

...มโนธรรมคร่ำครวญหวนให้
ศักดิ์ศรีเกือกลงในฝุ่นผง
โลกโมโหสันมันคง
ชายธงปีศาจสะบัดปลิว...

(ม่านก้านกล้วย : ๑๓๓)

ทั้งหมดที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่าลักษณะนิราศสมัยใหม่ในกวีนิพนธ์ไทยปัจจุบันเป็นเรื่อง
ที่น่าสนใจศึกษา โดยเฉพาะในผลงานของตัวแทนกวีไทยร่วมสมัยอย่างอังคาร กัลยาณพงศ์และไพ
รินทร์ ขาวงาม ซึ่งเป็นกวีไทยร่วมสมัยที่สร้างสรรค์ผลงานได้อย่างโดดเด่น ดังปรากฏคำกล่าวยก
ย่อง เช่น คำกล่าวของประคิน ชุมสาย ณ อยุธยาที่ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณยกมาอ้างไว้ใน
วิเคราะห์หรรษวรรณคดีไทย กล่าวคือ

อังคาร กัลยาณพงศ์ ควรได้รับเกียรติในฐานะเป็นกวีร่วมสมัย
ซึ่งมีความหมายอย่างสำคัญต่อวงวรรณกรรมไทยยุคปัจจุบัน เนื่องด้วย
งานทุกชิ้นของอังคารสะท้อนให้เห็นความเจิดจ้าของวิญญาณกวีที่ผูกพัน
ท่องไปกับธรรมชาติ มองและเห็นทุกสิ่งในทุกซอกทุกมุมอย่างประณีต
ละเอียดด้วยตากาย ตาใจ... (บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ๒๕๒๒ : ๑๗๒)

คำกล่าวของ รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ จากบทความเรื่อง “นวนิถรณ์ (NOVELTY) จากกรอบของ
นิราศที่ปรากฏในลำนารุกกระดิ่งและบางกอกแก้วกำสรวล” ในหนังสือศาสตร์และศิลป์แห่งวรรณคดี
กล่าวถึงกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์ว่า

เมื่อก้าวถึงกวีไทยที่มีลักษณะโดดเด่นมีเอกลักษณ์ของตนเองเรา
จะนึกถึงชื่ออังคาร กัลยาณพงศ์แทบทุกคน... อังคารเสนอ “นวนิถรณ์”
ให้แก่กวีนิพนธ์ของไทย... ลักษณะ “นวนิถรณ์” ของอังคาร ต่างไปจาก
ข้าง แซ่ตั้ง ตรงที่อังคารสร้างลักษณะใหม่ขึ้นโดยมีรากเหง้ามาจากมรดก
กวีนิพนธ์ไทยแต่โบราณ (รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, ๒๕๔๔ : ๑๗๕)

คำประกาศของคณะกรรมการตัดสินรางวัลซีไรท์ ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๓๘ ที่กล่าว
ยกย่องกวีนิพนธ์ของไพวรินทร์ ขาวงามว่า

ไพวรินทร์ ขาวงาม สามารถใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์สร้างความ
กลมกลื่นของรูปแบบและเนื้อหาด้วยการสรรคำ กวีโวหาร และดำเนินา
แห่งเสียงถ้อยทอดอารมณ์สะท้อนใจให้ผู้อ่านได้ร่วมรับรู้ความรู้สึกนึกคิด
และสารที่สื่ออย่างสมบูรณ์งดงาม (ไพวรินทร์ ขาวงาม, ๒๕๔๕ : ๘-๙)

บทสัมภาษณ์ของเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ ในหนังสือพิมพ์ประชาชาติธุรกิจ ฉบับวันที่ ๔
สิงหาคม ๒๕๓๘ กล่าวถึงไพวรินทร์ ขาวงาม ว่า

มีก้านกล้วย เป็นงานที่รับเอารูปแบบมารับใช้กับเนื้อหา ซึ่งเรื่อง
นี้มีไม่กี่คนหรือคนที่เขียนร้อยกรองหรือกวี แต่ไพวรินทร์เขาทำได้
ลักษณะกาพย์กลอนของเขาเด่น ทั้งในเรื่องภาษา จังหวะ และ
ท่วงทำนอง(เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ สัมภาษณ์, ๔ สิงหาคม ๒๕๓๘)

จากตัวอย่างคำกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นว่าอังคาร กัลยาณพงศ์และไพวรินทร์ ขาวงามเป็น
กวีไทยร่วมสมัยที่มีความสามารถในการสร้างงานวรรณศิลป์ให้งดงาม โดดเด่น และมีคุณค่าไม่ด้อย
ไปกว่ากวีโบราณ นอกจากนี้แล้วกวีนิพนธ์ของกวีทั้งสองคนก็ยังแสดงให้เห็นลักษณะการสร้าง
สรรค์นวลักษณ์ของนิราศสมัยใหม่ได้อย่างเด่นชัด จึงน่าสนใจนำมาศึกษาวิเคราะห์อย่างละเอียด
ประกอบกับผู้วิจัยพบว่า ยังไม่มีผู้ศึกษาวิจัยกวีนิพนธ์ของกวีทั้งสองคนนี้ ในแง่ของการสร้าง
สรรค์นวลักษณ์ของนิราศสมัยใหม่ไว้อย่างละเอียดชัดเจน ผู้วิจัยจึงประสงค์จะศึกษาลักษณะของ
นิราศสมัยใหม่ที่ปรากฏในกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์และไพวรินทร์ ขาวงาม เพื่อแสดงให้เห็น
เห็นนวลักษณ์ของนิราศอันเกิดจากกระบวนการการตั้งสมและปรับเปลี่ยนขนบนิราศจากกวีโบราณ
จนกลายเป็นนิราศสมัยใหม่ที่จะสืบสานวัฒนธรรมทางวรรณศิลป์ของไทยให้ดำรงอยู่สืบไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาลักษณะนิราศในกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์และไพพรรินทร์ ขาวงาม
๒. เพื่อศึกษาลักษณะเด่นของนิราศสมัยใหม่ในกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์และไพพรรินทร์ ขาวงาม

๑.๓ สมมติฐานการวิจัย

นิราศสมัยใหม่มีการสืบทอดขนบจากนิราศโบราณและมีการสร้างสรรค์นวลักษณ์ในการขยายขอบเขตความคิดและเนื้อหาซึ่งปรากฏเด่นชัดในกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์และไพพรรินทร์ ขาวงาม

๑.๔ ข้อตกลงเบื้องต้น

นิราศสมัยใหม่ ในงานวิจัยนี้พิจารณาจากลักษณะต่อไปนี้ประกอบกัน

๑. ลักษณะเนื้อหาในบทพรรณนาเชิงนิราศ ซึ่งประกอบด้วย การเดินทางหรือการเคลื่อนที่ของเวลา และการคร่ำครวญถึงการพลาจากบุคคลหรือสิ่งอันเป็นที่รักโดยใช้ธรรมชาติเป็นสื่อเชื่อมโยง
๒. ความตั้งใจของกวีที่ระบุชัดเจนจากการตั้งชื่อกวีนิพนธ์เล่มนั้น ๆ ใช้ขนบนิราศเป็นกรอบของการประพันธ์ ได้แก่ คำนำกฎกระดิ่งและนิราศนครศรีธรรมราช(บางกอกแก้วกำศรวล) ของอังคาร กัลยาณพงศ์ กับคำนำวนจร ม้าก้านกล้วย : ฝันแรมนิราศชีวิตจริง และกลอนกล่อมโลก : นิราศรักมือแห่งสันติภาพ นิราศรบดินแห่งสงครามของไพพรรินทร์ ขาวงาม

นวลักษณ์ ในงานวิจัยนี้ใช้ในความหมายคือ ลักษณะอย่างใหม่ มีความหมายถึงการสร้างแบบแผนทางวรรณคดีขึ้นใหม่ โดยอาจจะเกิดจากความคิดสร้างสรรค์ใหม่ของผู้แต่ง หรืออาจจะเกิดจากการพัฒนาจากรากฐานความคิดเดิม และแปรรูปไปสู่ลักษณะใหม่ที่ต่างไปหรือดีขึ้นกว่าเดิม (รินฤทัย สัจจพันธุ์, ๒๕๔๔ : ๑๔๕)

ดังนั้น นวลักษณ์ของนิราศสมัยใหม่จึงเป็นการปรับใช้ขนบนิราศเพื่อถ่ายทอดความคิดและเนื้อหาที่มุ่งชี้แนะและสอนหลักพุทธธรรม ให้เพื่อนมนุษย์ใช้แก้ปัญหาในสังคม

๑.๕ ขอบเขตของการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยเลือกศึกษาจากกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์และไพวรินทร์ ขาวงาม โดยจะศึกษาเฉพาะเล่มที่แสดงให้เห็นลักษณะของนิราศสมัยใหม่ เนื่องจากกวีทั้งสองคนมีลักษณะร่วมในแง่ของการขยายขอบเขตเนื้อหาแนวคิดของนิราศจนเกิดเป็นนวัตกรรมของนิราศ ซึ่งผู้วิจัยเลือกนำมาศึกษา ดังนี้

กวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์ จำนวน ๒ เล่ม คือ

๑. นิราศนครศรีธรรมราชหรือบางกอกแก้วกำสรวล ซึ่งการกล่าวถึงในงานวิจัยเล่มนี้จะใช้ชื่อนิราศนครศรีธรรมราช (พิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๓๔)

๒. ถิ่นนาฏกระดิ่ง (พิมพ์ครั้งที่ ๓ พ.ศ. ๒๕๓๔)

กวีนิพนธ์ของไพวรินทร์ ขาวงาม จำนวน ๕ เล่ม คือ

๑. ถิ่นนาวนจร (พิมพ์ครั้งที่ ๓ พ.ศ. ๒๕๓๘)

๒. กำไฉจะเอ๋ยได้ตั้งใจ (พิมพ์ครั้งที่ ๓ พ.ศ. ๒๕๓๙)

๓. ฤดีกาล (พิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๔๑)

๔. ม้าก้านกล้วย (พิมพ์ครั้งที่ ๒๐ พ.ศ. ๒๕๔๕)

๕. กลอนกล่อมโลก (พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๔๗)

๑.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

วิทยานิพนธ์

นฤมล อินทรลักษณ์. “วังนลิตาในการเสนอภาพลักษณ์สังคมเมืองในกวีนิพนธ์ของไพวรินทร์ ขาวงาม.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ มุ่งศึกษาวิเคราะห์วังนลิตาในการเสนอภาพลักษณ์สังคมเมืองในกวีนิพนธ์ของไพวรินทร์ ขาวงาม ทั้งในด้านลีลาการใช้ภาษา กลวิธีการนำเสนออันตลัษณ์ที่ใช้ และทัศนะของกวีที่มีต่อสังคมเมือง โดยจากการศึกษาองค์ประกอบในส่วนของวังนลิตา สามารถแสดงให้เห็นทัศนะของไพวรินทร์ ขาวงามที่มีต่อสังคมเมืองได้ว่าไพวรินทร์ ขาวงามมีทัศนคติในแง่ลบกับสังคมเมือง และต้องการชี้ว่าสังคมชนบทนั้นเป็นสังคมในอุดมคติ

เบญจพร เนียรนาทสกุล. “จินตภาพที่เกี่ยวกับธรรมชาติในกวีนิพนธ์ของอุชเชนี, เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์และไพวรินทร์ ขาวงาม.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ มุ่งศึกษาเนื้อหาและกลวิธีการสร้างจินตภาพที่เกี่ยวกับธรรมชาติในกวีนิพนธ์ของ อุชเชนี เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ และไพวรินทร์ ขาวงาม รวมถึงการสื่อความหมายของจินตภาพที่เกี่ยวกับธรรมชาติที่ช่วยให้เข้าใจสาระสำคัญของงาน ผลการวิจัยทำให้เข้าใจลักษณะเด่น และจุดประสงค์ของการใช้จินตภาพที่เกี่ยวกับธรรมชาติ รวมไปถึงกลวิธีและลีลาการประพันธ์ การสืบทอด และการพัฒนาขนบทางวรรณศิลป์จากกวีโบราณมาใช้ในกวีนิพนธ์ของกวีทั้งสามคน

พรพิมล พิมสวัสดิ์. “สุนทรียภาพในวรรณกรรมร้อยกรองของไพวรินทร์ ขาวงาม.” วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๒.

ปริญญาานิพนธ์เล่มนี้มุ่งวิเคราะห์ผลงานของไพวรินทร์ ขาวงาม ด้านความดีเด่นทางวรรณศิลป์เป็นสำคัญ

พิทยา เจริญสุวรรณ. “ศิลปะการใช้ภาษาในกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์.” วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๒๐.

ปริญญาานิพนธ์เล่มนี้เน้นศึกษาเรื่องการใช้คำ และการใช้ภาพพจน์เพื่อสร้างจินตภาพในกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์ และสรุปได้ว่าประเภทของโวหารและศิลปะในการใช้ภาษาแสดงให้เห็นอารมณ์ จินตนาการและความผูกพันที่อังคารมีต่อวรรณคดีโบราณ ศิลปกรรม ธรรมชาติ และสังคมมนุษย์

เพ็ญพักตร์ สูงสุมาลย์. “การวิเคราะห์บทร้อยกรองของไพวรินทร์ ขาวงาม.” ปรินญาณิพนธ์
 ปรินญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทร
 วิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๔๔.

ปรินญาณิพนธ์เล่มนี้เน้นการวิเคราะห์วรรณกรรมของไพวรินทร์ ขาวงาม ในด้านรูปแบบ
 คำประพันธ์ชนิดต่างๆ ที่กวีนำมาใช้ในการเสนอเนื้อหาอันหลากหลาย การวิเคราะห์ท่วงทำนอง
 การเขียนบทร้อยกรองในด้านการใช้คำ และการใช้โวหารภาพพจน์ รวมทั้งได้วิเคราะห์ทัศนะและ
 กลวิธีในการนำเสนอทัศนะของไพวรินทร์ ขาวงามโดยสรุปได้ว่าทัศนะต่าง ๆ ล้วนเป็นภาพสะท้อน
 ของสังคม และยุคสมัย

สุธารัตน์ พงษ์แก้ว. “การวิเคราะห์โลกทัศน์ที่ปรากฏในวรรณกรรมของอังคาร กัลยาณพงศ์.”
 ปรินญาณิพนธ์ปรินญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย มหาวิทยาลัย
 ศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๓๕.

ผลการวิจัยสรุปได้ว่าวรรณกรรมของอังคาร กัลยาณพงศ์ปรากฏโลกทัศน์ด้านต่าง ๆ คือ
 โลกทัศน์ที่มีต่อมนุษย์ โลกทัศน์ที่มีต่อธรรมชาติ และโลกทัศน์ที่มีต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น
 คนไทยต้องอยู่ด้วยปัญญาความคิดของตนไม่ใช่อาศัยสมองของชาวต่างชาติ หรือโลกทัศน์ที่มีต่อ
 ธรรมชาติที่ต้องการให้มนุษย์ช่วยกันอนุรักษ์ธรรมชาติ เป็นต้น

ตำราวิชาการ

หวังสร้างศิลปปณมิต เพรศแพรว : การสืบทอดขนบกับการสร้างสรรค์วรรณศิลป์ในกวี
 นิพนธ์ไทยสมัยใหม่เป็นผลงานของสุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา มีเนื้อหาว่าด้วยกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่
 ตั้งแต่จุดเริ่มต้น กล่าวถึงกวีนิพนธ์และพันธกิจของกวีตามที่กวีสมัยใหม่พินิจตนเอง วิเคราะห์ให้
 เข้าใจว่ากวีร่วมสมัยมองธรรมชาติและใช้ธรรมชาติสร้างวรรณศิลป์อย่างไร ตลอดจนพิจารณาลีลา
 วรรณศิลป์ของกวีนิพนธ์สมัยใหม่เพื่อให้เข้าใจขบวนการสร้างสรรค์วรรณศิลป์ และการนำขนบ
 โบราณมาพัฒนาสร้างสรรค์ให้มีลักษณะเฉพาะของกวีแต่ละคน โดยได้ศึกษางานของอุชเชนี อังคาร
 กัลยาณพงศ์ เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ ไพวรินทร์ ขาวงาม และ จิระนันท์ พิตรปรีชา ซึ่งล้วนเป็นกวี
 ร่วมสมัยผู้มีผลงานทรงคุณค่าขึ้นกวีนิพนธ์เป็นผู้สืบทอดสมบัติวรรณศิลป์และพัฒนาศิลปะของตน
 จากรากวรรณศิลป์ของไทยจนสามารถสร้างงานอันมีลักษณะเฉพาะตน มีคุณค่าไม่ด้อยกว่างาน

ของกวีโบราณในอดีต ผลงานเหล่านี้แสดงให้เห็นการสืบทอดขนบจากกวีโบราณมาพัฒนาสร้างสรรค้จนเกิดขนบของกวีนิพนธ์ร่วมสมัย

กวีนิพนธ์ไทยร่วมสมัย : บทวิเคราะห์และสรุพนิพนธ์ เป็นส่วนหนึ่งของรายงานการวิจัย เรื่อง “กวีนิพนธ์ไทยในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมไทยร่วมสมัย : ประสบการณ์จากวรรณคดีไทย อังกฤษ อเมริกัน ฝรั่งเศส และเยอรมัน” โดยใช้นิยามร่วมของพลังทางปัญญาที่ว่า “ความรู้และความคิดที่นำไปสู่ความเข้าใจอันลึกซึ้งในเรื่องของโลกและมนุษยชาติ และในขณะเดียวกันอาจปลุกจิตสำนึกให้เกิดพฤติกรรมที่จรโลงโลกและมนุษยชาติด้วย” ผลการวิจัยชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่ากวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่มีรากทางวรรณศิลป์ที่มั่นคงและยังทรงไว้ซึ่งแก่นสารอันเป็นพลังปัญญาสามารถอำนวยประโยชน์แก่ผู้รับสารและสังคมได้เช่นที่เคยเป็น

บทความ

บทความเรื่อง “๖๐ปีอังคาร ถิ่นกวีนิพนธ์กับร้อยกรองไทย” ตีพิมพ์ในวารสารปาจารย์สาร ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๑ มกราคม – กุมภาพันธ์ ๒๕๓๐ เป็นการถอดความจากการเสวนาที่มีนักวิชาการจากสาขาต่าง ๆ ไปเสวนากันในประเด็นที่ว่า อังคารมีบทบาทในการนำขนบวรรณศิลป์โบราณมาปรับปรุงใช้ใหม่และเบิกทางสำหรับกวีรุ่นต่อ ๆ ไป ทั้งในเรื่องของภาษาเทคนิคการแต่ง รวมถึงปรัชญาอันเป็นแนวคิดที่กวีต้องการสื่อ

บทความวิจัยเรื่อง “วรรณคดีนิราศ : วิวัฒนาการด้านเนื้อหาและกลวิธีการนำเสนอ” ของ ประอรรัตน์ ตั้งกิตติภรณ์ จากวิทยาสารเกษตรศาสตร์(ฉบับสังคมศาสตร์) ปีที่ ๒๐ ฉบับที่ ๑ สรุปได้ว่า วรรณคดีนิราศมีวิวัฒนาการจากการมุ่งเน้นคุณค่าทางอารมณ์มาสู่การมุ่งเน้นคุณค่าทั้งทางอารมณ์และทางปัญญาควบคู่กันไป อีกทั้งเนื้อหาก็มีวิวัฒนาการจากการแต่งตามจินตนาการมาสู่ความเป็นจริงมากขึ้นอีกด้วย

บทความเรื่อง “นวนิถกษณ์ (NOVELTY) จากกรอบของนิราศที่ปรากฏใน ถิ่นกวีนิพนธ์และบางกอกแก้วกำสรวล” ของ รื่นฤทัย สัจพันธ์ จากหนังสือศาสตร์และศิลป์แห่งวรรณคดี กล่าวถึง นวนิถกษณ์ของอังคารที่ปรากฏทั้งในด้านรูปแบบ จินตนิถกษณ์ ลีลาการประพันธ์และความคิด โดยแสดงให้เห็นว่าอังคารมีการสร้างสรรค์ลักษณะใหม่ ๆ ที่ต่างไปจากกรอบของนิราศโบราณ

บทความวิจัยเรื่อง “อัตตากับอุดมการณ์ในกวีนิพนธ์สมัยใหม่” ของ สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา เสนอในการประชุมไทยศึกษานานาชาติ ครั้งที่ ๗ ณ กรุงอัมสเตอร์ดัม ประเทศเนเธอร์แลนด์ (๔-๗ กรกฎาคม ๒๕๔๒) กล่าวถึงขนบในการประกาศอัตตาและอุดมการณ์ของกวีที่มีแนวคิดหลัก ๆ คือ

๑. กวีดำรงสถานภาพสูงส่งในฐานะผู้สร้างงานศิลปะและผู้นำทางจิตวิญญาณ
๒. กวียังคงให้ความสำคัญกับความงามของภาษาในกวีนิพนธ์
๓. กวีนิพนธ์มีความสำคัญต่อการยกระดับจิตวิญญาณมนุษย์และสร้างสรรค์สังคม โดยศึกษาจากบทกวีของกวี ๖ คน คือ อุชเชณี อังคาร กัลยาณพงศ์ เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ ไพวรินทร์ ขาวงาม ศักดิ์ศิริ มีสมสืบ และเรคำ ประโดยก่า

บทความเรื่อง “ม้าก้านกล้วย นิราศแรมร้างจากฝัน” ของ สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา จากวารสารภาษาและวรรณคดีไทย ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๑-๒ มิถุนายนและธันวาคม ๒๕๓๘ กล่าวถึง กวีนิพนธ์เรื่อง ม้าก้านกล้วย ของไพวรินทร์ ขาวงาม ในแง่ของการเป็นนิราศสมัยใหม่ ซึ่งได้ใช้ “ขนบ” ของนิราศมาสร้างสรรค์นิราศรูปแบบใหม่ ซึ่งสรุปได้ว่า ม้าก้านกล้วยเป็นนิราศแรมร้างจากฝันของมนุษย์ร่วมสมัย ที่ต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงอันรวดเร็วและหลากหลายของสังคม ทั้งยังต้องปรับใจรับสภาพความเสื่อมสลายของอุดมคติเดิมด้วยศักยภาพอันเข้มแข็งของมนุษย์เอง

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

๑. ศึกษา กวีนิพนธ์นิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์และไพวรินทร์ ขาวงาม
๒. ศึกษา ค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
๓. วิเคราะห์ข้อมูลตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ และเรียบเรียงตามโครงร่างที่กำหนดไว้
๔. สรุปผลและนำเสนอในรูปแบบของวิทยานิพนธ์

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ทำให้เห็นลักษณะเด่นของนิราศสมัยใหม่
๒. ทำให้เห็นวิวัฒนาการของขนบนิราศในวัฒนธรรมทางวรรณศิลป์ของไทย
๓. ทำให้เข้าใจการสร้างนวัตลักษณ์ของนิราศในกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์และไพวรินทร์ ขาวงาม

บทที่ ๒

ลักษณะนิราศและนิราศในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่

นิราศเป็นวรรณคดีไทยประเภทหนึ่งที่มีวิวัฒนาการต่อเนื่องมายาวนาน ความนิยมในการแต่งนิราศของกวีไทยนั้น ประการหนึ่งเป็นเพราะลักษณะสำคัญของนิราศที่เปิดโอกาสให้กวีสามารถถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิดและอารมณ์สะท้อนใจได้โดยตรงมากกว่าวรรณคดีประเภทอื่น ซึ่งในงานวิจัยบทนี้จะแสดงให้เห็นลักษณะสำคัญของนิราศโดยพิจารณาจากนิราศยุคแรกที่ปรากฏในสมัยอยุธยา อันได้แก่ ทวาทศมาสโคลงตัน โคลงนิราศหรือภูษัย กำสรวลโคลงตัน โคลงนิราศ นครสวรรค์ กาพย์เห่เรือ กาพย์ห่อโคลงประพาสธารโศก และกาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง นิราศยุคแรกนี้มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์ขนบนิราศในสมัยต่อมา การศึกษาวิจัยเรื่องนิราศสมัยใหม่ในกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์และไพวรินทร์ ขาวงามจึงจำเป็นต้องศึกษาความหมายและลักษณะสำคัญของนิราศ รวมถึงการสืบทอดขนบนิราศไปสู่กวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ ดังจะกล่าวเป็นลำดับต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายของศัพท์ “นิราศ”

ศัพท์คำว่า “นิราศ” ปรากฏในวรรณคดีไทยมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น โดยใช้ในความหมายว่า “จาก” หรือ “พลัดพราก” ดังคำอธิบายของชลดา เรื่องรักย์ลิขิต กล่าวคือ

ในหนังสือวรรณคดีไทยปรากฏว่ามีการใช้คำ “นิราศ” อยู่มาก บางครั้งก็ใช้ว่า “นิรา” คำว่า “นิราศ” ก็คือ “นิรา” ก็คือ ที่มีปรากฏอยู่ในหนังสือวรรณคดีไทยนั้นส่วนมากจะใช้ในความหมายว่า จาก แتبทั้งสิ้น... ในวรรณคดีไทยให้คำว่า นิราศ นิราส และนิราษ ปนๆ กันไปไม่ว่าจะเขียนในรูปใดก็มีความหมายอย่างเดียวกันทั้งนั้น (ชลดา เรื่องรักย์ลิขิต, ๒๕๔๑ : ๗๓-๗๔)

рінฤทัย สัจจพันธุ์ได้กล่าวไว้ในประเด็นเดียวกันว่า

ในหนังสือวรรณคดีต่างๆเรามักจะพบว่ากวีใช้คำว่า นิรา, นิราศ และคำที่กร่อนเหลือเพียงสั้นๆ ว่า ราช ในความหมายว่า จาก, ปลัดพราก การใช้คำว่า นิราศ เพื่อเป็นชื่อเรียกหนังสือชนิดหนึ่งใช้เมื่อความนิยม ในการแต่งหนังสือประเภทนี้แพร่หลาย (рінฤทัย สัจจพันธุ์, ๒๕๑๖ : ๑๑)

นอกจากนี้แล้ววัชร รมะนันท์ได้อธิบายการใช้ศัพท์ “นิราศ” ว่า

คำว่า “นิราศ” เป็นศัพท์สันนิษฐาน อาจจะมาจกคำว่า “นิร” หรือ “นิรา” ศ เข้าลิลิตเป็นนิราศ ในพจนานุกรมของ มอเน็ย วิลเลียมส์ นิราศ แปลว่า ปราศจากหวัง ในวรรณคดีมีความหมายถึง จากไป ในกำสรวลโคลงคั่นมีคำว่านิราศปรากฏในโคลงบทหนึ่ง... ในวรรณคดี เรื่องทวาทศมาส ใช้คำว่า “ราช” แทนคำว่านิราศในความหมายเดียวกัน คือแปลว่า จากไป (วัชร รมะนันท์, ๒๕๑๗ : ๑๑๕)

คำอธิบายเหล่านี้แสดงให้เห็นว่ากวีนำศัพท์ นิราศ นิราส นิราษ นิรา หรือ ราช มาใช้ในความหมายว่าจากหรือปลัดพราก ดังปรากฏในวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ เช่น

รามานิราศร้าง	สีดา เดียวแม่
พระก็เอนางพะงา	แผ่นฝ้าย
ยังรู้ตำบุณฑา	ตุเจต เดียวเอย
ศึกสวนยังได้ส้าย	เพื่อผู้หนุมาน
.....	
คราวครานถึงถาบห้อง	หริภุญ ชัยเฮย
ริ่ราสองอาคูล	ราชร้าง
ปุนกษัตริยปานปลาทุน	ทพอา ชาเอย
ถวายนแก่นุชน้องอ้าง	อ่านเหล้นหายจงน

(โคลงนิราศหริภุญชัย: ๕๑-๕๒)

จากโคลงนิราศหรือฤๅษย์ บทแรกที่ยกมากวีอ้างเรื่องรามเกียรติ์ ตอนพระรามจากนางสีดา ส่วนบทท้ายเป็นเหตุการณ์ตอนที่กวีเดินทางไปนมัสการพระธาตุหรือฤๅษย์แล้วจึงพรรณนาความทุกข์ที่ต้องจากนางไว้เพื่อมอบให้นางอ่านเล่น ตัวอย่างนี้กวีใช้ศัพท์ “นิราศ” ในความหมายว่า พระรามจากนางสีดา และใช้ “ราศ” ในความหมายว่ากวีต้องเดินทางจากนาง เช่นเดียวกับตัวอย่างต่อไปที่ใช้คำว่า “นิรา” และ “นิราศ” ในความหมายว่าจากนางและจากความสุขที่เคยมีร่วมกับนาง

นิรานิราศร้าง	แรมสมร
สุริยศศิคายคอม	อยู่ได้
วนวนาคร	ในโลก นี้นา
จำนิราสให้	ห่างแด

(ทวาทศมาสโคลงคั่น : ๖๕๒)

ในทวาทศมาสโคลงคั่นกล่าวว่าการจากนางทำให้กวีขาดความสุข ซึ่งกวีได้ตัดพ้อพระอาทิตย์กับพระจันทร์ว่าใยจึงเฉยเมยกับความทุกข์โศกของกวี ทำให้กวีรู้สึกอ้างว้างโดดเดี่ยวอยู่เพียงลำพังกลางป่า ซึ่งการใช้ศัพท์ “นิราศ” ในความหมายว่าจาก อาจสะกดด้วยรูปศัพท์ต่างกัน เช่น

สรเหนะนิราษน้อง	ลงเรือ
สาวส่งเลวงเต็ม	ฝั่งเฝ้า
สรเหนะพีหลยวเหลือ	อกส่ง
สารด่งข้าส่งเจ้า	ส่งคน

(กำสรวลโคลงคั่น : ๕๑๗)

กำสรวลโคลงคั่นบทที่ยกมานี้กวีใช้คำว่า “นิราษ” กล่าวถึงการเดินทางจากนาง โดยใช้เรือเป็นพาหนะ ที่ทำเรือมีสาว ๆ มาเฝ้ารอส่งกันเต็มตลิ่ง กวีเหลียวมามองนางแต่ความอาลัยอาวรณ์ของกวีมีมากเกินไปที่จะพูดสั่งลานาง จึงต้องพรรณนาด้วยสารนี้

นั่นคือในสมัยอยุธยา กวีใช้คำว่า “นิราศ” เป็นศัพท์ในประโยคมีความหมายว่า จากหรือพลัดพราก ซึ่งชลดา เรื่องรักย์ลิขิตได้ตั้งข้อสันนิษฐานว่าศัพท์ “นิราศ” น่าจะมีที่มาจากศัพท์ภาษาสันสกฤต กล่าวคือ

ศัพท์ “นิราศ” น่าจะมาจากภาษาสันสกฤตมากกว่า เพราะคำแปลตรงกับลักษณะของหนังสือนิราศ กล่าวคือ หนังสือนิราศนั้นผู้คร่ำครวญจะต้องเดินทางหรือจากนางอันเป็นที่รัก (อาจจะเดินทางหรือจากนางจริงหรือไม่ก็ได้) ซึ่งลักษณะเช่นนี้ตรงกับคำแปลของ “นิราศ” ในภาษาสันสกฤตว่า การโยกย้ายหรือจากไป การสละหรือทิ้ง (ชลดดา เรื่องรักย์ลิขิต, ๒๕๔๑: ๗๓)

ข้อสันนิษฐานดังกล่าวสอดคล้องกับการใช้ศัพท์คำว่านิราศในวรรณคดีไทยแปลว่า “จากหรือพลัดพราก” ซึ่งต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ได้กำหนดเรียก “นิราศ” เป็นชื่อวรรณคดีประเภทหนึ่ง ดังพระอริยาบของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาค้ำจุนราชานุภาพว่า

...หนังสือจำพวกที่เรียกว่านิราศ เป็นบทกลอนแต่งเวลาไปทางไกล...บทกลอนแต่งในเวลาเดินทางเช่นนั้น ก็เป็นธรรมดาที่จะพรรณนาว่าด้วยสิ่งซึ่งได้พบเห็นในระยะทางประกอบกับอารมณ์ของตน เช่นครวญคิดถึงคู่รักซึ่งต้องพรากทิ้งไว้ทางบ้านเรือนเป็นต้น กระบวนการในหนังสือนิราศจึงเป็นทำนองอย่างว่านี้ทั้งนั้น ชอบแต่งกันมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี แต่ที่เรียกชื่อว่า หนังสือนิราศดูเหมือนจะบัญญัติขึ้นในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์นี้ (กรมพระยาค้ำจุนราชานุภาพ, ๒๕๑๘: ๗๒)

การกำหนดประเภทของนิราศไม่มีหลักฐานยืนยันแน่ชัดว่ากำหนดในสมัยใด ดังที่รินฤทัย สัจจพันธุ์ได้กล่าวไว้คือ

การบัญญัติชื่อหนังสือที่มีลีลาการแต่งทำนองนี้ว่า “นิราศ” มีความเป็นมาอย่างไร ปรากฏขึ้นเมื่อไร ไม่มีหลักฐานแน่ชัด แต่พบคำว่า “โคลงนิราศ” ในหนังสือแบบเรียนจินดามณีของพระโหราธิบดี ซึ่งแต่งขึ้นสมัยสมเด็จพระนารายณ์ (รินฤทัย สัจจพันธุ์, ๒๕๑๖ : ๑๘)

สรุปได้ว่าในสมัยอยุธยาตอนต้นกวีใช้ศัพท์“นิราศ”ในความหมายว่าจากหรือพลัดพราก และนิยมเรียกบทประพันธ์ที่คร่ำครวญถึงการพลัดพรากว่า “สาร” เช่น ในกำสรวลโคลงฉันท์ว่า “สารนี้ขุแนบไว้ ในหมอน” เป็นต้น ต่อมาในสมัยอยุธยาตอนกลางมีการจัดประเภทของโคลง โดยปรากฏคำว่า “โคลงนิราศ” ในแบบเรียนจินดามณี* และในสมัยอยุธยาตอนปลายเจ้าฟ้าธรรมธิเบศได้เรียกบทพรรณนาครั่ำครวญถึงการพลัดพรากจากนางว่า “บทนิราศ” ดังปรากฏในกาพย์ห่อโคลงประพาสธารโศกว่า

ชมโฉมโฉมสมพาส บทนิราศจากชายา
นักปราชญ์ยอมแค้นมา เล่ห์ท่าทางอย่างเรียนทำ
(กาพย์ห่อโคลงประพาสธารโศก : ๑๐๑)

กล่าวได้ว่าเจ้าฟ้าธรรมธิเบศเป็นกวีพระองค์แรกที่เรียกบทประพันธ์ประเภทนี้ว่า “นิราศ” และต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น กวีเริ่มระบุไว้ชัดเจนในงานของตนว่าเป็นงานประเภทนิราศ เช่นตัวอย่างจากนิราศของพระยาตวัน นีราศนรินทร์ เป็นต้น

รอยยี่สิบหกสิ้น แบบฉบับ โคลงเส
นิราศตรงไปลับ เสกผู้
ฉลางบอกแห่งเหตุทัฬห พุกามติด ฉลางนา
ควรแก่สำปราชผู้ อ่านอ้างอวยผล
(โคลงนิราศพระยาตวัน:๓๕)

โคลงเรื่องนิราศนี้ นรินทร์อื่น
รองบาทบรรพ์วังถวิล ว่าไว้
บทโคปราชญ์ปวงฉิน เจริญเปลี่ยน แปลงพ่อ
ปรุ้งเปรียบเสาวคนธ์ไว้ เลือกลิ้มคมดู
(โคลงนิราศนรินทร์:๖๔)

* “..ผจญนิพนธ์โคลงกาพย์ก็ดี โคลงคำกามก็ดี โคลงนิราศก็ดี โคลงสังวาทย์ก็ดี โคลงฉันท์ก็ดี โคลงห้าก็ดี จะทำสโลกก็ดี พาลนมัสบูรณานำนุกทำเนียบกลอนลิลิตฉันทพาทย์...”(พระโหราธิบดี, ๒๕๑๔ :๕๒)

๒.๒ ลักษณะสำคัญของนิราศ

นิราศเป็นวรรณคดีที่แสดงลักษณะสำคัญให้ปรากฏมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น กล่าวคือ มีลักษณะเป็นบทพรรณนาการเดินทางแต่งประกอบกับการคร่ำครวญถึงคู่รักที่ต้องพรากจากกัน ซึ่งนักวิชาการหลายท่านได้อธิบายลักษณะนิราศไว้ เช่น ชลดา เรื่องรักย์ลิขิต อธิบายไว้ใน ตะเลงพาย ศรีมหาภพย์ ว่า

นิราศแบ่งออกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ ประเภทแรก มีแก่นเรื่องเกี่ยวกับความเศร้าเพราะร้างรัก จะเป็นเพราะต้องพรากจากนางด้วยกิจธุระจำเป็นบางอย่างหรือ เพราะนางจากไปก็ไม่ได้ ประเภทนี้จะมีการเดินทางจริงๆ หรือเป็นเพียงการสมมติว่ามีการเดินทางซึ่งทำให้ต้องจากคนรักก็ได้ ส่วนอีกประเภทหนึ่งนั้นจะต้องมีการเดินทางจริงๆ แก่นเรื่องของนิราศประเภทนี้คือ การเล่าเรื่องราวขณะเดินทาง สภาพภูมิประเทศ ความเป็นอยู่ตลอดจนลักษณะนิสัยของผู้คนตามความเป็นจริงที่ได้พบเห็น (ชลดา เรื่องรักย์ลิขิต, ๒๕๕๑ : ๗๖-๗๗)

ในทำนองเดียวกันกับการพิจารณาแก่นเรื่องของนิราศ ประอรรัตน์ ตั้งกิตติภาภรณ์ ได้ศึกษา วิวัฒนาการด้านเนื้อหาของนิราศ และกล่าวสรุปไว้ในงานวิจัย “วรรณคดีนิราศ : วิวัฒนาการด้านเนื้อหาและกลวิธีการนำเสนอ” ดังนี้

จากการศึกษาวรรณคดีนิราศในแต่ละยุคสมัย ทำให้เห็นวิวัฒนาการด้านเนื้อหาอย่างเด่นชัด กล่าวคือ เนื้อหาของวรรณคดีนิราศจากสมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีวิวัฒนาการจากการมุ่งเน้นพรรณนาอารมณ์เศร้าโศกและอาลัยคนรักมาเป็นการบันทึกสิ่งที่พบเห็นในระหว่างการเดินทางโดยสอดแทรกการคร่ำครวญถึงคนรักบ้างหรืออาจจะไม่คร่ำครวญเลย นอกจากนั้นยังสอดแทรกประสบการณ์ของกวี และความคิดเห็นของกวีด้วย... วรรณคดีนิราศสมัยรัชกาลที่ ๕

มาจนถึงสมัยปัจจุบันมีเนื้อหาหลากหลายมากขึ้น อาทิ เนื้อหาบันทึกการเดินทางไปต่างแดน...มีการวิพากษ์วิจารณ์สังคมและการเมืองมากขึ้น (ประอรรัตน์ ตั้งกิตติภากรณ์, ๒๕๔๒ : ๓๕-๔๐)

นอกจากนั้น สายทิพย์ นุกุลกิจก็ได้พิจารณาลักษณะสำคัญของนิราศจากเนื้อหาเช่นกัน ดังกล่าวไว้ในนิราศวรรณคดี ว่า

เดิมเป็นหนังสือที่ผู้แต่งมุ่งพรรณนาความรักความอาลัยของตนที่มีต่อคนรักขณะเดินทางจากกันไปไกลเป็นสำคัญ ต่อมาภายหลังจึงหมายถึงหนังสือที่ผู้แต่งมุ่งบันทึกเส้นทางการเดินทาง และการแสดงความคิดเห็นของกวี ทำนองจดหมายเหตุเอาไว้ด้วย(สายทิพย์ นุกุลกิจ, ๒๕๒๓ : ๓)

ในงานวิจัยของสุภาพร พลาลัย กำหนดขอบเขตของนิราศไว้ ๔ ลักษณะซึ่งอาจจะมีลักษณะใดลักษณะหนึ่งหรือมากกว่า ดังต่อไปนี้

๑. หนังสือที่แต่งขึ้น เพื่อพรรณนาความรักความอาลัยของตนที่มีต่อนางอันเป็นที่รัก อันเนื่องมาจากการเดินทางพลัดพรากจากกัน

๒. หนังสือที่กล่าวถึงความรักความอาลัยที่เกิดจากการพลัดพรากจากนางอันเป็นที่รัก หรือการไฝหานางอันเป็นที่รัก โดยไม่มีการเดินทางแต่ใช้การพลัดพรากจากนางอันเป็นที่รักเป็นแกน แล้วใช้ความหม่นเวียนกาลเวลาเป็นแนวสำหรับกล่าวถึงนางอันเป็นที่รัก

๓. เป็นหนังสือที่ผู้แต่งอาศัยเรื่องราวการพลัดพรากของตัวละครเอกในวรรณคดีเก่าเป็นเค้าโครงในการพรรณนาคร่ำครวญถึงความอาลัยรัก

๔. หนังสือที่แต่งขึ้นเพื่อบันทึกหรือบรรยายสภาพการเดินทางและสิ่งที่ประสบพบเห็นระหว่างการเดินทางหรือ

หมุนเวียนเปลี่ยนกาลเวลาตลอดจนสะท้อนความคิดเห็นของกวีที่นึก
คิดถึงขณะที่แต่ง ทั้งนี้ไม่เน้นการกล่าวถึงความรู้สึกต่อนางอัน
เป็นที่รัก (สุภาพร พลายเล็ก, ๒๕๔๑ : ๑๖)

จากคำกล่าวทั้งหมดข้างต้นพบว่า การจัดประเภทวรรณคดีนิราศพิจารณาจากเนื้อหาที่กวี
ต้องการสื่อเป็นสิ่งสำคัญ อันจะสามารถแสดงให้เห็นวิวัฒนาการของนิราศจากการขยายขอบเขตของ
เนื้อหาและความคิดได้ นอกจากนี้แล้วยังสังเกตได้ว่านิราศมีลักษณะร่วมบางประการ ได้แก่ มีการ
เดินทางหรือการหมุนเวียนของเวลา มีการพรรณนาคร่ำครวญด้วยความอาลัยรัก และมีการพรรณนา
รายละเอียดของการเดินทางประกอบความคิดเห็นของกวี

การพรรณนาคร่ำครวญและการพรรณนาการเดินทางนั้น กวีใช้ธรรมชาติกระตุ้นเตือนใจให้
ระลึกถึงบุคคลหรือสถานที่ที่ตนจากมา ดังที่วิทย์ ศิวะศรียานนท์กล่าวไว้ว่า

ความรู้สึกในธรรมชาติในวรรณคดีไทย มีลักษณะอีกอย่าง
หนึ่ง คือ เห็นธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไปตามความรู้สึกของกวีหรือ
ตัวละครเอกของเรื่อง กวีไทยมักพรรณนาธรรมชาติไปตามอารมณ์
ของตนในขณะนั้น เช่น การพรรณนาดันไม้ ดาบล สัตว์ ในนิราศ
ต่าง ๆ ธรรมชาติเป็นแต่เพียงส่วนประกอบความรู้สึกกวีเท่านั้น
เนื่องจากกวีกำลังมีความรู้สึกอย่างหนึ่งอยู่ เช่น เศร้า โศก
ในการจากคู่รักมา ทุกสิ่งทุกอย่างในธรรมชาติที่กวีได้พบเห็นใน
ระหว่างทางนั้น ก็เตือนใจให้คิดถึงคนรักที่ทิ้งไว้เบื้องหลัง...
(วิทย์ ศิวะศรียานนท์, ๒๕๔๑ : ๑๐๔)

ในประเด็นเดียวกันนี้ รันฤทัย สัจจพันธุ์ ได้อธิบายความสำคัญของการพรรณนาธรรมชาติใน
นิราศว่า

นิราศ เป็นวรรณคดีประเภทที่พรรณนาธรรมชาติเป็นส่วน
ประกอบสำคัญส่วนหนึ่งของเรื่อง นิราศคือวรรณคดีที่แต่งขึ้นเมื่อ
ผู้แต่งต้องเดินทางจากบ้านและจากคนรัก การเดินทางสมัยก่อนใช้
เวลานาน ผู้ที่รู้จักแต่งหนังสือจึงคิดแต่งคำประพันธ์เพื่อบรรเทา

ความคิดถึงผู้ที่จากมา และบันทึกการเดินทางอันยาวนานนั้น กวีจึงมักใช้ธรรมชาติที่พบเห็นระหว่างการเดินทางเป็นกลอุบายเพื่อพรรณนาความรู้สึกนึกคิดของตน จนทำให้กลายเป็น “ขนบ” อย่างหนึ่งของการแต่งนิราศที่นิยมกันสืบมา (рінฤทัย สัจพันธุ์, ๒๕๔๐ : ๑๕)

ลักษณะเหล่านี้เป็นกลวิธีที่กวีใช้สื่อเนื้อหาของนิราศ ซึ่งนำมาสรุปเป็นลักษณะสำคัญของนิราศได้คือ ประการแรก ใช้การเคลื่อนที่ซึ่งอาจจะเป็นการเคลื่อนที่ของบุคคลหรือเป็นการเคลื่อนที่ของเวลา เพื่อแสดงภาวะจากหรือภาวะพลัดพราก ประการที่สอง มีการถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกของกวีในยามจากหรือพลัดพราก รวมถึงการแสดงความคิดเห็นต่อสิ่งที่กวีพบเห็นระหว่างการเดินทาง ทั้งนี้สัมพันธ์กับประการสุดท้าย คือ ใช้ธรรมชาติเป็นสื่อพรรณนาอารมณ์ความรู้สึกของกวีในยามจากหรือพลัดพราก

ลักษณะสำคัญของนิราศในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยศึกษาจากนิราศที่ปรากฏตั้งแต่ยุคแรก คือในสมัยอยุธยาตอนต้น มาจนถึงนิราศในสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ ๑ – รัชกาลที่ ๖) ตามขอบเขตที่กำหนดไว้ในหัวข้อวิวัฒนาการของนิราศ ทั้งนี้เพื่อแสดงให้เห็นว่ามีการสืบทอดลักษณะสำคัญเหล่านี้ต่อเนื่องกันมาจนกลายเป็น “ขนบ” ของการแต่งนิราศ ที่แม้แต่กวีไทยยุคปัจจุบันก็รับมา ปรับแปลงใช้จนเกิดการสร้างสรรค์นวนิยายของนิราศสมัยใหม่ขึ้น

ในงานวิจัยนี้ใช้ “นิราศ” ในความหมายของวรรณคดีประเภทหนึ่ง กับความหมายของบทนิราศที่แต่งแทรกอยู่ในวรรณคดีประเภทอื่นๆ ซึ่งใช้ลีลาคร่ำครวญแบบนิราศประกอบภาวะพรากจากของตัวละคร เช่นบทนิราศในลิลิตพระลอ สมุทรโฆษคำฉันท์ ลิลิตตะเลงพ่าย อิเหนา เสภา ขุนช้างขุนแผน เป็นต้น

ตัวอย่างจากลิลิตตะเลงพ่ายเมื่อพระมหาอุปราชาต้องจากนางสนมไปทำศึกระหว่างเดินทางทรงพบเห็นสิ่งใดก็ชวนให้มีจิตระหวัคถึงนาง ดังตัวอย่าง

ช่อนกลิ้งกลิ้งแก้วช่อน นานา เรียมฤ
ตาว่าตาตพัสตรา หนุ่มเหน้า

สลาลิ่งเล่ห้ซงสลา	นุชเทียบ ถวายฤา
สวาดคั้งเรียมสวาทเจ้า	จากแล้วหลงครวญ

.....

สายหยุดหยุดกลืนฟุ้ง	ยามสาย
สายบ่หยุดเสน่ห้หาย	ห่างเสร้า
ก็คืนก็วันวาย	วางเทวษ ถาแม่
ถวิลทุกขวบค้ำเช้า	หยุดได้ฉันใด

(ลิลิตตะเลงพ่าย : ๓๓)

ความทุกข์ระทมของพระมหาอุปราชาเกิดขึ้นเมื่อ ใ้รนางเคียงข้าง พระองค์ทรงคร่ำครวญถึง ความสุขในเวลาที่ได้ใกล้ชิดกับนาง เป็นการถ่ายทอดอารมณ์ทุกข์ในภาวะพราศจาก เช่นเดียวกับการ คร่ำครวญของนางวันทอง ในตอน “วันทองสั่งเรือน” ที่ว่า

...ถ้าควนเอี้ยจะควนไปก่อนแล้ว	เกดแก้วพิกลย์สุนสี
จะโรยร้างห่างสิ้นกลิ่นมาลี	จำปีเอี้ยก็ปีจะมาพบ
ที่มีกลิ่นก็จะคลายหายหอม	จะพลอยตรอมเหือดสิ้นกลิ่นกลีบ
ที่มีดอกก็จะวายระคายครบ	จะเหี่ยวแห้งเซาชบสลับไป
ต้นน้อยน้อยลูกข้อยระย้าดี	ตั้งแต่นี้จะไปชมต้นไม้ใหญ่
จะทิ้งเรือนไปร้างอยู่กลางไพร	ยุงร่านรินไรจะตอมตาย
รากไม้จะต่างหมอนนอนอนาถ	ควาตายจะต่างได้นำใจหาย
ลงบันไดใจเจียนจะขาดตาย	น้ำตาดกกระจายพรั่งพรายลงฯ

(เสภาขุนช้างขุนแผน : ๓๕๗-๓๕๘)

ตัวอย่างนี้มาจากเสภาขุนช้างขุนแผนตอนที่ขุนแผนพานางวันทองหนีไปจากเรือนขุนช้าง ความทุกข์ระทมของนางวันทองมีลักษณะเดียวกับพระมหาอุปราชา คืออาลัยอาวรณ์ความสุขที่เคย ใ้ได้รับ การพรรณนาในบทนิราศจึงเป็นการรำลึกถึงความสุขความทรงจำอันงดงามระหว่างตัวละคร กับบุคคลที่ตนรัก แล้วคร่ำครวญถึงสิ่งเหล่านั้นด้วยความโหยหาอาลัยเมื่อต้องพราศจากกัน โดยใช้ ธรรมชาติเป็นสื่อเชื่อมโยงการคร่ำครวญ ดังเช่นพระมหาอุปราชาชมพันธุ์ไม้ระหว่างทางแล้วคิดถึง นางสนม หรือนางวันทองสั่งลาดอกไม้ต้นไม้มที่ปลูกไว้รอบเรือนด้วยความอาลัยอาวรณ์ ว่าจากไป แล้วก็ไม่รู้ว่าจะมีโอกาสกลับมาอีกหรือไม่

กล่าวได้ว่าบทนิราศในวรรณคดีประเภทอื่นนั้นใช้ลีลานิราศคือคร่ำครวญเมื่อมีการพรากจากโดยใช้ธรรมชาติเป็นสื่อเชื่อมโยง ดังนั้นในงานวิจัยนี้จะใช้ตัวอย่างจากบทนิราศที่แทรกอยู่ในวรรณคดีประเภทอื่นประกอบการอธิบายด้วย ทั้งนี้เพื่อให้เห็นลักษณะสำคัญของนิราศเด่นชัดขึ้น

ลักษณะสำคัญของนิราศที่จะกล่าวถึง ได้แก่

๒.๒.๑ การเคลื่อนที่

การเคลื่อนที่เป็นลักษณะสำคัญที่ปรากฏอยู่ในนิราศทุกเรื่อง สอดคล้องกับความหมายศัพท์ “นิราศ” ที่แปลว่า จากหรือพลัดพราก นั่นคือ การเคลื่อนที่เป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดภาวะจากหรือภาวะพลัดพราก ซึ่งการเคลื่อนที่ในนิราศมีทั้งการเคลื่อนที่ของตัวบุคคลและเวลา กับ การเคลื่อนที่ของเวลาโดยบุคคลอยู่กับที่ ดังจะกล่าวคือ

๒.๒.๑.๑ การเคลื่อนที่ของบุคคลและเวลา

การเคลื่อนที่ของบุคคลและเวลาในนิราศ ได้แก่ การเคลื่อนที่ของกวีหรือการเคลื่อนที่ของตัวละครในบทนิราศ ซึ่งในขณะที่บุคคลกำลังเคลื่อนที่ เวลาก็ได้เคลื่อนไปพร้อม ๆ กัน การเคลื่อนที่เหล่านี้แสดงให้เห็นด้วยการเดินทาง อันทำให้กวีหรือตัวละครต้องพลัดพรากจากสถานที่ที่เคยอยู่ รวมถึงพรากจากบุคคลอันเป็นที่รัก การพรากจากเหล่านี้อาจจะสร้างความทุกข์ทรมานใจแก่กวีหรือตัวละครจนต้องคร่ำครวญถึงสิ่งที่ตนจากมาด้วยความโหยหาอาลัย เช่นตัวอย่าง

ศุกสารเรียงรำถ้อย	ครวคราน
หริภุญชัยเชษฐสถาน	ธาตุตั้ง
สารพัดเขตขापาล	ฟังคำ บนเทอญ
ยามม่อนมัวร์สยง	จูงตั้งสดับสาร
สงสารทุกข์แต่งตั้ง	อินฉน
นิราศสัตวชน	กล่าวได้
จักริรำยบุล	บาราศ นุชนี
เป็นคะโลงหื้อให้	โลกแจ้งใจคะนิง
	(โคลงนิราศหริภุญชัย : ๘)

ตัวอย่างจากโคลงนิราศหรือกวีชัยบทนี้ กวีกล่าวถึงการเดินทางไปนมัสการพระธาตุหรือภูเขาศักดิ์สิทธิ์อันเป็นสาเหตุให้กวีต้องจากนางอันเป็นที่รักไป กวีจึงแต่งโคลงเพื่อพรรณนาความทุกข์ใจของตนไว้เป็นหลักฐานให้โลกได้รับรู้

นอกจากจะแสดงความทุกข์ที่ต้องจากนางแล้ว ในนิราศบางเรื่องกวีได้ระบุนามความเป็นที่ควรเดินทาง แสดงความว่าวุ่นทรมาณใจที่ต้องพรากจากกันเพราะความจำเป็น เช่น

ด้วยเรือมรองมุลิกาเป็นข้าบาท	จำนิราศร้างนุชสุดสงสาร
ตามเสด็จโดยแดนแสนกันดาร	นมัสการรอยบาทศาสดา
	(นิราศพระบาท : ๑๑๕)

ในนิราศพระบาท สุนทรภู่คร่ำครวญว่าจำใจจากนางเพราะต้องตามเสด็จพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ไปนมัสการพระพุทธรูปในฐานะที่เป็น “ข้าบาท” สุนทรภู่จำเป็นต้องตามเสด็จครั้งนี้ เช่นเดียวกันกับนิราศลอนดอนที่กวีระบุนชัดเจนว่า “ถ้าแผ่นดินมิใช่กิงจินรินทร์ราช ไม่คลาคลาดคล้ายชิตพิสมัย” ดังตัวอย่าง

จำจากมิตรขนิษฐาพยาบาล	นิราศเรื่องเมืองลอนดอนอวารณ์ถวิล
ถ้าแผ่นดินมิใช่กิงจินรินทร์ราช	เพียงจะสิ้นชีวาด้วยอาลัย
โดยกักคิมิประสงค์จำนงใน	ไม่คลาคลาดคล้ายชิตพิสมัย
	อาสาไทจอมจักรหลักนคร
	(นิราศลอนดอน : ๑)

ตัวอย่างนี้กวีแสดงให้เห็นว่าการเดินทางจากนางเป็นความทุกข์ทรมาณ “เพียงจะสิ้นชีวาด้วยอาลัย” ลักษณะเหล่านี้พบมากในบทนิราศที่ตัวละครฝ่ายชายมักพรรณนาความโศกเศร้าอาลัยรักทั้งต่อนางและต่อบ้านเมือง เมื่อมีเหตุให้ต้องเดินทาง เช่น

จากรจำจากอ้า	อาคร
ดูประสาทแสงสุริย์	ส่องแก้ว
เรื่องรัตนจักรจรูญ	รัตนรุ่ง เรืองนา
เรื่องมณีนพแพรว	เพริศพริ้วพรายฉาย

เสียดายคฤหาสน์ห้อง	หอทอง
ยามวิโยคยุทธ์ปอง	ปราบเสี้ยน
จักคืบบ่คืบครอง	ฤาเน่ ไฉนนา
หนักหฤทัยทานเทียร	เทวยตื่นตันทรวง

(ลิลิตตะเลงพ่าย :๒๑)

บทนี้กล่าวถึงความจำใจของพระมหาอุปราชาที่ต้องเดินทางไปทำศึกกับสมเด็จพระนเรศวร พระองค์ทรงคร่ำครวญถึงความมั่งคั่งของปราสาทราชวังด้วยความอาลัยอาวรณ์ เพราะไม่แน่ว่าพระทัยว่าจะมีชีวิตรอดกลับมาจากการศึกครั้งนี้ หรืออารมณ์พะว้าพะวังของพระลอเมื่อครั้งจะเดินทางออกจากเมืองไปหาพระเพื่อนพระแพง พระองค์รำลึกพระนางลักษณวดีด้วยความอาลัยอาวรณ์ ดังตัวอย่าง

จากนุชเรียมขุนไ้	อารมณ์ เรียมมา
จากที่สมไปสม	เกลือกแล้ว
ผิจักอยู่อกกรม	เกรียมสวาท นามแม่
จำพี่จำจากแก้ว	ไปซำคินสม

(ลิลิตพระลอ : ๔๒๓)

นอกจากนั้น นิราศบางเรื่องมีการเคลื่อนที่โดยกวีแจ้งเหตุผลของการเดินทาง แต่มิได้แสดงอารมณ์ทุกข์โศก เช่น

ขอเป็นปราโมทถ้วน	หญิงชาย
เหลือแหล่เดินโดยสาย	น่านน้ำ
จรตามพระนารายณ์	จอมโลกย์
ทุกเทพจงชูค่า	ช่วยให้สถาพร
รอนรอนสุรยศไ้	ยามศรี
ยูรยาตรนาวาลี	ลาศเต้า
คลายสถานพิมานตรี	มุขมาตย์ พระนา
ถึงท่าคัลคัลเจ้า	แผ่นหล้าเสวยรมย์

(โคลงนิราศนครสวรรค์: ๘๐๖)

ตัวอย่างนี้ก็แข็งแรงว่าต้องเดินทางตามเสด็จสมเด็จพระนารายณ์ จึงได้ขอพรปวงเทพให้ช่วยคุ้มครองตลอดการเดินทาง จะเห็นว่ากวีต้องการแจ้งสาเหตุในการจาก โดยมีได้เน้นอารมณ์โศกเศร้าที่ต้องเดินทาง ลักษณะนี้เริ่มปรากฏในโคลงนิราศนครสวรรค์ และปรากฏชัดเจนในนิราศของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศ ดังตัวอย่าง

ปางเสด็จประเวศด้าว	ชลาไลย
ทรงรัตนพิमानไชย	กิ่งแก้ว
พริ้งพร้อมพวงพลไกร	แหนแห่
เรือกระบวรต้นแพรว	เฟริศพริ้งพายทอง
พระเสด็จโดยแดนชล	ทรงเรือต้นงามเจ็ดฉาย
กิ่งแก้วแพรวพรรณราย	พรายอ่อนหยับจับงามอน
นาวาแน่นเป็นขนัด	ล้วนรูปสัตว์แสนยากร
เรือริ้วทิวธงสลอน	สาครลั่นครื้นครื้นฟอง

(บทเห่ชมเรือกระบวร: ๒๕)

ตัวอย่างนี้ยกมาจากกาพย์เห่เรือ ตอนเห่ชมเรือกระบวร กวีกล่าวถึงกระบวนเสด็จพยุหยาตราทางชลมารคโดยเน้นพรรณนาความงามของกระบวนเรือในลำน้ำ แสดงความศรัทธาของไพร่พล เช่นเดียวกับขบวนเสด็จประพาสป่าในกาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดงที่ว่า

เคลื่อนกรูหมู่จตุรงค์	เปนกันกงเรียบเรียงไป
ทรงช้างระวางใน	เทพลีลาหลังคาทอง
เคลื่อนกรูหมู่แห่ห้อม	เรียงไสว
เสด็จพุดตาลทองไคล	หว่างเข็ร้อง
ทรงช้างระวางใน	มีชื่อ
เทพลีลาเยื้อง	ย่างเห็นหลังดี

(กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง : ๑๐๗)

ทั้งหมดที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่านิราศมีลักษณะสำคัญที่มีการเคลื่อนที่ของบุคคลและเวลาทำให้เกิดภาวะการจากพราก ซึ่งนอกจากการเคลื่อนที่ของบุคคลแล้วการเคลื่อนที่ของเวลาโดย

บุคคลอยู่กับที่ ก็เป็นเหตุผลประการหนึ่งในการสร้างภาวะการจากหรือการพลัดพราก ดังจะกล่าวในหัวข้อต่อไป

๒.๒.๑.๒ การเคลื่อนที่ของเวลา

การเคลื่อนที่ของเวลาใช้การหมุนเวียนของเวลาเป็นสื่อแสดงการจากหรือการพลัดพราก โดยที่ตัวบุคคลมิได้เคลื่อนที่ไปด้วย ดังปรากฏในตัวอย่างเหล่านี้

บ่ไกลอกอาสน์อ้า	อกองค้ หนึ่งเลย
ฤค่วนมาจ้จร	จากข้าง
กิดศรีสมบุรณ์บง	กขมาศ กูเอย
รสกริมย์แรมร้าง	เร้งตรอม

.....

ปีมาตระบัดร้อน	รุมอก โอยแม่
ใจจอดจนเจียรจอม	จิมฟ้า
มหามหรรทก	ทุกข์ท้าว ทรวงแเส
ปีบ้งววยววยหน้า	ไปเห็น

.....

เดือนมาถามข่าวน้อง	เดือนพราง ว่าฤา
เดือนสิบสองเดือนเป็น	จรคล้าย
เรียมถามท้าวบึงบาง	หิมเวศ
หิมวาสเจ้าผาฝ้าย	พะเค

.....

วันมากคล้ายคล้ายรอบ	จนเจ็ด
ดวงพิบุษบาบาง	กลีบเกลี้ย
วันรมย์นिरาเด็จ	ดวงเดช
อกแผ่นดินฟ้าเห้งย	ช่วยครวญ

.....

ทวาทศมาสโดยสิ้น	พรรษา โสคเส
ยังบ่สบายเลย	ก่ายแก้ว

เทวฤทธิ์สุเรนทรา
ยังคำกลด้วยเกล้า

ปรเมศ

กลาสโถม

(ทวาทศมาส โคลงคั่น : ๖๘๕- ๗๒๗)

ในทวาทศมาสโคลงคั่น กวีเน้นย้ำความทุกข์ทรมานเมื่อต้องจากนางด้วยการกล่าวถึงความ
ใกล้ชิดผูกพันที่ไม่เคยห่างจากนางเลยดังว่า “บไกลอกอาสาอันอ้า ออกองค์ หนึ่งเลย” การจากนางอย่าง
รวดเร็วในครั้งนี้จึงสร้างความตรอมตรมแก่กวีมาก กวีคร่ำครวญถึงความทุกข์ระทมของตนผ่านวัน
เดือน ปีที่หมุนเวียนเปลี่ยนไป เป็นการแสดงความรักอย่างล้นพ้นของกวีที่มีต่อนาง เพราะความ
เปลี่ยนแปลงของวันเวลาไม่มีผลต่อความรักของกวี ตรงกันข้ามกลับเพิ่มความคิดถึงนางตามเวลาที่
หมุนไปด้วย เช่นเดียวกันกับภาพย์ห่อโคลงประพาสธารโศก กวีใช้การเคลื่อนที่ของเวลาเป็นสื่อ
แสดงการจาก เพื่อเชื่อมโยงกับความโศกเศร้าของกวี เช่นตัวอย่าง

ตีสิบเอ็ดเสร็จครวญหา แต่เข้ามาค้อมราตรี

จวบจนพระสุริย์ศรี

เสร็จจรททองส่องสกล

.....

สงสารเรียมคลาศน่อง

สิบสองเดือนเลื่อนครบปี

รัญจวนครวญหาศรี

สุดสวาทพื่อนี้อยู่ไหน

.....

สงสารรักนางงาม

สามฤดูอยู่โหยหา

รูปเอี่ยมของเรียมอา

คลาศคลาศเจ้าเศร้าอกตรม

.....

สงสารการโหยให้

นางไกลจรรณาริ

ร่ำร้องสิบสองปี

พี่เร่งเกล้าแก้วกัลยา

.....

จบเสร็จคร่ำครวญภาพย์

บทพิลาปถึงสาวศรี

แต่งตามประเวณี

ไซ้เมียรักจักจากจริง

โคลงครวญกลอนกล่าวอ้าง นารี

โศรกสร้อยถึงสาวศรี

เชกหัวว่า

แต่งตามประเพณี
เมียมิ่งพร้งพร้อมหน้า

ชิรภาคย์
ห่อนได้จากกัน

(ภาพย์ห่อโคลงประพาสธาร โศก : ๕๖-๑๐๑)

กวีคร่ำครวญถึงนางโดยใช้วิธีการเคลื่อนที่ของเวลาอย่างเป็นระบบ เริ่มจากเวลาเป็นชั่วโมง จากกลางวันถึงกลางคืน เป็นสัปดาห์จากวันอาทิตย์ถึงวันเสาร์ เป็นปีจากเดือนห้าถึงเดือนสี่ เป็นฤดู ทั้งสามฤดู และเป็นปีนักษัตรจากปีชวดถึงปีกุน การเคลื่อนที่ของเวลาเชื่อมโยงกับการเคลื่อนที่ของ อารมณ์ความรู้สึกนั้นคือเวลายิ่งผ่านไปกวีก็ยิ่งคิดถึงนางในตัวอย่างนี้เจ้าฟ้าธรรมธิเบศทรงระบออย่าง ชัดเจนว่า การคร่ำครวญถึงการจากนางเป็นประเพณีการแต่งวรรณคดีประเภทนี้ เพราะพระองค์กับ นางอันเป็นที่รักมิได้จากกันตามบทคร่ำครวญ

นอกจากนี้แล้วยังมีนิราศเดือนของนายมี นิราศสมัยรัตน โกสินทร์ที่ใช้การเคลื่อนที่ของ เวลาถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกของกวีที่มีต่อเหตุการณ์ต่าง ๆ ในแต่ละเดือน และบันทึกประเพณี ของแต่ละเดือนไว้ เช่น

	ถึงเดือนหกเข้าแล้วหนาเจ้าข้าเอ๋ย
เขาแต่งงานปลูกหอขอกันเซย	เราจะเฉยอยู่ก็เห็นไม่เป็นการ
เขาเรกนาแล้วมานักขัตฤกษ์	เอิกเกริกโกนจุกทุกสถาน
ที่กำค้ำจัดแจงกันแต่งงาน	มงคลการตามเล่ห์ประเพณี
	(นิราศเดือน : ๑๐)

การเคลื่อนที่เป็นลักษณะสำคัญของนิราศที่กวีนำมาใช้ในการเสนอเนื้อหา นอกจากจะเป็น สาเหตุของการจากหรือการพลัดพรากแล้ว การเคลื่อนที่ยังเป็นสื่อเชื่อมโยงกับอารมณ์ความรู้สึก ทั้ง ของกวีและของตัวละครในบทนิราศ ดังจะเห็นจากการคร่ำครวญหรือการแสดงความคิดเห็นของ กวีที่เกิดขึ้นในภาวะที่มีการเคลื่อนที่ ซึ่งจะอธิบายในหัวข้อต่อไป

๒.๒.๒ การถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกและการแสดงความคิดเห็นของกวี

ลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งของนิราศคือการถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกและการแสดงความคิดเห็นของกวีในภาวะที่มีการเคลื่อนที่ ลักษณะนี้ทำให้นิราศเป็นวรรณคดีที่กวีนิยมแต่ง เพราะสามารถถ่ายทอดความสะเทือนอารมณ์และความรู้สึกนึกคิดของตนได้เต็มที่ อารมณ์ความรู้สึกที่ปรากฏในนิราศมีทั้งอารมณ์ทุกข์โศกเศร้าสร้อย และอารมณ์รื่นรมย์เป็นสุข ดังจะกล่าวคือ

๒.๒.๒.๑ อารมณ์ทุกข์โศกเศร้าสร้อย

การพรรณนาคร่ำครวญด้วยความทุกข์โศกเศร้าสร้อยในนิราศนั้น ส่วนใหญ่มีนางอันเป็นที่รักเป็นแรงบันดาลใจสำคัญ ทั้งนี้เพราะกวีหรือตัวละครเคยมีความสุขอยู่ร่วมกันกับนาง เมื่อต้องเดินทางหรือพรากจากกันจึงเกิดความอาลัยอาวรณ์ จนต้องถ่ายทอดอารมณ์โศกเศร้าของตนออกมา ดังเช่นตัวอย่าง

ตนดยวมาจากเจ้า	เจบอก อ่อนเออย
เรือกลอกกลางวงใจ	ขาดขัว
จากนางยังตนตก	เมรุมาศ
รลอกลำฟ้าซำ	ชานดิน

(กำสรวล โคลงฉันท์ : ๕๓๕)

ตัวอย่างจากกำสรวลโคลงฉันท์ กวีได้พรรณนาความเจ็บปวดของคนที่ต้องเดินทางจากนางทั้งอาการ “เจบอก” “ใจขาดขัว” และ “ยังตนตก เมรุมาศ” ล้วนแต่แสดงความทุกข์โศกอย่างสาหัสของกวี เช่นเดียวกับกาพย์เห่เรือของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศที่ว่า

โหยหวนครวญไคร่นาง	อกเพียงฟ้าง้างชีวี
นั่งนอนห่อนฤมิต	สิ่งซึ่งสุขทุกเวลา
คิดเคยเขยชมน้อง	ไม่ห่างห้องสองเสนาหา
เป็นสุขทุกเวลา	มาจากได้ให้อาวรณ์

(บทเห่สังวาส : ๔๑)

ตัวอย่างนี้อยู่ใน “บทเห่สังวาส” ซึ่งกวีคร่ำครวญด้วยความเศร้าสร้อยว่าการจากนางคือการจากความสุข เพราะกวีกับนางเคยอยู่ใกล้ชิดกันตลอดเวลา และช่วงเวลานั้นเป็นเวลาแห่งความสุข แต่ในเวลาที่ไม่มีนางอยู่เคียงข้าง กวีจึงต้องคร่ำครวญด้วยความโหยหาาลัยยิ่ง ความรักที่กวีมีต่อนางอย่างท่วมท้น ทำให้ในระหว่างการเดินทางเมื่อผ่านไปพบเห็นสิ่งใดก็ชวนให้นึกถึงนางอยู่ตลอดเวลา เช่นตัวอย่าง

ริ้มเห็นแต่นางอื่น	ไม่ชูชิ่งเหมือนสายใจ
คิดถึงคำนึงไป	โหยละห้อยคอยเล็งแล

.....

น้ำธารสีเขียวเขียว	ปลาปนเกลียวว่ายพรุพัน
รายเรียงเคียงคู่กัน	แต่พ็อยู่ผู้เดียวดาย

(ภาพย์ห่อ โคลงประพาสธาร โศก : ๗๕-๕๕)

ระหว่างการเดินทางแม้จะมีนางสนมกำนัลมากมายก็ไม่ “ชูชิ่ง” เหมือนนางอันเป็นที่รัก ยิ่งมองนางกำนัลเหล่านั้นก็ชวนให้คิดถึงนาง และเมื่อมองเห็นปลาในลำธารที่ว่ายน้ำมาเป็นคู่ ๆ ก็ยิ่งโศกเศร้าเพราะขณะนี้กวีไม่มีนางเคียงคู่เหมือนปลาเหล่านั้น

อารมณ์ทุกข์โศกเศร้าสร้อยของกวีในภาวะที่ต้องพลัดพรากจากนาง ส่วนใหญ่เป็นความจำยอมที่ต้องเดินทางตามหน้าที่ ดังตัวอย่าง

...ถึงทุกข์ใครในโลกที่โศกเศร้า	ไม่เหมือนเราภุมรินถวิลหา
จะพลัดพรากจากกันไม่ทันลา	ใช้แต่ตาต่างถ้อยสุนทรวอน
ไอ้จำใจไกลนุชสุดสวาท	จึงนिरาศเรื่องรักเป็นอักษร
ให้เห็นออกตยากเมื่อจากจร	ไปดงดอนแดนป่าพนาวัน

(นिरาศเมืองแกลง : ๘๑)

ตัวอย่างนี้กวีพรรณนาความทุกข์ของตนว่ามากมายมหาศาลจนทุกข์ของใครในโลกนี้ก็ไม่ได้เทียบเท่าทุกข์ของกวี เนื่องจากนางก็ไม่ทันได้บอกลาต้องใช้สายตาแทนคำพูด และแตงนिरาศบันทึกไว้เป็นหลักฐานให้นางได้รับรู้ความในใจ

การกล่าวถึงความจำเป็นของการเดินทางเพื่อแสดงความอาลัยอาวรณ์อย่างล้นพูนนั้น
สร้างความสะเทือนอารมณ์ให้ผู้เสพเห็นใจในความทุกข์โศกเศร้าสorrowของกวี เช่น

แต่ตัวเรามีได้เบาบางวิตก	คิดชนกชนนีมีรู่หาย
ทั้งพันธุวงศ์วงศ์ญาติจะคลาดคลาย	อีกมีมิตรชิดกายต้องห่างกร
นิจาเอ๋ยพึงได้เซยประคองขึ้น	แรกรักกรั้นจำไปไกลสมร
จะก่นกินแต่น้ำตาอนาทร	ทั้งนั่งนอนไหนจะสุขทุกทิวา
แล้วห้ามใจอย่าพะวงหลงสวาท	ควรบาราศพุ่มพวงดวงยี่หวา
ด้วยพระจอมจักรพรรดิขัตติยา	มีบัญชาเจาะจงที่ตรงเรา
ควรอาสาฝ่าละอองฉลองบาท	จึงสมชาติเชื้อชายไม่อายเขา
อิมูราปรารภไม่ชบเซา	ค้อยก้มเกล้ากราบกรานคุณมารดร

(นิราศลอนดอน :๔)

ในนิราศลอนดอนกวีแสดงความอาวรณ์ที่ต้องจากพ่อแม่ เครือญาติ และนางอันเป็นที่รัก
แต่ด้วยหน้าที่และความรับผิดชอบ กวีจึงต้องเก็บกักความโศกเศร้าไว้และพยายามตัดใจ ด้วยการ
เปลี่ยนความทุกข์เป็นความภูมิใจที่ได้ทำงานรับใช้ประเทศชาติ

นอกจากกวีจะเป็นผู้คร่ำครวญถึงการจากนางด้วยตนเองแล้ว ในนิราศที่แต่งโดยใช้
โครงเรื่องจากวรรณคดีอื่นหรือบทนิราศ ผู้คร่ำครวญคือตัวละครชายที่ต้องเดินทางจากบ้านเมือง
และจากนางเพื่อไปปฏิบัติภารกิจ การคร่ำครวญจึงมีทั้งครวญถึงบ้านเมืองและครวญถึงนางที่ตนเดิน
ทางจากมา เช่นในลิลิตตะเลงพ่ายตอนพระมหาอุปราชารำพันถึงความสุข พระองค์ทรง คร่ำ
ครวญถึงบ้านเมืองที่จากมาว่า “พระอาวรณ์หวนทเวษ ถึงอักเรศแรมเวียง” หรือการครวญถึงนางใน
นิราศอิเหนา ดังตัวอย่าง

ปางอิเหนาเศร้าสุดถึงบุษบา	นิราสร้างห่างเหเสหนา
ตะลึงเหลียวเปลี่ยวเปล่าให้เหงาหงิม	พระพายพาพัดน้องเทียวล่องลอย
ไอ้เย็นค้ำน้ำค้างลงพร่างพร้อย	สุขลปรึมเปี่ยมเหยาะเฝาะเฝาะผ้อย
	น้องจะลอยลมบนไปไหนใด

(นิราศอิเหนา :๑๕๕)

ตัวอย่างนี้ก็ใช้โครงเรื่องอิเหนาในตอนนี้อิเหนาพลัดพรากกับนางบุษบา บรรยายกาศ
ยามเย็นใกล้ค่ำชวนให้อิเหนาวิลหาบุษบาด้วยความเศร้าสร้อย

นอกเหนือจากการคร่ำครวญถึงบ้านเมืองและนางอันเป็นที่รักแล้ว กวีอาจคร่ำครวญถึง
บุคคลอื่นอันเป็นที่รักของตนเช่นกัน เช่น

ถึงหน้าวังดังหนึ่งใจจะขาด	คิดถึงบาทบพิตรอดิศร
ไอ้ผ่านเกล้าเจ้าประคุณของสุนทร	แต่ปางก่อนเคยเฝ้าทุกเช้าเย็น
พระนิพพานปานประหนึ่งศิระชะขาด	ด้วยรู้ญาติยากแค้นถึงแสนเชษฐ
ทั้งโรคช้ำกรรมช้ำวิบัติเป็น	ไม่เล็งเห็นที่ซึ่งจะพึงพา

(นิราศภูเขาทอง : ๑๕๑)

ในนิราศภูเขาทองสุนทรภู่อำลาวญด้วยความทุกข์ระทมในยามตกยาก เมื่อเดินทางผ่านวัง
หลวงก็หวนระลึกถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เจ้านายที่เคยชบเลี้ยงสุนทรภู่อีก
พระองค์สุนทรภู่อีกอดอับเพราะญาติพี่น้องก็ไม่มี จึงไม่รู้จะหันหน้าไปพึ่งใคร

การถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกทุกข์โศกเศร้าสร้อยนั้น ส่วนใหญ่กวีใช้ถ่ายทอดอารมณ์โศก
ที่ต้องพรากจากนาง รวมถึงการพรากจากบ้านเมืองและพรากจากบุคคลอันเป็นที่รักด้วย การพราก
จากสิ่งเหล่านี้เป็นการพรากจากความสุข ทำให้กวีต้องคร่ำครวญด้วยความอาลัยอาวรณ์เพราะ
ต้องการให้ความสุขเหล่านั้นกลับคืนมาอีกครั้ง

๒.๒.๒.๒ อารมณ์รื่นรมย์เป็นสุข

กวีถ่ายทอดอารมณ์รื่นรมย์เป็นสุขในนิราศ ด้วยการใช้ธรรมชาติหรือสิ่งที่พบเห็น
เป็นแรงบันดาลใจ การได้ใกล้ชิดกับธรรมชาติในระหว่างการเดินทาง ทำให้กวีมองเห็นความงาม
อันก่อให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจ จนต้องถ่ายทอดด้วยอารมณ์รื่นรมย์เป็นสุข นอกจากนี้เมื่อสภาพ
แวดล้อมเริ่มเปลี่ยนแปลงไป และมีการเดินทางไปท่องเที่ยวต่างประเทศ การถ่ายทอดเรื่องราวการ
เดินทางจึงเต็มไปด้วยความเพลิดเพลินตื่นตาตื่นใจกับสิ่งที่ได้ไปประสบพบเห็น

การถ่ายทอดอารมณ์รื่นรมย์เป็นสุขในนิราศเริ่มปรากฏให้เห็นในโคลงนิราศนครสวรรค์
ซึ่งกวีพรรณนาความรื่นรมย์ในระหว่างเดินทางมากกว่าคร่ำครวญถึงนาง เช่น

พิไชยประเสริฐล้วน	ไชยศรี
มุขมาศลาขรรณวิ	ลาศไถ่
เกิดเกษมสำราญดี	ใจโลกย์
เรือแลดำดีไว้	เปรียบข้ามเมืองควร
นานาอเนกล้วน	นาวา
งามเลิศแลเห็นหา	ยากแท้
นารายณ์เสด็จเสด็จมา	ครองโลกย์
ทั่วทั้งแดนภพแพ้	แพ้วฟ้าดินขจร

นาวาลู่ดวงด้าว	วังแมว
วัดเปลี่ยวคูเป็นแถว	ถ่องไม้
ปริดาภิรมย์แนว	พฤษย์โพธิ์
เหมือนดั่งวังเวียงไต้	ธิดาขเรื่องสมภาร
บัดถึงจรเข้ร้อง	เรือนเขา มากนา
อ้อยงอกงามลำปลา	ส่งปล้อง
สวนศรีตระการเอา	ใจชื่น ชมแฮ
จรเข้ร้องควรร้อง	ฮ่ามให้กินหลัง

(โคลงนิราศนครสวรรค์ : ๘๑๑-๘๑๓)

ในสองบทแรกกวีพรรณนาความงดงามของกระบวนเรือ ที่เมื่อมองแล้ว “เกิดเกษมสำราญดีใจโลกย์” ส่วนสองบทหลังกวีชื่นชมกับธรรมชาติสองข้างทาง กวีรู้สึก “ปริดาภิรมย์” และ “ใจชื่นชม” เมื่อผ่านวัดที่วังแมวและผ่านเรือกวานป่าไม้ที่จรเข้ร้อง

การพรรณนาความงามของธรรมชาติพร้อมทั้งถ่ายทอดอารมณ์รื่นรมย์เป็นสุขตลอดเรื่อง โดยไม่มีการคร่ำครวญถึงนางอันเป็นที่รักปรากฏชัดเจนในกาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง ดังตัวอย่าง

เถาวัลย์พันพฤษยา	ถิบชิงช้าช้าแกว่งไกว
ทำเพลงวังเวงไพเราะ	ส่งเสียงเรื่อยเรื่อยละคอนเครง

เถาวัลย์พันไม้หย่อน	ลงมา
สาวนั่งถีบชิงช้า	ห้วงห้อย
ทำเพลงวังเวงอา	รมณ์ขึ้น
เสียงส่งเพราะดอกสร้อย	น้ำร้องละคอนเครง
ลมพัดมาเรื่อยเรื่อย	เย็นชวนเฉื่อยสำราญใจ
ปูฝ่านอนหลับใน	ได้ร่มไม้ไพรสาขา
ลมพัดมาเฉื่อยชื้อ	เย็นใจ
ปูฝ่านอนหลับไหล	กลาดกลุ่ม
ฟูกหอมอนเรียบกันไป	หลายเหล่า
นอนอยู่ใต้ไพรฝุ่ม	ร่มไม้ไพศาล

(ภาพยี่ห้อ โคลงประพาสธารทองแดง : ๑๔๒)

ตัวอย่างนี้กวีพรรณนาความ “สำราญใจ” ที่ได้ใกล้ชิดธรรมชาติ ทั้งกิจกรรม “ถีบชิงช้า” และ “ปูฝ่านอนหลับไหล” ล้วนแสดงให้เห็นความผ่อนคลายและความสบายใจของกวีในการเดินทางครั้งนี้

ความแตกต่างทางวัฒนธรรมและความแปลกใหม่ของสิ่งที่ได้ไปพบเห็นเมื่อมีการเดินทางไปต่างประเทศเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้กวีถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกด้วยความรื่นรมย์เป็นสุข เช่นตัวอย่างจากนิราศลอนดอน

แกลิ่งมินเฉยเฉยดั่งกลาสเลี้ยว	มาครู่เดียวพักหนึ่งก็ถึงท่า
ชวนกันรีบจรลีด้วยปรีดา	เขานำหน้าตรงโรไปไฮเตล
พวกชาวเมืองยืนดูอยู่ออกคืบ	ช่างแตกตื่นกระไรเลยไม่เคยเห็น
บ้างทุ่มเถียงด่าทอคือเป็นเอ็น	บ้างพูดเล่นเจรจาภาษาถิ่น
ถึงตึกโตโอพาร์น่าสนุก	เป็นที่สุขสารพัดเขาจัดสรร
ถ้าแม้ใครไคลคลามาทางนั้น	ได้ผ่อนผันเช่าพักสำนักกิน

(นิราศลอนดอน : ๒๖-๒๗)

ตัวอย่างนี้กวีพรรณนาความตื่นเต้นของกวีเมื่อได้เดินทางไปประเทศอังกฤษ ยังได้พบเห็นความแตกต่างของผู้คนและบ้านเมือง ก็ยิ่งทำให้กวีรู้สึกเพลิดเพลิน เช่นกันกับตัวอย่างสุดท้ายที่กวี

พรรณนาความสุขของตนและเพื่อนร่วมทางด้วยคำกิริยา “หัวเราะ” “สรวลเส” และ “ฮาเฮ” แสดงความรื่นรมย์ขณะเดินทาง ดังตัวอย่าง

สิบสี่ค่ำเดือนห้าเวลาบ่าย	แสนสบายเบาใจดังได้เหาะ
ลงเรือไฟพร้อมพรั่งนั่งหัวเราะ	ให้เล่นเลาะตามร่องท้องทะเล
ถึงประทับกับกำปั่นสำราญรื่น	ก็ชุ่มชื่นซักชวนกันสรวลเส
แสนสุขอารมณ์สมคะเน	บ้างฮาเฮพูดเล่นเจรจา
	(นิราศลอนดอน : ๑๕๓-๑๕๔)

นอกจากการถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกของกวีแล้ว การแสดงความคิดเห็นเชิงวิพากษ์วิจารณ์ก็เป็นลักษณะสำคัญประการหนึ่งของนิราศ ดังจะอธิบายต่อไป

๒.๒.๒.๓ ความคิดเห็นเชิงวิพากษ์วิจารณ์

การวิพากษ์วิจารณ์เหตุการณ์ที่กวีประสบระหว่างการเดินทางเป็นลักษณะที่เริ่มปรากฏและนิยมมากในนิราศสมัยรัตนโกสินทร์ ดังที่สุภาพร พลายเล็กได้กล่าวไว้ในงานวิจัยว่า

วรรณคดีนิราศในสมัยรัตนโกสินทร์มีสิ่งที่ปรากฏขึ้นใหม่ กล่าวคือ นอกจากกวีจะมีวัตถุประสงค์ในการมุ่งที่จะบันทึกสิ่งต่าง ๆ ที่พบเห็น กวีตั้งใจสอดแทรกโลกทัศน์ ข้อคิด และความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์สังคมไว้ในนิราศนั้น ๆ ด้วย (สุภาพร พลายเล็ก, ๒๕๔๑ : ๑๐๓)

นิราศที่กวีแสดงความคิดเห็นเชิงวิพากษ์วิจารณ์ อาทิ นิราศของสุนทรภู่ นิราศหนองคาย นิราศเดือน นิราศลอนดอน เป็นต้น เช่นตัวอย่าง

ถึงด่านทางบางไพรไขว่เฉลว	เห็นไพร่พลหลายคนอยู่บนด่าน
ตั้งกำลังนั่งซักควักน้ำตาล	คอยว่าขานชู้คนลงคันเรือ
ไม่เห็นของต้องห้ามก็ถามขอ	มะละกอกุ่มแห่งแฉ่งแดงมะเขือ
ขอสัมสุกจุกจิกทั้งพริกเกลือ	จนชาวเรือเหลือระอาค่าในใจ
	(นิราศวัดเจ้าฟ้า : ๑๗๖)

ตัวอย่างนี้กวีวิพากษ์วิจารณ์ “ไพร่เลว” ที่คอยเอาไรดเอาเปรียบชาวเรือด้วยการขู่ค้นเรือ และขอสินค้ำต่าง ๆ ที่บรรทุกมา

ในนิราศลอนดอน กวีวิพากษ์วิจารณ์การใช้เครื่องจักรกลอำนวยความสะดวกแก่มนุษย์ว่า

...ดูรวดเร็วเรียบร้อยน้อยนั้น	ฉลาดครันช่างประดิษฐ์คิดเอน
วิเศษนักใช้จักรเครื่องกลไฟ	ทำสิ่งใดสารพันไม่ขัดที
ทั้งแต่ตัดดอกตราวิชาช่าง	ครบทุกอย่างตามกระบวนถูกถ้วนถึ
ไม่ต้องยากแก่มนุษย์นั้นสุดดี	เหมือนกับมีบุญฤทธิ์นี้มิตการ

(นิราศลอนดอน : ๓๘)

การถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกรักของกวีทั้งด้านอารมณ์ทุกข์โศกเศร้าสร้อย อารมณ์รื่นรมย์ เป็นสุข รวมถึงการแสดงความคิดเห็นเชิงวิพากษ์วิจารณ์ ล้วนเป็นลักษณะสำคัญของนิราศ ในนิราศ สมัยอยุธยาเน้นถ่ายทอดอารมณ์ทุกข์โศกเศร้าสร้อย และเริ่มถ่ายทอดอารมณ์รื่นรมย์เป็นสุขในโคลง นิราศนครสวรรค์และกาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง ส่วนการแสดงความคิดเห็นเชิงวิพากษ์ วิจารณ์เริ่มปรากฏและนิยมมากในนิราศสมัยรัตนโกสินทร์

๒.๒.๓ การพรรณนาธรรมชาติ

การพรรณนาธรรมชาติเป็นขนบหนึ่งของวรรณคดีไทย แสดงถึงวิถีชีวิตของคนไทยที่ผูกพันกับธรรมชาติ กวีไทยนิยมใช้การพรรณนาธรรมชาติสร้างอารมณ์สะท้อนใจแก่ผู้เสพ ดังคำกล่าวนี้

กวีไทยให้ความสนใจกับธรรมชาติในฐานะที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของความเป็นวรรณคดี คือ การสร้างความสะท้อนใจในระดับต่าง ๆ ในระดับต้นๆ คือการสร้างความรู้ถึงความงามซาบซึ้ง หรือความละเอียดอ่อนของธรรมชาติ...ทำให้ผู้อ่านสามารถรับรู้ความงามของธรรมชาติตามกวีได้

นอกจากการพรรณนาธรรมชาติโดยตรงดังกล่าวกวียังพรรณนาธรรมชาติโดยละเอียด เพื่อถ่ายทอดความรู้สึกของกวีเอง ที่นิยมจนเป็น

“ขนบ”ในวรรณคดีไทย คือการพรรณนาเชิงนิราศ(สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา,
๒๕๔๑ : ๔๕)

การพรรณนาธรรมชาติโดยละเอียดเพื่อถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิดของกวีในภาวะที่มีการพรางจากเป็นลักษณะสำคัญประการหนึ่งของนิราศ การพรรณนาเชิงนิราศนี้มีปรากฏทั้งในวรรณคดีประเภทนิราศและบทนิราศในวรรณคดีประเภทอื่น กล่าวคือ

...นอกจากจะมีวรรณคดีประเภทนิราศ ซึ่งบรรยายการเดินทางจาก
นางไป เนื้อหามักพรรณนาการเดินทางตลอดจนธรรมชาติที่ได้พบเห็น โดย
เน้นความทุกข์ระทมแห่งการพลัดพราก และการคร่ำครวญถึงนางอันเป็นที่
รักแล้ว ยังมี “บทนิราศ” ซึ่งใช้ “ขนบ” การแต่งในลักษณะคร่ำครวญผ่าน
การพรรณนาธรรมชาติแทรกอยู่ในวรรณคดีไทยเรื่องสำคัญ ๆ เกือบ
ทุกเรื่องอีกด้วย (สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา, ๒๕๔๑ : ๕๐-๕๑)

เนื่องจากการพรรณนาธรรมชาติเกิดขึ้นระหว่างการเดินทางหรือในภาวะที่มีการพรางจาก
“ธรรมชาติ” ในงานวิจัยนี้ จึงหมายรวมถึงสถานที่และสภาพแวดล้อม อันเป็นสิ่งที่กวีพบเห็น
ระหว่างการเดินทาง การใช้ธรรมชาติเชื่อมโยงอารมณ์ความรู้สึกในยามจากนั้น กวีมีกลวิธีพรรณนา
อาทิเช่น

๒.๒.๓.๑ การเชื่อมโยงกับบุคคลอันเป็นที่รัก

ธรรมชาติเป็นสื่อกระตุ้นเตือนให้กวีระลึกถึงบุคคลหรือสถานที่ที่ตนจากมา กวีจึง
ใช้ลักษณะหรือชื่อของธรรมชาติเป็นสื่อเชื่อมโยง ในกรณีที่ไม่มีการเดินทางกวีใช้ธรรมชาติของ
เวลาคือการหมุนเวียนของเวลาเป็นสื่อเชื่อมโยงให้คิดถึงนาง ดังตัวอย่างจากทวาทศมาสโคลงต้นว่า

เดือนเจ็ดจรหล้าฟ้า	เพื่อนพอน สวาดินา
เจียรจากนุชเดยรร	หย่อนไต้
ราตรีสงัดนอน	เสียงน่ง แล้วยเฮ
เรียมนิราศได้	โตรครดอม
	(ทวาทศมาส โคลงต้น : ๖๕๕)

ในกรณีที่มีการเดินทาง กวีใช้ธรรมชาติที่ได้อพบเห็นในระหว่างการเดินทางเป็นสื่อเชื่อมโยงให้คิดถึงนางหรือคิดถึงเหตุการณ์ที่เคยทำร่วมกัน เช่น

แขกเต้าเกล้าคู่เคียง	เรียงจับไม้ใช้ปีกหาง
เรียมคะนึ่งถึงเอวบาง	เคยแนบข้างร้างแรมนาน
คูเหว่าเจ้าจับร้อง	สนั่นก้องซ้องเสียงหวาน
ไพเราะเพราะกังวาน	ปานเสียงน่องร้องสังขยา

(บทเห่เรือ:๓๑-๓๒)

ตัวอย่างจากภาพเห่เรือกวีใช้พฤติกรรม “เกล้าคู่เคียง” ของนกแขกเต้าเชื่อมโยงให้คิดถึงนางและคิดถึงความใกล้ชิดที่ “เคยแนบข้าง” นาง บทถัดมาเมื่อกวีได้ยินเสียงร้องของนกคูเหว่าก็ชวนให้คิดถึงเสียงนางที่เคย “ร้องสังขยา” เหล่านี้คือการใช้ธรรมชาติเป็นสื่อเชื่อมโยงให้คิดถึงนางสังเกตได้ว่ากวีใช้ธรรมชาติเชื่อมโยงกับผัสสะของมนุษย์ ได้แก่ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ตัวอย่างนี้ กวีใช้ผัสสะด้านสัมผัสและเสียง ส่วนตัวอย่างที่จะยกต่อไปกวีเชื่อมโยงกับกลิ่น ดังนี้

ไม้แก้วกลิ่นแก้วกราย	หอมบววยวังเวงใจ
ทุกซ์ลิมปลื้มอาไลย	ว่ากลิ่นแก้วแล้วเรียมหา
ไม้แก้วแก้วที่เอื้อง	หอมสไบ
หอมกลิ่นหอมชวยไป	ทั่วแคว้น
ทุกซ์ลิมปลื้มอาไลย	ลานกลิ่น
กลกลิ่นนางน่องเหม็น	แต่เที้ยวแลหา

(ภาพเห่เรือ โคลงประพาสธาร โศก : ๗๕)

ในบทนี้กวีใช้กลิ่นไม้แก้วเชื่อมโยงกับความหอมของนาง โดยเฉพาะกลิ่นสไบยามนางเยื้องกราย เมื่อกวีได้กลิ่นนี้ก็ชวนให้เสร้าน้อยโหยหานาง หรือการใช้ธรรมชาติที่พบเห็นระหว่างทางเชื่อมโยงกับรูปโฉมของนาง เช่นตัวอย่างจากโคลงนิราศนรินทร์

ชมแสดไซ้หน้า	นวลนาง
เดือนคำหนิวงกลาง	ค่ายแค้น

พิมพ์พัศตร์แม่เพ็ญปราง

จักเบรียบ ไตเลย

ข้ากว่าแขไขแย้ม

กิ่งยี่มอัปสร

(โคลงนิราศนรินทร์ : ๒๕)

กวีมองพระจันทร์ในยามค่ำคืนแล้วหวนคิดถึงหน้านางว่างดงามผุดผ่องยิ่งกว่าพระจันทร์ เพราะพระจันทร์นั้นยังมี “คำหนิวกลาง ต่ายแถม” แต่หน้านางไม่มีคำหนิวใดเลย

นอกจากนั้นการใช้รายละเอียดของแสงสีในธรรมชาติเป็นสื่อเชื่อมโยงให้คิดถึงนาง ก็เป็นอีกกลวิธีหนึ่งที่กวีนิยมนำมาใช้ ดังตัวอย่างจากกาพย์ห่อโคลงประพาสธารโศก กวีใช้สีแดงของทับทิมเป็นสื่อโยงกับผ้าสไบสีทับทิมที่นางใช้ห่ม เช่น

ทับทิมตริกผ้าสี

น่องห่มมีสีทับทิม

ขลิบทองทั้งสี่ริม

หน้ากระจายพรายพวยทอง

ดอกแดงแสงกำไม้

คือพิมพ์ เดียวนา

นีกห่มสีทับทิม

กำผ้า

ขลิบมีสีด้านริม

ริงรอบ

เส้นกระจายพรายหน้า

อ่าพริ้งพวยทอง

(กาพย์ห่อ โคลงประพาสธาร โศก : ๕๑)

ในส่วนของการใช้ธรรมชาติเชื่อมโยงกับเหตุการณ์ที่กวีเคยทำร่วมกับนางนั้นแสดงความใกล้ชิดผูกพันกันอย่างลึกซึ้ง เมื่อต้องจากกันจึงอาลัยอาวรณ์มาก ดังตัวอย่างต่อไปนี้

กุหลาบบานกลีบช้อย

คิดกะทงน้อยวางพานทอง

หอมรินชื่นชมสอง

หยิบดอกไม้ให้นางดม

กุหลาบกลั่นเฟื่องฟุ้ง

เนืองนอง

นีกกะทงใส่พานทอง

กำก้าว

หอมรินชื่นชมสอง

สังวาส

หยิบรองมุกเจ้า

บ้ายหน้าเบือนเสียด

(กาพย์ห่อ โคลงประพาสธาร โศก : ๘๒)

จากตัวอย่างกวีใช้ดอกกุหลาบเชื่อมโยงให้คิดถึงกะทงกุหลาบในพานของนาง กวีเคยหยิบกุหลาบในกะทงนั้น “ให้นางดม” ภาพนี้เป็นเหตุการณ์แห่งความสุขที่กวีเคยหยอกล้อนางอย่างใกล้ชิด แต่ในเวลานี้ไม่มีแล้ว

นอกจากคิดถึงนางอันเป็นที่รักแล้ว นิราศบางเรื่องกวีใช้ธรรมชาติที่พบเห็นเชื่อมโยงให้คิดถึงบุคคลอื่นอันเป็นที่รักยิ่งไม่ต่างจากนาง ดังตัวอย่างนี้

ถึงบ้านแพแลเห็นเรือที่นั่ง	คิดถึงครั้งก่อนมาน้ำตาไหล
เคยหอมรับกับพระจมีนไวย	แล้วลงในเรือที่นั่งบัลลังก์ทอง
เคยทรงแต่งแปลงบทพจนารถ	เคยรับราชโองการอ่านฉลอง
จนกลิ่นสิ้นแม่น้ำแลลำคลอง	มิได้ซึ้งเคืองขัดหทัย
เคยหอมบไกล้ไต้กลิ่นสุคนธ์ตลบ	ละอองอบรสชื่นชื่นนาสา
สิ้นแผ่นดินสิ้นรสสุคนธา	วาสนาเราก็สิ้นเหมือนกลิ่นสุคนธ์
	(นิราศภูเขาทอง : ๑๕๒)

บทนี้ยกมาจากนิราศภูเขาทองของสุนทรภู่ เมื่อเดินทางถึงบ้านแพและแลเห็นเรือพระที่นั่ง กวีหวนนึกถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ในยามรับใช้ใกล้ชิดพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นต้นว่า “เคยหอมรับกับพระจมีนไวย” “เคยทรงแต่งแปลงบทพจนารถ” “เคยรับราชโองการอ่านฉลอง” และ “เคยหอมบไกล้ไต้กลิ่นสุคนธ์ตลบ” เหล่านี้แสดงความผูกพันระหว่างกวีกับกษัตริย์ เมื่อพระองค์สิ้นพระชนม์ กวีจึงรำคาญถึงด้วยความอาลัยว่า “คิดถึงครั้งก่อนมาน้ำตาไหล” และ “สิ้นแผ่นดินสิ้นรสสุคนธา วาสนาเราก็สิ้นเหมือนกลิ่นสุคนธ์”

การเล่นคำพ้องรูปพ้องเสียงโดยนำชื่อธรรมชาติหรือชื่อสถานที่มาเชื่อมโยงกับอารมณ์ความรู้สึกที่กวีมีต่อนางเป็นกลวิธีทางภาษาที่โดดเด่นของนิราศ ซึ่งนอกจากจะใช้เพื่อถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกแล้ว กวีมักใช้เพื่อฝากฝีมือการประพันธ์ ดังตัวอย่าง

เห็นบ้านแปงเพียงแปง นวลนาง
ผดแผ่นดินประจงพัคตร์พลาง ยั่วยิ้ม

พิศพฤกษ์เห็นกลกลาง
ใจรำจวนคิดปิ้ม

กรเรียก ไปฤา
วากเว้เรือหา

(โคลงนิราศนครสวรรค์ : ๘๑๘)

โคลงนิราศนครสวรรค์บทนี้กวีใช้ชื่อสถานที่ “บ้านแปง” ที่ตนเดินทางผ่านเชื่อมโยงให้คิดถึงแปงที่นางใช้ผัดหน้า เช่นเดียวกับบทคร่ำครวญในกาพย์ห่อโคลงประพาสธารโศก กวีนำชื่อ “ต้นทราย” ที่ตนเดินทางผ่านไปพบเห็นเป็นสื่อให้คิดถึงอาการเยื้องกรายของนาง ดังนี้

ต้นทรายเหมือนนางกราย	เดินหิ้วชายหมายตาม
น้อยนาฏผาดผายสม	พี่รักเจ้าเท่าตัวเรียม
ต้นทรายคิดย่างเยื้อง	เอวกลม
เดินหิ้วชายตาม	เลื่องหล้า
น้อยนาฏผาดผายสม	ทิพรูป
พี่นี้รักแต่เจ้า	เท่าด้วยตัวเรียม

(กาพย์ห่อ โคลงประพาสธารโศก : ๘๑)

อีกลักษณะหนึ่ง กวีเล่นคำพ้องรูปพ้องเสียง พรรณนารายละเอียดในการเดินทาง เป็นการสื่อจินตภาพเพื่อแสดงฝีมือในการประพันธ์ เช่นตัวอย่าง

หัวลิงหมากเรียกไม้	ลางลิง
ลางลิงหูลิงลิง	หลอกชู้
ลิงไต่กระไดลิง	ลิงห่ม
ลิงโลดฉวยชมผู้	นึกคว่ำประสาสิง

(กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง : ๑๓๖)

ตัวอย่างนี้กวีเล่นคำว่า “ลิง” ที่เป็นทั้งชื่อเรียกสัตว์ พันธุ์ไม้ และบันได รวมถึงใช้คำกริยา “ลิงโลด” เพื่อเล่นเสียงคำว่า “ลิง” และเพิ่มความไพเราะกับบทประพันธ์

นอกจากนี้การเล่นคำอีกลักษณะหนึ่ง คือการนำชื่อธรรมชาติหรือสถานที่มาเรียงติด ๆ กัน แจกแจงให้เห็นความหลากหลายของธรรมชาติหรือสถานที่ กวีใช้กลวิธีนี้เชื่อมโยงกับความเพลิดเพลนใจที่ได้ชื่นชมธรรมชาติอันหลากหลาย อาทิเช่น

เจ้าไครโรให้เสนาพาไปสวน	แล้วเชิญชวนชมบรรดาพฤกษาไสว
แดดก็ร่มลมชายสบายใจ	มีมิ่งไม้หลายอย่างล้วนต่างพรรณ
กรรมกร์การะเกดพิกุลแก้ว	โศกซ้องแมวสุกรมมสวรรค์
พุ่มเรียงรงโรกรักลักจัน	ขนุนขนันนิยมหนาดกลางสาตทราง

(นิราศลอนดอน: ๓๐-๓๑)

จากตัวอย่างก็แสดงความรื่นรมย์กับธรรมชาติรอบ ๆ ตัว ในสวนที่กวีไปเที่ยวชม “มีมิ่งไม้หลายอย่างล้วนต่างพรรณ” ดังที่กวีได้แจกแจงไว้ในส่วนท้าย

การใช้ธรรมชาติเป็นสื่อเชื่อมโยงกับอารมณ์ความรู้สึกของกวีในภาวะที่มีการจากพรากนี้เป็นกลวิธีสำคัญในนิราศ นอกจากจะใช้แสดงความใกล้ชิดผูกพันระหว่างกวีกับบุคคลอันเป็นที่รัก เพื่อถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกทุกซ์โศกเศร้าสร้อยในยามจากกันให้เด่นชัดแล้ว ยังจะช่วยสร้างรศทางวรรณคดีให้แก่ผู้เสพ และเพิ่มคุณค่าทางวรรณศิลป์ให้กับบทประพันธ์ได้

๒.๒.๓.๒ การฝากนาง

กวีใช้ธรรมชาติที่พบเห็นระหว่างการเดินทางเป็นสื่อในการฝากให้ช่วยดูแลนาง แต่ด้วยนางมีรูปโฉมงดงามมาก กวีจึงไม่ไว้ใจใครเท่ากับน้ำใจนางเอง ดังตัวอย่างจากกำสรวลโคลงตัน ซึ่งถือเป็นต้นแบบของขนบการฝากนาง

โคมแม่จักฝากฟ้า	เกรงอินทร หยอกนา
อินทรท่านเทอกโคมเอา	คู่ฟ้า
โคมแม่จักฝากดิน	ดินท่าน แล้วยเฮ
ดินฤชัดเจ้าหล้า	คู่สัสองสั
โคมแม่ฝากน่านน้ำ	อรรณพ แลฤา
ยวนาคเซยซอก	พี่ใหม่

โคมแม่รำพึงจบ

จอมสวาสติ ภูเขา

โคมแม่ใครสงวนได้

เท่าเจ้าสงวนเอง

(กำสรวลโคลงต้น : ๕๑๖-๕๑๗)

จากตัวอย่างกวีจะฝากนางกับฟ้า กับดินหรือกับน่านน้ำก็กลัวว่านางจะไม่ปลอดภัย กวีจึงฝากนางไว้กับตัวเองเพราะมั่นใจในความรักและความซื่อสัตย์ของนาง ดังว่า “โคมแม่ใครสงวนได้ เท่าเจ้าสงวนเอง” การฝากนางไว้กับตัวเองนี้นิยมมากในนิราศคำโคลง เช่นตัวอย่าง

ไอศรีเสาวลักษณ์ล้ำ	แลโลม โลกเอย
แม้ว่ามีกิ่งโพยม	ขึ้นหล้า
แขวนขวัญนุชชูโคม	แมกเมฆ ไร่แม่
ก็คบมีกิ่งฟ้า	ฝากน้องนางเดียว
โคมควรจักฝากฟ้า	ฤาดิน ดีฤา
เกรงเทพไทรธรณินทร์	ลอบกล้า
ฝากลมเลื่อนโคมบิน	บนเล่า นะแม่
ลมจะชายชักช้า	ชอกเชื้อเรียมสงวน
ฝากอูมาสมรมแม่แล้	ลักษมี เล่านา
ทราบสยมภูวจักรี	เกลือกไกล้
เรียมคิดจบจนตรี	โลกล่วง แล้วแม่
โคมฝากใจแม่ได้	ยิ่งด้วยใครครอง
	(โคลงนิราศนรินทร์ : ๑๑)

ตัวอย่างนี้กวีกลัววามงามของนาง แล้วจึงฝากนางกับธรรมชาติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามสถานที่ที่เดินทางผ่าน แต่ก็กลัวจะไม่ปลอดภัย กวีจึงต้องฝากนางไว้กับน้ำใจนางเอง

นอกจากนี้การใช้ทูตสื่อสารโดยให้วานให้ธรรมชาติที่พบเห็นระหว่างทางนำสารจากกวีไปแจ้งกับนางก็เป็นอีกวิธีหนึ่งที่กวีนิยมใช้ในนิราศ เช่น

ลับแลเร่งแลลับ	นกว้าขับไปว่าวอน
ชายใดได้ดวงสมร	วานนกว้าว่าขอคืน

นกลับแลแร่แกล้ว	ลับจร
นกว่าอนว่าอน	ควนไต้
ชายไคไต้ดวงสมร	เสมอชีพ
นกว่าอนว่าให้	ส่งน้องขอกัน
	(ภาพยี่ห้อ โคลงประพาสธาร โศก : ๕๖)

จากตัวอย่างกวีวานนกว่าไปกระจายข่าวว่าชายไคไต้นางไปครอบครองให้ช่วยคืนนางแก่ กวีด้วย

การใช้ธรรมชาติเป็นสื่อในการฝากนางหรือแจ้งข่าวแก่นางเป็นกลวิธีที่กวีนิยมใช้เพื่อแสดงความห่วงใยและความอาลัยรักในยามต้องพรากจากนาง

๒.๒.๓.๓ การใช้ภาพจน์บุคลาธิษฐาน

กวีใช้ภาพจน์บุคลาธิษฐานในนิราศเพื่อแสดงความสัมพันธ์ระหว่างกวีกับธรรมชาติ โดยเฉพาะเมื่อธรรมชาติแสดงอารมณ์ความรู้สึกร่วมกันกับกวี แสดงให้เห็นว่ากวีใกล้ชิดผูกพันกับธรรมชาติมากจนความสะเทือนอารมณ์ของกวีมีอิทธิพลต่อปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ การใช้ภาพจน์บุคลาธิษฐานในนิราศจะช่วยเพิ่มรสทางวรรณคดีได้ ดังที่สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนากล่าวไว้ว่า

บุคลาธิษฐานนั้น ก็เป็นกลวิธีสำคัญประการหนึ่งในการ
พรรณนาให้เห็นภาพและเกิดอารมณ์ร่วม เพราะการพรรณนา
ให้เห็นสิ่งไม่มีชีวิตทำอาการประดุจสิ่งมีชีวิตหรือเหมือนมนุษย์
นั้นทำให้ลีลาการพรรณนามีความเข้มข้นขึ้น (สุจิตรา จงสถิตย์
วัฒนา, ๒๕๔๑ : ๑๒๐)

ความเข้มข้นของความสะเทือนอารมณ์อันเกิดจากการใช้ภาพจน์บุคลาธิษฐาน
เช่น

แก้มซ้ำซ้ำไครต้อง	อันแกมน้องซ้ำเพราะชม
ปลาทุกซ์ทุกซ์ออกตรม	เหมือนทุกซ์พีที่จากน้อง
	(บทเห่ชมปลา : ๒๘)

บทนี้ขมมาจากกาพย์เห่เรือของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศ กวีคร่ำครวญถึงการจากนางด้วยความ
ทุกข์ระทม แม้แต่ปลาทุกขี้ก็ยิ่ง “ทุกข์อกรรม” ร่วมกับกวี เช่นเดียวกับโคลงนิราศนรินทร์บทที่ห้อง
ทะเลปั่นป่วนทวนทุรายพร้อมกันไปกับภาวะโศกเศร้าของกวี ดังนี้

สรวลเสียงพระสมุทรครื้น	ครวญคะนอง
คลื่นก็คลี่คลายฟอง	เฟื่องพิน
คาลทรวงป่วงกามกอง	กลอยสมุทร แม่ฮา
ออกโอยฐ์ออกโอยสะอื่น	อ่าวอ้ออลเวง

(โคลงนิราศนรินทร์ : ๒๗)

นิราศที่แต่งจากโครงเรื่องวรรณคดีเก่าที่ใช้ภาพพจน์บุคลาธิษฐานสร้างความเข้มข้นของ
อารมณ์โศกเช่นกัน ดังตัวอย่าง

พระครวญคร่ำรำไรมาในรถ	โศกกำสรดแสนเสียดายสายสมร
พอเวลาสายฉันทะวันรอน	ปีกษารอนรีบกลับมาจับรัง
โอินกเอ๋ยเคยอยู่มาคู่ถีน	แต่ยุพินลิบหลับไม่กลับหลัง
ครื้นแลดูสุริย์แสงก็แดงดัง	หนึ่งน้ำครั้งคล้าฟ้านภาลัย
เหมือนครั้งนี้พี่มาโศกแสนทเวษ	ชลเนตรแดงเดือดดังเลือดไหล
ไอ้ตะวันครื้นจะลบภพไตร	ก็อาลัยโลกยังหยุดรั้งรอ

(นิราศอิเหนา : ๒๐๔)

ตัวอย่างนี้มาจากนิราศอิเหนา กวีพรรณนาบรรยากาศยามเย็นอย่างละเอียดเพื่อเพิ่มความ
“โศกกำสรด” และใช้ธรรมชาติ ณ ขณะนั้นสร้างภาพพจน์บุคลาธิษฐาน พระอาทิตย์ยามเย็นแสดง
ความเห็นใจกวีด้วยว่า “ไอ้ตะวันครื้นจะลบภพไตร ก็อาลัยโลกยังหยุดรั้งรอ”

การใช้ภาพพจน์บุคลาธิษฐานเป็นกลวิธีหนึ่งที่กวีใช้ธรรมชาติเป็นสื่อถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึก
ของตน ซึ่งนอกจากจะแสดงความผูกพันระหว่างกวีกับธรรมชาติแล้ว ยังจะช่วยเพิ่มรสทางวรรณคดีอีกประการหนึ่งด้วย

กล่าวได้ว่า นิราศมีลักษณะสำคัญคือมีการเคลื่อนที่ของบุคคลและเวลาเพื่อแสดงภาวะพรากจาก มีการถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกและมีการแสดงความคิดเห็นของกวี รวมถึงมีกลวิธีพรรณนาธรรมชาติที่เป็นสื่อกระตุ้นให้กวีคิดถึงบุคคลหรือสถานที่ที่ตนจากมา เหล่านี้เป็นลักษณะเฉพาะของวรรณคดีประเภทนิราศ นิราศทุกเรื่องต้องปรากฏลักษณะสามประการนี้ซึ่งกวีแต่ละคนอาจให้ความสำคัญกับลักษณะใดลักษณะหนึ่งมากน้อยต่างกันไป เช่น โคลงนิราศนรินทร์เน้นการคร่ำครวญถึงหญิงคนรักโดยใช้ธรรมชาติเป็นสื่อเชื่อมโยง ในขณะที่นิราศลอนดอนเน้นบันทึกเรื่องราวที่ประสบพบเห็นระหว่างการเดินทางมากกว่าการคร่ำครวญถึงคนรัก เป็นต้น

๒.๓ วิวัฒนาการของนิราศ

นิราศมีการสืบทอดและสร้างสรรค์ขนบในการประพันธ์นับเนื่องมาตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงปัจจุบัน นิราศในแต่ละยุคสมัยมีการขยายขอบเขตความคิดและเนื้อหา โดยใช้รูปแบบคำประพันธ์ตามความนิยมของยุคสมัยนั้น ๆ ดังมีผู้กล่าวว่า นิราศสมัยอยุธยาส่วนใหญ่เป็นนิราศคำโคลงและนิราศสมัยรัตนโกสินทร์(รัชกาลที่๑-รัชกาลที่๖) ส่วนใหญ่เป็นนิราศคำกลอน* (สุภาพร พลายเล็ก, ๒๕๔๑ : ๖๒) การสืบทอดและพัฒนาขนบนิราศเป็นวิวัฒนาการทางวรรณคดี ซึ่งงานวิจัยนี้ จะกล่าวถึงวิวัฒนาการของนิราศ โดยพิจารณาจากความคิดและเนื้อหาของนิราศเป็นสำคัญ

นอกจากนี้การกล่าวถึงวิวัฒนาการของนิราศจะแบ่งเป็น สมัยอยุธยาตอนต้นและตอนกลาง สมัยอยุธยาตอนปลาย สมัยรัตนโกสินทร์ช่วงรัชกาลที่๑-รัชกาลที่ ๖ และนิราศยุคปัจจุบันในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ เนื่องด้วยหลังจากสมัยรัชกาลที่ ๖ ไปแล้ว มีความนิยมแต่งร้อยแก้วตามแบบตะวันตก เกิดบันทึกการเดินทางในลักษณะสารคดี ส่วนนิราศร้อยกรองปรากฏในรูปแบบของกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ ซึ่งมีการนำขนบนิราศมาพัฒนาด้วยการขยายขอบเขตความคิดและเนื้อหา สืบทอดเป็นวิวัฒนาการของนิราศ ดังจะกล่าวตามลำดับต่อไปนี้

*

ดูรายละเอียดจากวิทยานิพนธ์ของสุภาพร พลายเล็ก “นิราศสมัยรัตนโกสินทร์ : การสืบทอดขนบวรรณศิลป์จากพระนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

๒.๓.๑ นิราศสมัยอยุธยาตอนต้นและตอนกลาง

นิราศที่ปรากฏช่วงสมัยอยุธยาตอนต้นถึงตอนกลาง อาทิเช่น โคลงนิราศหริภุญชัย ทวาทศมาสโคลงดั้น กำสรวลโคลงดั้น ราชชาติลาปลำพันธ์ และโคลงนิราศนครสวรรค์ เนื้อหานิราศ ในช่วงนี้แบ่งได้เป็น ๓ ลักษณะ ได้แก่ ลักษณะแรกกวีเดินทางจากนางและมีการพรรณนาครัครวญ ถึงนางอันเป็นที่รัก นิราศในกลุ่มนี้มี โคลงนิราศหริภุญชัย กำสรวลโคลงดั้น ดังตัวอย่างจากกำสรวล โคลงดั้น กวีคร่ำครวญถึงความทุกข์ทรมานเมื่อต้องเดินทางจากนางไว้ว่า

ตนดขามาจากเจ้า	เจบอก อ่อนเออย
เรือกลอกกลางวงใจ	ขาดขัว
จากนางยังตบตก	เมรุมาศ
รลอกลำฟ้าซำ	ชานดิน
	(กำสรวลโคลงดั้น : ๕๓๕)

ราชชาติลาปลำพันธ์ ตัดตอนจากบทนิราศในเรื่องรามเกียรติ์ นำมาแต่งเป็นนิราศเรื่องยาวก็ จัดอยู่ในกลุ่มเดียวกันนี้ เพราะใช้ตัวละครพระรามคร่ำครวญระหว่างเดินทางตามหานางสีดาที่ถูก ทศกัณฐ์ลักพาตัวไป ดังตัวอย่าง

ไอ้อกกุเอยแต่นี้ไป	ฤาจะเห็นวรภาคยอันประไพ
พระสุนงคณาฎจอม มเหสี	
จักครวญรำหาก็เดือนปี	ก็ยามทิวารดี
แลจักสมศรี พระนุชเลย	
	(ราชชาติลาปลำพันธ์ : ๗๘๑)

ลักษณะที่สองกวีเดินทางและพรรณาสิ่งที่พบเห็นระหว่างทาง โดยคร่ำครวญถึงนางน้อย มาก ลักษณะเช่นนี้ปรากฏในโคลงนิราศนครสวรรค์ เช่น

บัวชมบัวเพื่อนพร้อม	สลับสลอน
นิลุลบานขจร	กลิ่นเกลี้ยง

แพงพวยทวยอ่อน	โอนยอด ยังแฮ
เลงลมานล้วนเลียง	ลูกเรือรวงงาม
ลิลาศคลาศคล้อยถึง	ตระนิม
วัดรุงเรื่องพุทธพิมพ์	มากไชรี
ขอรประนมจิม	จอมเกษ แลนา
ตระนิมตระนักราบได้	คู่ดาวแดนสวรรค์
	(โคลงนิราศนครสวรรค์ : ๘๑๔)

จากตัวอย่างแสดงว่าพระศรีมโหสถริเริ่มพรรณนาธรรมชาติถ่ายทอดอารมณ์เปล็ดเปล็นในโคลงนิราศนครสวรรค์ โดยพรรณนาความงดงามของสิ่งที่พบเห็นระหว่างทางอย่างชื่นชม

ส่วนในลักษณะสุดท้ายนั้น กวีไม่ได้เดินทางไปไหนแต่ใช้การเคลื่อนที่ของเวลาประกอบการคร่ำครวญถึงนางอันเป็นที่รัก ดังปรากฏเป็นลักษณะเด่นของทวาทสมาสโคลงคั่น กวีใช้การหมุนเวียนของเดือนทั้งสิบสองเป็นสื่อแสดงการจาก และเชื่อมโยงกับการคร่ำครวญ เช่น

เดือนเจ็ดจรหล้าฟ้า	เพื่อนพอน สวาดินา
เจียรจากนุชแคยรร	หย่อนไส้
ราตรีสงัดนอน	เสียงน่ง แล้วยแฮ
เรียมนिरารสได้	โตรคตรอม
	(ทวาทสมาสโคลงคั่น : ๖๕๕)

นิราศยุคแรกสมัยอยุธยาตอนต้นและตอนกลาง กวีเน้นพรรณนาคร่ำครวญถึงการพรากจากนาง โดยใช้ธรรมชาติเป็นสื่อเชื่อมโยง และในโคลงนิราศนครสวรรค์ของพระศรีมโหสถ ได้ริเริ่มพรรณนาธรรมชาติตามสภาพจริง แสดงความรู้ันรมย์ของกวีระหว่างการเดินทาง เป็นการพัฒนาขนบการชมธรรมชาติให้เริ่มมีลักษณะสมจริง

๒.๓.๒ นิราศสมัยอยุธยาตอนปลาย

วิวัฒนาการสำคัญของนิราศสมัยอยุธยาตอนปลายปรากฏในนิราศของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศ พระองค์ทรงแสดงให้เห็นว่านิราศมีลักษณะสำคัญคือมีการเคลื่อนที่ มีการถ่ายทอดอารมณ์

ความรู้สึก และมีการใช้ธรรมชาติพรรณนาเชื่อมโยงอารมณ์ความรู้สึกในภาวะพราวจาก ดังปรากฏจากเนื้อหานิราศสามเรื่องที่มีลักษณะแตกต่างกัน กล่าวคือ กาพย์เห่เรือ ในตอนต้นกวีพรรณนาความงดงามของกระบวนเรือและความกึกกักของไพร่พลด้วยอารมณ์แจ่มใส เช่น

คนตรีมีอึงอล	ก้องกาหลพลแห่โหม
โห่ฮึกครึกครื้นโครม	โสมนัสชื่นรื่นเริงพล
กรีฑาห่มุ่नावศ	จากนครเสศโดยสาชล
เหิมหื่นชื่นกมล	ขลัมภ์จนาสารพันมี

(กาพย์เห่เรือ : ๒๖)

ต่อมาในบทเห่ชมปลา เห่ชมไม้ เห่ชมนก เห่สังวาส และเห่ครวญ กวีดำเนินรอยตามนิราศสมัยอยุธยาตอนต้นและตอนกลาง พรรณนาการเดินทางโดยใช้ธรรมชาติเป็นสื่อคร่ำครวญถึงนาง เช่นตัวอย่างจากบทเห่ชมนก บรรยายกาศช่วงใกล้ค่ำชวนให้กวีคิดถึงนาง ยิ่งเห็นนกบินมาเป็นฝูงแล้วมีนกตัวหนึ่งบินพลัดมา ก็ยิ่งโศกเศร้าว่านกตัวนั้นเดียวดายเหมือนกวีที่พลัดพราวจากนาง

เรื่อยเรื่อยมารอนรอน	ทิพากรจะตกต่ำ
สนธยาจะใกล้ค่ำ	ค่านิ่งหน้าเจ้าตราตรู
เรื่อยเรื่อยมาเรียงเรียง	นกบินเฉียงไปทิ้งหมู่
ตัวเดียวมาพลัดคู่	เหมือนพ็อยู่ผู้เดียวดาย

(กาพย์เห่เรือ : ๓๑)

กาพย์ห่อโคลงประพาสธารโศก กวีเดินทางจริงแต่มีนางตามเสด็จไปด้วย กวีระบุท้ายเรื่องว่าคร่ำครวญถึงนางตามประเพณีแต่งของวรรณคดีประเภทนี้ แต่พรรณนาธรรมชาติเชื่อมโยงถึงนางอย่างละเอียดลออและเป็นระบบระเบียบ กล่าวคือ หลังจากบอกนามผู้แต่งแล้ว กวีเริ่มชมนางทีละส่วนตั้งแต่ศีรษะจรดปลายเท้า ย้ำเน้นความงามของนางและความใกล้ชิดผูกพันกัน จนกวีจดจำรายละเอียดของนางได้ทั้งหมด จากนั้นกวีใช้ลำดับการเปลี่ยนแปลงของเวลาเป็นสื่อคร่ำครวญถึงนาง เริ่มจากชั่วโมง วัน เดือน ฤดู และปีนักษัตร ถัดไปพรรณนาขบวนเสด็จทางสถลมารคอันเป็นสาเหตุให้กวีพราวจากนาง แล้วพรรณนาธรรมชาติระหว่างเดินทางเชื่อมโยงกับความทุกข์โศกที่ต้องจากกัน โดยพรรณนาธรรมชาติอย่างเป็นระเบียบ คือชมไม้ ชมนก ชมสัตว์สี่เท้า และชมปลา สุดท้ายกวีใช้ลักษณะของยุคต่าง ๆ ตามคติฮินดูพรรณนาระดับความทุกข์ เช่น

กฤษฎิ์ศุขสบายจริง ทั้งชายหญิงถึงเกษมสรรพ
 นฤไทยไม่พราวกัน อยู่ชื่นชมสมสำราญ

.....

กลียุคเริ่มจากเจ้า เมื่อใดเล่าจะกลับมา
 โอน้องของพี่อา ไกลพี่แล้วแล้วกลอยใจ

(กาพย์ห่อโคลงประพาสธารโศก :๑๐๑)

กฤษฎิ์ศุขเป็นยุคที่คนทำแต่ความดีมีศีลธรรม กวีนำมาโยงกับความสมหวังในรัก ส่วนกลียุคเป็นยุคที่คนทำความดีเพียงหนึ่งในสี่ส่วน กวีใช้เทียบกับตนเองที่พราวจากนางแล้วไม่รู้ว่าเมื่อใดจะได้กลับไปพบนาง

การพรรณนาคร่ำครวญถึงนางอย่างมีระเบียบ นอกจากจะโน้มน้าวใจผู้เสพให้รู้สึกคล้อยตามกวีแล้ว กวีได้ “เล่น” กับขนบนิราศด้วยการระบุว่า “แต่งตามประเพณี” มีนัยว่าลักษณะสำคัญประการหนึ่งของวรรณคดีประเภทนี้ต้องมีการคร่ำครวญถึงนาง โดยใช้ธรรมชาติระหว่างเดินทางเป็นสื่อเชื่อมโยง

กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง กวีใช้ธรรมชาติเป็นเนื้อหาสำคัญของเรื่อง โดยพรรณนาเหตุการณ์และบันทึกสภาพการเดินทาง เพื่อถ่ายทอดอารมณ์แจ่มใสและเพลิดเพลินกับธรรมชาติรอบๆตัว เริ่มด้วยพรรณนาขบวนเสด็จทางสถลมารค แล้วพรรณนาธรรมชาติที่เดินทางผ่านในลักษณะงานวิชาการด้วยการให้ความรู้ทางธรรมชาติวิทยาของพืชและสัตว์อย่างละเอียด กล่าวคือ เริ่มต้นด้วยการกล่าวถึงขบวนเสด็จทางสถลมารค แล้วเริ่มบันทึกธรรมชาติที่พบเห็นระหว่างการเดินทางเป็นลำดับดังนี้ สัตว์สี่เท้า สัตว์สองเท้า สัตว์เลื้อยคลาน สัตว์ปีก พรรณไม้ สัตว์น้ำ และสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ ลักษณะนี้เป็นจุดเริ่มของบันทึกการเดินทางในนิราศ

นิราศสามเรื่องของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศแสดงการเคลื่อนที่ของกวีและเวลา การถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกของกวีในยามจากพราว โดยใช้ธรรมชาติเชื่อมโยงอย่างมีระเบียบ ทั้งนี้กวีขยายขอบเขตเนื้อหาและความคิดของนิราศ ได้แก่ การคร่ำครวญถึง “นางสมมติ” โดยระบุชัดเจนว่านางเดินทางไปกับกวีด้วย การใช้ธรรมชาติเป็นเนื้อหาหลัก การบันทึกการเดินทางตามสภาพจริงที่พบเห็น รวมทั้งการถ่ายทอดอารมณ์รื่นรมย์เป็นสุขในขณะที่เดินทาง

นิราศของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศได้สร้างขนบอันเป็นแบบอย่างแก่กวีในยุคสมัยต่อมา ดังที่มีผู้วิจัยว่านิราศสมัยรัตนโกสินทร์สืบทอดขนบนิราศจากพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศ ซึ่งจะกล่าวในหัวข้อต่อไป

๒.๓.๓ นิราศสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ ๑- รัชกาลที่ ๖)

งานวิจัยเรื่อง “นิราศสมัยรัตนโกสินทร์ : การสืบทอดขนบวรรณศิลป์จากพระนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ” ของสุภาพร พลายนเล็ก พบว่านิราศสมัยรัตนโกสินทร์ช่วงรัชกาลที่ ๑-รัชกาลที่ ๖ สืบทอดขนบนิราศจากเจ้าฟ้าธรรมธิเบศ ทั้งด้านขนบการแต่ง วัตถุประสงค์ รูปแบบคำประพันธ์ เนื้อหา วิธีการดำเนินเรื่อง และศิลปะการใช้ภาษา ในด้านเนื้อหาสรุปไว้ว่า

เนื้อหาของตัวเรื่องนิราศในสมัยรัตนโกสินทร์สามารถแบ่งเนื้อหาออกได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มแรก นิราศที่มุ่งเน้นการคร่ำครวญถึงการพลัดพรากจากนางอันเป็นที่รัก กวีนิพนธ์พรรณนาถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกอาลัยรักโดยใช้สิ่งที่ประสบพบเห็นเป็นสื่อในการคร่ำครวญ อีกกลุ่มหนึ่งคือนิราศที่มุ่งเน้นการบันทึกเรื่องราว หรือความเป็นไปของสิ่งต่าง ๆ ที่ได้พบเห็น ลักษณะนี้ดำเนินรอยตามการบันทึกสิ่งที่ประสบพบเห็นซึ่งเจ้าฟ้าธรรมธิเบศริเริ่มไว้เป็นเบื้องต้น แต่กวีสมัยรัตนโกสินทร์นำมาขยายให้กว้างขวางยิ่งขึ้น (สุภาพร พลายนเล็ก, ๒๕๔๑ : ๒๑๓-๒๑๘)

การขยายขอบเขตเนื้อหาและความคิดของนิราศที่มุ่งเน้นบันทึกการเดินทางได้แก่ การแสดงความคิดเห็นเชิงวิพากษ์วิจารณ์สิ่งที่ประสบพบเห็น การบันทึกชีวประวัติของกวี การระบุวันเวลาที่เดินทาง รวมถึงการขยายเส้นทางไปยังต่างประเทศ อาทิเช่น

กวีได้แสดงความคิดเห็นเชิงวิพากษ์วิจารณ์สิ่งที่ประสบพบเห็นระหว่างการเดินทางไว้หลายประเด็น เช่น เรื่องการเมืองการปกครอง ความคิดความเชื่อของสังคม หรือความประหลาดของคนในสังคม ดังตัวอย่าง

ตะวันเอนเห่นพระพร้อม ล้อมวง	
ตีปะตะตะกร้อตรง	คู่โต้
สมภารท่านก็ลง	เล่นสนุก ขลุ่ยแอส
เข่าค่างต่างอวดไอ้	อกให้ใจหาย
อยุคกระกร้อพ้อไก่อตั้ง	ดีอัน
ผ้าพาดบาตรเหล็กพ่นัน	เหน็บรั้ง
ไก่อแพ้แรบขบฟัน	ฟัดอุบ ทูบเอย
เจ้าวัดตัดเรือตั้ง	แต่งเหล่นเขนใจ
เสียดิเยรเสียดิยทุบซ้ำ	เสียดิส้าทา
เสียดิที่มีกรรมลมา	โนสนน้อม
เสียดิยายฝ้ายศาสนา	สัมนะ พระเอย
เสียดิน่าตานุพร้อม	เพระรู้คูเห่น
	(โคลงนิราศสุพรรณ : ๒๘๕)

ตัวอย่างนี้มาจากโคลงนิราศสุพรรณของสุนทรภู่ กวีกล่าวดำเนินพฤติกรรมพระสงฆ์ที่จับกลุ่มตะตะกร้อ ตีไก่อ และเล่นพ่นันในวัด ทั้งยังแสดงความผิดหวังและเสื่อมศรัทธากับพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมเช่นนี้

นิราศบางเรื่องสะท้อนชีวิตประวัติของกวีด้วยบทบันทึกการเดินทาง เป็นต้นว่า

ถึงสาม โลก โศกถวิลถึงปิ่นเกล้า	พระพุทเจ้าหลวงบารุงซึ่งกรุงศรี
ประทานนามสาม โลกเป็นเมืองตรี	ชื่อปทุมธานีเพราะมีบัว
ไอ้พระคุณศุญลัับไม่กลับหลัง	แต่ชื่อตั้งก็ยังไม่อยู่เขารู้ทั่ว
ไอ้เรานี้ที่สุนทรประทานตัว	ไม่รอดชั่วเช่นสาม โลกยิ่ง โศกใจ
สิ้นแผ่นดินสิ้นนามตามเสด็จ	ต้องเที่ยวเตร็ดเตร่หาที่อาศัย
แม้้นกำเนิดเกิดชาติใดใด	ขอให้ได้เป็นข้าฝ่าธุลี
	(นิราศภูเขาทอง : ๑๕๕)

ในนิราศภูเขาทองตอนเดินทางถึงสาม โลก สุนทรภู่คร่ำครวญถึงพระมหากษัตริย์คุณของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยที่เคยชุบเลี้ยงสนับสนุนตน ชีวิตสุนทรภู่รุ่งเรืองในสมัย

รัชกาลที่ ๒ เมื่อพระองค์สวรรคตสุนทรภู่ก็ไร้ที่พึ่ง ไร้ชื่อเสียง ชีวิตตกต่ำลง สุนทรภู่จึงอธิษฐานว่าเกิดชาติไหนก็ขอให้ได้เป็นข้ารับใช้พระองค์ เช่นเดียวกับการบอกประวัติผู้แต่งในนิราศลอนดอน

ท่านพระยามนตรีสุริยวงษ์	เป็นเอกองค์ราชทูตสุขขยัน
อุปทูตที่สองรองถัดนั้น	เจ้าหมื่นสรรเพชญ์ภักดีผู้ปรีชา
อันทูตตรีนี้มีมณเฑียรพิทักษ์	ปลัดรักษาเทพตำรวจหน้า
แต่ตัวเราต้องเป็นล่ามตามบัญชา	ส่งภาษาทูลอนงค์องค์พระนาง
จมีนราชามาตย์นายพิจารณา	บัญชีชาวยุเจนจัดไม่ขัดขวาง
ได้กำกับบรรณาการ โดยค่านทาง	ต่างคนต่างมาพร้อมนั่งล้อมกัน

(นิราศลอนดอน : ๒)

ตัวอย่างจากนิราศลอนดอนนอกจากจะบอกชีวประวัติผู้แต่งว่าทำหน้าที่ล่ามแล้ว ยังทำให้ทราบตำแหน่งหน้าที่ของราชทูตท่านอื่น ๆ ในสมัยรัชกาลที่ ๔

นิราศสมัยรัตนโกสินทร์นิยมระบุวันเวลาในการเดินทาง เป็นลักษณะเดียวกับบันทึกการเดินทางหรือจดหมายเหตุประจำวัน เช่นจากนิราศหนองคาย กวีระบุวันเวลาที่ฝ่ายกรุงเทพฯยกทัพไปปราบฮ่อไว้ชัดเจน

ถึงวันพุธเดือนสิบแรมแปดค่ำ	เป็นวันอำมฤตโชคโฉลกใหญ่
ณ ปีกุนสัปตศกจะยกไป	จำครรรไลโลมลาสุดาดวง

.....

ครั้นบ่ายสามโมงถ้วนจะจวนฤกษ์	เอิกเกริกไพร่นายเตรียมผายผัน
พอสมเด็จพระยาท่านมาพลัน	เจ้าคุณนั้นออกมารับค่านับกาย

(นิราศหนองคาย: ๒-๓)

นอกจากนี้นิราศสมัยรัตนโกสินทร์ได้ขยายเส้นทางไปยังต่างประเทศ ลักษณะนี้ปรากฏเด่นชัดในนิราศลอนดอน กวีพรรณนาวิถีชีวิตและสภาพบ้านเมืองของต่างชาติได้ละเอียด ทั้งยังถ่ายทอดความเพลิดเพลินตื่นตาตื่นใจได้แจ่มชัด เช่นตัวอย่าง

เมืองลอนดอนมีละครอยู่หลายแห่ง	เขาคดแต่งตามเพศวิเศษสรร
เอนารัฐรูปร่างลำอาจครัน	เป็นเทวัญเหาะปลิวลี้วครรรไล
แต่ประหลาดหลากจิตพิศไม่เห็น	ช่างซ่อนเส้นสายสนคนอาศัย
ฉลาดทำแยบยลเป็นกลไก	ดั่งเหาะได้จริงจึ่งตำพังตน

(นิราศลอนดอน : ๕๑)

กวีเล่าถึงตัวละครและเทคนิคการเหาะของละครอังกฤษด้วยความประหลาดใจแถมชื่นชม และเมื่อไปเที่ยวชมสถานที่ต่าง ๆ ก็ได้บันทึกสภาพความเป็นอยู่ของชาวอังกฤษ เช่น มีการปลูกข้าว สาลี ปลูกข้าวโพดปลูกหญ้าไวกาย หรือตีกรามบ้านเรือนสองข้างทางที่กวีว่า “คูพิลิก” ดังตัวอย่าง

ระหว่างสองข้างทางวิถี	มีไร่นาสาลีแลไสว
นาข้าวโพดบ้างเป็นนาหญ้าไร่	เขาปลูกไวกายกันพานจะแพง
เมื่อถึงเทศกาลหนาวเป็นคราวขั้ด	ทุกหลังสัตว์ม้าลาภินหญ้าแห้ง
ทั่วทั้งเมืองซื้ออาหารคาแรง	ต่อหน้าแล้งหญ้าสดจึ่งคงาม
บ้างทำสวนทำไร่ไวกปลูกผัก	เป็นคอกฝักผ่อนแก่แลออกหลาม
มีบ้านเรือนคูพิลิกล้วนตีกราม	ในที่ทางตามรถบพจร

(นิราศลอนดอน : ๘๖-๘๗)

นอกจากนี้กวีได้บันทึกธรรมเนียมประเพณีของอังกฤษที่พบเห็นในระหว่างพำนักอยู่ที่นั่น เช่น เทศกาล “วันตรุษ” ที่ชาวอังกฤษต่างหยุดงาน ประดับประดับบ้านเรือนเลี้ยงฉลอง และเดินรำกัน อย่างรื่นเริง

ถึงวันตรุษข้างอังกฤษทุกทิศสถาน	ต้องเว้นงานการห้ามตามวิสัย
เขาปิดห้างเล็กร้านทุกบ้านไป	เอากิ่งไม้ดอกแถมมาแซมเรือน
เวลาค่ำเลี้ยงดูหม่พี่น้อง	ทั้งพวกพ้องพงษาบรรดาเพื่อน
ต่างแต่งตัวโอเอี่ยมเที่ยวเยี่ยมเยือน	ดูตลาดเกลิ่ยนร้อ่งเล่นบ้างเดินรำ

(นิราศลอนดอน : ๘๒)

การขยายเส้นทางนิราศไปต่างประเทศ เปิดโอกาสให้กวีบันทึกรายละเอียดการเดินทาง และ วิพากษ์วิจารณ์สภาพที่พบเห็นได้มากขึ้น เพราะการเดินทางไปต่างประเทศ ทำให้ประสบกับสภาพ

สังคมแปลกใหม่แตกต่างจากในประเทศ เนื้อหานิราศและการถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกกวีจึงกว้างขวางขึ้น

เนื้อหาในนิราศสมัยรัตนโกสินทร์(รัชกาลที่ ๑- รัชกาลที่ ๖) ส่วนหนึ่งกวียังคงคร่ำครวญถึงนางประกอบการเดินทาง ในขณะที่อีกส่วนหนึ่งขยายรายละเอียดจากบันทึกการเดินทางของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศ ไปสู่การแสดงความคิดเห็นเชิงวิพากษ์วิจารณ์สิ่งที่ประสบพบเห็น การบันทึกชีวประวัติของกวี การระบุวันเวลาที่เดินทาง รวมถึงการขยายเส้นทางไปยังต่างประเทศ ลักษณะเหล่านี้กวีไทยร่วมสมัยได้นำไปใช้ในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ต่อไป

๒.๓.๔ นิราศในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่

กวีไทยสมัยใหม่เลือกใช้ขนบนิราศ คือการเคลื่อนที่ การถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึก และการพรรณนาธรรมชาติ แสดงความคิดเห็นต่อสิ่งที่ได้พบเห็นระหว่างการเดินทาง และวิพากษ์วิจารณ์ความเป็นไปของสังคม ดังปรากฏอยู่ในกวีนิพนธ์เหล่านี้ อาทิ “นิราศเล่มน้อย”ใน คำหยาด บทชมไม้ ชมดงใน ชักม้าชมเมือง และ เขียนแผ่นดิน ของเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ นิราศ ๑๒ เดือน ฉบับไฟร์และ นิราศเมืองนนท์ของสุจิตต์ วงศ์เทศ นิราศมหาชัย ของ ชรรค์ชัย บุนปาน คำสรวลโกสินทร์ ของคมทวน คันธนู รวมถึง นิราศปรารธนาและนิราศรวมเล่มชุดดอกจันในดวงใจ ของศิวกานท์ ปทุมสูติ เป็นต้น

นิราศในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ ปรากฏทั้งการเคลื่อนที่ของกวีและการเคลื่อนที่ของเวลา เช่น

นิราศแล้วแก้วตามาว้าแห่ว
รถเขี่ยอน โยนไปเหมือนไกวเปล ฝากกลอนเห่เสน่หากล่อมยาใจ
หัวลำโพงโมงเช้าเข้าไปแล้ว ไม่เห็นแก้วตาพื่ออยู่ที่ไหน
หัวอกเอ๋ยเคยแอบจะแนบใคร ลำโพงไม่ไขข่าวให้สาวฟัง

.....

ไอบางชื่อชื่อบางเช่นนางชื่อ ขวัญพี่หรือสารพัดชื่อสัจย์เหมือน
สงสารศรีสไปบางยามห่างร้อน ชื่อจะเตือนตอบชื่อให้ลือหา

(คำหยาด : ๑๘-๑๙)

บท “นิราศเล่มน้อย” ในกวีนิพนธ์ของเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ ใช้การเดินทางของกวีเป็นสาเหตุให้จากนาง กวีคร่ำครวญถึงนางโดยเล่นคำกับชื่อสถานที่ “หัวลำโพง” กับ “ลำโพง” ตัดพ้อลำโพงว่าไม่ช่วยแจ้งเรื่องการเดินทางให้นางทราบ เล่นคำว่า “บางซื่อ” กับ “ซื่อสัตย์” เพื่อเน้นย้ำให้นางซื่อสัตย์กับรักที่มีต่อกวี

ใน นิราศ ๑๒ เดือนฉบับไพร่ ของสุจิตต์ วงษ์เทศใช้การหมุนเวียนของเวลาแต่ละเดือนวิพากษ์วิจารณ์เหตุการณ์ในสังคม ดังตัวอย่างบท “มิถุนายน : ๒๔๗๕ รำลึก”

และแล้วเดือนมิถุนายนมาถึง	เป็นเดือนซึ่งจำได้ไม่สิ้นสุด
เปลี่ยนแปลงการปกครองของสมมุติ	เขาว่าเลิศประเสริฐประดิษฐ์วันคร
ไฉวันที ๒๔ เดือนมิถุนา	พ.ศ.๒๔๗๕อนุสรณ์
สมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็ขาดตอน	มาเล่นกลอนบทประชาธิปไตย
เล่นกันไปเล่นกันมาน่าสนุก	ต่างล้มลุกคลุกคลานกันยกใหญ่
เดี่ยวเอาปืนออกมาจี้กันหนีไป	เดี่ยวขับไล่แย่งกันจัดรัฐบาล
	(กูเป็นนิสิตนักศึกษา : ๗๗)

บทนี้กวีวิพากษ์วิจารณ์การเมืองการปกครองของไทย ว่าการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองเป็นเพียงการเปลี่ยนถ่าย “อำนาจ” อำนาจยังคงเป็นของกลุ่มผู้ปกครองมิใช่ประชาชน

นิราศที่มีลักษณะเป็นบันทึกการเดินทาง โดยกวีบอกรายละเอียดการเดินทางและพรรณนาธรรมชาติที่ได้พบเห็นอย่างละเอียดนั้นปรากฏมากในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ เช่นตัวอย่าง

ไปสวนโมกข์สุราษฎร์แล้ว	ไปยะลา
เขียนแผ่นดินนครา	ถิ่นใต้
นราธิวาสสงขลา	สตูลปัตตานีนอ
ยี่สิบวันว่างไร่	จากรั้วรังเรือน
	(เขียนแผ่นดิน : ๑๕)

ตัวอย่างนี้ยกมาจากเขียนแผ่นดิน กวีให้รายละเอียดว่าเดินทางไปภาคใต้ จังหวัดสุราษฎร์ธานี ยะลา นราธิวาส สงขลา สตูลและปัตตานี ใช้เวลา ๒๐ วัน ถัดไปกวีจึงได้พรรณนาธรรมชาติของแต่ละจังหวัด และบันทึกชื่อสถานที่ วันเวลาไว้ชัดเจน

ระงมลมระงมคลื่น	เป็นฟองคลื่นกระทบหิน โครม
ระทึกรั้งทะเลโถม	กระแทกซัดกับหาดทราย

.....

เกาะหนูและเกาะแมว	เป็นแนวเนื่องอยู่นั่นนาน
ครีမ်สนที่สายसान	ร่มหาดทรายสมิหลา
ฟ้านี้ทะเลนี้	มีเรื่องราวมีเวลา
เล่าเรื่องเมืองสงขลา	และผู้คนบนแผ่นดิน

พ.๔ ฐ.ค.๒๕๓๔ ๑๒.๕๐-๑๓.๔๕ น. เกาะเต็ญ อ.เมือง จ.สงขลา สมิหลา

(เขียนแผ่นดิน : ๓๕)

นอกจากนี้ยังปรากฏในกวีนิพนธ์ที่ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์หรือนิตยสารรายสัปดาห์ เช่น บทชมเมือง ชมนก ชมตลาด และชมวัด ในหมายเหตุร่วมสมัย(กวีนิพนธ์ร่วมเล่ม) กับ นิราศกรุงเทพอัลบั้ม (ตีพิมพ์ในมติชนรายสัปดาห์ช่วงปลายปี ๒๕๔๐-๒๕๔๑) ของไพบุลย์ วงษ์เทศ เป็นต้น เหล่านี้แสดงให้เห็นความนิยมใช้ขนบนิราศของกวีไทยร่วมสมัย กวีใช้นิราศเป็นเครื่องมือสำหรับการวิพากษ์วิจารณ์สังคมอันเป็นบทบาทสำคัญของกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ พร้อมกันนี้ก็ได้เกิดการสร้างสรรค์นวัตลักษณ์ของนิราศสมัยใหม่ในกวีนิพนธ์ไทยโดยกวีแสดงบทบาทเป็นผู้ชี้แนะทางความคิดให้แก่คนในสังคม นิราศสมัยใหม่ปรากฏในกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์และไพวรินทร์ ขาวงาม กวีทั้งสองคนนี้สร้างสรรค์นิราศสมัยใหม่เป็นจำนวนมากเพียงพอสำหรับการวิจัยทั้งที่ตั้งชื่อว่านิราศและมีได้ตั้งชื่อว่านิราศ ดังจะอธิบายเป็นลำดับ

อังคาร กัลยาณพงศ์ เป็นกวีไทยร่วมสมัยยุคแรก ๆ ที่สร้างสรรค์นิราศเรื่องยาว อังคาร กัลยาณพงศ์ขยายขอบเขตความคิดและเนื้อหาของนิราศไปสู่การคร่ำครวญถึงความเสื่อมโทรมของธรรมชาติ และการคร่ำครวญถึงความเสื่อมทรามของมนุษย์ ประกอบกับการแสดงบทบาทในการชี้แนะแนวทางในการแก้ปัญหา เพื่อความอยู่รอดของมนุษยชาติ นิราศของอังคาร กัลยาณพงศ์จึงแตกต่างจากนิราศในยุคเดียวกัน กล่าวคือ

ลำนํ้าภูกระดัง กวีเดินทางไปที่วภูกระดัง ระหว่างทางพรรณนาชมความงามของธรรมชาติด้วยความรื่นรมย์และเป็นสุข กวีคร่ำครวญถึงความผิดหวังที่หญิงคนรักตีจากด้วยเหตุว่ากวีไร้ทรัพย์สินสมบัติ เมื่อได้สติกวีเลิกคิดถึงนางแล้วหันมาทุ่มเทความรักแก่ธรรมชาติ ทำให้พบว่าธรรมชาตินั้นถูกทำลายด้วยน้ำมือของมนุษย์ กวีจึงคร่ำครวญถึงความเสื่อมโทรมของธรรมชาติและคุณค่าของจิตวิญญาณมนุษย์ด้วยความอาลัยรัก กวีเปลี่ยนจากการคร่ำครวญถึงนางมาเป็นการคร่ำครวญถึงธรรมชาติและเพื่อนมนุษย์ นอกจากนี้ลำนํ้าภูกระดังยังเป็นกวีนิพนธ์เรื่องเอกของอังคาร กวีจัดผลงานด้วยตนเอง ตีพิมพ์เป็น ๒ ฉบับ ฉบับแรกพ.ศ. ๒๕๑๒ และฉบับที่ ๒ ตีพิมพ์ในปีพ.ศ. ๒๕๑๖ ฉบับนี้เพิ่มบทพรรณนาธรรมชาติเชิงนิราศเข้ามาเป็นจำนวนมาก แสดงความตั้งใจของกวีที่จะใช้ลักษณะของนิราศถ่ายทอดความคิดที่มีต่อสังคม แม้จะมีได้ตั้งชื่อว่านิราศก็ตาม

นิราศนครศรีธรรมราช กวีเดินทางจากบ้านเกิดมาศึกษาต่อที่กรุงเทพฯ เมื่อได้มาพบเห็นความเสื่อมโทรมของสังคมเมืองหลวงก็คร่ำครวญด้วยความเจ็บช้ำลักษณะเด่นของนิราศนครศรีธรรมราชได้แก่ การ “เล่น” กับการเคลื่อนที่ ทั้งตัวกวีและเวลา กวีนั้นเดินทางจากบ้านมากรุงเทพฯ และระหว่างที่เรียนอยู่ในกรุงเทพฯ ก็เดินทางไปต่างจังหวัด เช่น ไปเที่ยวเขาใหญ่หรือไปปฏิบัติธรรมที่วัดป่าแก้ว และสุดท้ายก็เดินทางกลับบ้านเกิดอีกครั้งเมื่อมารดาเสียชีวิต ใช้เวลาหนึ่งปีนับแต่เดินทางจากบ้านมาจนกลับบ้านอีกครั้ง โดยบันทึกเรื่องราวที่เกิดขึ้นและบันทึกอารมณ์ความรู้สึกในเวลาหนึ่งปีไว้ในนิราศเรื่องนี้

อังคาร กัลยาณพงศ์สร้างสรรค์นวนิถกษณ์นิราศในลำนํ้าภูกระดังและนิราศนครศรีธรรมราช ลำนํ้าภูกระดังเป็นนิราศเล่มแรกตีพิมพ์ครั้งแรกพ.ศ. ๒๕๑๒ และแก้ไขใหม่ ตีพิมพ์พ.ศ. ๒๕๑๖ หลังจากนั้นประมาณ ๑๐ ปี (คำนวณจากระยะเวลาตีพิมพ์หนังสือระหว่างลำนํ้าภูกระดังกับลำนํ้าวนจรนิราศเล่มแรกของไพวรินทร์ ขาวงามที่ตีพิมพ์ครั้งแรกพ.ศ. ๒๕๒๘) ไพวรินทร์ ขาวงามใช้ขนบนิราศในลักษณะเดียวกันกับอังคาร กัลยาณพงศ์ กวีขยายขอบเขตเนื้อหาและความคิดจากการพรรณนาคร่ำครวญถึงนางซึ่งเป็นปัจเจกชนและเป็นการสื่อสารเฉพาะระหว่างกวีกับตัวผู้เสปไปสู่การพรรณนาคร่ำครวญในฐานะที่กวีเป็นตัวแทนของกลุ่มคนชนบท คร่ำครวญถึงการพราจากธรรมชาติในมาตุภูมิ และคร่ำครวญถึงความเสื่อมโทรมของสังคม รวมถึงความเสื่อมโทรมในจิตวิญญาณมนุษย์ซึ่งเป็นการคร่ำครวญถึงเพื่อนมนุษย์ร่วมโลก พร้อมทั้งปลุกเร้าและชี้แนะให้คนในสังคมได้ตระหนักถึงปัญหาที่กำลังเกิดขึ้นและร่วมกันแก้ไขปัญหาเพื่อความสุขสงบของสังคม ในลักษณะนี้ไพวรินทร์ ขาวงามสร้างสรรค์นวนิถกษณ์ของนิราศเช่นเดียวกับอังคาร กัลยาณพงศ์ ดังปรากฏอิทธิพลของอังคาร กัลยาณพงศ์ในนิราศบท “สักหยาด” ของไพวรินทร์ ขาวงามว่า

ล่องใต้ไปเที่ยวได้	จินตนา การกวี
มวลมิตรสนิทใจมา	ซิดไกล้
เดินทางระหว่างมรรคา	เกี่ยวคด
ชเลสู่ภูหมุไม้	เมฆฟ้าฟ้าฝน

.....

ผ่านนครศรีธรรมราชร้าง แรมนิราศ	
ฝันว่าน้ำแสนหยาด	หยดต้อง
ด้วยกวีหนึ่งนั้นวาด	ชีวิต
หวานรสกวีที่ร้อง	ขับร้องกล่อมสยาม

.....

ใคร "ยอมสละทอดทิ้ง	ชีวิต
หวังสิ่งสินนฤมิต	ใหม่แพรว"
คิมคำร่าอมฤต	มโนคติ
ร้อยรสอักขระแก้ว	เกิดแก้มมณีกวี
อ้ง กูรกวีหนึ่งแก้ว	กลางสมัย
การ วนอบน้อมใจ	หนึ่งบ้าง
กัยาม มิตรใน	มวลมิตร
พงศ์ พึงพิงโลกกว้าง	ไปร้างกวีศรี
ชีวิตนี้อุทิศแล้ว	วิญญาณ
ก็โกฎจินตนาการ	แต่งเกื้อ
ก็ฝนนั่นบันดาล	ความรัก
ก็รักจกจุดเชื้อ	จ่อเชื้อ โชนไฟ

(ฤติกาล :๔๐-๔๒)

บทดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าไพวรินทร์ ขาวงามนับถืออังคาร กัลยาณพงศ์เป็น “ครู” โดยเฉพาะครูกวีในการแต่งนิราศ นอกจากไพวรินทร์ ขาวงามจะแต่งบท “สักหยาด” เป็นบทบุชาครูแล้วยังยกย่องและนับถืออังคาร กัลยาณพงศ์ด้วยการอ้างบทกวีจากลำนำภูกระดึงที่ว่า “ข้ายอมสละทอดทิ้ง ชีวิต หวังสิ่งสินนฤมิต ใหม่แพรว” มาประกอบการบูชาครู

ไพวรินทร์ ขาวงาม รวบรวมกวีนิพนธ์บทสั้น ๆ ที่แต่งในหลาย ๆ วาระมารวมเล่มตีพิมพ์
 นิราศของไพวรินทร์ ขาวงามจึงมีลักษณะเฉพาะที่กวีมิได้ตั้งใจแต่งเป็นนิราศเรื่องยาว แต่กวีตั้งชื่อเรื่อง
 และกำหนดความคิดสำคัญของตัวเล่มให้มีลักษณะของนิราศและเมื่อพิจารณาเนื้อหาความคิดในแต่ละ
 บทแล้วพบว่าสร้างสรรค์โดยใช้ลักษณะสำคัญของนิราศ นิราศสมัยใหม่ของไพวรินทร์ ขาวงามจึงเป็น
 ทั้งนิราศเรื่องยาวและบทนิราศ กล่าวได้ว่า ไพวรินทร์ ขาวงาม เป็นกวีที่สืบทอดขนบนิราศจากกวี
 โบราณและสืบทอดขนบนิราศของกวีรุ่นพี่ คือ อังคาร กัลยาณพงศ์ ในขณะเดียวกันก็ได้สร้าง
 นวัตกรรมด้านเนื้อหาและความคิดในนิราศของตนขึ้น โดยเน้นการบันทึกอารมณ์ความรู้สึกของกวี
 ในระหว่างการเดินทาง ซึ่งกวีขยายขอบเขตการเดินทางไปตามสถานที่ต่าง ๆ ไปสู่การเดินทางของชีวิต
 ดังที่เน้นย้ำไว้ในนิราศทุกเรื่องว่า การเดินทางของตนเป็น “การเดินทางของหัวใจ” ดังนี้

ลำนำวนจร กับ ฤดีกาล กวีบันทึกเหตุการณ์และบอกเล่าความรู้สึกต่อสิ่งที่พบเห็นระหว่าง
 การเดินทางของชีวิต โดยใช้ลีลาคร่ำครวญด้วยความอาลัยอาวรณ์ถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึก เฉพาะ
 ฤดีกาล นั้นกวีใช้การหมุนเวียนของเวลาในชีวิตมนุษย์เป็นสื่อเชื่อมโยงความคิด ในแง่นี้กวีได้ขยาย
 ขอบเขตการเคลื่อนที่ของเวลาไปในมิติที่ลึกซึ้งมากกว่าการหมุนเวียนเวลาจากวันเป็นเดือน และจาก
 เดือนเป็นปี ดังที่ยกมาเป็นตัวอย่าง

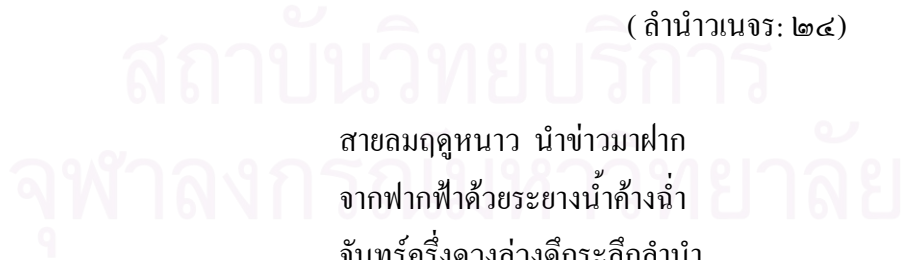
ลำนำวนจร ซอกซอนร่อนเร่
 โഴซัดโซเซ ในกาลเวลา

.....
 ลำนำวนจร ซ้อนถ้อยร้อยความ
 บันทึกในยาม เปลี่ยวซึ่งถึงใจ

(ลำนำวนจร: ๒๔)

สายลมฤดูหนาว นำข่าวมาฝาก
 จากปากฟ้าด้วยระยางน้ำค้างฉ่ำ
 จันทรครึ่งดวงล่องดีกระลิกลำนำ
 ผ่านถ้อยคำของกวีที่เดี๋ยวดาย

 กาลเวลาว่าเหวและเร่ร่อน
 จักคัดกร่อนดวงใจให้โศกร่ำ



ชีวิตเหมือนมาลีที่ถูกกระทำ
 ให้บอบช้ำอับเฉาเศร้าโรยรา
 รุ่งอรุณแห่งวันวัยใกล้จะผ่าน
 กาลเวลาคือการแสวงหา
 สักวันหนึ่ง จะถึงซึ่งสนธิยา
 ร่วงชราสู่ราตรีที่มีคมคิด

(ฤดีกาล : ๑๒๕-๑๒๖)

คำใจจะเอ๋ยได้ตั้งใจ กวีคร่ำครวญถึงอดีตที่งดงามและความสูญเสียที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบัน ได้แก่ ความเสื่อมโทรมของธรรมชาติ และความตกต่ำของคุณภาพชีวิตในสังคมเมือง กวีกล่าวถึงคนจรจัดกับ โสเภณีที่กลายเป็นขยะสังคม ทั้งยังคร่ำครวญถึงวีรชนเดือนตุลาด้วยความโหยหาอาลัยถึงความเสียสละต่อส่วนรวม ที่หาได้ยากในสังคมปัจจุบัน ในทำนองเดียวกับ **ม้าก้านกล้วย : ควบม้าชีวิตฝันแรมนิราศชีวิตจริง** กวีคร่ำครวญถึงความตกต่ำของเพื่อนมนุษย์ ความทุกข์ยากของเพื่อนร่วมชะตากรรม คร่ำครวญด้วยความโหยหาความสุขและความงดงามของสังคมเกษตรกรรมที่กลายเป็นอดีตไปแล้ว ทั้งนี้กวีใช้การเคลื่อนที่ของเวลาจากอดีตมาสู่ปัจจุบัน และแสดงความหวังถึงสังคมในอนาคตว่าจะต้องดีขึ้น

ใน **กลอนกล่อมโลก : นิราศรักมือแห่งสันติภาพ นิราศสร้างดินแห่งสงคราม** กวีถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกเมื่อประสบกับภาวะ “พบพราก” ในความเป็นไปของโลก โดยเฉพาะเหตุการณ์สงครามที่พรากชีวิตมนุษย์ไปจากบุคคลที่ตนรัก กวีใช้ “นิราศรักมือแห่งสันติภาพ” สื่อความเป็นจริงว่าโลกไร้สันติภาพ ในขณะที่ “นิราศสร้างดินแห่งสงคราม” แสดงความหวังว่าอนาคตสงครามจะหมดไปจากโลก

นอกจากการสร้างนวลักษณ์ของนิราศด้วยการขยายขอบเขตเนื้อหาและความคิดดังกล่าวแล้ว อังคาร กัลยาณพงศ์และไพวรินทร์ ขาวงามยังเป็นกวีร่วมสมัยที่มีปณิธานกวีร่วมกัน คือ การตั้งปณิธานที่จะใช้กวีนิพนธ์สร้างความสุขสงบแก่สังคมมนุษย์ ทั้งนี้กวีทั้งสองคนเลือกใช้นิราศเป็นสื่อถ่ายทอดปณิธานนี้ เนื่องด้วยนิราศมีลักษณะสำคัญ คือ ใช้การเคลื่อนที่ที่แสดงภาวะพรากจาก มีการถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกและการแสดงความคิดเห็นในระหว่างการพรากจาก รวมถึงการใช้ธรรมชาติเป็นสื่อเชื่อมโยงอารมณ์ความรู้สึกในยามจาก ลักษณะเหล่านี้เอื้อต่อการถ่ายทอดเนื้อหาของนิราศสมัยใหม่ที่สอดคล้องกับสภาพสังคมปัจจุบัน นั่นคือ มนุษย์มีกิเลสและกำลังใช้กิเลส

ทำร้ายตนเองด้วยการทำลายธรรมชาติทำให้ระบบนิเวศเสียสมดุล ปัญหาเหล่านี้แก้ไขได้หาก
มนุษย์ลดละกิเลส

นิราศสมัยใหม่ใช้การเคลื่อนที่ของกวีและการเคลื่อนที่ของเวลาในชีวิตเป็นสื่อ นำกวีไปพบ
เห็นการพรากจากความดีงามในสังคมมนุษย์ กวีคร่ำครวญถึงความสูญเสียเหล่านี้ด้วยความทุกข์โศก
พร้อมกันนั้นก็ชี้แนะให้เพื่อนมนุษย์นำหลักพุทธธรรมมาใช้แก้ปัญหา นอกจากนี้กวีได้ให้ความ
สำคัญกับบทบาทของธรรมชาติทั้งเป็นสื่อแสดงความรักความผูกพัน เป็นสื่อทางปัญญา และเป็น
เนื้อหาสำคัญของนิราศสมัยใหม่ สอดคล้องกับปณิธานที่ตั้งไว้ คือใช้นิราศชี้แนะเพื่อนมนุษย์ให้ใช้
ปัญญาแก้ปัญหาเพื่อความสุขสงบของสังคม

อังคาร กัลยาณพงศ์และไพโรจน์ทร์ ขาวงามเป็นกวีร่วมสมัยที่สร้างนวัตกรรมของนิราศ โดย
การขยายขอบเขตเนื้อหาและความคิดจากบทพรรณนาที่มุ่งสื่อสารกับปัจเจกชนไปสู่การสื่อสารกับ
มวลมนุษย์ ทั้งยังแสดงบทบาทหน้าที่ของกวีที่นอกเหนือไปจากการสร้างสรรค์งานเพื่อสะท้อน
ปัญหาและวิพากษ์วิจารณ์สังคม โดยปลูกเร้าและชี้แนะวิถีทางในการแก้ปัญหาเพื่อการดำรงอยู่ของ
มนุษย์และสังคมต่อไปได้

วิวัฒนาการของนิราศที่สืบทอดต่อมาในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่นั้น นอกจากจะแสดงให้เห็น
เห็นคุณค่าอันเป็นอมตะของวัฒนธรรมทางวรรณศิลป์แล้วยังแสดงให้เห็นพลังแห่งการสร้างสรรค์
ของกวีไทยร่วมสมัย ที่ก่อให้เกิดการสร้างนวัตกรรมของนิราศขึ้นในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ เป็น
สายธารแห่งปัญญาที่ผ่านการสั่งสม สร้างสรรค์และจะสืบทอดต่อไปในวัฒนธรรมการสร้างเสพ
ของสังคมไทย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ ๓

เนื้อหาและความคิดในนิราศสมัยใหม่

คำว่า “เนื้อหา” กับ “ความคิด” ในงานวิจัยนี้ ใช้ตามม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณที่อธิบายไว้ในวิเคราะห์สรรพนามคดีไทยว่า

เนื้อหา หมายถึง สิ่งที่อยู่ในงานเขียน หรืองานประพันธ์ เรื่องหนึ่งหรือชิ้นหนึ่ง เนื้อหาของงานประพันธ์ที่สำคัญที่สุด คือ สารที่ผู้แต่งเจตนาส่งให้ผู้อ่าน เช่น เนื้อหาของ นิราศเมืองแกลง ก็คือเรื่องที่สุดนทรภู่เล่าทั้งหมด และสารของสุนทรภู่ ที่สำคัญที่สุด ก็คือ ความลำบากในการเดินทาง อาจเทียบกับภาษาอังกฤษอีกด้วยว่า message หรือ thought หรือ idea ...เนื้อหาที่ห่อหุ้มสารอันแท้จริงไว้นี้ มักแยกออกจากสารยากในบทกลอนสั้น ๆ เช่น นิราศหรือลิลิต แต่ในนิยายเรื่องยาวเราก็จะเห็น ได้ง่ายขึ้น (บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ๒๕๒๒ : ๑๕๒-๑๕๔)

จากคำกล่าวนี้เนื้อหาหมายถึงเรื่องราวทั้งหมดของงานเขียน ส่วนสารนั้นหากเทียบจากคำศัพท์ภาษาอังกฤษหมายถึงความคิดที่กวีต้องการสื่อกับผู้เสพ ซึ่งในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยจะใช้คำว่าความคิด และในบทนี้จะกล่าวถึงเนื้อหาก่อนกล่าวถึงความคิด เพื่อให้ทราบเรื่องราวโดยย่อทั้งหมดแล้วจึงพิจารณาว่าสารที่กวีต้องการสื่อคืออะไร

๓.๑ เนื้อหาในนิราศสมัยใหม่

อังคาร กัลยาณพงศ์แต่งลำนำนุกระดิ่งและนิราศนครศรีธรรมราชเป็นนิราศเรื่องยาว ในขณะที่นิราศของไพวรินทร์ ขาวงามมีลักษณะเป็นบทนิราศเมื่อพิจารณาในแต่ละบท และมีลักษณะเป็นนิราศเรื่องยาวเมื่อพิจารณาจากความคิดสำคัญของตัวละคร นิราศของไพวรินทร์ ขาวงามจึงมีลักษณะของการเคลื่อนที่ทางอารมณ์ความรู้สึกที่หลังไหลออกมาเมื่อมีเหตุกระทบใจ ดังจะสรุปเนื้อหาของนิราศสมัยใหม่เป็นเรื่อง ๆ ดังนี้

๓.๑.๑ ถิ่นนำภูกระดิง

เนื้อหาถิ่นนำภูกระดิงแบ่งได้เป็นสามส่วน ส่วนแรกได้แก่บท “นโม พุทธายะ สิทธิ” “นอบ น้อมไหว้พระรัตนไตร” “โอมกราบพิณเนศวร” “ไหว้พระจันทร์” “ไหว้พระอาทิตย์” และ “โอม น้อมไหว้พระสร้อยศรี” ส่วนแรกนี้เป็นบทประณามพจน์ที่กวีแต่งบูชาพระรัตนตรัยและเทพเจ้าตาม คติอินเดียเพื่อขอพรในการสร้างสรรค์กวีนิพนธ์ ขอให้กวีมีจิตวิญญูณของความเป็นกวีตลอดไปทั้ง ชาตินี้และชาติหน้า ขอให้กวีได้ใช้กวีนิพนธ์สร้างความสุขสงบให้สังคมโลก และขอให้กวีนิพนธ์ เรื่องนี้เป็นอมตะเหนือกาลเวลา ในส่วนที่สองเป็นบันทึกการเดินทาง กวีตัดพ้อหญิงคนรักที่จากไป เพราะกวียากจนและไร้เกียรติ ความเจ็บปวดนี้ทำให้กวีตระหนักถึงกิเลสของมนุษย์ที่ให้ความสำคัญ กับวัตถุมากกว่าจิตใจ กวีจึงหันมาทุ่มเทความรักให้ธรรมชาติ กวีกล่าวชมความงามของธรรมชาติ บนภูกระดิงอย่างละเอียดพร้อมทั้งบริภาษมนุษย์ที่ทำลายธรรมชาติว่ามีคบอดมองไม่เห็นคุณค่าและความเสียหายของธรรมชาติ นอกจากนี้กวีได้อธิบายสังขธรรมที่ตนได้ค้นพบจากการพิจารณาความเป็น ไปของธรรมชาติตลอดระยะเวลาที่อยู่บนภูกระดิง ส่วนท้ายของเรื่องเมื่อเดินทางกลับจาก ภู กระดิง กวีกล่าวลาธรรมชาติที่เป็นมิตรสนิทของตนในบท “อำลาผานกแอ่น” และ “ลาแล้วป่าแก้วภู กระดิง” พร้อมทั้งฝากให้เพื่อนมนุษย์ช่วยกันดูแลรักษาธรรมชาติ ศึกษาธรรมะจากธรรมชาติ ใช้ พุทธธรรมขัดเกลาจิตใจในบท “ฝึกฝนตนเอง” และท้ายสุดกวีก็ได้เน้นย้ำปณิธานของตนอีกครั้งว่า จะยอมเสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์

๓.๑.๒ นิราศนครศรีธรรมราช(บางกอกแก้วกำสรวล)

เนื้อหานิราศนครศรีธรรมราชแบ่งได้เช่นเดียวกับถิ่นนำภูกระดิงคือส่วนแรกเป็นบท ประณามพจน์ กวีกล่าวขอพรเพื่อสร้างกวีนิพนธ์ไว้เป็นสมบัติทางปัญญาแก่เพื่อนมนุษย์ ส่วนกลาง ของเรื่องกล่าวถึงการเดินทางจากบ้านเกิดที่จังหวัดนครศรีธรรมราชมาศึกษาต่อที่กรุงเทพฯ กวี วิพากษ์วิจารณ์ความเล็งน้ำใจและความโลภของมนุษย์ในเมืองหลวง วิพากษ์วิจารณ์ความเป็นวัตถุนิยมในสังคมเมือง นอกจากนี้กวีได้บันทึกเหตุการณ์สงครามโลกที่ทำให้ประชาชนเดือดร้อนเพราะ เกิดภาวะข้าวขาดแคลนแพง กวีบันทึกชีวิตประวัติของตนทั้งเรื่องความลำบากยากแค้นของเด็กต่างจังหวัดที่ต้องมาอาศัยวัดเป็นที่พัก ความเจ็บป่วยที่แทบจะเอาชีวิตไม่รอด การเดินทางไป ปฏิบัติธรรมที่วัดสวนแก้ว รวมถึงการเสียชีวิตของมารดาที่ทำให้กวีต้องเดินทางกลับบ้านหลังจาก มาเรียนในกรุงเทพฯ ได้หนึ่งปีเต็ม สุดท้ายในบท “บทส่งท้าย” กวีเน้นย้ำปณิธานที่จะใช้กวีนิพนธ์ สร้างความดีงามในสังคมและแสดงความหวังจะให้กวีนิพนธ์เรื่องนี้เป็นอมตะสืบไป

๓.๑.๓ ถิ่นน้ำเนจร

ถิ่นน้ำเนจรแบ่งเนื้อหาเป็นสามตอน ได้แก่ “ถิ่นน้ำเนจร” “กาพยาทร ชุต มณีฝุ่น” และ “มือจะคว่ำและใจจะไฝ่ฝืน” ทั้งสามตอนมีลักษณะเป็นบันทึกระหว่างการเดินทางของชีวิต สอดคล้องกับชื่อเรื่องที่หมายถึงบทขับร้องของคนพเนจร กวีคร่ำครวญถึงความเจ็บปวดกับชะตากรรมของเพื่อนร่วมทางที่อพยพมาจากต่างจังหวัด มาเป็นกลุ่มคนระดับล่างของสังคม เช่น ขอทาน โสเภณี เป็นต้น ความทุกข์ของคนพเนจรคือต้องร่อนเร่ไม่มีที่อยู่ถาวร และต้องมาเผชิญกับความแปลกแยก ว้าเหวในเมืองหลวง กวีจึงพยายามชี้้นำให้คนเหล่านี้รอดพ้นและมีศรัทธาในความดี โดยใช้ตนเองเป็นแบบอย่างในฐานะเพื่อนร่วมชะตากรรม กวีปลุกเร้าให้เพื่อนมนุษย์เอื้ออาทรต่อกัน นอกจากนี้กวียังแสดงความตั้งใจจะใช้กวีนิพนธ์เป็นสื่อแสดงความรักมอบให้เพื่อนมนุษย์ และตั้งใจจะใช้กวีนิพนธ์สร้างความสุขในสังคม

๓.๑.๔ คำใดจะเอ่ยได้ตั้งใจ

เนื้อหาในคำใดจะเอ่ยได้ตั้งใจแบ่งเป็นหกตอน ได้แก่ “โคลงจร” “กรองพกา” “พองเราคือชีวิต” “จุมพิตฤดูกาล” “คัมฝืนได้จักคัม” และ “โสกนาฏกรรมแห่งความฝัน” ใน “โคลงจร” กวีกล่าวถึงความศรัทธาในฐานะกวีว่าเป็นผู้นำทางความคิดของคนในสังคม กวีประกาศปณิธานว่าจะใช้กวีนิพนธ์บรรเทาความทุกข์โศกในโลก กวีคร่ำครวญถึงความทุกข์ยากของคนอพยพที่ต้องมาร่อนเร่อยู่ในเมืองหลวง โดยเอ่ยชื่อสถานที่ที่เป็นแหล่งรวมคนร่อนเร่จากชนบท ได้แก่ หัวลำโพง หมอชิต และสนามหลวงเพื่อสื่อเนื้อหา ในตอน “กรองพกา” กับ “พองเราคือชีวิต” กวีคร่ำครวญถึงคุณภาพชีวิตที่ตกต่ำของคนพเนจร และความตกต่ำของจิตใจมนุษย์ เช่น การทารุณเด็ก การทำสงคราม เป็นต้น ตอน “จุมพิตฤดูกาล” กวีกล่าวถึงความล่มสลายของสังคมชนบทและความเสื่อมโทรมของธรรมชาติที่ถูกเมืองรุกราน ตอน “คัมฝืนได้จักคัม” กวีเน้นย้ำปณิธานที่จะใช้กวีนิพนธ์สร้างสรรค์ความดีงามให้สังคม พร้อมทั้งปลุกเร้าให้เพื่อนมนุษย์ศรัทธาในความดีและใช้ความคิดต่อสู้ความอยุติธรรมในสังคม ส่วน “โสกนาฏกรรมแห่งความฝัน” กวีพรรณนาความเสื่อมโทรมของสังคมเมือง

๓.๑.๕ ฤดีกาล

ฤดีกาลรวมบทกวีระหว่างพ.ศ.๒๕๒๕-๒๕๓๒ ทั้งหมด ๕๐ บท ส่วนแรกตั้งแต่บท “คำสรวลกวีนิพนธ์” ถึงบท “สักหยาด” เป็นบทประณามพจน์ที่กวีกล่าวบูชาครูกวี โดยเฉพาะกวีที่แต่งนิราศ เช่นศรีปราชญ์ สุนทรภู่ และอังคาร กัลยาณพงศ์ กวีแสดงเจตนารมณ์ที่จะใช้กวีนิพนธ์เป็นกระบอกเสียงสะท้อนความเสื่อมโทรมของสังคมในบท “สี่สมัย” นอกจากนี้ในบท “ธารน้ำไหล” กวีได้อธิบายธรรมชาติ ซึ่งรับอิทธิพลคำสอนเรื่องธรรมชาติมาจากท่านพุทธทาสภิกขุ เนื้อหาส่วนต่อ ๆ ไป กวีเน้นย้ำคุณค่าของธรรมชาติในฐานะของแหล่งธรรมชาติ และเน้นย้ำความสำคัญของสังคมชนบทในฐานะแหล่งพักพิงใจของมนุษย์ นอกจากนี้กวีได้คร่ำครวญถึงความตกต่ำของจิตวิญญาณมนุษย์ที่เต็มไปด้วยกิเลส ตอนท้ายในบท “ดวงใจจึงจำนรรจ์” กวีปลุกปลอบเพื่อนร่วมทางที่เริ่มท้อแท้ให้มั่นคงในความดีดังเช่นกวีที่ไม่ยอมย่อท้อต่ออุปสรรคในชีวิต และบทสุดท้าย “ฤดีกาล” กวีย้ำปณิธานกวีที่สร้างงานเพื่อสร้างสรรค์สังคม

๓.๑.๖ ม้าก้านกล้วย : ผืนแรมนิราศชีวิตจริง

เนื้อหาแบ่งเป็นสี่ภาค คือ ภาคนำ : ม้าก้านกล้วย เป็นการเกริ่นนำเพื่ออธิบายความหมายว่า ม้าก้านกล้วยเป็นสัญลักษณ์ของคนชนบทที่มีความสมถะเรียบง่าย ม้าก้านกล้วยเป็นตัวแทนของคนชนบทที่อพยพเข้ามาในเมืองหลวงด้วยความหวังว่าจะมีชีวิตที่ดีขึ้น แต่สุดท้ายก็ต้องพ่ายแพ้กลายเป็นคนแปลกแยกในสังคมเมือง ภาคหนึ่ง : แผ่นดินถิ่นทุ่ง พรรณนาความงดงามของสังคมชนบทของคนอีสานอันเป็นวิถีชีวิตที่สงบสุขและเรียบง่าย แต่ปัจจุบันกำลังถูกเมืองคุกคามจนเป็นความล่มสลายของวิถีชีวิตชนบท ภาคสอง : แผ่นดินถิ่นเมือง พรรณนาความเสื่อมโทรมและความเลวร้ายในสังคมเมือง และภาคสาม : แผ่นดินถิ่นใด กวีพยายามยอมรับกับสภาพความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นและแสดงความหวังว่าในอนาคตสังคมจะเปลี่ยนไปในทางที่ดีขึ้น

๓.๑.๗ กลอนกล่อมโลก : นิราศรักมือแห่งสันติภาพ นิราศรบตีนแห่งสงคราม

กลอนกล่อมโลกเป็นบทบันทึกอารมณ์ความรู้สึกของกวีที่ใช้การเคลื่อนที่ของเวลาเป็นสื่อ เชื่อมโยงอารมณ์ความรู้สึกของกวีเคลื่อนที่ไปพร้อมกับความเปลี่ยนแปลงของเวลา กวีได้รับแรงบันดาลใจจากเหตุการณ์ก่อการร้ายในสหรัฐอเมริกา และการทำสงครามระหว่างอเมริกากับอิรัก

ที่ยืดเยื้อยาวนาน กวีแบ่งเนื้อหาตามเวลาที่ผ่านไป ๕ ปี ได้แก่ พุทธศักราช-ธันวาคม พุทธศักราชสองพันห้าร้อยสี่สิบสี่ มกราคม-กันยายน พุทธศักราชสองพันห้าร้อยสี่สิบห้า มกราคม-ธันวาคม พุทธศักราชสองพันห้าร้อยสี่สิบหก และมกราคม-กุมภาพันธ์ พุทธศักราชสองพันห้าร้อยสี่สิบเจ็ด เนื้อหาคำสำคัญที่ต้องการสื่อ คือ ผลร้ายของสงคราม ที่สร้างความสูญเสียทั้งต่อทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรมนุษย์ สงครามสะท้อนความตลกค่างานจิตวิญญาณที่ถึงขีดสุด มนุษย์ถูกรอบงำด้วยอิตตา และ กิเลส จนมองข้ามความเป็นมนุษย์ของเพื่อนร่วมโลก กวีพยายามเรียกร้องสันติภาพในสังคมโลก โดยเฉพาะประเทศมหาอำนาจอย่างสหรัฐอเมริกาทำสงครามเพื่อแสดงอำนาจและขยายอำนาจ นอกจากนี้กวียังวิพากษ์วิจารณ์สังคมวัตถุนิยมที่เข้ามามีบทบาทในสังคมไทยว่าทำลายคุณค่าของจิตวิญญาณมนุษย์ ในส่วนท้ายกวีแสดงความโหยหาความสุขสงบในวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม และพยายามชี้แนะให้เพื่อนมนุษย์ใช้หลักธรรมทางศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจไม่ให้ถูกกิเลสครอบงำ บทสุดท้ายกวีระบุว่ากวีนิพนธ์เรื่องนี้แต่งขึ้นเพื่อประท้วงการทำสงคราม

๓.๒ ความคิดในนิราศสมัยใหม่

นอกจากผู้วิจัยจะกล่าวถึงนวลักษณ์ของนิราศสมัยใหม่ที่มีการขยายขอบเขตเนื้อหาแล้ว จะได้กล่าวถึงนวลักษณ์ในการขยายขอบเขตความคิด จากการพรรณนาถึงความงามของนางอันเป็นที่รักและความรักความผูกพันที่กวีมีต่อนาง ไปสู่การพรรณนาความงามและคุณค่าของธรรมชาติที่มีต่อตัวกวีและต่อเพื่อนมนุษย์ การคร่ำครวญถึงการพลาจากนางอันเป็นที่รักขยายขอบเขตไปสู่การคร่ำครวญถึงการพลาจากธรรมชาติและวิถีชีวิตอันดีงาม อันเกิดจากความก้าวหน้าทางวิทยาการเปลี่ยนระบบคิดของมนุษย์ให้นิยมในวัตถุ มีกิเลส และมีอิตตามากขึ้น ทำให้เกิดการทำลายธรรมชาติและสภาพแวดล้อม นิราศสมัยใหม่จึงเป็นการคร่ำครวญด้วยความโหยหาอัตลักษณ์ธรรมชาติและสภาพแวดล้อม นิราศสมัยใหม่จึงเป็นการคร่ำครวญด้วยความโหยหาอัตลักษณ์ธรรมชาติและสภาพแวดล้อม นิราศสมัยใหม่จึงเป็นการคร่ำครวญด้วยความโหยหาอัตลักษณ์ธรรมชาติและสภาพแวดล้อม ความดีงามของจิตวิญญาณมนุษย์ที่กำลังจะสูญสิ้นไป การขยายขอบเขตเนื้อหาและความคิดในนิราศสมัยใหม่ สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงวัตถุประสงค์ของการแต่งนิราศที่แต่งเพื่อคร่ำครวญถึงการพลาจาก ไปสู่การคร่ำครวญเพื่อชี้แนะแนวทางแก้ปัญหาให้แก่เพื่อนมนุษย์

บทบาทการชี้แนะทางความคิดแก่คนในสังคมเป็นบทบาทที่ปรากฏในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่โดยกวีพยายามเสนอแนะแนวทางแก้ปัญหาเพื่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในสังคม ทั้งนี้ อังคาร กัลยาณพงศ์และไพโรจน์ทร์ ขาวงามเป็นกวีร่วมสมัยที่มีปณิธานของกวีคล้ายคลึงกัน ดังคำกล่าวของสุจิตรา จงสถิตย์วัฒนาที่ว่า

ไพวรินทร์ได้ประกาศอุดมการณ์อันแน่วแน่ที่จะเป็น“แบบอย่าง” หรือ “แบบเป้า” ที่จะหล่อหลอมความคิดของสังคม ดังนั้น จึงเท่ากับเป็นการประกาศว่ากวีมีฐานะเป็นผู้นำทางความคิด มิใช่เป็นเพียงนักอุดมคติ ผู้เสียสละเท่านั้น โดยนัยนี้ ความคิดและการแสดงออกของไพวรินทร์ จึงมีลักษณะร่วมกับกวีร่วมสมัย เช่น อังคาร กัลยาณพงศ์

(สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา, ๒๕๔๑ : ๔๔-๔๕)

การมีปณิธานในการสร้างสรรค์กวีนิพนธ์ร่วมกันส่งอิทธิพลต่อการสร้างแนวคิดของนิราศที่ทั้งอังคาร กัลยาณพงศ์และไพวรินทร์ ขาวงามได้นำขนบมาปรับเปลี่ยน เพื่อนำเสนอความคิดของกวีที่มีต่อความเปลี่ยนแปลงของสังคมและเพื่อแสดงบทบาทของกวีที่มีปณิธานร่วมกัน ในแง่นี้ นิราศสมัยใหม่จึงปรากฏเด่นชัดในกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์และไพวรินทร์ ขาวงาม กล่าวคือ ในนิราศของอังคาร กัลยาณพงศ์และไพวรินทร์ ขาวงามใช้การเดินทางของกวี และ มิติการเคลื่อนที่ของเวลาเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิด “การพลาจก” ทั้งในแง่ของการเดินทางพลาจกบ้านเกิดเมืองนอนของตน และการเดินทางจากบ้านนำไปสู่การประสบพบเห็นความเปลี่ยนแปลงของสังคม อันเกิดจากความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาการ ซึ่งกวีมองว่าความเจริญเหล่านั้นทำให้มนุษย์เกิดกิเลสอันจะนำมนุษย์ไปสู่หายนะ กวีได้คร่ำครวญถึงความมั่งคั่งของวิถีชีวิตดั้งเดิมที่ถูกพลาจกไปด้วยความโหยหาอาลัยยิ่ง ดังความคิดที่กวีถ่ายทอดผ่านเนื้อหาของนิราศสมัยใหม่ในประเด็นต่อไปนี้

๓.๒.๑ พันธกิจของกวี

การกล่าวถึง “พันธกิจ” ของกวีสัมพันธ์กับความรับผิดชอบของกวีที่มีต่อสังคม ทั้งนี้เพราะกวีเป็นหน่วยหนึ่งของสังคม สังคมมีอิทธิพลในการหล่อหลอมความคิดของกวีให้กวีได้นำมาใช้เป็นวัตถุดิบในการสร้างสรรค์กวีนิพนธ์ ซึ่งกวีนิพนธ์ก็จะเป็สภาพสะท้อนหนึ่งของปรากฏการณ์ทางสังคม นอกจากนี้ความคิดเรื่องพลังอำนาจของวรรณคดีมีอิทธิพลในการโน้มน้าวใจมนุษย์ก็สร้างความรับผิดชอบให้แก่กวี กวีจึงมีพันธกิจสำคัญสำคัญต่อสังคม ดังที่สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนาได้อธิบายไว้ใน “หวังสร้างศิลปินภูมิิต เพรศแพรว : การสืบทอดขนบกับการสร้างสรรค์วรรณศิลป์ในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่” ว่า

คำว่า “พันธกิจ” ของกวีที่ใช้ในที่นี้ หมายถึงภาระหน้าที่
ของกวี ในฐานะที่เป็นผู้สร้างศิลปะด้านภาษาและเป็นปราชญ์
ทางภาษาผู้จะมีส่วนสร้างสรรค์วัฒนธรรมของสังคม...เป็น
“สถานภาพ”และทัศนคติของสังคมที่มองกวี รวมทั้งความคาดหวัง
จากกวีหรืออาจเป็นความมุ่งมาดของกวีที่มองตนเองว่ามี
ภารกิจและหน้าที่ประการใดบ้างต่อผู้อ่านงานของตน ต่อ
สังคมและต่อ โลก โดยรวม(สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา, ๒๕๔๑ : ๒๑)

คำกล่าวข้างต้นนำมาพิจารณากวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์และไพวรินทร์ ขาวงามพบ
ว่ากวีทั้งสองคนมีปณิธานและพันธกิจของกวีคล้ายคลึงกัน กล่าวคือกวีมีความศรัทธาต่อฐานะของ
“กวี” ว่าเป็นปราชญ์หรือเป็นผู้นำทางปัญญาของสังคม พร้อมกันนี้กวีก็เชื่อในอิทธิพลและความเป็น
อมตะของกวีนิพนธ์ ดังนั้นกวีจึงใช้กวีนิพนธ์เป็นเครื่องมือกล่อมเกลาคิดใจมนุษย์ เพื่อจรรโลง
โลกให้งดงามตลอดไปโดยกวีพยายามปลุกเร้าและชี้้นำให้เพื่อนมนุษย์มีศรัทธาใน ความดีดำรง
ชีวิตอย่างมีอุดมคติเพราะพลังความดีของมนุษย์จะช่วยแก้ปัญหาในสังคมและสร้างสังคมที่สงบสุข
ได้

พันธกิจของอังคาร กัลยาณพงศ์และไพวรินทร์ ขาวงามนั้นประกอบด้วยความคิดเรื่องการ
สร้างสรรค์กวีนิพนธ์เพื่อจรรโลงโลกและการปลุกเร้าพลังความดีของมนุษย์ดังจะกล่าวคือ

๓.๒.๑.๑ การสร้างสรรค์กวีนิพนธ์เพื่อจรรโลงโลก

อังคาร กัลยาณพงศ์และไพวรินทร์ ขาวงามมีปณิธานในการสร้างสรรค์กวีนิพนธ์
เพื่อจรรโลงโลก ทั้งนี้เพราะความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาการทำให้มนุษย์เกิดความอหังการจนกลายเป็น
ผู้ทำลายโลก ในฐานะผู้นำทางปัญญาของสังคมกวีจึงใช้กวีนิพนธ์เป็นสื่อ ในการถ่ายทอด
ปณิธานที่ต้องการสร้างความสุขสงบให้กับสังคมมนุษย์เพื่อชี้้นำเพื่อนมนุษย์ให้กลับมาเป็น
ผู้ “รักษา” โลกสืบต่อไปเช่นตัวอย่างจากบท “นโม พุทธาเย สิทธิ”

โอมศรีสิทธิศุกฤกษ์	เบอกตบะอักขระขลัง	สั่งทั้งสิบทิศไปหา
บำรุงใจดินฟ้า	ประสาโลกหฤหรรษ์	ลายสือขวัญสุนทรีย์
เร้ารมณีย์เกียรติยศ	จงงามเง้าวรรณศิลป์	ถวิลถึงแก่นทิพารมณ

ชื่นชมปรัชญาแก้ว	ไว้แววแรงใจวิเศษ	หวังละกิเลสมารร้าย
หมายบ่มบุญบารมี	ในงานกวีที่แสนรัก	จำหลังลงวิญญูณ
วารดีลับปรโลก	สิทธิโชคมงคลชัย	ในอามฤตมนตร์มิ่ง
สิงขวัญกัลปาวสาน	ปานสุคันธมาลย์แมนสรวง	ประดับดวงใจหอมซึ่ง
ถึงแก่นสารทิพย์ขลัง	ปลั่งรุ่งสุรีย์กายสิทธิ์	นิมิตแสงแด่แหล่งหล้า
เพื่อแผ่นดินน้ำฟ้า	เฟื่องฟุ้งเกษมสานติ	สุขเทอญ

(ลำนำฎกระดิ่ง : ๒๕)

ตัวอย่างนี้ยกมาจากบทแรกในลำนำฎกระดิ่ง ซึ่งกวีได้พรรณนาด้วยความรักและความเทิดทูนในกวีนิพนธ์ ทั้งความ “งดงาม” และความ “วิเศษ” ของ “ปรัชญาแก้ว” ที่จะช่วยลดกิเลสและเพิ่มบุญบารมีให้กับกวีได้ กวีเชื่อว่าการสร้างสรรค์กวีนิพนธ์คือการสร้างบุญบารมี กวีจึงมีปณิธานที่จะสร้างกวีนิพนธ์เพื่อสร้างความสุขให้โลก ดังปรากฏตอนท้ายของบทที่ว่า “นิมิตแสงแด่แหล่งหล้า เพื่อแผ่นดินน้ำฟ้า เฟื่องฟุ้งเกษมสานติ สุขเทอญ”

การตั้งปณิธานในการสร้างสรรค์กวีนิพนธ์เพื่อสร้างความสุขให้โลก ยังคงปรากฏสืบเนื่องในบทต่อ ๆ ไปได้แก่ นอบน้อมไหว้พระรัตนไตร โอม ไหว้พระจันทร์ ไหว้พระอาทิตย์ และ โอม น้อมไหว้พระศรีสวดี ในบทเหล่านี้กวีได้นำบทประณามพจน์มาใช้โดยการบูชาพระรัตนไตรและเทพเจ้าตามคติของฮินดู ทั้งพระพิฆเนศวร์ พระจันทร์ พระอาทิตย์และพระศรีสวดีเพื่อขอพรสำหรับการสร้างกวีนิพนธ์ไว้เป็นสมบัติล้ำค่าของโลกตลอดไป เช่นตัวอย่าง

ขอบุญฤทธิ์อิทธิปาฏิหาริย์	แก่นสารพระรัตนไตรเลิศฟ้า
สถิตเหนือหัวอยู่ชั่วชีวา	ลบแสงบรรดาสรรพพันตราย
มีชีวิตเพื่อสร้างศิลปะ	ให้ออมตะตราบฟ้าดินสลาย
จบเสร็จจสมอุดมคติจึงตาย	ไว้แววเกียรติยศวิญญูณเอย

(ลำนำฎกระดิ่ง : ๓๑)

กวีอุทิศชีวิตของตนไว้ “เพื่อสร้างศิลปะ” ให้เป็น “เกียรติยศวิญญูณ” ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความศรัทธาในกวีนิพนธ์ไว้อย่างเด่นชัด ประกอบกับความเชื่อในความเป็นอมตะของกวีนิพนธ์ กวีจึงมั่นใจว่ากวีนิพนธ์ของตนจะเป็นมรดกสำคัญที่จะสร้างความสุขให้แก่โลกมนุษย์ได้ ดังเช่นตัวอย่างในบทจบของลำนำฎกระดิ่งที่ว่า

ฝากขวัญจีพม่นไว้	วรรณศิลป์
ถึงเปื่อยซากจมนดิน	ไปม้วย
ปรโลกเลื่องลือยิน	เกียรติยศ
ขลังใหม่เหนื่อสมัยด้วย	ค่าน้ำใจหอม
อ้อมใจแจกแก่นหล้า	แค่โลก
หวังสร้างทุกซ์ดับโศก	สิ่งร้าย
หวังทางสู่ศิวโมกข์	เมืองทิพย์
โอมแผ่นดินจุงได้	สุขซึ่งเกษมसानต์
หวังโลกปานป่าแก้ว	สวนสวรรค์
จากแก่นปรัชญาฝืน	เฟื่องฟูง
นฤมิตแง่ศิลป์อัน	วิสุทธิ์ขึ้น ใจนา
โอมร่วงสุนทรีย์รุ่ง	รุ่งฟ้าฉนิคฉาย
รัก รัฐพลั้งร่วมสร้าง	เกษมसानต์
รัก ชาตอมตะงาน	ฝากไว้
รัก ราษฎร์ทั่วถิ่นস্থาน	ชูช่วย ขึ้นแล
รัก โลกปรื่องปราชญ์ไชร้	เพื่อฟ้าวิเศษสมัย
.....	
ใจเรารวมกว่าร้อย	รสสุคนธ์
อบรำเวลาปน	ดอกไม้
แสวงหาแก่นเมืองบน	โลกล่าง นานา
เทอดค่าชีวาไว้	จ่ายหนี้ดินสวรรค์

(ลำนานุกรกระดิง : ๓๕๐)

ตัวอย่างนี้ยกมาจากบท “ฝึกฝนตนเอง” ซึ่งเป็นบทสุดท้ายในลำนานุกรกระดิง กวีกล่าวฝากฝีมือของตนไว้เป็น “เกียรติยศ” ที่เป็นอมตะเหนือกาลเวลาด้วยปณิธานอันแรงกล้าที่ “หวังสร้างทุกซ์ดับโศก สิ่งร้าย” และ “หวังทางสู่ศิวโมกข์ เมืองทิพย์” นั่นคือหวังจะให้สังคมโลกเป็นสังคมที่มีแต่ความสุขสงบ เป็นเมืองทิพย์แห่งอุดมคติที่งดงามน่าอยู่ “ปานป่าแก้ว สวนสวรรค์” ด้วยความรักอันยิ่งใหญ่ของกวีที่มีต่อ “รัฐ” “ชาติ” “ราษฎร์” และ “โลก” และด้วยความตระหนักในพันธกิจอัน

ยิ่งใหญ่ในฐานะของผู้นำทางปัญญา กวีจึงยินยอมเสียดสละแม้กระทั่งชีวิตของตนเพื่อสร้างประโยชน์
สุขแก่เพื่อนมนุษย์โดยใช้กวีนิพนธ์เป็นสื่อถ่ายทอด ดังตัวอย่างที่ว่า

จบเสรีจนirasลิว่พูน	ภูกระดึง
เพราะรักธรรมชาติถึง	แก่นแล้ว
ทุกภาพเพ่งใจพิง	เป็นหนึ่ง เสมอณา
รู้ค่าดินฟ้าแก้ว	ลึกซึ่งสุดสมัย
จิตรกรกวีหนึ่งกล้า	ไกรหาญ
นามรุ่งดั่งอังคาร	คู่ฟ้า
เกียรติยศอยู่ในงาน	รักยิ่ง
ฝากสิ่งสิ้นขวัญหล้า	เน้นซ้ามั่งขลัง
ดั่งเพชรน้ำหนึ่งรุ่ง	วิสุทธิศรี
หวังเพื่อใจปฐวี	ชื่นไว้
จงอยู่คู่เดือนปี	ก็กับปี ก็ดี
ดับแผ่นดินฟ้าไหม้	อย่าให้สลายขลัง
ข้ายอมสละทอดทิ้ง	ชีวิต
หวังสิ่งสิ้นนฤมิต	ใหม่แพรว
วิชากรุ่งศักดิ์สิทธิ์	สูงสุด
ขลังดั่งบุหงาป่าแก้ว	ร่วงฟ้ามานอม
	(ถ่านำภูกระดึง : ๓๔๒)

เช่นเดียวกันกับตัวอย่างจากบทจบในนิราศนครศรีธรรมราชที่กวีได้ประกาศปณิธานในการ
สร้างสรรค์กวีนิพนธ์เพื่อจรจรโลกดังตัวอย่าง

ปากกาทิพย์วาดฟ้า	จักรวาล
ในแก่นสารวรรณศิลป์	สิ่งแก้ว
เทอดมนุษย์ค่าแท้นาน	อมตะ
ใหญ่ยิ่งประโยชน์หน้า	เพื่อหล้าเลิศสมัย

.....

ฝันสันตสุขสังฟ้า	สบสมัย
เพื่อชื่นใจมนุษย์สัตว์	ทั่วสิ้น
ลบยุคแห่งจัญไร	อำมหิต
อันห้ามเหตุโหดคั้น	คิ่งเวียงเวจี
พลีสวรรค์ไว้แหล่งหล้า	อริชฐาน
ทิพย์แห่งอนันตกาลหวน	ทั่วฟ้า
มาสู่โลกกาลนาน	นฤมิต มนุษย์นา
สมัยใหม่วิเศษแจ่มจ้า	อยู่ท่ากับปีสลาย
ให้ร้ายสรรพสัตว์สิ้น	สกลโลก
แต่ทุกสิ่งสรรพโสภ	ทั่วฟ้า
ส่วนมากมนุษย์เชื่อโรค	ระยำใส่ โลกแล
เร็วช่วยรวมพลังกล้า	ฆ่าล้างเชื้อสลาย
คาริการะย้ารุ่งฟ้า	รัตนชัย
คือลิวอุคมคติสมัย	ใหม่พริ่ง
แสนไกลค่าทิพย์ใด	แต่โลก สละแล
ดับโสภโรคร้ายทิ้ง	เทอดหล้า กวาสวรรค์
โคลงอังคารท่านแก้ว	กวีขวัญ สยามเอย
มีต่ออนาคตอัน	ลิวไซรั
กาพย์กลอนร้อนเรื่อนันต-	กาลทิพย์
หียบใส่โลกโสภไว้	เร่งซึ่งวรรณศิลป์

(นิราศนครศรีธรรมราช : ๓๓๘-๓๔๐)

การสร้างสรรคกวีนิพนธ์ “เพื่อหล้าเลิศสมัย” และเพื่อ “ลบบยุคแห่งจัญไร อำมหิต” แสดงถึงความหวังและความตั้งใจของกวีที่จะใช้กวีนิพนธ์เป็นสื่อปลุกเร้าพลังความดีของมนุษย์ให้ร่วมกันต่อต้านความชั่วร้ายอันเกิดจากกิเลสดังตอนที่ว่า “เร็วช่วยรวมพลังกล้า ฆ่าล้างเชื้อสลาย” เพื่อความสุขสมบูรณ์ของโลกในอุดมคติดังที่กวีตั้งความหวังไว้นั่นเอง

พันธกิจในการสร้างสรรคกวีนิพนธ์เพื่อจรโลงโลกของอังคาร กัลยาณพงศ์สอดคล้องกันกับพันธกิจของไพโรรินทร์ ขาวงาม ซึ่งมีความเชื่อและศรัทธาในพลังอำนาจอันเป็นอมตะของกวีนิพนธ์ดังเช่นบท “กราบโคลงครูกลอน” กวีบุษาคครูคือ สุนทรภู์ ด้วยการเชิดชูความเป็นกวีของ

สุนทรภู่ว่าแม้เวลาจะล่วงเลยมาถึงสองร้อยปีแต่ผลงานของสุนทรภู่อยังคงเป็นอมตะให้ชนรุ่นหลังได้ศึกษาและใช้เป็นแนวทางในการสร้างสรรค์งานวรรณศิลป์ต่อไป เช่น

หลอมศิลป์หลอมศัพท์ไว้ วรรณศิลป์	
เสาวรสสุคนธ์ริน	ร่วมถ้อย
สิ้นสองศตวรรษอิน	ชลเยียบ
เปลี่ยนยุคเปลี่ยนสมัยคล้อย	จับคล้อยมาขาน
สุคนธ์รสฟุ้ง	ใจฝัน
นิราศแห่งชีวิตสรรค์	เสกได้
ละครแห่งชีวิตอัน	อมตะ
จินตนาการหวานไว้	ระหว่างห้วงจินตนา
มางอกออกต้นอยู่	ยุคสมัย
บานดอกออกเม่งใบ	บอกฟ้า
บอกมนุษย์อีกรุ่นใน	โลกมนุษย์
ว่ามนุษย์หนึ่งซึ่งกล้า	ฝ่าข้ามทะเลขวาง
	(ฤดีกาล : ๒๕-๓๐)

การสืบทอดงานวรรณศิลป์ต่อจากครูกวีของไพวรินทร์ ขาวงามเป็นการสร้างสรรค์นิราศสมัยใหม่โดยใช้ขนบนิราศถ่ายทอดเนื้อหาและความคิดที่ต่างไปจากนิราศโบราณ การกล่าวถึงพันธกิจของกวีก็เป็นความคิดหนึ่งในเนื้อหาของนิราศสมัยใหม่ เช่นตัวอย่าง

สถาบันวิทย์บริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	
ฤดีเจ็บ	ฤทัยจำ
รำลึกนำ	ทะนงนาน
เสลารัก	สลักवार
ประดิษฐ์งาน	ประดับงาม
ฤดีกาล	ลีลานรุ่ม
อรุณพุ่ม	รพือราม
ระย่อไย	ฤทัยยาม
ระทคอยู่	ผีรู้รัก ฯ
	(ฤดีกาล : ๑๓๖)

ตัวอย่างนี้ กวีแสดงปณิธานว่าจะสร้างสรรค์กวีนิพนธ์เพื่อจรรโลงโลก โดยนำเอาประสบการณ์ที่กระทบต่ออารมณ์ความรู้สึกของตนมา “ประดิษฐ์งาน ประดับงาม” ด้วยพลังศรัทธาในอำนาจของกวีนิพนธ์ ดังปรากฏในบท “ศรัทธาแห่งกวี”

ชะลออักษรแต่เต็ม	แต่งฝัน
อรรถรสทแบบอัน	อ่านได้
เสพจินตนาการบรร-	เจ็ดบอก
กับสังขรณ์ให้	ทุกห่วงแห่งใจ
ในใจใครใคร่สร้าง	สรรพา
โดยถนัดโดยศรัทธา	ถูกแท้
ความรักจะถักมา-	ลับใหม่
ชีวิตคงอยู่แม้	มอดร้างร้างสูญ

(คำใจจะเอ่ยได้ตั้งใจ : ๓๑)

ตัวอย่างนี้เป็นการประกาศปณิธานของกวีที่เชื่อมั่นว่ากวีนิพนธ์ของตนจะเป็นอมตะและจะช่วยจรรโลงความดีงามของโลกเอาไว้ได้ ดังที่ว่า

หาความรักมาโรยโลก
 บรรเทาโศกเศร้าสร้อย
 จิบน้ำจอกน้อย
 แผลงแล้วแบ่งปัน

(คำใจจะเอ่ยได้ตั้งใจ : ๓๐)

...ต้นกลอนสะท้อนใจในกรุงเทพฯ

สุขก็เสพทุกข์ก็สู้อยู่ด้วยหวัง
 อาจหุดหงิดคิดร้ายใช้แรงขัง
 ใจก็ยังมีแรงรักรินรมย์

หวังบันทึกลงแสวงหาสารทัศน์
 ยามโลกวัฒนาเนื่องเมืองขึ้นนม

หวังฝันร้ายคลายร้อนในสังคม
 สักกวนหนึ่งสายลมแห่งกาพย์กลอน
 ขอคนเมืองอยู่เมืองสร้างเมืองแล้ว
 อย่าทิ้งแนวธรรมชาติวิบัติก่อน
 แผลเมื่อโลกต้องเปลี่ยนไปไม่แน่นอน
 ก็อวยพรมนุษย์โลกจงโชคดี
 (ม้าก้านกล้วย : ๕๕)

พันธกิจของไพวรินทร์ ขาวงามจึงเป็นการแบ่งปันความรักให้เพื่อนมนุษย์โดยใช้กวีนิพนธ์ เป็นสื่อกลาง ทั้งนี้เพราะกวีเชื่อว่าความรักความเมตตาของมนุษย์เป็นความดีพื้นฐานที่จะช่วย “บรรเทาโศกเศร้าสร้อย” ให้แก่โลกได้ ซึ่งกวีก็ได้ต่อยอดพันธกิจนี้ไว้ในบท “ทำไมฉันต้องปกป้อง คนที่ฉันไม่ได้รัก” ว่า

ฟังว่า “ประท้วงสงคราม” ไร้ประโยชน์
 อยากรู้ก็อาจหุ่ยคั้งผู้กระหายสงคราม
 ทว่า...หากไม่มีการประท้วงใดๆเลย
 จิตวิญญาณมนุษย์ยังฟังมีความหมายอยู่หรือ?
 มิใช่เพียงเหตุผล “เห็นด้วย” หรือ “ไม่เห็นด้วย”
 มิใช่ความรู้สึกเพียง “สนับสนุน” หรือ “ต่อต้าน”
 ลึกกว่านั้น...คือเสียงโหยร้องของมโนธรรม
 เมื่อมนุษย์กระทำต่อมนุษย์เยี่ยงมิใช่มนุษย์
 เป็นหน้าที่มนุษย์ที่จะแสดงพลังประท้วง
 พลังมนุษย์แม้มีอาจต้านทานพลังอมมนุษย์ได้
 แต่มนุษย์ก็มีอาจจำนน
 เพียงแค่คิดว่าจะแพ้

(กลอนกล่อมโลก : ๑๓๔-๑๓๕)

ตัวอย่างนี้กวีได้เน้นย้ำพันธกิจการสร้างสรรคกวีนิพนธ์เพื่อจรรโลงในฐานะที่ “เป็นหน้าที่ มนุษย์ที่จะแสดงพลังประท้วง เมื่อเห็นว่ามนุษย์กระทำต่อมนุษย์เยี่ยงมิใช่มนุษย์” นั่นคือเมื่อโลกเกิด วิกฤตในความตกต่ำของจิตวิญญาณมนุษย์ กวีในฐานะผู้นำทางปัญญาและในฐานะของมนุษย์

คนหนึ่งก็มีอาจดูคายต่อความหายนะของโลกได้ จึงต้องประกาศปณิธานที่จะใช้กวีนิพนธ์ปลุกเร้าจิตวิญญาณความดีของมนุษย์เพื่อจรรโลงโลกให้งดงามไว้สืบไป

พันธกิจของกวีที่ต้องการสร้างสรรค์กวีนิพนธ์เพื่อจรรโลงโลกนั้น สัมพันธ์กับการชี้้นำการแก้ปัญหาในสังคม ด้วยการปลุกเร้าความดีของมนุษย์ ให้มนุษย์เชื่อมั่นในคุณค่าและศักยภาพของตนว่าจะช่วยสร้างสังคมให้เป็นสังคมสุขสงบได้ดังจะกล่าวในหัวข้อต่อไป

๓.๒.๑.๒ การชี้้นำการแก้ปัญหาในสังคม

การชี้้นำการแก้ปัญหาในสังคมเป็นอีกพันธกิจหนึ่งที่ทั้งอังคาร กัลยาณพงศ์และไพโรจน์ ขาวงามมีปณิธานร่วมกัน เนื่องด้วยกวีมองตนเองในฐานะผู้นำทางความคิด เมื่อเกิดปัญหาขึ้นในสังคม และกวีมองเห็นแนวทางในการแก้ปัญหาที่ถือเป็นหน้าที่ที่กวีจะต้องชี้้นำเพื่อนร่วมสังคมผ่านกวีนิพนธ์ ดังเช่นตัวอย่างจากบท “ฝึกฝนตนเอง”

รูปธรรมนามธรรมอันล้ำเลิศ	ประเสริฐสุดมนุษย์วิเศษนี้
จักรวาลสร้างให้ไว้อย่างดี	มีกลจักรชีวะระยะยาวนาน
แก่นชีวิตใดคิดเสาะแสวง	รู้แจ้งปริศนาปรัชญาแตกฉาน
เพิ่มความเป็นสัตว์กลับอประมาณ	วิญญานประมาทเหลวพ่ายตายลง
เมาโลกโกรทหลงเป็นองค์ประกอบ	ไม่ชอบพุทธิปัญญาประสงก์
เร็วหาคคุณค่ามนุษย์อื่นขง	อย่างกามมนุษย์อันปลอมดวง
จะนั้นวิจยวิจารณ์ตนนถุมิต	ชีวิตถึงแก่นทิพย์ใหญ่หลวง
ประเสริฐเลิศล้ำสิ่งทั้งปวง	เลยดวงโลกีย์สัตว์ชัดเจนจริง
คือฝึกฝนตนเจียรระไนใจ	ให้แจ่มใสสว่างไสวงดงามยิ่ง
ประณิตปัญญากว่าโคตรลิง	หุบสิ่งสุจริตชนคมิปลอมใคร
เมาอยากมักมากแต่วัดตุ	จะบรรลุมโนคติพิเศษไหน
ลืมนแก่นสารมหาศาลงานชย	กอบปรกัใจยิ่งใหญ่ไพบุลย์
เพ่งคำมนุษย์เดิมค่ากายสิทธิ์	ลบแรงพิชกิเลสร้ายสลายสูญ
เร่งแสวงธรรมประเสริฐเกิดทุน	เพิ่มพูนชีวิตพิชิตเวลา
ภาวนาไปในจนวนภชาติ	สามารถสูงจริงยิ่งกว่าฟ้า
อมตะเหนือภาวะรูปนानา	สู่มหาอรูปรไรรินตราย

ตราบนวนวงจนวนเทพเจ้า
คือรุ่งเรืองพุทธิญาณเพชรพราย

ล่องเข้ามาณวิมุติหลุดพ้นหาย
หมายเช่น โปธิสัตว์ตรีสร้อย

(ถำนำฎกระดิ่ง : ๓๓๕)

ตัวอย่างนี้ก็เริ่มต้นด้วยการกล่าวชมคุณสมบัติอันประเสริฐของมนุษย์ที่ธรรมชาติได้สร้างไว้อย่างดี แต่เพราะมนุษย์ใช้ชีวิตอย่างประมาท มัวหลงมัวเมาในกิเลสตัณหา ทำให้เวลาของชีวิตหมดไปโดยไร้ประโยชน์เป็น “กามมนุษย์อันปลอมลวง” กวีจึงได้ชี้แนะให้เพื่อนมนุษย์ฝึกฝนตนเอง ด้วยการเจียรไนจิตใจให้มี “ธรรมะ” ดังที่ว่า “เรื่อหาคุณค่ามนุษย์ยืนยง” และ “เร่งแสวงธรรมประเสริฐเทิดทูน เพิ่มพูนชีวิตพิชิตเวลา” ซึ่งนอกจากจะทำให้มนุษย์ใช้ชีวิตอย่างมีคุณค่าแล้ว ยังจะนำมนุษย์ไปสู่ความหลุดพ้นได้เช่นเดียวกับพระโพธิสัตว์ ความคิดเช่นนี้กวีได้กล่าวซ้ำหลาย ๆ ครั้งในบทเดียวกัน ทั้งนี้เพื่อบ่งชี้ความเข้มข้นของสารให้เพื่อนมนุษย์ได้ตระหนักจนนำไปใช้จริง ดังเช่นการเน้นย้ำให้เพื่อนมนุษย์มีความเอื้อเฟื้อต่อกัน เป็นการลดกิเลส เพราะสุดท้ายแล้วมนุษย์ทุกคนก็ต้องตายจากกัน การมีธรรมะประจำใจจะช่วยให้มนุษย์มีความสุขสงบ ดังตัวอย่าง

ปันใจเพื่อเพื่อนบ้าง	มนุษย์เอ๋ย
อย่าห้ามอำมหิตเลย	โลกร้อน
งามโลกถ้ากิเลสเสวย	เต็มอิม บ้างฤ
เพียรเพ่งธรรมวิเศษสะท้อน	ทั่วฟ้าฆ่าเขลา
ชีพสลายจรลิวพูน	เมืองผี
ไปเปลี่ยวมิตรฤมี	เปล่าไร้
พุทธธรรมซึ่งวิสุทธิศรี	เสมอเพื่อน
เดือนสุทิพย์ถึงได้	ที่ซึ่งเกษมขวัญ

เรียนรู้ถึงแก่นซึ่ง	แตกฉาน
จงถ่อมตนลงปาน	โง่ไร้
อย่าเมาคิมตนนาน	จักเนา
นำคำวิเศษสุดไว้	เพื่อหล้าเลิศสมัย

(ถำนำฎกระดิ่ง : ๓๓๘-๓๓๙)

การชี้้นำให้เพื่อนมนุษย์มีศรัทธาในความดีเพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคม นอกจากจะใช้
 ธรรมะขัดเกลาคใจให้ลดละกิเลสแล้ว การมีเมตตาธรรมและเอื้ออาทรต่อเพื่อนมนุษย์ก็เป็นอีกแนว
 ทางหนึ่งที่จะช่วยให้สังคมสุขสงบได้ โดยเฉพาะในสังคมปัจจุบันที่จิตวิญญาณมนุษย์ตกต่ำจนถึงขีด
 สุด การปลุกเร้าความดีด้วยจิตที่ปรารถนาดีต่อกันอย่างจริงใจจะเกิดเป็นพลังอันยิ่งใหญ่ที่จะขจัด
 ความเลวร้ายในสังคมได้ เช่นตัวอย่าง

พเนจร

เธอจะนอนเนาไหนในยามดึก

ไร้ดวงแก้วแววมณีที่จะนิก

ราวรู้สึกทุกทิศที่เดินทาง

.....

พเนจร

ถูกกัศกร่อนดวงใจไฉนนี้

ฤพ่ายแพ้แตกหักจากความดี

ฤสังคมบดขยี้บีทาเธอ

พเนจร

จงพักอ่อนเย็บแผลที่พลาดพลอ

เธอได้เจอสิ่งที่ใครเขาไม่เจอ

จงยิ้มยิ้มหวังเผยอในคำเย็บ

(ถ้านำพเนจร : ๓๔)

ตัวอย่างนี้ แสดงให้เห็นการปลุกปลอบด้วยความเห็นอกเห็นใจของกวีที่มีต่อเพื่อนมนุษย์
 การใช้สรรพนาม “เธอ” สื่อถึงความเป็นมิตรระหว่างกวีกับเพื่อนร่วมชะตากรรม ซึ่งกวีต้องการ
 ปลุกเร้าว่า แม้จะต้องเผชิญกับความเจ็บปวดอย่างแสนสาหัสจากความเลวร้ายของสังคม ก็ขอให้
 แปรเปลี่ยนความเจ็บปวดเหล่านั้นให้เป็นประสบการณ์อันล้ำค่าของชีวิต และเชื่อมั่นในพลังของ
 ความดี ดังเช่นการปลุกเร้าพลังความดีของเพื่อนมนุษย์ในบท “ถึงที่รัก”

๑

ถึง...ที่รักของฉัน

คืนและวันพาเธอล่าโดยหน้าที่

ความรักฉันอยู่ในความใฝ่ดี

พักใจลงตรงนี้ก่อนที่รัก

๒

ณ ที่นี้ที่ใจเธอใฝ่ดี

มีศรัทธา ความดี มีศรัทธาคดี

สุขสงบอบอุ่น อิงแอบพัก

มีงมหาอาณาจักรพำนักใจ

.....

๘

ถ้ารักฉันมีค่ากว่าความซัง

คุณค่ายังขั่นเข็มใจเต็มที

การทุ่มเทของฉันในวันนี้

หวังจักมีเธอมาซึ่งค่ามัน

๕

ถึง...เธอที่ฉันรัก

เธออาจพักผ่อนท่ามกลางความฝัน

แต่พรุ่งนี้...พรุ่งนี้ และนิรันดร์

เราพบกันที่ความดี...นะที่รัก

(ถ้านำวเนจร : ๖๖-๖๗)

จากตัวอย่างจะเห็นว่าวิถีพลังความรักและความเอื้ออาทรปลูกเร้าความดีของมนุษย์ การใช้สรรพนาม “ฉัน” “เธอ” และ “ที่รัก” สื่อถึงความใกล้ชิดสนิทสนมระหว่างกวีกับเพื่อนมนุษย์ การปลูกเร้าความดีในลักษณะที่อ่อนโยนเช่นนี้ทำให้ผู้รับสารคล้อยตามได้ง่าย ทั้งนี้เพราะรู้สึกว่าคุณมีได้ต่อสู้อยู่เพียงลำพัง หากแต่ยังมีเพื่อนร่วมชะตากรรมที่จะคอยเป็นกำลังใจให้กันและกันเสมอ เช่นเดียวกันกับบทต่อไปนี้

ทางต่างเชื่อมทางเป็นทางใกล้

ใจต่างเชื่อมใจเชื่อมใจเป็นใจกล้า

โลกต่างโลกเชื่อมโลกต่างเวลา

นักเดินทางต่างมาต่างรูปนาม

.....

ที่สุดเราทั้งมวลล้วนเดินทาง
บรรจบฝั้นกันบ้างบนทางผ่าน
สัมพันธภาพครู่คราวหรือยาวนาน
บรรจงจารฝากบ้างเถิดกลางใจ!

(กลอนกล่อมโลก : ๖๔)

ในบทนี้กวีต้องการชี้ให้เห็นว่าแม้มนุษย์จะต่างที่มาที่ไป แต่ทุกคนล้วนเป็นเพื่อนร่วมชะตากรรมในสังสารวัฏเดียวกัน ความมีเมตตาและความเอื้ออาทรต่อกันจึงเป็นแนวทางอันพึงปฏิบัติ เพื่อสร้างความสุขสงบในสังคมโลก

ความพยายามปลุกเร้าพลังความดีของมนุษย์สะท้อนความตกต่ำทางจิตวิญญาณที่ถึงขีดสุด ทำให้ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ถูกทำลาย และสร้างปัญหาต่อสังคมตามมา ฉะนั้นการปลุกเร้าความดีของมนุษย์ก็เป็นวิถีทางหนึ่งที่กวีได้ชี้แนะเพื่อนมนุษย์ โดยมีทั้งการปลุกปลอบอย่างอ่อนโยนจากตัวอย่างข้างต้น และการปลุกใจให้อีกเหิมดังตัวอย่างต่อไปนี้

คินนี้้นักฝั้นอยู่ไหน

ปรุงฝั้นปรับไฟเถิดหนา

ส่องปลุกสำนักชีวา

ฝ่าข้ามความจริงเลวร้าย

เพื่อมนุษย์คินมีศรีศักดิ์

ศักดิ์ศรีซึ่งไม่อาจขาย

นักฝั้นแมนจักต้องตาย

ขอตายจุดไฟชีวิต!

(ม้าก้านกล้วย : ๑๓๔)

ตัวอย่างนี้กวีต้องการปลุกใจให้มนุษย์รักศักดิ์ศรี และมีอุดมคติในการดำเนินชีวิต การตั้งคำถามถึงนักฝั้นคือการถามหาอุดมคติในสังคมที่มีแต่ “ความจริงเลวร้าย” กวีจึงต้องชักชวนให้ นักฝั้นมาช่วยกัน “ปรุงฝั้นปรับไฟ” เพื่อกอบกู้ศักดิ์ศรีของมนุษย์กลับคืนมา โดยตัวกวีได้แสดง ความเป็นผู้นำด้วยการตั้งปณิธานในฐานะ “นักฝั้น” ที่จะยอมตายเพื่อแลกกับอุดมคติอันดีงามในสังคม

อังคาร กัลยาณพงศ์และไพโรจน์ ชาวงามมีพันธกิจของกวีร่วมกัน ทั้งในด้านการสร้างสรรค์กวีนิพนธ์เพื่อจรโลงโลกและด้านการใช้กวีนิพนธ์ชี้้นำการแก้ปัญหาในสังคม พันธกิจของกวีจึงเป็นเสมือนจุดมุ่งหมายการแต่งวรรณคดีของกวีโบราณ ในแง่กวีทั้งสองคนได้ใช้ขนบนิราศเป็นสื่อในการถ่ายทอดพันธกิจ ทำให้จุดมุ่งหมายของการแต่งนิราศต่างไปจากเดิม จนเกิดเป็นนวัตกรรมของนิราศสมัยใหม่ขึ้น

๓.๒.๒ ความงามและคุณค่าของธรรมชาติ

การพรรณนาความงามและคุณค่าของธรรมชาติที่มีต่อตัวกวีและเพื่อนมนุษย์ก็เพื่อจะแสดงให้เห็นถึงความรัก ความผูกพันระหว่างกวีกับธรรมชาติ กวียกย่องเชิดชูธรรมชาติในฐานะที่เป็น “ครูผู้ให้” และในฐานะ “มิตรสนิท” ความใกล้ชิดกับธรรมชาติทำให้กวีได้ค้นพบพุทธธรรม และพบว่าความงามของธรรมชาติกับความเรียบง่ายของวิถีชีวิตชนบทที่ใกล้ชิดธรรมชาตินำมาซึ่งความสงบ อันจะช่วยสร้างความสุขที่แท้จริงให้แก่สังคมมนุษย์ได้ กล่าวคือ

๓.๒.๒.๑ ธรรมชาติเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์กวีนิพนธ์

กวีพรรณนาความงดงามของธรรมชาติในฐานะที่เป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์กวีนิพนธ์ โดยใช้วิธีการพรรณนาอย่างละเอียดทำให้เกิดภาพในจินตนาการของผู้เสพ ทั้งยังให้แสง สี เสียงและกลิ่นเพื่อสร้างบรรยากาศจากธรรมชาติได้อย่างชัดเจน เช่นตัวอย่าง

หิมหิมลั่นฟ้าผ่าเปรี้ยงถึง	ฤดูหนึ่งฝนจาวพราวข้าวกล้า
ดูธาตุแก้ววรรณศิลป์นานา	ดลค่าหอมอ้อมทุกดวงใจ
หึ่งหึ่งผึ่งมาบุปผารู	จะเชิดชูพันธุ์ไม้ให้เกิดใหม่
เสมอกวีปฎิภาณเกรียงไกร	เพื่อสมัยสานดีสุขทุกวิญญาณ
สุริย์ฉายพรังพรายสายรุ้งเพชร	คือจบเสร็จศิลปศาสตร์อาจหาญ
นฤมิตภาพย์แก้วอลังการ	นานอมตะค่าอยู่คู่ฟ้าดิน
แสงทองเนื้อแก้ววายุคมืด	ไม่จืดชืดแก่นสารวิเศษศิลป์
ด้วยปรัชญาทิพย์ไร่่มลทิน	รินโอยทานงานจบภพไตร
ท่วปฐพีแผ่นฟ้ามหาสมุทร	สุดทางช้างเผือกจักรวาลใหญ่
คือกว้างขวางลึกซึ้งน้ำใจ	สละให้โลกมนุษย์สุดกับกล้า

จันทร์เจ้าสวาทแสงแห่งเงินยวง	เพชรร่วงรุ่งดาริกระย้าสวรรค์
คือมั่งคั่งอริทรัพย์อ่อนแก่นันต์	มหัศจรรย์มโนภาพทิพารมย์
มหาวิทยาลัยนันทิรัก	คืออุปสรรคทุกข์ยากขึ้นขม
ผู้วิจารณ์ยาเล่ห์เลนตม	ช่วยขึ้นชมรากล่แท้ปทุมมาลัย
มธุรสทิพย์เรณูสุคันธชาติ	อำนาจไอศลดค้ำมหาศาล
คืออาจสู่มะเร็งร้ายอันธพาล	กล้าหาญญาณปัญญาฆ่าสรรพภัย
แร่ธาตุสสารพลังงานนานาชนิด	คือแ่งคิดผลิตงานเหนือสมัย
ตรึงค่านาคอนันตกาลไกล	ถึงมงคลชัยมนุษย์วิสุทธีจริง
ป่าช้าจิตกาธานสุสานวิเวก	คือเนกขัมมะสังฆกรรมใหญ่ยิ่ง
ปลงตกคุดเขาเผาซากทิ้ง	สงบนิ่งแน่วไว้ให้โศลกกรรม
ชีพจรสายเลือดห้วงดวงจิต	คือกายสิทธิ์วรรณศิลป์พิเศษล้ำ
ปรโลกหน้าฟ้าไหนชื่นใจดำ	นฤมิตทำขลังชะงัดดมหัสจรรย์
แหวตาทั้งชีวาข้าน้อยนี้	ที่อาจวิจัยวิจารณ์รศสวรรค์
ขออุทิศเพื่อศิลปะทั้งนั้น	อันมีจิตรกรรมเป็นวรประธาน
สุริยจักรวาลปาน โสลกแก้ว	วางแนวทัศนะกว้างใหญ่ไพศาล
เพื่อรุ่งเรืองสุขสันต์นิรันดร์กาล	ตราบพระศรีอารีย์ฯ มาตรัสเอย

(ลำนำนฎกระดิ่ง : ๑๔๖-๑๔๗)

ตัวอย่างนี้กวีต้องการให้เห็นคุณค่าอันมหาศาลของธรรมชาติในฐานะที่เป็นแรงบันดาลใจยิ่งใหญ่ของการสร้างสรรค์กวีนิพนธ์ เพราะกวีได้แก่งคิดที่ลึกซึ้งจากธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นความเสียสละของจักรวาล ความสวยงามเย็นตาของพระจันทร์ที่เป็นแหล่งจินตนาการอันล้ำค่าของกวี หรือความหอมหวานของหม่อมวลดอกไม้ที่เป็นยาบำรุงจิตใจให้เข้มแข็งมีสติ หรือแม้แต่ป่าช้าที่วังเวงและน่ากลัวก็ยังช่วยให้กวีตระหนักในสังขธรรมของชีวิตมนุษย์ได้ กวีจึงขออุทิศกายใจของตนให้การสร้างกวีนิพนธ์ โดยมีธรรมชาติที่ยิ่งใหญ่เป็นแรงบันดาลใจสำคัญ กวีนิพนธ์ของกวีจึงแอบอิงกับธรรมชาติอย่างแนบแน่น ชวนให้ผู้เสพได้ใกล้ชิดและตระหนักในคุณค่าของธรรมชาติมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้แล้วความผูกพันระหว่างกวีกับธรรมชาติยังเป็นความผูกพันที่ลึกซึ้ง เทียบได้กับความผูกพันของกวีโบราณกับนางในนิราศ เช่นตัวอย่าง

ลืมนวดร้าวเสร้านแสบอำมหิต	จ่อมจิตรให้ฝนอันแสนหวาน
ชมคุณค่าดินฟ้าอนันตกาล	สู่ฐานถิ่นทิพย์ลับไป

เปิดใจพิจารณาธรรมชาติ ทำให้กวีค้นพบสัจธรรมที่ล้ำลึก โดยกวีได้เปรียบธรรมชาติไว้กับ
 “มหาวิทยาลัยใหญ่” “หอสมุดหิมา” และ “อาหารทิพย์” ทั้งนี้เพื่อให้เห็นถึงชุมทรัพย์ของปัญญา
 อันมหาศาลที่ซ่อนเร้นอยู่ โดยเฉพาะสิ่งต่ำต้อยที่มนุษย์อาจมองข้ามไป ดังในตอนที่กำลังว่า “หลาย
 หลายผงธุลีดินทราย ได้สร้างปฐพีแค่โลกนี้” หรือ “หยดน้ำหนึ่งอย่างหยดน้ำค้าง มีส่วนสร้างเมฆ
 มหาสมุทรใหญ่” แสดงให้เห็นว่าสิ่งยิ่งใหญ่ล้วนมีกำเนิดจากการรวมพลังของสิ่งเล็กน้อย ผืนแผ่นดิน
 เกิดจากการรวมตัวของกรวดทราย แผ่นฟ้าแผ่นน้ำเกิดจากการรวมตัวของหยดน้ำค้าง หรือแม้แต่
 เพชร ทองคำ อัญมณี ก็มีที่มาจากแร่ธาตุใต้ดินทั้งสิ้น ฉะนั้นความมีค่าของสรรพสิ่งในโลกนี้ขึ้นอยู่กับ
 การให้ค่าของมนุษย์ กวีนิพนธ์นี้เพียงต้องการชี้ให้เห็นว่ามนุษย์มักตัดสินค่าจากการมองเห็น
 ด้วยตา จนมองข้ามความสัมผัสด้วยใจอันเป็นบ่อเกิดของปัญญา ซึ่งกวีก็ได้ชี้เอาไว้ในตอนท้ายว่า
 “เพียรศึกษาดินน้ำฟ้า หาปีติแรงบุญฤทธิ์สุนทรีย์ เห็นแงงามความหมายชีวิต ประสิทธิ์สัจจะสิ่งมิ่ง
 ขวัญนี้” เพราะหากมนุษย์มองข้ามสิ่งใดไปก็มิอาจสัมผัสได้กับคุณค่าของสิ่งนั้น

การได้สัมผัสกับธรรมชาติด้วยใจยังมีอิทธิพลต่ออารมณ์ความรู้สึกของกวี ให้กวีได้สัมผัส
 กับความงามของธรรมชาติ แล้วเกิดความสะเทือนอารมณ์จนต้องถ่ายทอดมาเป็นกวีนิพนธ์ เช่นตัว
 อย่างจากบท “ สักหยาด ” ของไพวรินทร์ ขาวงาม

ล่องใต้ไปเที่ยวได้	จินตนา การกวี
มวลมิตรสนิทใจมา	จิตใกล้
เดินทางระหว่างมรรคา	เคี้ยวคด
ชลสูภูหมุ่ไม้	เมฆฟ้าฝ้าฝน
ฝนพรำโรยร่าริน	ฤดูหนาว
แจ่มแต่ไอละอองขาว	ขอบฟ้า
คิดถึงหนึ่งกวีคราว	เคยอ่าน
สิ่งมิ่งกมลคนบ้า	คลังบ่กวีใจ
รถไฟกลับจากใต้	คืนเพ็ญ
หน้าต่างรถไฟเป็น	เพื่อนข้าง
ขณะตาเหลือบไปเห็น	เพ็ญส่อง
ปลุกตื่นดวงใจร้าง	ระลึกรู้รสหวาน

.....

จันทร์เพ็ญเด่นประดับฟ้า	โลมดิน
แสงแต่งแก่งแห่งหิน	หมุ่ไม้
ผ่านธารผ่านทุ่งคิล	ปวิจิตร
คนชั่วคนดีได้คำซึ่ง	แสงนวล
แสงเอยช่วยส่องห้วง	ใจผอง
ผองมนุษย์ร่วมครรถอง	โลกร้าย
ร้ายโลกโศกสุขครอง	วัฏจักร
จักรแห่งกาลผ่านฝ้าย	กร่อนเนือมนุษย์หนอ

(ฤดีกาล : ๔๐-๔๑)

ตัวอย่างนี้กวีพรรณนาอารมณ์ความรู้สึกขณะนั่งรถไฟกลับจากนครศรีธรรมราช ทั้งอากาศที่ชุ่มชื้นและความเขียวอุ่มของป่าไม้บนนอกหน้าต่างรถไฟก่อให้เกิด “จินตนาการกวี” ประกอบกับแรงบันดาลใจจากแสงจันทร์คืนเพ็ญที่ส่องกระทบอารมณ์ความรู้สึกของกวี ทำให้กวีระลึกถึงปณิธานของตนและสร้างสรรค์งานขึ้นมา นอกจากนั้นกวียังมองความงามของธรรมชาติว่าเป็นความงามทางศิลปะที่เพื่อนมนุษย์ควรได้สัมผัสอย่างลึกซึ้งเช่นเดียวกับกวี เพราะความงามของธรรมชาติจะช่วย “ส่องใจ” ให้เพื่อนมนุษย์คลายความทุกข์โศกได้ เช่นเดียวกับบท “ที่รัก ที่ยังไม่รู้จัก” ที่กวีพยายามชักชวนให้เพื่อนมนุษย์ใส่ใจสัมผัสกับความงามของธรรมชาติเช่น

แรสิรุ่งเรื่องตะวันบรรเจิดรุ่ง
 ทักท้องทุ่ง ทอทิวเขา ทอดเงาป่า
 มิ่งมหาวารีรีไหลมา
 คุரியงค์สุริยยังแผ้วยิน
 ตื่นสิ! ฟังสิ! ที่รัก
 จุมพิตอาณาจักรพักถิ่น
 คลอสังคีตเสาวคนธ์บนแผ่นดิน
 คี่มหยาดรินแห่งรักจากดวงใจ

.....

รักสิรุ่งทั้งเจ็ดเงาเพชรพร่าง
 รักน้ำค้างมุกคมกลมหยดกลิ้ง

รักฝันฉ้ายามเช้าลำเพาพริ่ง
 รักมิตรยิ่งหมายอยู่คู่วิญญาณ
 ที่รัก-แม้ยังไม่รู้จัก
 ที่แอบรักเพราะลึกซึ่งถึงแก่นสาร
 ฟังลิ ที่รัก ใจจักรวาล
 ยังเพรียกคู่ฤดูกาลผ่านใจเธอ!

(ฤดีกาล : ๗๕)

ตัวอย่างนี้กวีแสดงควมมีชีวิตชีวาของธรรมชาติที่ทำให้กวีรักและผูกพันกับธรรมชาติเยี่ยงมิตรสนิท พร้อมกันนั้นกวีก็ต้องการให้เพื่อนมนุษย์รักธรรมชาติเช่นเดียวกับตน เพราะธรรมชาติมี “แก่นสาร” ที่ลึกซึ่งแฝงอยู่เกินกว่าจะมองด้วยสายตา ความงามที่เรียบง่ายและมีชีวิตชีวาของธรรมชาติจะนำมนุษย์ไปสู่การค้นพบสัจธรรม ดังที่กวีได้ชี้มาจากประสบการณ์ของตนเองว่า

ดึกคืนตื่นอยู่ด้วย	โคลงปลุก
เขียนปลอบอ่านกล่อมทุกข์	เพื่อนแท้
นั่งคิดพินิจสุข	จาก โศก
พินิจธรรมชาติแท้	จิตฟุ้งปริสนา
สนทนาขณะหนึ่งซึ่ง	ถึงหิน
จงจิตเจตนาริน	หยาดถ้อย
นิราศเล่มน้อยถวิล	ศิลปะ
ปราสาทพนมรุ้งร้อย	เรื่องไว้อ่านคดี

(ฤดีกาล : ๑๐๐)

บทนี้ยกมาจาก “นิราศหิน” ซึ่งกวีแสดงให้เห็นว่าการได้ใกล้ชิดอยู่กับธรรมชาติ ทำให้กวีได้ใคร่ครวญจนเกิดภาวะ “นั่ง” และ “สงบ” ทำให้มองเห็นสัจธรรมที่แฝงอยู่ในธรรมชาติได้

ความคิดเรื่องธรรมชาติเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์กวีนิพนธ์เกิดจากความงามของธรรมชาติที่กวีมองว่าเป็นความงามทางศิลปะ ความงามนี้สร้างความสะท้อนอารมณ์ต่อกวีจนต้องถ่ายทอดผ่านกวีนิพนธ์ นอกจากนี้ความรักและความผูกพันกับธรรมชาติอย่างลึกซึ้งของกวี ทำให้กวี

ใช้ธรรมชาติเป็นเนื้อหาสำคัญในนิราศสมัยใหม่ นอกเหนือไปจากการใช้ธรรมชาติเป็นสื่อเชื่อมโยงอารมณ์ความรู้สึกของกวีแต่เพียงอย่างเดียว

๓.๒.๒.๒ ธรรมชาติเป็นแหล่งพุทธธรรม

ความคิดเรื่องธรรมชาติเป็นแหล่งพุทธธรรมเป็นลักษณะสากลที่สืบเนื่องจาก “มโนทัศน์เรื่องธรรมะคือธรรมชาติ” ของท่านพุทธทาสภิกขุ ดังปรากฏในงานวิจัย **พุทธธรรมในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่** ของสุจิตรา จงสถิตยัวัฒนา ว่า

...มโนทัศน์เรื่อง ธรรมะคือธรรมชาติ มีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อกวีร่วมสมัยที่ได้ศึกษาธรรมะจากสำนักของท่านพุทธทาสภิกขุ ได้แก่ เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ โกศล กลมกล่อม ไพวรินทร์ ขาวงาม และชมจันทร์ กวีเหล่านี้แม้จะมีได้มุ่งหวังอธิบายธรรมะในระดับอภิปรัชญา แต่ก็ได้นั้นให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างการพิจารณาธรรมชาติอันปรากฏรอบตัวกับการศึกษาเข้าใจพุทธธรรมโดยเฉพาะสำหรับฆราวาสทั่วไป

แม้แต่กวีที่มีได้เป็นศิษย์โดยตรงของท่านพุทธทาสภิกขุ เช่น อังคาร กัลยาณพงศ์ ก็ได้แสดงทัศนะแห่งการเชิดชูคุณค่าธรรมชาติในฐานะเป็นพระโพธิสัตว์ที่ทำให้ “ธรรมะ” แก่มนุษย์อย่างสม่ำเสมอตลอดมา รวมทั้งการพิจารณาธรรมชาติอย่างประณีตลึกซึ้ง เพื่อการเข้าถึง “ปัญญา” ผ่านปรากฏการณ์แห่งการพิจารณาธรรมชาติ(สุจิตรา จงสถิตยัวัฒนา ๒๕๔๔ : ๑๘๑)

คำกล่าวนี้แสดงถึงการพิจารณาและยกย่องธรรมชาติในฐานะ “ครู” ผู้สอนพุทธธรรมให้แก่มวลมนุษย์ การพิจารณาธรรมชาติอย่างลึกซึ้งจะทำให้ค้นพบสัจธรรมอันเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตได้ ดังปรากฏในตัวอย่างเหล่านี้

ไปไหนเมฆกลุ่มน้อย	บริสุทธิ
ไปสู่สิงหามุท	ใหญ่กว้าง
เพื่อโปรยทั่วโลกมนุษย์	เย็นล้ำ
ทำแก่นสารเสกสร้าง	สิ่งซึ่งวิเศษสมัย
เมฆเอ๋ยคุณค่าอมตะเจ้า	งามเท่าเพชรพลอยร่วงรุ่งหรือ
ฤาว่างเปล่าค่าอุบัติมาคือ	คือสิ่งเหลวลอยฟ้าสามัญ
เมฆนี้มีคุณค่าแท้จริง	คือธาตุยิ่งใหญ่ชลาสัยฝน
เป็นฝนโปรยไปทั่วไควล	สร้างสรรค์เกษมสุขทุกชีวา
ยิ่งจริงค่ากว่ารัตนาร่วงรุ่ง	คือมุงประโยชน์ใหญ่ภายใน
ถึงกะละลายตัวเองมรณา	เพื่อแก่นหล้าวิจิตรนิจินรันคร
ฉันใดอัจฉริยาปราชญ์เปรี๊ยะ	ที่ฟูเฟื่องบารมีก็ฉันนั้น
เพื่อประโยชน์มนุษย์ทั่วหน้ากัน	บรรลุนั้นกายสิทธิ์พุทธปัญญา
ปฏิรูปคามมนุษย์วิสุทธิพิเศษไว้	ไล่ขับสรรพสัตว์บาปหยาบช้า
ระงับดับพิษไฟแห่งเวรา-	นุเวรทั่วฟ้าที่ก่อกรรมระยา
เมฆเอ๋ยสัตว์ปากส้วมรุมค่า	เย้ยหยันว่านิรุรูปเหลวร้ายล้ำ
นั่นแหละธาตุอิสรเสรีนา	มโนคติทิพย์แท้แต่แดนไตร
วิริยะอยู่เพื่อภู่วัณพิภพ	ประสบแก่นสารวิเศษส่วยสมัย
อโหสิกรรมแก่สัตว์เสมอไป	วางดวงใจไว้ถูกที่นิรันคร

(ถำนำฎกระดิง : ๑๕๐-๑๕๑)

บท “เมฆ” นี้ กวีชื่นชมความเสียดสละอันยิ่งใหญ่ของก้อนเมฆ โดยหยิบยกเอาวัฏจักรของเมฆที่รวมตัวกันเป็นกลุ่มก้อน แล้วกลั่นตัวเป็นสายฝนโปรยปรายความจำชื่นให้กับโลกมนุษย์ การกลั่นตัวของก้อนเมฆเปรียบเป็นการทำลายชีวิตของตนเองเพื่อสร้างความสุขต่อโลก ลักษณะเช่นนี้ถือเป็นการเสียดสละที่ยิ่งใหญ่ ที่แม้ไม่มีผู้ใดมองเห็นคุณค่า แต่เมฆก็ยังคงเสียดสละประโยชน์ส่วนตนเช่นนี้ต่อไป เช่นเดียวกับ “พระโพธิสัตว์” ผู้เสียดสละตนช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ทรงบำเพ็ญบารมี “จนบรรลุนั้นกายสิทธิ์พุทธปัญญา” เพื่อนำธรรมะอันเกิดจากการรู้แจ้งมาสั่งสอนให้เพื่อนมนุษย์เกิดปัญญา จนหลุดพ้นจากห้วงสังสารวัฏ ความเสียดสละของเมฆและพระโพธิสัตว์ จึงเป็นความเสียดสละที่ยิ่งใหญ่และมีคุณค่ามหาศาล การชี้แจงด้วยการกล่าวชื่นชมของกวีจึงเพื่อบ่งชี้คุณค่าของธรรมชาติสามัญที่ยิ่งใหญ่ที่มนุษย์พึงตระหนักและยึดถือเป็นแบบอย่างทั้งในแง่ความเสียดสละความสุขส่วนตัวเพื่อประโยชน์ส่วนรวม และในแง่การทำความดีแบบ “ปิดทองหลังพระ”

ในบท “ข้าน้อยมีครูอยู่ทั่วฟ้า” กวียกย่องธรรมชาติให้เป็นครูผู้สอนพุทธธรรมให้แก่กวี แม้แต่สิ่งเล็กน้อยอย่างผงธุลีก็ยังสามารถทำให้กวีมองเห็นสังขารได้อย่างลึกซึ้ง ธรรมชาติจึงเป็นครูผู้ทำให้กวีเข้าใจความเป็นไปของโลก เช่น “ขวงเมฆแก้วสอนการเปลี่ยนแปลง มีรูปแท้ปัญญาวิเศษศรี อย่างยี่ดมั่นอย่างหินสิ้นชีวิ รู้ที่คลี่คลายให้เลิสงาม” ความเข้าใจว่าทุกสรรพสิ่งในโลกเป็นอนิจจัง มีเกิดมีดับ ทำให้กวีเลิกยึดมั่นถือมั่น และลดอัตตาตนเองลงได้ ดังว่า “ความปราชญ์เปรี๊ยะสอนให้เจียมเงา นอบน้อมเอาญาณทิพย์แตกฉาน เลิกหยาบยโสโอหังอันธพาล รู้สันดานอวิชชาฆ่าอิตตา” และด้วยบุญคุณอันยิ่งใหญ่ของธรรมชาตินี้เอง กวีจึงแต่งกวีนิพนธ์สรรเสริญคุณความดีของธรรมชาติ เพื่อแสดงความกตัญญูของศิษย์ที่บูชาครู ดังตัวอย่าง

ข้าน้อยมีครูอยู่ทั่วฟ้า	คาริกาโลกหน้าสอนเรื่องสวรรค์
ที่สุดทุกข์สอนเรื่องโลกกันตร์	โลกานุกโลกนั้นสอนอินไตย
พระพายสอนให้อิสระเสรี	ไม่มีโซ่ตรวนกักขัง
จรลีวมโนคติตริตรองไป	ในสุริยจักรวาลแสวงจริง
พระสุริยาขังกล้าอัคนี	สอนให้สุนทรีย์ใหญ่ยิ่ง
ธาตุเสนห์ชะเลฎฐาป่าทึง	สิ่งทิพย์แสงสีหล้าวิลาวัณย์
แจ่มจันทร์เจ้าสากวก็สอนซึ่ง	ถึงแก่นสารวิเศษของค่าฝัน
สามารถนฤมิตทิพย์อ่อนกอนันต์	เป็นส่วยขวัญแด่โลกโชคดี
ขวงเมฆแก้วสอนการเปลี่ยนแปลง	มีรูปแท้ปัญญาวิเศษศรี
อย่ายึดมั่นอย่างหินสิ้นชีวิ	รู้ที่คลี่คลายให้เลิสงาม
เวลาสอนข้าน้อยตื่นฝัน	ตลอดคืนไม่สลบหลับไหลหลาม
เหลวละเมอเพื่อเจอไปได้ความ	พยายามเรียนเพ่งรู้วิชาชาอายุ
ความปราชญ์เปรี๊ยะสอนให้เจียมเงา	นอบน้อมเอาญาณทิพย์แตกฉาน
เลิกหยาบยโสโอหังอันธพาล	รู้สันดานอวิชชาฆ่าอิตตา
ปีติสุขสอนโศกให้ฤหรรษ์	พลังฝันสอนความจริงแก่นฟ้า
แปรคุณค่าประโยชน์นมหีมา	เจิมแหล่งหล้ามุ่งมงคลชัย
มหาภูตรูปสี่ที่สุควิเศษ	สอนเหตุลึกลับผลยิ่งใหญ่
พระพุทธธรรมสอนซึ่งควงใจ	แจ่มใสวิสุทธิสัจจอมคธรรม
เรียนรู้แม่แต่ครูกระจิริด	ชนิดผงธุลีอนุภาคเล็กกล้า
สรรพสัตว์ทั่วฟ้ามาแนะนำ	แ่งมิตตำลึงกวีเศษกิเลสมาร

นฤมิตดวงองค์ประกอบใหม่	ยิ่งใหญ่ประโยชน์แก้วแก่นสาร
สอนให้กว้างขวางทุกใจกาล	ด้วยผลงานโพธิสัตว์มหัศจรรย์
แม่แต่นิรนามความกระจัด	เสมอมิตรบอกวิชาอาถรรพณ์
ตำราอยู่ทั่วฟ้าไกววัล	พลีมิ่งขวัญศึกษาสัจจะจริง
โอมอำนาจบุญฤทธิ์กายสิทธิ์	จูงสัมฤทธิ์บารมีใหญ่ยิ่ง
กตัญญูกตเวทีไปทิ้ง	นั่งเคารพบูชาอาจารย์เทอญ

(ลำนำนุกรกระดิ่ง : ๒๔๐-๒๔๑)

ตัวอย่างนี้ก็ยังคงเปรียบเทียบความเสียดสีของธรรมชาติเทียบเท่ากับความเสียดสีของพระโพธิสัตว์ และแม่แต่ผงธุลีที่เล็กกระจิดริดดูไร้ค่าก็ให้คิดแ่งคิดแ่งกวีได้ ความเป็นไปของสรรพสิ่งในธรรมชาติจึงล้วนแต่แฝงปรัชญาให้มนุษย์ได้ขบคิดและนำไปเป็นแบบอย่าง ธรรมชาติจึงเป็นครูผู้ให้ที่ให้ความรู้แก่มนุษย์ตลอดเวลา

ความกตัญญูของกวีต่อธรรมชาตินั้น นอกจากจะแสดงความยกย่องในฐานะครูผู้ให้แล้วกวียังแสดงความกตัญญูต่อธรรมชาติในฐานะ “แม่” ผู้เป็นแหล่งกำเนิดสรรพสิ่งบนโลกมนุษย์ ความเสียดสีและความเมตตาจากธรรมชาติ กวีย้ำเน้นด้วยการซ้ำคำว่า “มีแต่ให้” “แจก” “เสียดสี” “เลี้ยงโลก” “โอบอุ้ม” “เพื่อห้ำ” “รักโลก” และ “รับใช้” เช่นบทต่อไปนี้

... โลกนี้มีแต่ให้	ทานมนุษย์
น้อมสิ่งพิเศษสุดวิสุทธิ	แจกไว้
อ้อมแก้วกลมอมขวัญคุณ	แม่ทิพย์
ทุกสิ่งเสียดสีได้	เปล่าไร้สัตว์ถวิล
ทั้งสิ้นพิภพอยู่เพียง	เพชฌฆาต
รุมฆ่าดินอากาศ	แหล่งน้ำ
รอรระเบิดฆ่าโลกวินาศ	เปื่อยเน่า
สัตว์ชั้นนรกโชนห้ำ	หยุดร้ายสลายเจ็ญ
ยากใครเห็นค่าห้ำ	นภากาศ
จนกว่าโลกล่มวินาศ	เน่าสิ้น
มนุษย์ส่วนใหญ่ประมาท	เมาชั่ว
มือมีดฆ่ากันดิน	ดั่งเวียงโลกันตร์

.....

ทะเลเอ๋ยเจ้าหนี่สร้าง	สวรรค์ใด
เรากลั่นเมฆหมอกใส	ใส่ห่อ
เมฆหมอกนั้นลอยไป	เลี้ยงโลก
เย็นน้ำชีพทุกหน้า	แน่ไซ้รู้แก่นสาร
ทะเลเอ๋ยเจ้าโอบอุ้ม	อันใด
อุ้มล้ำสัตว์สมบัติ	เพื่อห่อ
รักโลกห่อหุ้มไป	ทุกยุค
ตราบล่มกาลนานซ้ำ	รับใช้จักรวาล

มหัศจรรย์ในแก่นแท้	ธรรมชาติ
สูงส่งบริสุทธิ์สะอาด	เลิศล้ำ
ขลังเป็นหนึ่งถึงขนาด	มนตร์มิ่ง
สิ่งสิ่งวิมุติหลุดพ้น	แผ่ซึ่งสังฆธรรม

(นิราศนครศรีธรรมราช :๒๗๒-๒๗๕)

บท “นวลทรายแก้ว” ที่ยกมาจากนิราศนครศรีธรรมราช กวีกล่าวถึงความเสียดสของธรรมชาติ ซึ่งมนุษย์มองไม่เห็นคุณค่าด้านนี้จึงมุ่งแต่จะทำลายล้างธรรมชาติ กวีจึงต้องการจะเตือนสติมนุษย์ว่า ชีวิตมนุษย์นั้นสั้นนักแต่กลับทำตนอหังการ พยายามเอาชนะและเบียดเบียนธรรมชาติ หลงมัวเมายึดติดอยู่กับวัตถุและถูกรอบงำด้วยความโลภ ทำให้มนุษย์ประสบกับความหายนะเร็วขึ้น เวลาแห่งความสุขสงบก็จะลดน้อยลง ทั้งนี้เพราะธรรมชาติที่ถูกมนุษย์ทำลายไป นอกจากจะมีประโยชน์อย่างมหาศาลแล้ว ยังสามารถเกิดใหม่ขึ้นมาเรื่อย ๆ ตลอดไป แต่มนุษย์นั้นมิเวลาอยู่ในโลกเพียงจำกัด การทำลายธรรมชาติก็เท่ากับการทำลายแหล่งปัจจัยที่สำคัญของตนเอง กวีจึงได้เตือนสติไว้ดังปรากฏในบทท้ายว่าในชีวิตอันแสนสั้นของมนุษย์นี้ควรใช้ธรรมะเป็นหลักยึดของชีวิต ซึ่งธรรมะใกล้ตัวที่สามารถเรียนรู้ด้วยตนเองก็คือธรรมชาติ มนุษย์จึงควรใกล้ชิดกับธรรมชาติ เพื่อให้เข้าใจธรรมะอันจะนำไปสู่ความมีปัญญาที่หลุดพ้นได้

สังเกตได้ว่ากวีพยายามเน้นย้ำคุณค่าของเวลาในชีวิตมนุษย์ โดยเทียบกับเวลาของธรรมชาติว่ามนุษย์นั้นมีเวลาน้อยกว่าธรรมชาติ มนุษย์มีชีวิตอยู่บนโลกไม่นานก็ต้องตาย สิ่งที่หลงเหลืออยู่มีเพียงความดีที่คนรุ่นหลังจะได้โง่ชาน มนุษย์จึงควรเร่งทำความดีใช้เวลาที่มีอยู่ให้เป็นประโยชน์

กวีพยายามสอนไม่ให้มนุษย์ตกเป็นทาสของเวลาเพราะเวลาหมุนเวียนไปเรื่อย ๆ ใน
ขณะที่สังขารมนุษย์เสื่อมลงพร้อม ๆ กับเวลาที่เคลื่อนไป การมีอิสระเหนือเวลาได้ก็ด้วยไม่ยึดติด
กับกิเลสจนหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง อาทิ

เกร็ดทรายบอกเล่าให้	ทศนะ
คือช่อนกาลอิสระ	แห่งหล้า
เตือนใจใหญ่หลวงขณะ	มนุษย์หยิ่ง
ทำอย่างอยู่กำฟ้า	ไปเข้ามทราย

ชีวิตเอยครู่ลุ่ม	สลายหาย
แตกเปื่อยปนดินทราย	ฝุ่นนั้น
โคดเคี้ยวเปล่าเคี้ยวคาย	จมคิ่ง
รอสิ่งใดช่วยปั้น	แต่งขึ้นคืนขวัญ
คืนวันละลายล่วงแล้ว	ไปลับ
เหลือชั่วดีฤดับ	เปื่อยสิ้น
ชีวิตอย่าย่อยยับ	กับต่ำ
ทำอยู่ระยำแคว่ดิน	คิ่งม้วยคาจวน
ให้เข้าใจแจ่มแจ้ง	โลกธรรม
ชีพอยู่เหนือนิรณังงา	เร่งแล้ว
ญาณทิพย์ยิ่งใหญ่	วิสุทธิทัศน
นี่กนึ่งมองผ่องแผ้ว	เพื่อพันธุ์สัตว์วิสัย

(นิราศนครศรีธรรมราช :๒๗๔-๒๕๗)

กวีตอกย้ำความคิดเรื่องความเป็นอนิจจังของสรรพสิ่งผ่านการพิจารณาธรรมชาติอย่าง
สม่ำเสมอ โดยเฉพาะความไม่เที่ยงของเวลาในชีวิตมนุษย์ ทั้งนี้เพื่อให้มนุษย์ลดอัตตาลง ดังตัวอย่าง

เรื่อยเรื่อยสนธยามาซ้ำซ้ำ	จันทร์แจ่มฟ้าดาวระย้าฟุ้งฝัน
ขวงเมฆสกาหวานาเว้งหิมวันต์	แสงสวรรค์โลกหล้านิทราลัย
ราตรีคลี่ไหมสีเงินขวง	มาหม่ห้วงเวหาป่าใหญ่
โศกนิตาเสร์าเหงาวังเวงใจ	หยาดเหมยไหลร่วงย่อยละห้อยคง

พูนดาริการะย้าระยัับไหว	ในเวียงสวรรคค์อันสุดพิศวง
ลูกไกร์กแม่และซ้อตรง	ยังคงกกันนัรันด์ร์กาล
พูนดาวลูกไก่อไหวระยัับระยัับ	ดั่งจะดัดลับลาหาล้ามหาฐาน
ที่แท้กลุ่มสุริยจักรวาล	ส่องแสงฉานนานเหนือกัปปี้กัลป์
เปรียบเทียบชีวิตคิดพิศวง	ยิ่งเล็กลงกว่าผงธุลีฝัน
ฆ่าอิตตาคมคืนวัน	ครุ่นคิดหนึ่งนัันอันตรธาน

พูนดาวสำเภาโล้กาลจักร	ไกลนักวิญญูะใหญ่ไร้จุดหมาย
ยถากรรมเป็นกัปปัตันจะตาย	สลายลงกลางทางอ้างว่างจริง
สำเภาทองของชีวิตเล่า	ยังว่างเปล่าค่าทิพย์สูงยิ่ง
ถึงอับปางกลางทางไปทิ้ง	สิ่งวิเศษแพ้วกาพย์แก้วอ์ลังการ
จะลอยคอข้ามห้วงมหรณพ	แสวงพบอมตะทิพย์แก่นสาร
ต่อสำเภาขวัญใหม่ไม่นาน	มาโอยทานจักรวาลนิจกาล

(ถ่านำฎุกระดิ่ง : ๒๓๖-๒๓๗)

ตัวอย่างนี้กวีพรรณนาถึงธรรมชาติในยามเย็นใกล้พลบค่ำ บรรยากาศอันหนาวเย็นและแสงจันทร์เสาดาวที่ทอประกายคลี่คลุมความมืดมิด มองเห็นแต่ดวงดาวบนท้องฟ้า เชื่อมโยงให้กวีค้นพบสัจธรรมของชีวิต พบว่าชีวิตนั้นไม่ยาวนานเป็นอมตะ มนุษย์เราจึงพึงลัดอิตตาลง เพราะชีวิตนั้นเป็นเพียงผงธุลีของจักรวาล หนทางอันจะนำไปสู่ความสงบสุขที่แท้จริง คือความหลุดพ้นจากห้วงกิเลส หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด โดยเปรียบชีวิตกับสำเภาทองที่จะลอยข้ามห้วงวิญญูสงสารไปสู่ความหลุดพ้น ซึ่งความหลุดพ้นนี้จะเกิดจากการเข้าถึงธรรมะและการเข้าถึงธรรมะก็จะเกิดการเข้าถึงธรรมชาตินั่นเอง

ทั้งหมดนี้กวีใช้ความคิดเรื่อง “เวลา” เป็นเนื้อหาสำคัญของเรื่อง ขยายลักษณะการเคลื่อนที่ของเวลาที่ใช้เป็นสื่อเชื่อมโยงอารมณ์ความรู้สึก มาเป็นความคิดเชิงพุทธธรรม

นอกจากนั้น กวีได้เน้นความเป็นอนิจจังของชีวิตผ่านความเปลี่ยนแปลงของเวลา กล่าวคือสรรพสิ่งในโลกมีเกิดเสื่อมและมีสลายไปพร้อมๆ กับความเปลี่ยนแปลงของเวลา เหล่านี้ เป็นกฎไตรลักษณ์ ได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั่นคือ ความไม่เที่ยง ความทุกข์และความไม่มีตัวตนของสรรพสิ่ง เป็นต้นว่า

อจินไตยนับเม็ดน้อย	อนันตทราย
หยิบร่วงโรยโปรยปราย	ค่าพริ้ง
เวลาที่ฟ้าถวาย	แต่โลก
มากเท่าที่ทายทิ้ง	ค่าไว้ปฐพี
กาลก่อนทรายนี้ไซ้	ภูผา
สูงลิ่วสลายลงมา	ปนม้วย
ไทรลักษณ์ย่อยปรัชญา	ใหญ่ยิ่ง
รู้ย่อมถ่อมเป็นด้วย	เด่นพันปฐพี
ฐลีดินนี้สิ่งน้อย	กระจริด
แต่คังสันโดยชนิด	ถ่อมกล้า
ฤาเคยแบ่งอิทธิฤทธิ์	ทำใหญ่
ทั้งที่อาจกลับหน้า	ทั่วฟ้าจ่มงขลัง
หลังดินทรายร่วมให้	ปฐพี
กว้างใหญ่รับชีวี	ทั่วหน้า
เมตตาอย่างไม่มี	อคติ
แม้แต่เลือดต่ำซ้ำ	ช่วยไว้หลากหลาย
	(นิราศนครศรีธรรมราช : ๒๕๖)

กวีชี้ให้เห็นว่ามนุษย์ไม่ควรมองข้ามธรรมชาติ เพราะแม้แต่พื้นดินที่เหยียบย่ำอยู่ทุกวันสุดท้ายแล้วก็เป็นดินกลบร่างของเรา

พุทธธรรมทั้งหมดนี้ กวีเรียนรู้จากธรรมชาติทั้งสิ้น ธรรมชาติจึงมีความสำคัญยิ่งในฐานะผู้ให้ความรู้และผู้ให้กำเนิด

ความคิดที่ยกย่องธรรมชาติในฐานะ “แม่” ผู้ให้กำเนิดสรรพสิ่งปรากฏอยู่ในกวีนิพนธ์ของไพวรินทร์ ขาวงามเช่นเดียวกัน เช่น บท “ข้าวงาม”

เขียวจีระริกใบไหวเอนอ่อน
น้ำค้างซ้อนฝากไว้จูบใบเขียว

อ้อมหยาดน้ำารวมณัที่รวิรวเรียว
 เติบโตต่อรอเคียวมาเกี่ยวคม
 จากข้าวเปลือกพันธุ้คิที่พะะกล้า
 ด้วยมือของคนนาค่าเหมาะสม
 ด้วยทพิพ์แห่งธรรมชาติที่หยาดพรหม
 ดิน น้ำ ลม และไฟในชีวิต
 ลมพลิกพลิ้วบรรเลงเพลงใบข้าว
 เกลียหยาดหนาวน้ำฟ้ามาค้ำติด
 เหนืออกแม่ธรณัที่อุทิส
 แม่โพสพโอบผลิตชีวิตนั้น

(คำใจจะเอ่ยได้คังใจ : ๑๔๑)

ตัวอย่างนี้กวีพรรณนาภาพความมีชีวิตชีวาของท้องนาที่เขียวขจีเกิดจากการสร้างสรรค์จาก
 “มือของคนนา” และ “ทพิพ์แห่งธรรมชาติ” ภาพเหล่านี้เป็นวิถีชีวิตของคนในสังคมเกษตรกรรมที่
 อยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ ความสำคัญของธรรมชาติที่มีต่อคนกลุ่มนี้แสดงออกด้วยคำเรียกว่า “แม่
 ธรณั” “แม่โพสพ” ซึ่งสะท้อนการยกย่องธรรมชาติไว้ในฐานะ “แม่” ผู้ให้กำเนิดสรรพสิ่ง โดย
 เฉพาะ “ดิน น้ำ ลม และไฟในชีวิต” ธาตุสี่ที่เป็นปัจจัยสำคัญของการดำรงชีวิต ความคิดเช่นเดียวกัน
 นี้ปรากฏอยู่ในบท“สวนสวรรค์” ของอังคาร กัลยาณพงศ์ว่า

ทุกสิที่ฟากฟ้าประทาน	ปานสิงทพิพ์อมตะเหนือสมัย
มีคุณค้ำหีมาเสมอไป	สุดแต่ใครหยั่งกวังค์บารมี
.....	
ประ โยชนัใหญ่ยิ่งวิสุทธีคุดิน	จบสิ้นเป็นดาวโลกค่าฟ้า
เกื้อหนุนสรรพสัตว์ขึ้นชีวา	เมตตาวัญญะยุติธรรมตรง
ประ โยชนัใหญ่ยิ่งวิสุทธีคุดน้ำ	งามมหาสมุทรเมฆนำพิศวง
เกื้อหนุนสรรพสัตว์อยู่เย็นง	วงวิญญะเมตตาราณีรัก
ประ โยชนัใหญ่ยิ่งวิสุทธีคุดลม	ขึ้นชมเสน่ห้อากาศสูงศักดิ์
เกื้อหนุนสรรพสัตว์หนักค้ำนัก	วิญญจักรเมตตาทัวหน้ากัน

ประโยชน์ใหญ่ยิ่งวิสุทธิคู่ไฟ ในโลกไม่หนาวปวดร้าวมหันต์
 เกื้อหนุนสรรพสัตว์ทั่วไกวัด มิฉะนั้นสลายตายหมดไป
 (ถิ่นนำภูกระดึง : ๒๒๐)

ตัวอย่างนี้ก็เน้นย้ำคุณค่าของธรรมชาติในฐานะธาตุสี่ที่เป็นปัจจัยพื้นฐานของสิ่งมีชีวิตไว้ ด้วยวลี “ประโยชน์ใหญ่ยิ่งวิสุทธิ” และ “เกื้อหนุนสรรพสัตว์” และนอกจากนี้ก็ยังแสดงให้เห็นว่า มนุษย์สามารถค้นพบคุณค่าอันยิ่งใหญ่นี้ได้ด้วยจิตที่มี “บารมี” สอดคล้องกับความคิดเรื่องธรรมะ คือธรรมชาติ ซึ่งนอกจากจะเห็นคุณค่าของแหล่งกำเนิดสรรพสิ่งแล้ว ยังจะมองเห็นความยุติธรรม และเมตตาธรรมที่ธรรมชาติมีต่อมวลมนุษย์ เพราะแม้แต่แนวทางของวิทยาศาสตร์ก็ยังถือกำเนิดมาจากปัจจัยจากธรรมชาติ ดังที่ไพโรนทร์ ขาวงามกล่าวไว้ว่า

เกษตรวิสัยถิ่น

ฟ้าดินภูมิใจเสนอ

ปากท้องของฉันเธอ

คอมพิวเตอร์ยังอึดตาม

(กลอนกล่อมโลก : ๑๐๓)

นอกจากนี้แล้วคุณค่าอันมหาศาลของธรรมชาติในฐานะเป็นแหล่งกำเนิดสรรพสิ่ง โดยเฉพาะประโยชน์จากป่าไม้ก็เป็นความคิดหนึ่งที่กวีเน้นอยู่ตลอดเวลา เพื่อตอกย้ำให้เพื่อนมนุษย์ตระหนักในคุณค่าของธรรมชาติ และเกิดสำนึกในการอนุรักษ์ต่อไป เช่น

ณ โลกนี้จำแนกชาติไม้อายุ	ดึกดำบรรพ์บาลีสอนซึ่ง
อย่างกว้างมีสองชาติพันธุ์พึง	รู้ถึงรุกชาติดิณชาติชัย
เปลือกภายนอกอ่อนนุ่ม	ถ่อมข้างในแข็งแกร่งกล้าใหญ่
อาทิลงแดงประดู่ค่าไฟ	อ่อนนอกในแข็งแกร่งกล้าใหญ่
อย่างนี้ชื่อชัชรุกชาติ	สามารถยืนต้นสง่างามยิ่ง
มีงมีคิวิเศษสอนใจถึง	สิ่งทิพย์หวานโอทยานจดจำ
อีกเปลือกนอกแข็งข้างในอ่อน	ถ้าหนอนบ่อนใส่ทรุดโทรมล้ำ
หรืออ่อนนอกอ่อนในสองซ่า	แนะนำชื่อชัชรุกชาติพันธุ์

อาทิวลัยตาลมะพร้าวมาจาก	ไผ่ฝากกล้วยกล้วยบอนนั้น
อนุโลมตามด้วยคือเถาวัลย์	สุดแต่อันอ่อนนอกฤาใน
อย่างประณีตสรุปรมาห้านิค	ท่านลิขิตแจ่มแจ้งแทงตลอดใส
พญาศรีสุนทรโวหาร(ไทย)	ครูใหญ่(น้อย อาจารย์ยางกูร)
หนึ่งคือรุกขชาติและดินชาติ	ไทยแลนพิฆาตอาจขาดพันธุ์สูญ
ยากใครที่ไไหนรักเทอดทูน	คุณค่ามहींมาน่าสลดใจ
สองลัดดาชาติหรือวัลลีชาติ	คือทุกขนาดเถาวัลย์น้อยใหญ่
ยากหานักมนุษย์ใดอาลัย	ไทยแลนพิฆาตจวนวินาศขาดพันธุ์
สามคัจฉชาติประหลาดจริงหนอ	เป็นกกกอดต้นพื้นสยามขวัญ
ยากhamnุษย์ใดสนใจกัน	ไทยแลนพันวินาศทุกสกุลวงส์
สี่สถลชาติอุบาทว์บนบก	รกเร็วป่าเปลี่ยวลึกลับหลง
ห้าชลชาติอุบัติในน้ำตรง	จุ่มงหมายปราชญ์ฉลาดอธิบาย
จัดจำแนกลักษณะต่างต่าง	กว้างขวางเป็นสื่ออย่างความขยา
หนึ่งนรีปผลบอกดอกผลไว้	คือไม่เห็นด้วยตาสามัญ
สองบุปผผลสะพรั่งทั้งดอกผล	เวียนวนวัฏฏจักรด้วยฤคชวัญ
สามกาลิกผลเป็นฤดูครวกัน	ปีหนึ่งนั้นออกหนเดียวดาย
สี่อากาลิกผลดอกผลวนวง	ตรงออกเสมอไปไม่ขาดสาย
ไม่เป็นต้นฤดูกลางปลายววย	จำไว้อย่าฆ่าพันกันแล
लगษณิครฤทธิพิภย์โอสถ	ดุจเด่นเกียรติยศใหญ่ยังแท้
เคยเมตตามนุษย์สรรพสัตว์แก่	ไปป่วยไข้หายสบายใจกาย
लगษณิครฤทธิเลอเลิศแล้ว	โพธิสัตว์แก้วพักร่มเนติฉาย
อดีตพุทธเจ้าจำนวนมากมาย	ได้ตรัสรู้ได้ร่มรุกขพันธุ์
लगษณิครฤทธิศดดอกผลบริโภค	ทั่วโลกมนุษย์สัตว์เปรมเกษมสันต์
लगษณิครฤทธิจิตวิจิตรวิจารณ์กัน	สารพันประโยชน์ยังสยามเอย

(ลำนำฎกระดิ่ง : ๒๑๔-๒๑๖)

บท “ณ โลกนี้จำแนกชาติไม้ขวัญ” กวีได้แสดงลักษณะวิธีการจำแนกพันธุ์ไม้ไว้ ๓ ลักษณะ เพื่อยืนยันคุณค่าและความหลากหลายของพืชพรรณธรรมชาติ โดยมีการกล่าวเตือนมนุษย์ให้หยุดตัดไม้ทำลายป่าด้วยวรรคซ้ำ ๆ กัน คือ “ไทยแลนพิฆาตอาจขาดพันธุ์สูญ” “ไทยแลนพิฆาตจวนวินาศขาดพันธุ์” “ไทยแลนพันวินาศทุกสกุลวงส์” และ “จำไว้อย่าฆ่าพันกันแล” ทั้งนี้

เพื่อให้สอดคล้องกับการกล่าวถึงประโยชน์ของพันธุ์ไม้ในตอนท้าย ๆ ของบท บทพรรณนา
 ธรรมชาติบทนี้จึงเริ่มจาก การจำแนกพันธุ์ไม้อย่างกว้างเป็น ๒ ประเภทคือ รุกขชาติเปลือกอ่อน
 แขนในแข็งกับดิณชาติเปลือกแข็งแกนในอ่อนหรือเปลือกอ่อนแกนในอ่อน นอกจากนี้ก็วิย้งจำแนก
 พันธุ์ไม้อย่างประณีตตามแบบของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) แบ่งเป็นรุกขชาติ
 กับ ดิณชาติ ถัดมาชาติหรือวัลลีชาติ ถังจนาชาติ สกลชาติและชลชาติ รวมถึงการจำแนกพันธุ์ไม้ออก
 เป็นนิรฺผลบุปผผลกาลิกผลและอกาลิกผล ทั้งหมดนี้เพื่อแสดงให้เห็นว่าพันธุ์ไม้มีหลากหลาย
 ประเภทและแต่ละประเภทก็มีคุณประโยชน์ต่างกันซึ่งกวีได้เน้นย้ำไว้ในตอนท้ายว่าพืชบางชนิด
 มนุษย์นำมาใช้เป็นยารักษาโรคได้บางชนิดก็ออกดอกผลให้มนุษย์กินเป็นอาหารนอกจากนี้ก็ยังมียีก
 หลายชนิดที่มนุษย์น่าจะศึกษาวิจัยเพื่อใช้เป็นประโยชน์ต่อไปได้

ตัวอย่างทั้งหมดข้างต้นสะท้อนมโนทัศน์เรื่องธรรมชาติไว้อย่างชัดเจน ดังสังเกต
 ได้จาก การที่กวีพยายามชี้แนะเพื่อนมนุษย์ให้ใส่ใจและพินิจความเป็นไปของธรรมชาติอย่างละเอียด
 ลึกซึ้ง อันจะทำให้ค้นพบพุทธธรรมที่แฝงอยู่กับความเป็นไปของธรรมชาตินั้นๆ เช่นเดียวกับการ
 เน้นย้ำมโนทัศน์ธรรมชาติไว้อย่างสม่ำเสมอในกวีนิพนธ์ของไพวรินทร์ ขาวงามดังตัว
 อย่าง

...ธารน้ำไหล

ผ่านกรวดหินดินโคลไหลชัดลี
 ให้กลมเกลี้ยงกลิ้งตามความพอดี
 เยี่ยงหน้าที่โดยธรรมของลำธาร
 นิ่งฟังเสียงน้ำไหล

แผ่วสำเนียงแห่งภายในแว่วไหวผ่าน
 เพียงเสียงทิพย์เย้ยทักถามจักรวาล
 ชวนสนทนายู่นั่นนานถึงค้ำใน

.....
 ธรรมะคือหน้าที่

สายเลือดมีสายใจไหลเย็นล้ำ
 น้ำเหนือมีน้ำมนต์ปนเป็นน้ำ
 ได้คัมตำธรรมชาติสะอาดละนี้

กัมกราบพระคือกราบธรรมชาติ

ผู้ยิ่งใหญ่ใสสะอาดโดยหน้าที่
 ธรรมอันเป็นเช่นนั้น ย่อมพึงมี
 ผู้รู้ผู้ใจอันมีคณิก

โอ้อ่าข้านี้กิเลสหนา

เดินทางมาสู่ร่มไม้ได้นั่งตระหนก
 พบธารน้ำหนึ่งไหลได้ก้มวก
 ชื่นความเย็นเห็นรู้จักทัศนทนา

“น้ำจ๋า ข้ายังเป็นทาสโลก

ยังถือสุข แบกโศก ไว้เต็มบ่า”

น้ำบอก “จงวางใจในอนัตตา

เรียนรู้ว่า โลกทุกข์และเปลี่ยนไป

น้ำจะชุ่มรอยแฉ่ง ณ แหล่งโลก

ธรรมรับดับ โศกแก่โลกได้

ธรรมชาติธรรมคา อยู่เช่นใด

โลกยอมให้ธรรมคาเธอเช่นนั้น

อย่าฟังเพียงเสียงพระพูด

จงใช้ธรรมยาพิสูจน์ถึงธรรมนั้น

จงใช้ใจ ปฏิบัติใจในปัจจุบัน

อย่างรู้ตัวทั่วทัน การเปลี่ยนแปลง”

.....

ข้าจึงนั่งอยู่เนิ่นนาน

ฟังทิพย์สำเนียงผ่านธารน้ำไหล

ธรรมชาติธรรมคา อยู่เช่นใด

ข้ายอมได้ธรรมคา อยู่เช่นนั้น!

(ฤดีกาล :๒๗-๒๘)

ตัวอย่างนี้ยกมาจากบท “ธารน้ำไหล” ซึ่งเป็นชื่อสถานที่ปฏิบัติธรรมของสวนโมกขพลาราม แสดงให้เห็นการรับอิทธิพลธรรมะมาจากท่านพุทธทาสภิกขุ โดยเฉพาะมโนทัศน์เรื่องธรรมะคือธรรมชาติปรัชญาสำคัญที่ท่านพุทธทาสได้อธิบายไว้โดยให้ความหมายของธรรมะไว้ ๔ ประการคือ

๑.ธรรมะคือหน้าที่ ๒.ธรรมะคือผลจากการทำหน้าที่ ๓.ธรรมะคือความจริงที่ปรากฏเรียกว่ากฎของธรรมชาติ และ ๔.ธรรมะคือธรรมชาติทั้งปวง ซึ่งในงานวิจัย “ปรัชญาพุทธทาสกับมหายานธรรม” ของ สุวรรณา สถาอานันท์ ได้อธิบายว่า

ข้อเสนอหลักของท่านพุทธทาสที่แจกแจงความหมาย ๔ ประการของ “ธรรมะ” ที่ช่วยให้เข้าใจความแตกต่างระหว่างธรรมะ ในแง่ที่เป็น “ธรรมชาติ” และธรรมชาติในแง่ที่เป็นวัตถุแห่งการศึกษาและจัดการของวิทยาศาสตร์ ได้แก่การเข้าใจธรรมะในแง่“หน้าที่” กล่าวคือการเข้าใจธรรมชาติจากแง่มุมแบบท่านพุทธทาสภิกขุ จะนำไปสู่การเห็น “ความเป็นไปเอง” ของธรรมชาติ

...การที่ท่านพุทธทาสภิกขุแจกแจงความหมายของธรรมะไว้ ๔ ประการนี้ถือได้ว่าเป็นการพยายามเชื่อมสัมพันธ์ระหว่าง ความจริงตามธรรมชาติกับนิพพานแห่งพุทธศาสนา และระหว่างความจริงตามธรรมชาติกับการปฏิบัติธรรม ... สำหรับท่านพุทธทาส การปฏิบัติพุทธธรรมคือการทำความจริงแห่งธรรมชาติให้ปรากฏ (สุวรรณา สถาอานันท์ ๒๕๓๖ : ๓๖-๓๗)

ความคิดในบท “ธารน้ำไหล” สอดคล้องกับคำกล่าวนี้ ในแง่ที่กวีพยายามชี้ให้เห็นว่าการเข้าใจความเป็นไปของธรรมชาติจะทำให้เข้าใจธรรมะ ดังที่กวีใช้ตัวละคร “ข้า” สนทนากับ “น้ำ” แสดงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่เข้าใจกันจนสามารถสื่อสารกันได้ “ข้า” แสดงความเป็นมนุษย์ที่ “ยังเป็นทาสโลก ยังถือสุข แบก โศก ไว้เต็มบ่า” ซึ่ง “น้ำ” ก็ได้ชี้ให้เห็นกฎของความไม่เที่ยง และธรรมะเท่านั้นที่จะช่วยมนุษย์ดับทุกข์ได้ นอกจากนี้ “น้ำ” ยังสอนต่อไปว่าการจะเข้าใจธรรมะให้ได้ นั้นเกิดจากการปฏิบัติจริงมิใช่ “ฟังเพียงเสียงพระพูด” ความคิดนี้สอดคล้องกับหลักปฏิบัติของท่านพุทธทาสที่เน้นการปฏิบัติธรรมตามหลักกาลามสูตร ๑๐ ประการ ความคิดนี้ตรงกับหลักข้อ ๑๐ คือ อย่ารับถือเอาเพราะสมณะผู้พูดนั้นเป็นครูของเรา ความคิดเรื่องธรรมะคือธรรมชาติยังปรากฏอยู่ในบทอื่น ๆ เช่น

“ข้าเป็นหนึ่งในเม็ดทรายแห่งชายหาด”

“ข้าเป็นฝนหนึ่งหยาดแห่งท่าฝน”

“ข้าเป็นลมหนึ่งวูบที่พัดวน”

“ข้าเป็นไม้หนึ่งต้นแห่งพงไพร”

.....

“ข้าเป็นสิ่งสิ่งหนึ่งในหลายสิ่ง”

“ข้าเป็นหนึ่งในความจริงในเหตุผล”

“ข้าเป็นคนหนึ่งคนในหมู่คน”

“ข้าเป็นฝืนหนึ่งคืนร่วมโลกเดียว”

สดับสิ้นเสียงใดในโลกหล้า

ต่างขานรับปรารณากล้ายิดเหนียว

สิ่งหนึ่งแม้น้อยค้อยกลมเกลียว

เป็นสิ่งมากนั้นเทียว หนอสังขธรรม!

(ฤดีกาล : ๘๑-๘๒)

ในบทนี้นอกจากจะเน้นย้ำความคิดเรื่องธรรมะคือธรรมชาติแล้ว กวียังแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในฐานะที่มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ นั่นคือ “ข้าเป็นคนหนึ่งคนในหมู่คน” ซึ่งเป็นส่วนเล็กน้อยมากเมื่ออยู่ในระบบจักรวาล แต่กวีก็พยายามชี้ให้เห็นว่าอย่ามองข้ามความเล็กน้อยในส่วนย่อยของธรรมชาติ เพราะสิ่งเล็กน้อยเหล่านี้จะต้องเกี่ยวเนื่องกันเมื่อมาอยู่รวมกันเป็นระบบใหญ่ นี่คือนิพจน์ที่กวีค้นพบจากความเป็นไปของธรรมชาติ และจากทั้ง ๒ ตัวอย่างข้างต้นพบว่ากวีเน้นย้ำภาวะ “สงบนิ่ง” ของธรรมชาติด้วยการใช้คำว่า “นิ่ง” “ค่อมค้ำ” “ตระหนก” “สดับ” รวมถึง “ความเงียบ” และ “ความนิ่ง” ดังปรากฏในบทต่อไป

เคยนิ่งถามธรรมชาติปราชญ์แห่งโลก

ถามความสุข ความทุกข์โศก โลกสับสน

มีความเป็น เห็นความตาย ไหวตัวตน

ไหนตำแหน่งแห่งหนที่เป็นจริง

ปราชญ์แห่งโลกส่งไปไร้สรรพเสียง

งำความเงียบแทนสำเนียงแห่งสรรพสิ่ง

ให้เวลานาทีที่สูญทิ้ง
 ตอบคำถามด้วยความนิ่งยังเข้าใจ
 “ชีวิตคือการได้ใช้ชีวิต
 พึงรักค่าความคิดชีวิตได้
 เมื่อสอดคล้องต่อชีวิตชนิดใด
 จงเลือกใช้ชีวิตชนิดนั้น!”

(ฤดีกาล :๑๑๕)

การแสดงภาวะสงบนิ่งของธรรมชาติ ก็เพื่อสื่อถึงความสงบนิ่งของจิตอันจะนำไปสู่การตระหนักรู้ในสังขารที่ว่าด้วย “ความว่าง” นั่นคือ ความไม่มีของสรรพสิ่งบนโลกนี้ ความสุขที่แท้จริงจึงเกิดได้จากการปล่อยวางด้วยการฝึกปฏิบัติตามหลักธรรมะ ซึ่งในตอนสุดท้ายของบทที่ยกมา กวีได้ย้ำความคิดเรื่องธรรมะคือหน้าที่เอาไว้ คือการที่มนุษย์ได้เข้าใจธาตุชาติญาณของมนุษย์จะนำไปสู่การรู้หน้าที่ของมนุษย์ ซึ่งก็คือการรู้ธรรมะนั้นเอง

กล่าวได้ว่ากวีมองเห็นความยิ่งใหญ่ของธรรมชาติในฐานะที่เป็นแหล่งพุทธธรรม สังขารที่แฝงอยู่ในธรรมชาติเป็น “วลีที่ลึกซึ้ง” ที่เพื่อนมนุษย์พึงตระหนักดังในบท “ที่ลึกซึ้ง”

...ที่ลึกซึ้งที่สุดนั้น คือสายน้ำ
 อันไหลล้าลึกกร่อนรอนแรมเห็น
 หลากองอาบซาบซึมดุ่มเยือกเย็น
 แม่ดินเข็ญ หินรำคาญ ธารเหือดแล้ง
 ที่ลึกซึ้งที่สุดนั้น คือธรรมชาติ
 อันเป็นธรรมเหนืออำนาจการขู่แย้ง
 เต็มดินฟ้ามหาสมุทรบริสุทธิ์แสดง
 เป็นหนึ่งแห่งห้วงมหัจจรวาล
 ที่สุดนั้นที่ลึกซึ้งมีหนึ่งเดียว
 ลึกตรงที่ใจเกี่ยวยึดเหนี่ยวประสาน
 ฤคหนึ่งฤคใดในฤคกาล
 ฤคนั้นย่อมผ่านการลึกซึ้ง

ฉันและเธออยู่ในฤดูหนาว
ลมจ๊กเสียดเบียดร้าวให้เข้าถึง
ทุกอณูเฉพาะหน้าที่ย่ำตรึง
เสพลึงหนึ่งสิ่งใดไว้สุนทรีย์

(ฤดีกาล : ๘๖)

ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ แสดงให้เห็นว่าอังคาร กัลยาณพงศ์และไพโรจน์ทร์ ขาวงามให้ความสำคัญกับธรรมชาติในฐานะที่เป็นแหล่งพุทธธรรม โดยพยายามชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และเชื่อมโยงกับความคิดเรื่องธรรมะคือธรรมชาติ เพื่อชี้แนะเพื่อนมนุษย์ให้แสวงหาความสุขที่แท้จริงจากการพิจารณาความเป็นไปของธรรมชาติอันจะก่อให้เกิดความสุขสงบของสังคมโลกได้

๓.๒.๒.๓ ธรรมชาติเป็นแหล่งพักพิงใจของมนุษย์

คุณค่าของธรรมชาติในด้านการเป็นแหล่งพักพิงใจของมนุษย์ กวีทั้งสองคนได้แสดงให้เห็นจากประสบการณ์ของตน ทั้งในฐานะคนชนบทที่มีวิถีชีวิตอยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ และการเดินทางท่องเที่ยวไปสัมผัสกับธรรมชาติตามสถานที่ต่าง ๆ ทำให้กวีผูกพันกับธรรมชาติอย่างลึกซึ้ง ธรรมชาติจึงเป็นแหล่งพักพิงใจที่แสนวิเศษสำหรับกวี เพราะความมีชีวิตชีวาและความเรียบง่ายของธรรมชาติช่วยบรรเทาความทุกข์ร้อนใจจากสภาพสังคมวัตถุนิยมได้ การพรรณนาถึงความสุขเมื่อได้เดินทางกลับบ้านเกิดหรือเมื่อได้ใกล้ชิดธรรมชาติจึงเป็นเนื้อหาที่กวีกล่าวถึงอย่างสม่ำเสมอ ทั้งด้วยความอึดอ้อมกับความสุขที่ได้พักใจ และด้วยความโศกเศร้าเสียดายที่ความสุขเช่นนั้นกำลังจะเลือนหายไป เช่นตัวอย่าง

...จันทร์เจ้าสกาแว้มฟ้า	นภากาศ
แสงส่องลอดพฤษชาติ	ช่อไม้
ธาราซ่าไหลหยาด	ดาวรุ่ง ระบายนา
งามป่าชะงอกโตรกไว้	เพื่อซึ่งเสมอสรวง
ทุ่งสงเขาใหญ่น้อย	มหิมา
เราเสน่ห์หาภูผา	ป่าไม้

วัยเยาว์ที่เขยวประสา	เด็กเล่น ฝั้นแล
ขวัญจ่อมธรรมชาติไซรั	กว่าได้เสวยสวรรค์
ถ้าทะเลไกลเที่ยวแล้ว	หลุดหรรษ์
ลงเล่นธารอาถรรพณ์	เสน่ห์ซึ่ง
ก่อนก่ทุ่งนาขวัญ	กลางป่า
มาเพ่งแย้ขุดบึง	ไต่ไม้ชนหลาย
ทะเลสาถถายซึ่งหม้อน	ศิลาถาย แล่งเลย
หินนี้ทับคนตาย	เช่นไหว้
เราป่าว่างมกาย	เล็กโง่ กั้นแฮ
วัยนั้นแปดขวบไซรั	เบ่งไว้ลือฉาว
	(นิราศนครศรีธรรมราช : ๖๑)

ตัวอย่างนี้ยกมาจากบทฝากนางตอนที่กวีเดินทางจากนครศรีธรรมราชบ้านเกิดเพื่อมาศึกษาต่อที่กรุงเทพฯ ขณะนั่งรถไฟผ่านอำเภอต่างๆ ธรรมชาติที่พบเห็นสองข้างทางเชื่อมโยงให้กวีหวนนึกถึงชีวิตวัยเยาว์ที่ได้ไปเที่ยวในอำเภอเหล่านั้น ความงดงามของป่าไม้บนภูเขาที่อำเภอทุ่งสง ความเพลิดเพลินกับการเล่นน้ำตกที่ภูเขาก้อทะเล ความสนุกสนานในการต่อนก การขุดแย้และการไต่ต้นไม้ รวมถึงการสร้างวีรกรรมประกาศให้ชาวบ้านเลิกเช่นไหว้ศาลหิน เหล่านี้ล้วนเป็นกิจกรรมที่ยังประทับอยู่ในความทรงจำของกวี การเดินทางผ่านสถานที่ดังกล่าวจึงเป็นการกระตุ้นเตือนให้กวีระลึกถึงความสุข ณ ขณะนั้น ได้อีกครั้งหนึ่ง

เช่นเดียวกันกับกวีนิพนธ์ของไพโรจน์ท์ ขาวงามที่กวีในฐานะตัวแทนของคนอีสานได้กระตุ้นเตือนความทรงจำของคนชนบท ให้หวนคิดถึงความสุขและความอบอุ่นของบ้านเกิด เช่นตัวอย่างจากบท “ม้าก้านกล้วย ๒”

...ความหลังร้องระยับนรินทร์

บ้านเกิด-ฝั้นนั้นยังฝั้นนาน

หนาวเข้ายังเหาะอย่างไม่ระย่อ

หลับตาเห็นพ่ออยู่หน้าบ้าน

แม่ยิ้มจากครีวอย่างเบิกบาน

น้องน้องหลานหลานวิ่งตัวลอย

.....

กราบพ่อขอโทษที่ลูกแพ้

กราบแม่ขอพรรำพึงแผ้ว
 พ่อยิ้มแม่ยิ้มอยู่นั้นแล้ว
 ปลอบว่า-ลูกแก้วอย่ากังวล
 กินข้าวกินปลาเสียก่อนเถิด
 แนนกายบ้านเกิดอีกสักหน
 หายเหนื่อยพรงี้ไม่จ้านน
 อีกครั้งเริ่มต้นจะเป็นไร
 น้ำตาขำริมจะรินร่วง
 สุขซึ่งถึงสรวงสวรรค์ได้
 โลกยิ้มยินดีกับหัวใจ
 รับขวัญวันใหม่ให้มาจร

(มีาก้านกล้วย : ๓๑-๓๒)

ตัวอย่างนี้กวีใช้ตัวละคร “ข้า” กล่าวถึงความอบอุ่นของ “บ้านเกิด” อันเป็นวิถีชีวิตของคนในสังคมเกษตรกรรม การอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวใหญ่ในระบบเครือญาติ สร้างความผูกพันกันอย่างแน่นแฟ้น การหลับตาแล้วนึกเห็นภาพ “พ่อ” “แม่” “น้องน้อง” และ “หลานหลาน” กำลังประกอบกิจกรรมต่างๆ กัน ทำให้ “ข้า” รู้สึกอบอุ่นใจว่ายังมีคนที่รักและห่วงใยตน การเดินทางกลับบ้านเกิดจึงเป็นการเติมเต็มความสุข และเป็นการสร้างกำลังใจให้พร้อมเผชิญกับความเลวร้ายในเมืองใหญ่ต่อไปได้ ดังจะเห็นว่า “ข้า” กลับบ้านด้วยความรู้สึกเหน็ดเหนื่อยพ่ายแพ้ แต่เมื่อพอกับแม่ ปลอบว่าอย่ากังวล ให้ “ข้า” พักผ่อน “กินข้าวกินปลา” ให้หายเหนื่อยแล้วค่อยคิดแก้ปัญหา ปฏิบัติการของพ่อแม่สร้างความตื่นตันจน “น้ำตาขำริมจะรินร่วง สุขซึ่งถึงสรวงสวรรค์ได้” ภาพชีวิตที่งดงามเช่นนี้เป็นภาพที่พบได้ในสังคมชนบท เพราะการพึ่งพาอาศัยกันของคนในสังคมเกษตรกรรมหล่อหลอมระบบคิดให้คนชนบทมีความสมถะเรียบง่าย ไม่ต้องดิ้นรนแข่งขันอยากได้อะไรก็มีในวัตถุ การกลับบ้านเกิดจึงเป็นการผ่อนคลายภาวะแห่งการแข่งขัน เสริมสร้างพลังใจให้เข้มแข็ง

ไพวรินทร์ ขาวงามกล่าวถึงวิถีชีวิตของครอบครัวชนบทที่มีความอบอุ่นและผูกพันกันอย่างแน่นแฟ้นไว้ในกวีนิพนธ์หลายบทด้วยกัน ตัวอย่างเช่น

หนาวลมล่องท่องทุ่งฟุ้งฝุ่นแล้ง
 ดอกจานแดงแข่งตะวันยังสั้นหนาว
 เหลืองตอซังยังสดปรากฏคราว
 ฤดูกาลเกี่ยวข้าวเพิ่งผ่านไป
 หอมกลิ่นเหงื่อกลิ่นฟางไม่จางกลิ่น
 หอมแผ่นดินฤดูหนาวหอมข้าวใหม่
 หอมอดีตหัวหนึ่งหอมซึ่งใจ
 หอมข้าวเหนียวซึ่งเสี้ยวได้นั่งไรรอ
 ล้วงปลาร้าสับใส่ตะไคร้หั่น
 พร้อมเค็ดสรร พรักสรรสเผ็ดหนอ
 ช้วนน้ำลายอยากลิ้มให้อิ่มพอ
 หวานถักทออดีตยาวเสียวชวานา
 (ม้าก้านกล้วย : ๖๒)

ตัวอย่างนี้กล่าวถึงช่วงฤดูหนาวหลังหมดฤดูกาลเกี่ยวข้าว ซึ่งยังคงมีกลิ่นอายของการเกี่ยวข้าวหลงเหลืออยู่ นั่นคือ “เหลืองตอซังยังสดปรากฏคราว” และ “หอมกลิ่นเหงื่อกลิ่นฟางไม่จางกลิ่น” กวีใช้คำว่า “หอม” สื่อถึงความหอมหวานของสังคมเกษตรกรรมที่ ณ ขณะนี้ได้กลายเป็นอดีตไปแล้ว โดยแสดงให้เห็นผ่านการประกอบอาหารไรรอคอยการกลับมาของคนหนุ่มที่เข้าไปทำงานในเมือง ทั้งนี้ก็เพื่อเตือนสติว่าสังคมไทยผูกพันกับการเกษตรมาช้านาน แต่วิถีชีวิตที่งดงามเหล่านี้กำลังสูญหายไป และเมื่อระบบเกษตรถูกทำลาย สายสัมพันธ์ทางใจระหว่างมนุษย์กับครอบครัวก็จะถูกทำลายไปด้วย

ในฐานะที่ธรรมชาติเป็นแหล่งพักพิงใจของมนุษย์ ความรักและความผูกพันของธรรมชาติกับมนุษย์จึงเปรียบเสมือนสายสัมพันธ์ของแม่ลูก ดังในบท “แผ่นดินคือมารดา”

“ถ้ารักแม่จงรู้จักรักแผ่นดิน
 น้ำนมแม่แผ่กระสินธุ์เสนาหา
 น้ำใจแม่แผ่พิรุณชุ่มนภา
 ลูกของแม่จงหาญกล้าเดินทางไกล

โลกมีรางวัลร้องทำนองเสนาะ
 คอยเฝ้าช่วยหัวเราะและร้องไห้
 ลูกจะเร่ร่อนร้างอยู่อย่างไร
 เพลงของแม่จะแว่วไหวในวิญญาณ”

.....
 “...ถ้ารักแม่จงรู้จักรักแผ่นดิน
 อยู่หนใดจงได้รินน้ำใจน้ำ
 ดินติดดินแม่ดินจะเขรอะคำ
 แต่การงานนั้นแหละทำให้ลูกงาม
 ดวงใจอย่างกระต้างต่อความเศร้า
 คนทุกข์ยากเพื่อนเรายังสิ้นหลาม
 เขายังหวังดวงดาวระวาววาม
 ดาวศรัทธาลูกจงตาม โปรมแสงพร
 ธรณีนปธานีแก่เรานัก
 พร้อมจะให้ลูกรักได้พักผ่อน
 ใจแผ่นดินคือมารดาผู้อาทร
 ให้ลูกหนุนตักนอนไปจนตาย!”

(ฤดีกาล : ๕๘-๕๙)

ตัวอย่างนี้ก็วีต้องการชี้ให้เห็นเพื่อนมนุษย์มีจิตสำนึกรักธรรมชาติด้วยการใช้ “แม่” เป็นตัวแทนของธรรมชาติผู้ให้กำเนิดสรรพสิ่ง และใช้ “ลูก” เป็นตัวแทนของมนุษย์ ความรักและความห่วงใยของแม่ปรากฏชัดเจนในตัวอย่างส่วนแรก ส่วนท้ายเป็นการชี้แนะของกวีผ่านคำสอนของแม่ นั่นคือน้ำนมแม่ให้ชีวิตแก่ลูก ส่วนน้ำใจแม่คอยปลอบประโลมใจเมื่อลูกมีความทุกข์ ไม่ว่าจะลูกจะอยู่ที่ใดพลังใจจากแม่ก็จะสื่อถึงลูกอยู่เสมอ ขอเพียงลูกจดจำคำสอนของแม่เอาไว้ คือให้ลูกรักแผ่นดินเกิดและรักเพื่อนมนุษย์ให้เหมือนกับที่ลูกรักแม่ การเอื้อเพื่อเกื้อกูลกันและการมีศรัทธาต่อความดีงามเป็นสิ่งที่ลูกควรปฏิบัติให้ได้เช่นเดียวกับแม่ที่รักและเมตตาลูกเสมอ แม่นั้นพร้อมจะเป็นที่พึ่งทางใจให้ลูกตลอดเวลา ดังตอนจบที่ว่า “ใจแผ่นดินคือมารดาผู้อาทร ให้ลูกนอนหนุนตักไปจนตาย!”

วิถีชีวิตของคนในสังคมเกษตรกรรมมีแนวทางที่ใกล้เคียงกันกับธรรมชาติ นั่นคือ ความมีน้ำใจที่พร้อมจะแบ่งปันให้เพื่อนมนุษย์ ดังตัวอย่างนี้

กระท่อม^๑นั้น

มีคุ่มน้ำความฝันเย็นชานจิต

เชิญแะพัก คิมรักแม่สักนิต

เอนหลังพักหลับสนิทคิดฝันงาม

ลำน้ำ^๒นั้น

มีเรือไม้สงบนจันรอนข้าม

สะพานไม้ โคนไม้ได้ฟ้าคราม

รอน่านตามทักฝั่งอีกฝั่งคอย

ท้องทุ่ง^๓นั้น

ข้าวกับหญ้าพากันจันรรจ้อย

บอกเพลงทุ่ง โคนรุ่งโอบทุ่งร้อย

ร้อยเลือดเนื้อเหงื่ออ้อยร้อยแรงงาน

เกวียน^๔เล่มนั้น

เทียมวัวพอมพร้อมกันผันล้อผ่าน

ล้อเกวียนเก่า เคยเงานอนานาน

จะยินดีเชิญท่านโดยสารไป

ขอบฟ้า^๕นั้น...

ไกลก็ไม่เกินฝันของวันใหม่

แผ่นดินทาง อ่างกว้างวกทางไกล

ชวานาชรา นั้นอย่างไรน้ำใจดี

(ม้าก้านกล้วย : ๗๐-๗๑)

กวีใช้ “กระท่อม” “ลำน้ำ” “ท้องทุ่ง” “เกวียน” และ “ชวานาชรา” เป็นตัวแทนของธรรมชาติในชนบท ซึ่งเต็มใจจะเอื้อเฟื้อเจือจานแก่เพื่อนมนุษย์เสมอ เช่น การวางคุ่มน้ำไว้หน้ากระท่อมให้ผู้เดินทางผ่านไปมาได้ดื่มกินเป็นภาพที่พบได้ในชนบทแสดงให้เห็นความมีน้ำใจต่อกัน หรือเกวียนเก่า ๆ ที่รอกคอยผู้โดยสารอย่างยินดี รวมถึงการกล่าวถึงชวานาชราผู้พร้อมจะช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ที่หลงทาง เป็นต้น เหล่านี้แสดงให้เห็นว่าแม้ภายนอกจะดูไร้ค่าหรือไม่สมบูรณ์

แต่ภายในของธรรมชาติและคนชนบทก็ยินดีเป็นแหล่งพักพิงใจให้มนุษย์เสมอ ความเป็นมิตรแท้ของธรรมชาติจึงเป็นความคิดหนึ่งที่กวีเน้นย้ำ ทั้งนี้เพื่อให้เพื่อนมนุษย์มองเห็นความสำคัญของธรรมชาติ โดยเฉพาะในด้านการเป็นแหล่งพักพิงใจ เช่น

คืนนี้มีมิตรธรรมชาติชวน	รำลึกรักนกหวน
มิตรภาพลึกล้ำดำรง	
มิตรดาวแม่หนาวยังคง	ไว้เจตจำนง
โพรยแสงแบ่งพื้นพสุทรา	
มิตรน้ำแม่ข้าววิญญูณ์	ยังไว้หยาดมา
ชิมซาบอาบกินยินดี	
มิตรไม้แม่เหลือน้อยมี	ยังไว้ไมตรี
สีเขียวร่วมเงากิ่งงาม	
มิตรลมนั่นเล่าเฝ้าตาม	พัดอยู่ทุกยาม
ไม่ถามไม่ท้อมลทิน	
เพื่อมิตรคนในแดนดิน	ทำมาหากิน
รู้สึกนึกฝืนนานา	

(ม้านก้านกล้วย : ๑๒๕)

ตัวอย่างนี้เน้นความเป็นเพื่อนแท้ของธรรมชาติโดยซ้ำคำว่า “มิตร” และตอกย้ำด้วย “มิตรภาพลึกล้ำดำรง” แสดงความลึกซึ้งและยาวนานของความสัมพันธ์ ความเป็นมิตรแท้ของธรรมชาติทำให้มนุษย์รู้สึกผ่อนคลายเมื่อได้อยู่ใกล้ชิด เป็นความสุขความสบายใจที่หาได้ยาก ในสังคมเมืองที่มีแต่ความวุ่นวาย ความคิดนี้ปรากฏในบท “กระท่อมทุ่งข้าว” เช่นกัน กล่าวคือ

ทุ่งและทาง กว้างและไกล ไม้และเมฆ
ต่างว่าจิตรกรเอกจะอาจแต้ม
เชื้อเชิญมวลมิตรรักเกิดพักแรม
กระท่อมทับระยับแฉ่มด้วยยินดี
เธอและฉัน วันและคืน ต้นและหลัก
เผยและลับ ฝันและจริง นิ่งและหนี

ในบางลมหานนครจรลี

คือบางพบปฐพีวิถีไทย

สมณะ คารวะ อิศระ

คือพันระบางประเทศเกษตรวิสัย

ง่าย งาม สงบ น้อม ถ่อม อภัย

คือหัวใจบางมนุษย์สุดสามัญ

โลกกว้างหมุนเร็วด้วยแรงโลก

เหวี่ยงชีวิตแสน โศกและแสนสั้น

กระท่อมน้อยทุ่งข้าวหนาวตะวัน

ขอแค่หมุ่นอุ้นจันทร์ก้านลมิตร!

(กลอนกล่อมโลก : ๑๑๘)

บทที่ยกมานี้แสดงให้เห็นธรรมชาติที่แท้ของสังคมเกษตรกรรม นั่นคือ “สมณะ คารวะ อิศระ” และ “ง่าย งาม สงบ น้อม ถ่อม อภัย” เหล่านี้คือความสามัญที่มนุษย์พึงรับไว้เป็นตัวอย่าง เพราะความเรียบง่ายจะกล่อมเกลาคจิตใจมนุษย์ให้ลดอคติและละกิเลสได้ นอกจากนี้ความสงบของธรรมชาติก็เป็นสิ่งที่พึงทางใจสำหรับมนุษย์ เพราะความเป็นมิตรของธรรมชาติคือ “ขอแค่ได้ก้านล มิตร” เป็นการให้โดยไม่หวังผลตอบแทน มนุษย์จึงรู้สึกอบอุ่นใจเมื่อได้ใกล้ชิดธรรมชาติ

การพรรณนาคคุณค่าของธรรมชาติในฐานะเป็นแหล่งพักพิงใจ เพื่อชี้้นำให้เพื่อนมนุษย์แสวงหาความสุขสงบจากธรรมชาติ ภาวะความสงบนิ่งของจิตใจจะช่วยให้มนุษย์มองเห็นสาเหตุและทางออกของปัญหา สามารถแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นกับชีวิตได้ และนอกเหนือไปจากนั้นยังจะสามารถแก้ปัญหาในสังคมได้เช่นกัน

ความงามและคุณค่าของธรรมชาติทั้งในฐานะที่เป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์กวีนิพนธ์ ธรรมชาติเป็นแหล่งพุทธธรรม รวมถึงธรรมชาติเป็นแหล่งพักพิงใจของมนุษย์นั้น แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่มีมาอย่างลึกซึ้งและยาวนาน มนุษย์เป็นองค์ประกอบหนึ่งของธรรมชาติ และธรรมชาติก็มีคุณค่าในทางจิตวิญญาณของมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติจึงต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันเพื่อสร้างสมดุลในระบบโลก และความสมดุลนั้นจะนำมาซึ่งความสุขสงบของมวลมนุษย์ เหล่านี้คือความคิดสำคัญที่กวีทั้งสองคนต้องการนำเสนอเพื่อให้

เพื่อนมนุษย์มองเห็นคุณค่าทางจิตวิญญาณของธรรมชาติ อันจะนำไปสู่ความรักและความห่วงใย
ช่วยกันรักษาสมดุลของโลกไว้ตลอดไป

๓.๒.๓ ความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติและสภาพแวดล้อม

ความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติและสภาพแวดล้อมเป็นภาวะของการเสียสมดุลทางธรรมชาติ ซึ่งมีสาเหตุสำคัญมาจากความตกร้าของจิตวิญญาณมนุษย์ ทั้งความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติและสภาพแวดล้อม กับความตกร้าของจิตวิญญาณมนุษย์ล้วนเป็นปัญหาสำคัญอันมีผลสืบเนื่องมาจากระบบคิดแบบวิทยาศาสตร์ที่ทำลายคุณค่าทางจิตวิญญาณให้เหลือเพียงวัตถุที่จับต้องได้ ทำให้เกิดวัฒนธรรมวัตถุนิยมที่มองทุกอย่างเป็นสินค้า ความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติและสภาพแวดล้อมจึงเกิดจากการตีค่าธรรมชาติเป็นวัตถุที่มนุษย์สามารถดัดแปลงหาผลประโยชน์ได้ ทำให้เกิดปัญหาความเสื่อมโทรมของธรรมชาติ ความล่มสลายของสังคมเกษตรกรรม รวมทั้งความเสื่อมโทรมของเมืองตามมา

ในกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์และไพโรจน์ทร์ ขาวงามมองความสัมพันธ์ของปัญหาอย่างเชื่อมโยง นั่นคือมนุษย์ทำลายธรรมชาติเพื่อนำมาสร้างความเจริญทางวัตถุ มีการรุกรานธรรมชาติเพื่อขยายความเจริญของเมือง เกิดสังคมเมืองที่กลายเป็นศูนย์กลางความเจริญของประเทศ และเมืองก็ได้้นำเอาทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรมนุษย์จากชนบทมาใช้ ทำให้ระบบนิเวศของธรรมชาติเสื่อมโทรมลง พร้อมกันนั้นก็เกิดความล่มสลายของสังคมเกษตรกรรม คนชนบทอพยพเข้ามาหางานทำในเมือง ทำให้มีการกระจุกตัวของคนจำนวนมากอยู่ในพื้นที่จำกัด เกิดเป็นความเสื่อมโทรมของเมือง เหล่านี้คือภาวะวิกฤตของสังคมที่กวีต้องการชี้ให้เห็นการแก้ไขอย่างเร่งด่วน ดังจะเห็นจากการคร่ำครวญถึงความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติและสภาพแวดล้อมด้วยความโศกเศร้าและทุกข์ระทมยิ่ง กล่าวคือ

๓.๒.๓.๑ ความเสื่อมโทรมของธรรมชาติ

ความเสื่อมโทรมของธรรมชาติและสภาพแวดล้อมที่ปรากฏอยู่ในลำนำภูกระดึง และในนิราศนครศรีธรรมราชนั้น กวีได้คร่ำครวญถึงความอาลัยอาวรณ์เพราะกวีนั้นได้ทุ่มเท

หัวใจของตนให้แก่ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจนหมดสิ้น ความรักและความยกย่องที่กวีมีต่อธรรมชาติและสภาพแวดล้อมจึงมากมายมหาศาล เมื่อเห็นว่าสิ่งที่รักของตนถูกทำลาย กวีจึง คร่ำครวญด้วยความทุกข์ตรมและโกรธเค่นอย่างแสนสาหัส ดังตัวอย่าง

สระบุรีกาลก่อนนี้	วนาลัย งามแล
โรงเลื่อยฆ่าเมืองไทย	ไม่ไว้
ไอ้โลกสิบสี่ไอ้	ดินห้วน สันนา
แซงสนั่นเสบถนนใหม่	กว่าร้ายดิรัจฉาน
นักดินถิ่นทิพย์ฟ้า	กรุงสยาม
สัตว์เศรษฐกิจหลากหลาย	มากล้น
ความเป็นมนุษย์อันงาม	ถูกเหยียบ
ย่ำต่ำกว่าดินสัน	สิ่งร้ายวิเศษแสน
สระบุรีจี่ฝุ่นฟุ้ง	ใจเมือง
ไม่สระบาปเวียงเปลือง	ซึ่งข้าว
ป่าสักป่าจี่เหลือง	เรื่อเรื่อ
แควใสขยะแสงเสร่า	เนาสิ้นมนุษย์ใจ
พระบาทไหวหวั่นว้า	มาเห็น
ในนิพพานในซิเมนต์	แมนแล้ว
พระค้ำคั่งค้ำเป็น	เจ๊กต่ำ ตำแย
ลวงแล้วสวรรค์เวียงแก้ว	ใส่แล้วเต็มพุง

(ลำนำนุกระดิ่ง : ๕๒-๕๓)

ตัวอย่างนี้กวีคร่ำครวญถึงความเสื่อมโทรมของเมืองสระบุรีที่ถูกมนุษย์ทำลายจนไม่เหลือความงามเช่นในอดีต เช่นเดียวกับกวีนิพนธ์ของไพวรินทร์ ขาวงามที่กวีได้คร่ำครวญถึงความเสื่อมโทรมของธรรมชาติโดยเทียบกับความอุดมสมบูรณ์ในอดีต ดังตัวอย่างที่กวีกล่าวถึงแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งเคยใสสะอาดว่า

ลำนาลำนน้ำสายหนึ่ง
อาบซึ่งน้ำใจไหลรี

สี่เอยสี่ใสไม่มี
สี่คำสี่นี้สี่ไกร

(ถำนำวเนจร : ๒๘)

ตัวอย่างนี้แสดงว่าความใสสะอาดของแม่น้ำเจ้าพระยาได้เปลี่ยนจากและ “สี่ใส” เป็น “สี่คำ” ไปแล้ว หรือในตัวอย่างที่กวีเปรียบเทียบความงดงามของทุ่งนาเมื่อครั้งยังอุดมสมบูรณ์กับความร่ำรวยของนาข้าวว่า

ฟังผู้เฒ่าเล่าถึงแต่ท้องทุ่ง
ครั้งเคยรุ่งพรรณราย ราชรวงข้าว
อรำมเรื่องเหลือรวงเคยหน่วงราว
จะจวบค้ำวการวะธรณิน

.....

ฟังผู้เฒ่าเมธีแห่งท้องทุ่ง
เล่านิทานไค้รุ่งและทุ่งข้าว
ว่ารุ่งเพชรเจ็ดสีมณีพราว
ต้องเหลกร้าวพร้อมรวงที่ร่วงโรย
ว่ารวงข้าวอรุ่งเฉาทุ่งร้าง
ยั้งร่อยอ้างว่างร้างระโหย
ว่าเส้หิวหวดโหดให้โอดโอย
ว่าทุกข์โอบบีทาทั้งต่าปี

ผู้เฒ่าว่า ไค้เฉยไม่เกี่ยวข้าว
ไค้รุ่งไม่ฟุ้งพรวรรคมี
เมื่อทุ่งนาไม่อุดมด้วยข้าวดี
ทุ่งใจจึงมีทุกข์อุดม

(ฤคิกาล : ๕๔-๕๕)

การให้ภาพท้องถิ่นที่เป็น“ทุ่งร้าง” กับ “ทุ่งนาไม่อุดม”แสดงความสัมพันธ์ของธรรมชาติที่สร้างความทุกข์ยากให้แก่ชาวนาอย่างแสนสาหัส ดังคำคร่ำครวญ “ว่าเส้หิวหวดโหดให้โอดโอยว่าทุกข์โอบบีทาทั้งต่าปี” ทั้งนี้ก็เพื่อสื่อความคิดว่าการเสียมูลของธรรมชาติสร้างความเดือดร้อนแก่มนุษย์

ความเดือดร้อนของมนุษย์อันเกิดจากความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติและสภาพแวดล้อม
กวีได้พรรณนาไว้ในฐานะตัวแทนของคนอีสานเช่น

อีสานมีแต่แล้ง	ซิดเหลือ้ง
ร่างซุบคั่งบ้ำเรอ	โรคร้าย
ไพร่ฟ้าไพร่ดินเมือง	หมองหม่น
อัครคัณฑ์ไร่ย้าย	แย่งกิน
เสียงกู่เสียงก่นก้อง	กู่ขาน
เสียงแยกแตกแผ่นดิน	คิบกระด้าง
เสียงเพลงแห่งอีสาน	ขยายโศก
ขยายศัพท์เสียงร้องอ้าง	อ่านใจ
	(คำใดจะเอ่ยได้ตั้งใจ : ๔๔)

ตัวอย่างนี้กวีเปรียบเทียบความแห้งแล้งของแผ่นดินอีสานกับมนุษย์ที่เป็น โรคร้าย มีร่างกาย
ซุบซิด ความแห้งแล้งทำให้คนอีสานหมดทางทำมาหากินต้องอพยพไปทำงานในเมืองดังในบท
“ไม่มีลำนารักจากคนยากไร้” ที่ว่า

ลมแล้งแล้งพัดฝุ่นคลุ้งทั่วทุ่งกว้าง
หอบเศษหญ้าเศษฟางเคว้งคว้างว่อน
แหวดตาทุกแหวดตาฉายอาทร
เปลวแดดร้อนทั้งแผ่นดินและหัวใจ
ผู้เฒ่าไร่ยิ้มแ้มบนแก้มตอบ
เด็กน้อยหอบความหมองนั่งร้องไห้
คนหนุ่มสาวเอื้อนลำนารักจากไร้
ลำนารักจึงไม่มีให้ฟัง

.....
เมื่อน้ำตาต้องรินทุกถิ่นที่
จึงไม่มีลำนารักจากหมู่บ้าน
นาแล้ง หมู่บ้านร้างอย่างทรมาณ
พร้อมกับการทิ้งนาสู่สาคร

ลมแล้งแล้งพัดฝุ่นคลุ้งทั่วทุ่งกว้าง

การเดินทางของคนยากขาดพักผ่อน

วันนี้ พรุ่งนี้ นิรันดร

ความทุกข์ร้อนจะจบลงที่ตรงใด?

(คำใจจะเอ๋ยได้ตั้งใจ : ๑๓๐-๑๓๑)

หลังจากพรรณนาความแห้งแล้งเสื่อมโทรมของแผ่นดินอีสานและความทุกข์ของคนทุกวัยแล้ว กวีก็ได้ตั้งคำถามกับปรากฏการณ์ที่คนชนบทละทิ้งถิ่นฐานว่า “ความทุกข์ร้อนจะจบลงที่ตรงใด?”

สาเหตุหนึ่งที่ทำให้ธรรมชาติเสื่อมโทรมคือการเติบโตของเมือง ที่ขยายความเจริญด้วยการรุกรานธรรมชาติ เช่นตัวอย่างที่กวีกล่าวถึงความน่าเสียดของแม่น้ำเจ้าพระยาโดยระบุชัดเจนว่าเกิดจากความเจริญของเมือง

แม่น้ำที่รัก

แหว่ว่าเธอทุกข์หนักเสร้านักหนา

จริงใจไหม เมืองชำเราเจ้าพระยา

อย่าพิสุทธิ์เสน่หาจนเนาแล้ว

(ม้าก้านกล้วย : ๕๐)

ในประเด็นเดียวกันกวีได้พรรณนาภาพที่เมืองรุกรานธรรมชาติ ดังบทต่อไปนี้

บั้งรูงนั้นคือกำแพง

อารยธรรมจำแลง

สูงยอดสอดเหยียดเสียดฟ้า

บั้งเมฆนั้นคือหมอกหนา

แห่งควนพิษทา

ทาบทั่วมัวทมิฬมืดทาง

บั้งแดดนั้นคือตึกร้าง

ร้างเรือเงาจาง

ในห้องสี่เหลี่ยมลึกลับ

.....

ไอน์ครใต้แสงตะวัน แต่แบ่งแสงป็น
ส่องตลอดสอได้ไปถึง

.....

สนามหญ้าสีเขียวเขียวราย ถอนถางว่างวาย

โบกปูนก่ออิฐปิดดิน

คลองไหลใจยังหวังยิน น้ำเซาะเลาะริน

ร้างกลิ่นราศีขึ้นคว

อันทิพย์ธรรมชาติอาจยาว และอาจรวดร้า

ด้วยมนุษย์ทั้งมวลถ้วนมี

รักแท้ธรรมชาติอาจพลี และอาจเปื้อนตี

ด้วยมนุษย์ทั้งมวลถ้วนนั้น

(คำใจจะเอ่ยได้ตั้งใจ :๑๘๖-๑๘๗)

ตัวอย่างนี้กวีแสดงให้เห็นภาพที่เมืองบดบังความเป็นธรรมชาติได้อย่างชัดเจน ทั้งยังแสดงความหวังที่จะเห็นการฟื้นฟูธรรมชาติด้วยความมีจิตสำนึกของมวลมนุษย์ โดยกวีได้เตือนสติไว้ในสองบทสุดท้ายว่าธรรมชาติจะคงอยู่ตลอดไปหากมวลมนุษย์ช่วยกันดูแลรักษา

ความหวังของกวีที่จะเห็นความงดงามของธรรมชาติกลับคืนมาอีกครั้ง ปรากฏอยู่ชัดเจนในบท “รออ้อมกอดของแม่ด้วยชีวิต”

ธรรณีแม่นี่พยานฝัน

คงคาแม่นั้นพยานสู้

แม่ไคบันดาลกาลฤดู

แม่นั้น โปรดรู้ถึงบูชา

บูชาชีวิตจิตวิญญาณ

เกิดดับนับพยานทุกลานหญ้า

แม่ลมแม่ไฟพยานฟ้า

เคหาหอห้องพยานรัก

มวลแม่สดสวยด้วยแสนเศร้า

มวลลูกร้อนเร้าหนาวเหน็บหนัก

แทนบูชาชีวิตศักดิ์สิทธิ์นี้
 ฝ่าวิงวอนจะรู้จักถึงรักแท้
 รักแท้ของแม่ของพรุ่งนี้
 รอวิถีธรรมชาติด้วยบาดแผล
 ชัยชนะความตายของฟ้ายแพ้
 รออ้อมกอดของแม่ด้วยชีวิต!

(กลอนกล่อมโลก : ๔๕)

ตัวอย่างนี้ก็วิแสดงความเคารพบูชาธรรมชาติในฐานะแม่ผู้ให้กำเนิดสรรพสิ่ง เพื่ออ้อนวอนขอพรจากแม่ให้ช่วยบันดาลความมงคลของธรรมชาติให้คืนกลับมาอีกครั้ง

ความเสื่อมโทรมของธรรมชาติที่ยกมาเป็นตัวอย่างคือผลอันเกิดจากสาเหตุสำคัญคือการขยายความเจริญของเมือง ซึ่งนอกจากจะทำลายธรรมชาติแล้ว ยังทำลายวิถีชีวิตอันดีงามของคนชนบท เกิดปัญหาความล่มสลายของสังคมเกษตรกรรมดังจะกล่าวในหัวข้อต่อไป

๓.๒.๓.๒ ความล่มสลายของสังคมเกษตรกรรม

ความล่มสลายของสังคมเกษตรกรรม เป็นผลสืบเนื่องมาจากการขยายตัวของเมือง เมื่อความอุดมสมบูรณ์ของชนบทถูกทำลาย คนชนบทรุ่นหนุ่มสาวก็ต้องละทิ้งถิ่นฐานเข้ามาหางานทำในเมือง เพราะในสังคมวัตถุนิยม “เงิน” เป็นปัจจัยสำคัญสำหรับความอยู่รอด แม้ในชนบทก็จำเป็นต้องใช้เงิน หากไม่มีงานทำก็ไม่มีเงิน ฉะนั้นคนชนบทจึงต้องอพยพเข้ามาในเมือง เมื่อมาอยู่เมืองก็ถูกหล่อหลอมด้วยระบบคิดแบบวัตถุนิยม จิตวิญญาณความเป็นมนุษย์จึงตกต่ำลง ดังปรากฏในกวีนิพนธ์บทต่าง ๆ เช่น

เดี๋ยวนี้ใครเขาก็หมายไปเมืองกอก
 ทิ้งบ้านนอกไปขายแรงในแหล่งสวรรค์
 ค้าหนังสือเคมี เลือดแดง แข่งรวยกัน
 บ้างบุกค้ำกำปั่นฝิ่นถึงเงิน
 ซื่อสายสร้อยเส้นทองคล้องคอสวย
 กลับบ้านด้วยมั่งใจไม่ขัดเงิน

ชื่อจอภาพเสียงดัง คู่-ฟังเพลิน
งามเหลือเกินนะคาราพากฟ้าเมือง

.....

ลมหนาวล่องท่องทุ่งฟุ้งฝุ่นแล้ง
ดอกจานแดงแข่งตะวันยังสั้นไหว
เสี้ยวหนึ่งนั่ง ฟังเสี้ยวหนึ่ง แล้วอิงไป
สะพานในอุราราว หนาวดอกจาน

(ม้าก้านกล้วย : ๖๒-๖๕)

จากบทนี้กวีต้องการชี้ให้เห็นค่านิยมที่เปลี่ยนแปลงไปของคนชนบท โดยให้ความสำคัญกับวัตถุและยึดติดกับเงินทองมากขึ้น ดังที่กวีได้ใช้ตัวละครสองคนสนทนากัน คนที่อยู่บ้านนอกเล่าด้วยความชื่นชมว่ากลุ่มคนชนบทที่เข้าไปค้าแรงงานในเมืองนำเอาความเจริญทางวัตถุมาสู่ชนบท ในขณะที่อีกคนซึ่งเดินทางกลับมาจากเมืองกลับรู้สึก “สะพานในอุราราว” ทั้งนี้เพราะได้ตระหนักแล้วว่าชีวิตในเมืองเลวร้ายเพียงใด ความคิดเช่นนี้กวีใช้วิธีการคร่ำครวญซ้ำ ๆ ในฐานะตัวแทนของคนชนบทที่เข้ามาเผชิญความเลวร้ายของเมือง ดังตัวอย่าง

ครั้งนี้มีคนขาน	เล่าตำนานระโหยหา
จารึกหมึกน้ำตา	เป็นความว่า อ้า! อกตรม
คนทุกขั้ลุกเดินทาง	หวาดอ้างว้างร้างระทม
แดนใดไหนดุจดม	ก็คั่นคั่นไปคั่นแดน
บางกอกไอบ้างกลิ่น	ร่วมดินผืนและฟ้าแผ่นดิน
ยามเหงาเป่าเพลงแคน	เพลงขอทานสะพานเมือง
“โอ้ละหนอเจ้านายหนอ	ข้อยสืขอพ้อแค้นเคือง
เจ้านายไช้จะเปลื้อง	เปล่าวลามานั่งฟัง
หมู่เฮาสีเอ็นโอย	จากอกโหยโอยเอ็นดิ่ง
ร้องร่งแต่เพลงซัง	ไช้หมายหมิ่นวิญญูณใคร
ขอเพียงได้จับขาน	จากวิญญูณรานร่ำไห้
ขอโทษเถิดนายไทย	หากเจ้านายจะได้ยิน
หมู่เฮาสีฮากเลือด	อันแดงเคือคลงรดดิน
คืบแคดที่แผศกิน	ทนาเพศกลีกาล

เพลงเศร้าจะกล่อมโลก
ห่อมหญ้าจะหนาวนาน

พญาโศกจะกล่อมย่าน
เมื่อนาวในใจมนุษย์”

(ฤคีกาล : ๕๒-๕๓)

ตัวอย่างนี้แสดงความทุกข์ของกลุ่มคนชนบทที่อพยพเข้ามาทำงานในเมืองได้อย่างชัดเจน ความรู้สึกเมื่อแรกเดินทางที่ “หวาดอ้างวังร้างระทม” และเมื่อมาเผชิญกับคุณภาพชีวิตที่ตกต่ำ คำคร่ำครวญของคนชนบทก็ยิ่ง “สะท้านเมือง” การที่กวีใช้ลีลาเพลงพื้นบ้านเป็นสื่อในการครวญของคนชนบทก็เพื่อสะท้อนความโหยหาอาลัยบ้านเกิด เพราะ “เพลงแคน” “เพลงขอทาน” รวมถึง “ภาษาถิ่นอีสาน” บ่งชี้ความเป็นชนบท คนเหล่านี้กำลังระทมทุกข์อย่างสาหัสคำคร่ำครวญก็เพื่อ “ขอเพียงได้จับขาน จากวิญญูณรานรำไห่ ขอโทษเถิดนายไทย หากเจ้านายจะได้ยิน” นั่นคือการ อ้อนวอนต่อผู้มีอำนาจในแผ่นดินให้ช่วยแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น เพราะ “หมู่เฮาสีฮากเลือด อันแดงเดือด ลงรดดิน” เป็นความเจ็บปวดอย่างแสนสาหัสเท่าที่มนุษย์จะทนได้ ซึ่งวิธีเดียวที่คนชนบทนำมาใช้ให้ มีกำลังใจที่จะมีชีวิตอยู่ คือ การสร้างความหวังและความฝันด้วยพลังใจจากบ้านเกิด เช่นตัวอย่างนี้

...โอยละน้อ

โอยละนาย...

เหมือนคร่ำครวญซ้ำซ้ำจากความฝัน

เสียงนี้ เสียงนั้น

นั่นเสียงไหน

โอยละน้อ โอยละนาย

สุดสายใจ

ไม่ไกลหรอก

จากประตูของโรงงาน

ลูยามสาม ยามเศร้า หลับเงาโศก

ยามหลงโลก เมลละเมอ เพื่อเดินผ่าน

แอบยังเท่า เฝ้าฟัง ยังสะท้าน

แผ่วท่อนเพลงพื้นบ้าน ผ่านหลืบเมือง

ชายคนหนึ่ง เฝ้ายาม หลับยามแล้ว

ปล่อยวิญญูเจื้อยแจ้วอยู่หนึ่งเครื่อง

เปิดกลอนลำ กล่อมฝัน อันเมื่อง

ฝันร้อยเรื่องพันเรื่อง

กว่ามลาย

...โอยละน้อ

โอยละนาย...

(ม้าก้านกล้วย : ๑๐๕)

คำคร่ำครวญนี้มาจากตัวแทนของคนชนบทที่เข้ามาใช้แรงงานในเมือง เวลาที่มีความสุขก็คือเวลาที่ได้นอนหลับฝันเพราะเป็นเวลาเดียวที่ได้หลบหนีไปจากโลกความจริง สะท้อนความทุกข์ทรมานอย่างที่สุด ความทุกข์ที่ต้องจากบ้านมาใช้ชีวิตในเมืองมิได้เกิดแต่เฉพาะกลุ่มคนใช้แรงงานเท่านั้น เพราะกลุ่มนักเรียนนักศึกษาที่ต้องเข้ามาศึกษาหาความรู้ รวมถึงพ่อแม่พี่น้องที่รอคอยอยู่ในชนบทก็ทุกข์ใจไม่แพ้กัน เช่นตัวอย่าง

พ่อแม่แห่งท้องทุ่ง	ยังเหน็บหนาวเล่าตำนาน
ส่งลูกออกจากบ้าน	ไปเล่าเรียนเพื่อรุ่งเรือง
ลูกชายของชานา	ทนตากหน้าอยู่ในเมือง
หวนคิดอดีตเคือง	มีอาจกลับไปทำนา
ซื้อข้าวเขาใส่ถุง	ชาวทุ่งในหม้อไฟฟ้า
คำข้าวตั้งจะคา	ค้ำลำคอเมื่อคิดไป
ลูกชายของชานา	ยิ่งคิดยิ่งไม่เข้าใจ
ระบบทุนนิยมไซ	ยิ่งยกย่อนับช้อนกล

(ฤทธิกาล : ๕๗)

บทนี้กวีให้ตัวละครลูกชายชานาตั้งคำถามถึงระบบทุนนิยม ด้วยความสงสัยว่าทำไมลูกชานาต้องซื้อข้าวกิน คำตอบที่แฝงอยู่คือระบบทุนนิยมถือว่าทุกอย่างเป็นวัตถุที่มีราคาสำหรับการซื้อขายแลกเปลี่ยน นี่คือการเจ็บปวดของคนในสังคมเกษตรกรรมที่ถ่ายทอดผ่านลูกชายชานา ซึ่ง “คำข้าวตั้งจะคา ค้ำลำคอเมื่อคิดไป” นอกจากนี้ในบทที่ยกมายังแสดงถึงความทุกข์อันเนื่องด้วยการพราดจากกันระหว่างพ่อแม่ลูก และความทุกข์ของผู้ที่ต้องมาทนลำบากในเมือง เหล่านี้เป็นสภาพจริงที่คนชนบทต้องยอมรับ เพราะเมื่อเมืองเป็นศูนย์กลางของความเจริญในทุกด้าน

การเดินทางมาแสวงหาความเจริญจากเมืองจึงเป็นความจำเป็นที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ และต้องทำใจยอมรับความทุกข์เมื่อต้องจากบ้านเกิดไปอยู่ในเมือง

การพรรณนาถึงความล่มสลายของสังคมเกษตรกรรม นอกจากจะใช้วิธีการคร่ำครวญจากตัวแทนของคนชนบทแล้ว การระบุถึงสาเหตุและการพรรณนาภาพความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นก็เป็นวิธีที่กวีนิพนธ์นำมาใช้ ดังตัวอย่างจากนิราศนครศรีธรรมราชที่ว่า

เพชรบุรีเรื่องรุ่งหล้า	วรสถาน
วิหาร โบสถ์เจดีย์บูรณ	เลิศแล้ว
ช่างเพชรแจ่มปฏิภาณ	งานช่าง
เมืองมิ่งหมู่ตาลแพรว	ผ่องแผ้ววิสุทธิหวาน
อุทยานพงซกฟ้า	ฆ่าเพชร บุรีแล
โอยแม่น้ำเหม็นเสร็จ	เน่าม้วย
มือปั้นล้นเปรี้ยงเผด็จ	ดิเด่น คิบแฮ
งามแต่แงร้ายด้วย	คลังไคลเงินสตูล
คุณสัตว์เศรษฐกิจกล้า	ชำผยอง
เหยียบย่ำเพชรบุรีหมอง	หม่นไหม้
แม่น้ำเพชรบ่มหนอง	คาวเน่า
ฉาวโฉ่รัฐบาลไซรั	ท่านไร่เคียงสา

(นิราศนครศรีธรรมราช : ๘๖)

จากตัวอย่างกวีกล่าวถึงความเจริญทางวิทยาศาสตร์ที่เข้ามามีบทบาทกับวิถีชีวิตชนบทความเป็นอยู่ของคนต่างจังหวัดเริ่มเปลี่ยนแปลง ดังเช่นการใช้ผงซักฟอกซักผ้า ผลคือน้ำจากการซักล้างด้วยผงซักฟอกทำให้แม่น้ำเน่าเสีย ซึ่งนอกจากจะมีสาเหตุจากเครื่องอุปโภคทางวิทยาศาสตร์แล้วมนุษย์เองก็มีส่วนในการทำลายความงดงามของชนบท ทั้งในแง่ความมั่งคั่งที่ทิ้งของเสียลงแม่น้ำและความมั่งคั่งของรัฐบาลที่รับความเจริญเข้ามาโดยไม่ศึกษาผลดีผลเสีย เพื่อวางแผนป้องกันอย่างถูกวิธี

ความก้าวหน้าของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีกำลังมีบทบาทต่อคนในสังคมเกษตรกรรม แต่กวีเห็นว่าวิถีชีวิตแบบเดิมนั้นให้ความสุขมากกว่า กล่าวคือ

ลื้อเกวียนเวียนหมุนรุนแรง	โลกาเปลี่ยนแปลง
แผ่นอกแผ่นดินสะเทือนไหว	
พิมพ์ภาพประทับใจ	พิมพ์คำเพื่อใจ
คำนึงคำนับชานา	
ก่อนลื้อแห่งกาลเวลา	รุกรานผ่านมา
เหยียบย่ำดวงใจเกษตรสลาย	
	(ม้าก้านกล้วย : ๔๕)

บทนี้กวีกล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงในมิติเวลา ช่วงเวลาที่ผ่านไปโลกเกิดการพัฒนาในด้านต่าง ๆ จนมาถึงปัจจุบันอันเรียกได้ว่าเป็นยุคแห่งวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ความก้าวหน้าของวิทยาการจะนำความเปลี่ยนแปลงมาสู่สังคม กวีจึงได้รับเก็บรักษาความทรงจำอันงดงามของวิถีชีวิตแบบเกษตรกรรมไว้ด้วยการถ่ายทอดผ่านกวีนิพนธ์ ก่อนที่ระบบสังคมแบบนี้จะถูกล้มล้าง ส่วนในตัวอย่างต่อไปทั้งสองตัวอย่างกวีถ่ายทอดภาพความล่มสลายของสังคมเกษตรกรรมไว้ได้อย่างสะเทือนอารมณ์ คือ

รอนตะวันสีทองส่องปีกนก
ลมฟากทุ่งตะวันตกกระพือ โหม
โรยสีคำมีดพร้อมข้อมโพยม
ยะเยือกหนาวเข้าโถมท่ายิว

.....

ภาพชีวิตหมู่บ้านแต่กาลก่อน
ผูกมาซ้อนมาเยือนมาเคลื่อนไหว
มายั่วมาเยือนเราก้าวกลับไป
ทั้งที่ไกลเกินเท้าจะก้าวคืน

(ม้าก้านกล้วย : ๔๘-๔๙)

กรุลมหนาวกราวกริ้วเร็วรวงข้าว
เร็วรวงข้าวรวดทุ่งสะเทือนไหว
คลื่นรวงทองรองแด่ระยิบไกล
ไกลออกไปสุดโค้งเคียวของชานา

แลหลัง โคงั้กั้มเก็ยวระชั้บกระชั้น
 แบนั้หลังอวดตะวันอันเจ็ดจ้า
 โคงั้ค่านั้บแผ่นดินของมารดา
 รักแผ่นดินปรารธนาฝั้งใจกาย

.....

ไกลออกไปคือ โคงั้หลังของชวานา
 ไกลั้เข้ามาคือดวงตาอันขึ้นเจ็ญ
 มองออกไปสุดทุงั้ที่เปลกเป็น
 ทุงั้สุดท้ายที่เห็นจะเปล็ยนไป
 ลมเอยพั้ดรวงข้าวที่ร้าวรวด
 ฝั้นแปลบปวดทุงั้จะหมองข้าวร้องไห้
 ทุงั้รวงทองที่รักจะยากไ้
 เหลือสุสานกว้างใหญ่ให้ชวานา!

(ม้้าก้านกลั้วย : ๖๐-๖๑)

ทั้งสองตัวอย่างกวีได้สรุปลความเปล็ยนเปล็งว่า “ทั้งที่ไกลเกิณเท้าจะก้าวคั้น” และ “เหลือสุสานกว้างใหญ่ให้ชวานา!” นั่นคือวิถีชีวิตแบบเกษตรกรรมได้สูญหายไปแล้ว

๓.๒.๓.๓ ความเล็อมโทรมของเม็อง

“เม็อง” ที่กวีทั้งสองคนมุ่งเน้นพรรณนาภาพความเล็อมโทรมคือ “กรุงเทพฯ” เม็องหลวงของประเทศไทย ทั้งนี้เพราะกรุงเทพฯเป็นแหล่งรวมความเจริญที่สำคัญที่สุด เป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกั้จ การเม็อง และการคมนาคุมสื่อสาร ความเด็บโตอย่างรวดเร็วของกรุงเทพฯสร้างช่องว่างที่เล็อมลั้ระหว่างเม็องกับชนบทให้ปรากฏอย่างชัดเจน คนชนบทพากันอพยพมาหางานทำในกรุงเทพฯ เพื่อสร้างฐานะตอบสนองวัฒนธรรมวัตถุนิยม การกระจุกตัวของคนจ้านวนมากทำให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างสิ้นเปล็อง สร้างมลพิษให้กับสภาพแวดล้อมและคุณภาพชีวิตของคนที่อยู่เม็องก็ตกต่ำลง ความเล็อมโทรมลงอย่างรวดเร็วของกรุงเทพฯจึงเป็นปัญหาสำคัญอีกปัญหาหนึ่งที่กวีต้องการนำเสนอ เพื่อกระตุ้นเตือนให้เกิดการแก้้ไขอย่างเร่งคั้วน ดังปรากฏในตัวอย่างเหล่านี้

โอ้ว่ากรุงเทพ มนุษย์สติด
 มนุษย์คิดจะเป็นเทพเสพสวรรค์
 เนรมิตเมืองวิมานม่านตะวัน
 หฤหรรษ์วัตรธรรมประจำใจ
 เรียกกันว่า “มหานครผ่อนความทุกข์”
 ใครใคร่สุขก็อาจเสพจนสมได้
 คนตกทุกข์ทั่วเขตประเทศไทย
 ต่างมุ่งหวังหลังไหลกันเข้ามา
 เกิดต่างทิศ เดินต่างทาง อยู่ต่างที่
 ก็ต่างหมายใจจะมีสุขวาสนา
 ร่วมชุมนุมชุมพลในพารา
 แสวงหาสุขนิยมสังคมควร
 สังคมควรประมวลสุขมาแบ่งสัน
 สังคมใดสังคมนั้นจึงสมส่วน
 แต่กรุงเทพยังถูกทุกข์รุกรบกว
 เพราะมากมวลรสนิยมสังคมคน

.....

โอ้คอนกรีตเทวดาเจ้าข้าเอ๋ย
 ยุคสมัยสังเวด้วยแสงสี
 เช่นสรรพเทวดาทั้งธานี
 ขับกล่อมด้วยมโหรีของเครื่องยนต์
 ดันคอนกรีตปลูกได้ไม่ยากนัก
 ดันเครื่องจักรอุดมดีมีดอกผล
 อัญเชิญเทพท่านสติดเป็นมิตรคน
 ที่ต่อสู้ดิ้นรนด้วยแรงงาน

.....

ใจกรุงเทพหงุดหงิดผิดปรกติ
 ไม่สู้มีสมารมีแต่เรื่อง

ต้องขบคิดปริศนาอยู่เนืองเนือง

สมัยเมืองอารมณ์ร้อนและอ่อนแอ

(ม้าก้านกล้วย : ๘๒-๘๕)

ตัวอย่างนี้แสดงภาพการอพยพเข้าเมืองของคนชนบทที่เปี่ยมไปด้วยความหวังว่าจะมีชีวิตที่ดีขึ้น แต่การเพิ่มจำนวนประชากรเข้ามาในเมืองที่คับแคบทำให้เกิดความแออัด คนชนบทที่มีความรู้เพียงเล็กน้อยจึงกลายเป็นคนระดับล่างในชนชั้นแรงงาน เพราะความเจริญทางวัตถุต้องการแรงงานมนุษย์ในการขยายเมือง สะท้อนความคิดที่มองทุกอย่างป็นวัตถุซื้อขายได้ไม่เว้นแม้แต่ความเป็นมนุษย์ และการขยายความเจริญของเมืองนี้เองได้ย้อนกลับมาทำลายเมืองสร้างความเดือดร้อนให้สังคมมนุษย์ไม่มีที่สิ้นสุด

ความแออัดของกรุงเทพฯทำให้เกิดการดิ้นรนเพื่อความอยู่รอด มนุษย์มีความโลภและเห็นแก่ตัวมากขึ้น ทั้งนี้เพื่อตอบสนองความจำเป็นขั้นพื้นฐานที่รัฐไม่สามารถกระจายให้ได้อย่างทั่วถึง เช่นตัวอย่าง

สนามหลวงตะปูใหญ่กล้า	มะขามเหล็ก
แบกท่วยไทยผสมแจ็ก	แข่งคำ
สัตว์เศรษฐกิจเสียงเกก-	มะเหรกลั่น
लगसन्नं ढोषणबू	เมื่อยล้าหูเหียน
มหาชนเวียนว้ายซ้อม	สวนสนาม
สุดฝุ่นเสียดลตาม	หลังบ้า
เส็งเคร็งเครงครัดตาม	กิเลสโลก
โศกจ่ายโลกไหม้กล้า	อยู่แฉ่งมนุษย์ธรรม
สนามหลวงลวงเล่ห์ร้าย	หลายชนิด
ปลอมใส่สินค้าพิช	หม่นไหม้
เช่นกะปิใส่แป้งชนิด	วิปริต ขมเส
ทุกอย่างพรางหลอกไว้	เพื่อได้เงินฉมัง
.....	
ฝูงชนมั่วมั่งซื้อ	อื้อฉาว
लगऐंगसंगवंगरर	ชั่วร้าย

ลางหลอกล่อหญิงสาว	ชุกช่อง
ลางต่ำตามจีได้	ทรัพย์ไว้เส็งเครื่อง
ไอ้เส็งแลทั่วหล้า	แหล่งสยาม
แป๊ะชื่อเมืองอันงาม	เปื้อยไร
มากกฏหมู่หลากหลาม	ทรามถ้อย
สตุลแก่นรทหมกใหม่	แม่นไชร้สามานย์
สนามหลวงฟุ้งฝุ่นร้อน	มะเร็งโรค
ลำสอนสรรพโสโครก	โซกร้าย
อากาศเนาเหม็นโสก	เสมอว่า
มนุษย์โลกกะลาครอบไว้	ค่าไชร้คิริจจาน
กาลนานวินาศขาดสิ้น	วิสุทธิทัศน์
คนซั่งค่าเสมอสัตว์	หม่นไหม้
มโนคติที่มีบัค-	ซบเซอ เสมอแล
แพ้แต่เงินกราบไหว้	ว่างไร้ปัญญา

(นิราศนครศรีธรรมราช : ๑๖๐-๑๖๔)

ตัวอย่างนี้ก็พรรณนาภาพความวุ่นวายของสนามหลวงในสมัยนั้นตามสภาพที่เห็นจริง พร้อมทั้งวิพากษ์วิจารณ์ความตกต่ำทางศีลธรรมของมนุษย์ผ่านพฤติกรรมการปลอมปนสินค้าของบรรดาพ่อค้าแม่ค้าที่พากันมาขายสินค้าในตลาดนัดสนามหลวง ความโลภและความมักมากในผลกำไรจนลืมคิดถึงความปลอดภัยของผู้บริโภค แสดงให้เห็นภาพของมนุษย์ในยุคของวัตถุนิยมที่ตกเป็นทาสของเงินตรา นอกจากนี้แล้วสนามหลวงยังเป็นสถานที่ที่ไม่ปลอดภัยต่อชีวิตและทรัพย์สิน ทั้งสภาวะแวดล้อมที่เป็นมลพิษและการฉกชิงวิ่งราวเป็นอันตรายต่อผู้คนที่เดินทางไปสนามหลวงทั้งสิ้น นอกจากนี้ก็ยังแสดงภาพความตกต่ำทางศีลธรรมถึงขีดสุด คือ การค้าประเวณีที่ลดทอนค่าความเป็นมนุษย์ของผู้หญิงจนเทียบเท่ากับสัตว์ การวิพากษ์วิจารณ์สนามหลวงตามสภาพจริงที่เห็นพร้อมทั้งการแสดงอารมณ์กราดเกรี้ยวต่อความเสื่อมโทรมของสนามหลวง เป็นลีลาเขียนที่โดดเด่นของอังคาร กัลยาณพงศ์ ซึ่งช่วยเพิ่มความสะเทือนอารมณ์ทำให้ผู้เสพเห็นคล้อยตามได้ เช่นเดียวกับบท “ขอนแก่นสวยแสนแดนตึกแถว” ซึ่งก็ชี้ให้เห็นความเสื่อมโทรมของเมืองที่รับแบบอย่างไปจากกรุงเทพฯ

ขอนแก่นสวยแสนแดนตึกแถว	เป็นแนวคอนกรีตกริดดอกสวรรค์
สืบสนป่ารถยนต์ทั้งนั้น	อมนุษย์ผสมพันธุ์กับเครื่องยนต์
ร้านค้าร้านค้าสวะขยะโลก	ลมโบกฝุ่นฟุ้งทุกแห่งหน
หนาคาโสภณที่ชุกชน	ขายคนแก่นิโกรฝรั่งหลังคาม
หลายเบียร์บาร์เหล้ายาปลาปิ้ง	ทุกสิ่งพร้อมพร้อมทั้งของห้าม
เมียเช่าบ้านเช่าเงินทองงาม	ข้าสามโรคกิเลสเหตุศิวีไลส์
อาเจียนเมื่อชมมาฆานาคร	ขอนแก่นลูกออกบางกอกใหม่
บางกอกผสมพันธุ์ทุกเมืองไทย	แดนใหญ่แดนน้อยห้าร้อยเมือง

(ดำนานุกรณะดิ่ง : ๓๓๒-๓๓๓)

ตัวอย่างนี้ก็แสดงความกราดเกรี้ยวที่ “บางกอกผสมพันธุ์ทุกเมืองไทย” ทำให้ความเสื่อมโทรมขยายตัวไปสู่เมืองสำคัญ ๆ ในชนบท ดังเช่นขอนแก่นที่เป็นเมืองศูนย์กลางของภาคอีสาน ที่เมื่อมีความเจริญเข้ามา ก็กลายเป็นเมืองแห่งอบายมุขในทันที

ทั้งความเสื่อมโทรมของธรรมชาติ ความล่มสลายของสังคมเกษตรกรรม รวมทั้งความเสื่อมโทรมของเมือง ล้วนเป็นความเปลี่ยนแปลงที่สร้างปัญหาต่อสังคม ปัจจัยสำคัญเกิดจากการเปลี่ยนแปลงระบบคิดของมนุษย์ จากการใช้ความสำคัญกับธรรมชาติและสภาพแวดล้อมทางจิตวิญญาณในฐานะสิ่งมีชีวิตที่ต้องเกี่ยวคู่กัน เปลี่ยนเป็นการให้ความสำคัญในฐานะวัตถุที่มีประโยชน์ต่อการอุปโภคบริโภค ทั้งนี้สัมพันธ์กับความตกต่ำของจิตวิญญาณมนุษย์ดังจะกล่าวในหัวข้อต่อไป

๓.๒.๔ ความตกต่ำของจิตวิญญาณมนุษย์

ความตกต่ำของจิตวิญญาณมนุษย์เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติและสภาพแวดล้อม ซึ่งเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงระบบคิดของมนุษย์ กล่าวคือ เมื่อมนุษย์สร้างวิถีคิดแบบวิทยาศาสตร์มองทุกอย่างเป็วัตถุที่มีประโยชน์ใช้สอยได้ เกิดการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยม มนุษย์ให้ความสำคัญกับวัตถุเงินทองที่นำมาตอบสนองความต้องการอันไร้ขีดจำกัด ทำให้ความอดกลั้นต่อการขู่ขู่ของกิเลสลดน้อยลง ทั้งนี้เพราะความเจริญทางวัตถุทำให้มนุษย์ยึดติดกับกิเลส หลงคิดว่าความยิ่งใหญ่ของมนุษย์สามารถควบคุมทุกสิ่งทุกอย่างบนโลกนี้ได้

และมนุษย์คือสิ่งมีชีวิตที่ยิ่งใหญ่ที่สุดที่จะกำหนดความเป็นไปของธรรมชาติและสภาพแวดล้อม ความตกต่ำของจิตวิญญาณมนุษย์จึงปรากฏผ่านพฤติกรรมที่เป็นปัญหาต่อสังคม เช่น การทำลาย ธรรมชาติและสภาพแวดล้อม การเกิดสังคมวัตถุนิยม รวมถึงการทำสงคราม ดังปรากฏในตัวอย่าง ต่อไปนี้

๓.๒.๔.๑ การทำลายธรรมชาติ

ในบท “โลกนี้แห่งแสงน้ำใจ” กวีคร่ำครวญถึงความเสื่อมโทรมของธรรมชาติอัน เกิดจากความเจริญทางวิทยาศาสตร์ของมนุษย์ ผลพวงจากความเจริญทำให้มนุษย์เกิดความอหังการ คิดโลกและมุ่งแต่จะเอาชนะกัน จนไม่เหลือจิตวิญญาณความเป็นมนุษย์ ธรรมชาติแวดล้อมก็ ถูกทำลายเพื่อการครอบครองและสร้างวัตถุสนองความต้องการของมนุษย์ กล่าวคือ

อนิจจาข้าน้อยละห้อยจิตร	วิปริตยิ่งคิดร้ายหม่นหมอง
น้ำท่วมปากมิอยากขอร้อง	พี่น้องมนุษย์ชาติอนาถสิ้นดี
บ้างฆ่าภูผาทำกอล์ฟสนาม	ทำบารังามบนเขาเอาเต็มที
ฆ่าต้นน้ำลำธารไปทุกที	ไม่มีการศึกษาอาชรรรม
โลกก็ระยำทำแต่ระเบิด	จักเกิดฉิบหายมากมายมหันต์
ปรมาณูจะประลัยกลับไป	วาร์นั้นรู้พิษอำมหิตคน
ไอ้โลกนี้แห่งแสงน้ำใจ	จะเกิดไฟไหม้ทุกแห่งหน
เลือดตายย่อยย่อยยับอับจน	เพราะผลวิทยาศาสตร์จากฉกรรจ์
แม้วิทยาศาสตร์วิเศษมากมาย	แต่ครวร้ายก็อำมหิตมหันต์
อาจเผาไหม้หลายชาติโคตรพันธุ์	มนุษย์สัตว์นั้นจะอันตรายาน

(ถำนำฎกระดิ่ง : ๑๑๖)

บทนี้กวีคร่ำครวญถึงธรรมชาติด้วยความโศกเศร้า โดยใช้คำว่า “อนิจจา” “ละห้อยจิตร” “อนาถ” รวมถึง “ไอ้โลกนี้แห่งแสงน้ำใจ” เพื่อให้เห็นความโหดร้ายของเพื่อนมนุษย์ที่เป็นตัวการทำลายธรรมชาติ ทั้งตัดไม้บนภูเขาเพื่อสร้างสนามกอล์ฟและสร้างบาร์บนภูเขา หรือแม้แต่การคิดค้นระเบิดปรมาณูเพื่อทำลายล้างกัน เหล่านี้คือความเล็งน้ำใจของมนุษย์ที่กวีทำนายว่าจะนำมามนุษย์ไปสู่ความหายนะ เพราะความเจริญของวิทยาศาสตร์เป็นดาบสองคมที่แม้จะมีคุณอนันต์แต่ก็มีโทษมหันต์

๓.๒.๔.๒ การเกิดสังคมวัตุนิยม

การให้ความสำคัญกับวัตถุเงินทองมากกว่าความสำคัญของจิตวิญญาณมนุษย์เป็นประเด็นสำคัญที่กวีย้ำเน้นอยู่เสมอ เช่น

...บาดแผลระยับอกยุค

ฝนเลือดตกชุกแดงฉาน

น้ำตานองแค้นแค้นกาล

ผาหินวิญญาณทลายลง

มโนธรรมคร่ำครวญหวนให้

ศักดิ์ศรีเกือกรุดในฝุ่นผง

โลกโทโทสันมันคง

ชายธงปิศาจสะบัดปลิว

คนพาลมากพวกอ้วนพี

คนดีโดดเดี่ยวพอมหิว

สาวกปิศาจให้อิ้ว

กลบเสียงถ้อยพริ้วธรรมเพราะ

สังสารสัตว์ซ่อนเสียง

สิ้นซึ่งสำเนียงไพรเสนาะ

ธารรักหินรินเซาะ

ถูกเขาะด้วยเสียงเงินตรา

(ม้านกกล้วย : ๑๓๓)

ตัวอย่างนี้แสดงความตกต่ำของจิตใจมนุษย์ด้วยการคร่ำครวญด้วย “น้ำตานองแค้นแค้นกาล” เพราะ “มโนธรรมคร่ำครวญหวนให้” แต่ “โลกโทโทสันมันคง” เหล่านี้สะท้อนความตกต่ำของมนุษย์อันเกิดจากความหลงใหลในวัตถุเงินทองดังที่กวีกล่าวไว้ในตอนท้ายว่ามโนธรรมของมนุษย์สูญหายไปเพราะ “ถูกเขาะด้วยเสียงเงินตรา” ดังตัวอย่างที่จะกล่าวถึงต่อไปกวีได้พรรณนาภาพการใช้แรงงานเด็กในโรงงานทำตุ๊กตา สะท้อนความตกต่ำของจิตวิญญาณมนุษย์ที่ขาดไว้เมตตาธรรมต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน โดยเฉพาะกับเด็ก ซึ่งมีความอ่อนแอและอ่อนด้อยกว่า เช่นตัวอย่าง

ตุ๊กตาชบหน้านี้
 ไม่ไหวติงแต่รำไห้
 หวีเครื่องในกองไฟ
 ที่โหมไหม้ทั้งโรงงาน
 โรงงาน เหมือนโรงงก
 เหมือนนรกเหมือนสุสาน
 กลบฝังร่างคนงาน
 ให้ร้าวรานทุกวิญญาณ

.....

พายุแห่งความโศก
 กระหน่ำโลกให้โศกหนัก
 เด็กเด็กจะเศร้าหนัก
 เพราะเขารักตุ๊กตา
 ตุ๊กตานั้นวอนนี้ม
 เจ้าเคยยิ้มหัวเราะรำ
 วันนี้แหละน้ำตา
 จะนองหน้าเจ้าอีกนาน

(ม้าก้านกล้วย : ๑๐๐-๑๐๑)

การเอาโรคเอาเปรียบเพื่อนมนุษย์ที่อ่อนแอกว่า เพื่อตัดดวงผลประโยชน์ที่จะได้จากการซื้อ
 ขายแรงงานหรือร่างกาย เป็นประเด็นสำคัญที่ไพวรินทร์ ขาวงามกล่าวถึงอยู่เสมอ ทั้งเรื่องการ
 ใช้แรงงานเด็ก และอาชีพโสเภณี ทั้งนี้เพราะกวิมองว่าโสเภณีเป็นสัญลักษณ์ของการกดขี่ทางเพศ
 ดังปรากฏในคำที่คร่ำครวญถึงความเห็นอกเห็นใจว่า

แม่ศรีเอ๋ย
 แม่ศรีสนามหลวง
 ฝืนของแม่โรยร่วง
 สนามหลวงเคยเศร้าไหม

แม่ศรีเอ๋ย
 แม่ศรีคลองหลอด
 อกของแม่แห่งขอค
 น้ำคลองหลอดหรือเดิมได้
 แม่ศรีเอ๋ย
 แม่ศรีคณิกา
 ผลของแม่ออกมา
 เป็นเวทนาของเมืองไทย
 (ม้าก้านกล้วย : ๑๐๖-๑๐๗)

การใช้แรงงานเด็กและการมีโสเภณีในสังคมไทยสะท้อนความตกต่ำของจิตวิญญาณมนุษย์
 อย่างถึงขีดสุด เพราะมนุษย์สามารถซื้อขายกันได้แม้แต่ความเป็นมนุษย์ แสดงความรุ่งเรืองของ
 สังคมวัตถุนิยมที่ให้ความสำคัญกับเงินทองมากกว่าจิตใจ ความคิดเดียวกันนี้ก็ได้ตอกย้ำไว้ในบท
 “ใครใคร่ค้าหัวใจค้าใครใคร่ขายวิญญาณขาย” คือ

ไอ้วันเวลาค้ำมนุษย์
 สิ้นค้าบริสุทธรมิหยุดได้
 ซิ่นส่วนทั้งตัวและหัวใจ
 คิ่นกำไรธรรมชาติจักรวาล
 แหละไ่มมนุษย์ค้ำมนุษย์
 ค้าอาวุธเวทนาค้าสงสาร
 ค้าเลือดน้ำตาค้าวิญญาณ
 ค้าบ้านค้าเมืองเปลื้องต้นทุน
 สิ้นค้าชำระจะสุดค้า
 มุลค่าตำทรุดจะสุดหมุน
 ตลาดนัดเมตตาคือทารุณ
 ตลาดหุ้นชีวิตคือความตาย
 ใครใคร่ค้าหัวใจค้า
 ใครใคร่ขายวิญญาณขาย

ไหนก็ไร้พรหมแดนแสนสบาย
ชีวิตแค่ล้มละลายเท่านั้นเอง!

(กลอนกล่อมโลก : ๕๕)

ในกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์ แสดงความคิดเรื่องการให้ความสำคัญกับวัตถุเงินทอง
มากกว่าจิตวิญญาณมนุษย์ โดยเฉพาะการคร่ำครวญถึงการไร้นางอันเป็นที่รัก เนื่องด้วยนางนั้นตัด
สินคุณค่าของกวีด้วยทรัพย์สินเงินทอง ดังปรากฏในบทเหล่านี้

พระนครบางกอกโก้	กากสวรรค์
กึ่งกำเหลน โคนมหันต์	ห้ามเลื้อย
คางคกอึ่งอ่างปล้น	เป็นใหญ่
หยาบแลนบินเรื้อยเจื้อย	เมื่อยแคว้นขยะสยาม
กรุงเทพฯสถานท่วยท้าว	เทวดา
เทียวย่าแสวงสวรรค์มา	เพื่อท้อง
อาบเหงื่อต่างน้ำมาหา	สิ่งหนึ่ง
สิ่งนั้นอาจเช่าซื้อ	หมดแม้วิญญาณ
กรุงเทพฯซื้อเทพเจ้าจ้า	เดินดิน
งกเพื่อกอบโกยกิน	ชั่วมือ
อมมนุษย์ร่วมเลื้อยบิน	คลากล้ำ
ที่นี้ขายเช่าซื้อ	หมดสิ้นวิญญาณ
เงินทองกว่าพระเจ้า	เสวยสวรรค์
หมาเช่าซื้อแจ่มจันทร์	ใส่ท้อง
วิญญาณเร่ขายกัน	ถูกยิง
สิ่งผิดพลันถูกต้อง	แต่ต้องทองถึง
ซึ่งวิเศษสุดค่าแท้	ท่วยมนุษย์
คือค่าเงินทองวิสุทธิ	เท่านั้น
คุณค่าอื่นอื่นดู	คิบงั่ง คิงฤ
ขยะแห่งสยามคิดสั้น	ถ่อยรันมหันต์สกุล
วุ่นวายและคลั่งไคล้	เงินทอง
ชีพหนึ่งงเงินผยอง	ยิ่งฟ้า

เศษฝีมใหม่ลำพอง
เงินงั้งซื้อทั่วหล้า

คะนองเป่ง
ร่านค้าดินสวรรค์
(นิราศนครศรีธรรมราช : ๑๒๕-๑๒๖)

ตัวอย่างนี้ก็เน้นย้ำการให้ความสำคัญแก่เงินทองซึ่งสะท้อนสภาพสังคมวัตถุนิยม เช่นเดียว
กับการคร่ำครวญและตัดพ้อนางในบทต่อไป

ขอนแก่นแผ่นดินสิ้นนางแก้ว	แล้วมิ่งขวัญหายไร้แก่นสาร
วูบเงาครุ่นหนึ่งก็หวานนาน	จิตกาธานเพื่อฝันบันลือ
จตุโลกมาโศกมีรูสิ้น	แผ่นดินนี้อยู่เพื่อเงินหรือ
ทุกสิ่งทุกอย่างต้องจ้างซื้อ	ฤาขายกันสิ้นทั้งวิญญาณ
ลืมนปวศร้าวเสรร้าแสบอำมหิต	จอมจิตรให้ฝันอันแสนหวาน
ชมคุณค่าดินฟ้าอนันตกาล	สู่สถานถิ่นทิพย์ลับไป

(นิราศนครศรีธรรมราช : ๘๗)

แม่นแล้วโลกแล้งกุลสตรี	ที่มีวิญญาณวิเศษสูงศักดิ์
แตกดับตายด้านเสียเถิดรัก	ปวศร้าวหนักพันจักทนทาน
ชาตินี้ไม่มีแล้วความจริง	ทั้งมิ่งขวัญสิ้น โศกสุดสะท้าน
ทรมานกะฝันร้ายจนวายปราณ	ดวงใจขาดจุนคุณแผ่นดิน

(ถำนำภูกระดึง : ๑๘๕-๑๘๖)

ทุกข์หมั่นหั้นต์เหตุที่ไร้	ศักดิ์ศรี
ชีพหนึ่งเกียรติฤามี	กึ่งก้อย
แม้แก่กาจ่าตรี	บั้งใหญ่ ยิ่งใหญ่
สาวยอมชังไม่น้อย	ต่ำต้อยวาสนา
พญาต้อกเตอร์เซอร์ไซร์	ไปมี ไคเลย
กากแก่ปริญญาผี	ป่าช้า
สาวช่าว่าราศี	คาวง้ง
โง่อย่างบัดชบบ้า	เบื้อหน้าแสนห้ไฉน

.....

โหม่น้องจักฝักน้ำ	ใจนาง เองฤ
เกรงเช่นน้ำค้างสาบ	เต็มสิ้น
กลอกกลิ้งอย่างเพชรวาง	รุ่งร่วง งามแฮ
แต่ครู่เดียวแตกคืน	เชื่อได้หมายไฉน

.....

นับวันจักจากเจ้า	ลิปลับ
ไปชั่วเดือนดาวดับ	หมดฟ้า
เจ้าหลายไม่รักกับ	อสรพิษ
ชื่อว่านางในหล้า	แม่นแล้วรณกนต์

(นิราศนครศรีธรรมราช : ๔๐-๔๓)

ตัวอย่างเหล่านี้นอกจากจะแสดงความ โลกและยึดติดกับวัตถุเงินทองแล้ว ยังแสดงให้เห็น การตัดสินคำมนุษย์ด้วยคุณสมบัติภายนอก ซึ่งแสดงความเป็นวัตถุนิยมได้อย่างชัดเจน

๓.๒.๔.๓ การทำสงคราม

การทำสงครามแสดงความตกต่ำของจิตวิญญาณมนุษย์ที่เต็มไปด้วยกิเลส การทำ สงครามเป็นการแสดงอำนาจในทางการปกครอง สงครามที่กวีทั้งสองคนกล่าวถึงเป็นการทำ สงครามระหว่างประเทศ ที่แม้จะเกิดในช่วงเวลาต่างกันแต่รูปแบบของสงครามก็มีได้เปลี่ยนแปลง กล่าวคือประเทศมหาอำนาจของโลกเป็นชนวนเหตุแห่งสงคราม และบีบบังคับโดยทางอ้อมให้ ประเทศเล็ก ๆ ต้องส่งทหารไปร่วมทำศึกด้วย ประเด็นสำคัญที่กวีต้องการกล่าวถึงจึงเป็นความสูญเสีย ที่เป็นผลของสงคราม มีทั้งความสูญเสียทางเศรษฐกิจและความสูญเสียในแง่ทรัพยากรมนุษย์ ที่ นอกจากจะเสียชีวิตในสนามรบแล้วยังสูญเสียจิตวิญญาณความเป็นมนุษย์ที่ถูก “สั่ง” ให้ต้องมาฆ่า ฟันกันเอง ดังเช่นการกล่าวถึงความมีคบอดของมนุษย์ในบท “จักรวาลโสโครกเพราะโรคมมนุษย์”

ไอ้ขวัญเอ๋ยปลิวลัดนิ้วมือเดียว	ไปเปล่าเปลี่ยวปรโลกโสคนานหลาย
ฤาทวงสิ้นสิ้นฟ้าชีวะละลาย	สายสุดสายดับแตกแหลกเหลวลง
รูปโหมเอ๋ยเคยรักกันหนักหนา	ไฉนมาทิ้งกลิ้งอยู่เป็นผุยผง
เจตภูมิจึงเวียนผวาหาพะว้าพะวง	ห้วงโยไหลหลงอัตตาอนาจาร

ทำไมทั้งหมดยศศักดิ์อิศรฐาน	ทรัพย์สฤงคารบริวารค่ามหาศาล
ทิ้งทุกมิตินฤติพี่น้องโคตรปราน	อวสานสูญไร้แม้แต่หายใจ
เจ็มเล่มเดียวก็เอาไปมิได้	ต้องละไว้แดนดินสิ้นทุกสมัย
กระดุกเกลื่อนขาวสกาพล้าอำลาไป	แห่งแล้งอาลัยเยื่อใยไมตรี

.....

ฤาเหลวเปล้าสิ้นค่าดินค่าฟ้า	เกิดมาเสียชาติเช่นสัตว์ดิรัจฉาน
ซากกะโหลกขาวพราวหล้าสาธารณ์	สามัญที่สุดที่ขาดมนุษยธรรม
หะห้ายเร่งตายประชดป่าช้า	เร่งค้าสงครามว่าวิเศษเลิศล้ำ
ริบนองเลือดเชือดกันให้ยับระยำ	ทำอำมหิตมีดคมคืออยู่นิกาล
โลกจะทัน โสกเนาซึ่งสันติสุข	สนุกนักชาติมนุษยสุดวิถถาร
สาปแข่งชี้หน้าว่าชั่วช้านาน	จักรวาลโตโครกเพราะ โโรคมมนุษย์นรินทร์

(นิราศนครศรีธรรมราช : ๒๐๐-๒๐๑)

ตัวอย่างนี้กวีเตือนสติมนุษยด้วยการกล่าวถึงความเป็นอนิจจังที่มนุษย์ทุกคนเกิดมาแล้วต้องตาย การยึดติดกับ “รูปโฉม” “ยศศักดิ์” และ “ทรัพย์บริวาร” เป็นความมืดบอดเพราะเมื่อตายไปมนุษย์ไม่สามารถนำสิ่งเหล่านี้ติดตัวไปได้เลย ความมืดบอดของมนุษย์ที่กวียกมาเป็นตัวอย่างคือการทำสงคราม ซึ่งนอกจากจะแสดงความอำมหิตและความไร้มนุษยธรรมของมนุษย์แล้ว ยังสร้างความ “โศโครก” อันจะนำมนุษย์ไปสู่หายนะเร็วขึ้น

ตัวอย่างข้างต้นยกมาจากนิราศนครศรีธรรมราชซึ่งตีพิมพ์ในพ.ศ.๒๕๓๔ ส่วนตัวอย่างที่จะยกต่อไปมาจากกลอนกล่อมโลกซึ่งตีพิมพ์ในพ.ศ.๒๕๔๗ แสดงให้เห็นว่าแม้เวลาจะผ่านไปแต่มนุษย์ก็ยังคงมืดบอดอยู่เช่นเดิมสงครามจึงเกิดซ้ำแล้วซ้ำอีก ดังตัวอย่าง “เราเลียแผลโลกอยู่ร่ำไป”

เกมแห่งสงคราม

ความจริงต้องห้ามแห่งความฝัน

สุดฝั่งดินฟ้าแห่งฆ่าฟัน

เมามันแพ้ชนะแห่งสะใจ

บ้ำคั้งแห่งสงคราม

ล้ำสัตว์ประกาศนามมนุษย์ไหน

เขี่ยท่าประจบเฝ้าพระเจ้าไฉ
 เยี่ยงไรความงามแห่งความดี
 สันติภาพแห่งสงคราม
 ไล่ตามผลประโยชน์โงมคผี
 ผยองเจ้าโลกาแห่งกาลิ
 เดิมพันพันปีที่ยังแพ้
 ปวดร้าวแห่งสงคราม
 เยี้ยหยามมโนธรรมลึอำเย
 บทเรียนเปลี่ยนรสบทที่แท้
 เลี้ยแผลโลกซ้าอยู่ร่ำไป!

(กลอนกล่อมโลก : ๘๗)

บทนี้กวีต้องการชี้ให้เห็นว่าสงครามเกิดจาก “ความเมามัน” และ “ความสะใจ” ของผู้นำ
 ประเทศ ที่ต้องการเป็น “เจ้าโลกา” ในขณะที่ผู้สูญเสียคือประชาชนที่ไม่รู้อิโหนอเเห็น ลักษณะนี้
 เป็นความตกต่ำของมโนธรรมที่กวีคร่ำครวญถึงด้วยความปวดร้าว

การคร่ำครวญถึงความสูญเสียอันเป็นผลของสงครามกวีได้แสดงไว้ในบทเหล่านี้ เช่น

...นิทรศการอาวุธและชีวิต
 สมรรถนะสูงสุดมนุษย์สร้าง
 เลือด เนื้อ หัวใจ อ่อน ไหว บาง
 เหล็ก กล ตะกั่ว กระจ่าง ร้อน แรง ไฟ
 นิทรศการอาวุธและชีวิต
 มวลศัตรู หมู่มิตร เชิญซิดไถ่
 เนื้อหานิทรศการสะท้านใจ
 อาจละลายเราได้ไม่รู้ตัว

(กลอนกล่อมโลก : ๔๔)

มนุษย์สร้างนิทรศการสงครามจากอาวุธและชีวิต โดยใช้อาวุธทำลายชีวิตกวีใช้คำตรงข้าม
 เพื่อสร้างความสะเทือนอารมณ์ ดังเช่นคำที่สื่อความหมายถึงชีวิต คือ “เลือด เนื้อ หัวใจ” ซึ่งมี

ลักษณะ “อ่อน ไหว บาง” ถูกทำลายด้วยอาวุธสงครามซึ่งมีลักษณะ “กระด้าง ร้อน แแรง ไฟ” ภาวะที่เกิดขึ้นจึงเป็นความ “สะท้านใจ” ที่ชีวิตถูกทำลายอย่างไร้ค่า กวีจึงได้เชิญชวนให้ทั้งฝ่ายศัตรู และฝ่ายมิตรร่วมพินิจ “เนื้อหา” ของนิทรรศการนี้ เช่นเดียวกับตัวอย่างต่อไปที่กวีเน้นย้ำคำว่า “โลหิต” ให้มนุษย์ตระหนักว่าแผ่นดินที่มีสงครามคือ แผ่นดินที่มีเลือดมนุษยซ์ไหลอยู่

“เพลงกล่อมโลก” กล่อมโลกจนหลับไหล

“เพลงปลุกใจ” ปลุกใจจนตื่นสู้

ตื่นตื่น หลับหลับ หรือรับรู้

ไหนดมิตร ไหนศัตรู จู่ประจัญ

สันติภาพอาบน้ำค้างกลางสงคราม

“โลหิตฝ้ายตรงข้าม” ซโลมฝัน

ณ ท่ามกลางเอกภพสงบอัน

“โลหิตฝ้ายเดียวกัน” ซโลมจริง

จิตวิญญาณชาติทหารยิ่งหาญสู้

ภูตผีจากสรรพศึกยิ่งสู้สิง

กอดหัวใจปลายปืนเพียงตื่นอิง

โอบกอดหญิงคนรักสักชั่วครั้ง

“เพลงกล่อมโลก” กล่อมโลกจนหลับไหล

“เพลงปลุกใจ” ปลุกใจจนตื่นหวัง

สงครามจบสันติภาพวาบวังค์

“โลหิตโลก” คล้ายหลังซโลมมนุษย์!

(กลอนกล่อมโลก : ๔๖)

การใช้คำว่า “โลหิตฝ้ายตรงข้าม” “โลหิตฝ้ายเดียวกัน” และ “โลหิตโลก” ก็เพื่อสื่อว่า มนุษย์ทุกคนเป็นเผ่าพันธุ์เดียวกัน เลือดในสงครามเป็นเลือดของเพื่อนมนุษย์ร่วมโลกที่ต้องมารบราฆ่าฟันกันเอง ความตายของเพื่อนร่วมโลกจึงเป็นความสูญเสียที่เจ็บปวดยิ่ง

นอกจากจะคร่ำครวญด้วยความเจ็บปวดกับความสูญเสียของมวลมนุษย์แล้ว กวีได้พยายาม ชี้นำด้วยการเรียกร้องหา “สันติภาพ” “เสรีภาพ” และ “สุนทรีย์ภาพ” อันเป็นคุณค่าทางจิตวิญญาณที่จะสร้างความสุขสงบให้แก่มวลมนุษย์

อยู่ไหน? อยู่นี้! สันติภาพ
 ไฟาแลบเปลบปลาบสาบสยอง
 อยู่ไหน? อยู่นี้! ฟาสีทอง
 ควันฟุ้งฟองคะนองเพลิง
 อยู่ไหน? อยู่นี้! เสรีภาพ
 นักบุญคนบาปทาบเถลิง
 อยู่ไหน? อยู่นี้! วิถีระเริง
 เส้นรุ้งยุงเหิงกระเจิงภพ
 อยู่ไหน? อยู่นี้! สุนทรียภาพ
 เสพสุขทุกขลากหายาบสยบ
 อยู่ไหน? อยู่นี้! วิถีรบ
 ทางรักถักศพทบททยอย
 อยู่นี้! อยู่ไหน? หายนภาพ
 ชัดซ้ำคำสาปกำสรวลสร้อย
 อยู่ไหน? อยู่นี้! ชีวิตน้อย
 ร้อยคอ รอคอย สร้อยเทพี!

(กลอนกล่อมโลก : ๒๗)

เนื้อหาและความคิดในนิราศสมัยใหม่กล่าวถึงพันธกิจของกวี กวีทั้งสองคนตั้งใจสร้าง
 สรรค์กวีนิพนธ์เพื่อจรจรโลงโลก เนื้อหาที่กล่าวถึงความงามและคุณค่าของธรรมชาติ ก็เพื่อให้เพื่อน
 มนุษย์รักและดูแลเอาใจใส่ธรรมชาติ เข้าใจว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติที่ต้องเกื้อกูลกัน เพื่อ
 ให้ดำรงอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ลักษณะนี้เป็นการขยายความคิดเรื่อง “ธรรมชาติ” จากที่ใช้เป็น
 สื่อเชื่อมโยงอารมณ์ความรู้สึกมาเป็นเนื้อหาของเรื่อง นอกจากนี้ก็วิเคราะห์ถึงความเปลี่ยนแปลง
 ของธรรมชาติและคุณค่าของจิตวิญญาณมนุษย์ด้วยความหวังใจ แสดงให้เห็นว่าสังคมมนุษย์
 กำลังอยู่ในภาวะวิกฤติ และกวีก็เรียกร้องให้เพื่อนมนุษย์ร่วมกันแก้ปัญหา เหล่านี้คือลักษณะนิราศ
 สมัยใหม่ที่ขยายเนื้อหาและความคิดจากเรื่องเฉพาะตัวของกวีไปสู่การกล่าวถึงปัญหาส่วนรวมของ
 มวลมนุษย์ ทั้งนี้ก็นำขนบนิราศมาปรับใช้เพื่อเสนอเนื้อหาเหล่านี้ ดังจะอธิบายในบทต่อไป

บทที่ ๔

ลักษณะเด่นของนิราศสมัยใหม่

ในกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์และไพวรินทร์ ขาวงาม

นิราศสมัยใหม่มีลักษณะเด่นด้านการปรับใช้ขนบนิราศ ด้วยการขยายมิติการสื่อสารระหว่างปัจเจกบุคคลไปสู่การสื่อสารกับเพื่อนมนุษย์ในสังคม ผ่านทางการคร่ำครวญ การพลาถจาก การฝากนาง และการใช้ธรรมชาติเป็นสื่อเชื่อมโยงความคิด นอกจากนี้ลักษณะเด่นของนิราศสมัยใหม่ยังปรากฏชัดเจนในการสร้างนวลักษณ์ด้านความคิดและเนื้อหาอันมุ่งชี้้นำเพื่อนมนุษย์ ความสนใจ “ชี้้นำ” นี้ทำให้นิราศสมัยใหม่มีลักษณะของวรรณคดีคำสอนอีกประการหนึ่ง ดังจะกล่าวคือ

๔.๑ นิราศสมัยใหม่มีการปรับใช้ขนบนิราศ

ขนบนิราศที่สืบทอดมาแต่โบราณมีการเคลื่อนที่แสดงภาวะพลาถจากและมีการถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกโดยใช้ธรรมชาติเป็นสื่อเชื่อมโยง ในนิราศสมัยใหม่กวีได้นำขนบมาปรับใช้เพื่อขยายขอบเขตความคิดและเนื้อหา เป็นการสร้างนวลักษณ์ของนิราศที่สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของสังคม กล่าวคือ

นิราศส่วนใหญ่ใช้การเดินทางไกลเป็นเหตุให้กวีพลาถจากนาง ระหว่างเดินทางพบเห็นความสวยงามของธรรมชาติที่ยังคงอุดมสมบูรณ์ ก็ชวนให้กวีมีจิตประหวัดถึงนางที่รักและคร่ำครวญถึงนางด้วยความโหยหาอาลัย นิราศสมัยใหม่ของอังคาร กัลยาณพงศ์และไพวรินทร์ ขาวงามยังคงรักษารูปแบบนิราศไว้อย่างครบถ้วน กล่าวคือ ในลำนำภูกระดึงกวีเดินทางท่องเที่ยวจากกรุงเทพฯ ไปภูกระดึง ระหว่างเดินทางกวีคร่ำครวญถึงสภาพไร่ร้างของตน คร่ำครวญถึงความตกต่ำในจิตใจเพื่อนมนุษย์และคร่ำครวญถึงธรรมชาติที่ถูกทำลาย ส่วนนิราศนครศรีธรรมราชกวีเดินทางจากบ้านเกิดที่จังหวัดนครศรีธรรมราชเพื่อมาศึกษาเล่าเรียนในกรุงเทพฯ นอกจากการบันทึกเหตุการณ์ที่ได้ประสบพบเห็นแล้ว กวียังคร่ำครวญถึงความยากลำบากของชีวิตในเมืองหลวง และประณามความเลวร้ายของมนุษย์ เช่นกันกับนิราศของไพวรินทร์ ขาวงามที่ใช้การเดินทางของชีวิต

เชื่อมโยงกับการคร่ำครวญ กวีคร่ำครวญถึงการพลาจากวิถีชีวิตชนบท ความเสื่อมโทรมของเมืองและความตกต่ำของจิตวิญญาณมนุษย์

กวีทั้งสองคนขยายขอบเขตความคิดและเนื้อหาด้วยการคร่ำครวญถึงธรรมชาติและเพื่อนมนุษย์แทนการคร่ำครวญถึงนาง ในนิราศของไพวรินทร์ ขาวงามกวีขยายมิติของการเดินทางไปในที่ต่าง ๆ เป็นการเดินทางของชีวิต และขยายมิติการคร่ำครวญ นอกจากจะคร่ำครวญถึงการพลาจากบ้านเกิดด้วยความโศกเศร้าส่วนตัวแล้ว กวีได้คร่ำครวญในฐานะกระบอกเสียงของคนชนบท ในฐานะที่กวีเป็นชาวอีสานเดินทางเข้ามาหางานทำในกรุงเทพฯ กวีจึงเข้าใจความแปลกแยกและความทุกข์ยากของการใช้ชีวิตในสังคมเมือง อารมณ์โศกเศร้าโหยหาที่ต้องเดินทางจากบ้านเกิดต้องพลัดพลาจากกลุ่มคนและวิถีชีวิตชนบทที่เคยผูกพันจึงมีพลังลึกซึ้ง ความเสื่อมโทรมของสังคมเมืองที่ได้ประสบทำให้กวีต้องยอมรับอย่างเจ็บปวดว่า ความเจริญทางสังคมกำลังนำพาความหายนะมาสู่มวลมนุษย์ ความหวังและความฝันที่จะพบเจอสภาพชีวิตที่ดีกว่าของคนชนบทถูกทำลายลงอย่างยับเยิน กวีจึงทำหน้าที่เป็นตัวแทนของเพื่อนร่วมชะตากรรมคร่ำครวญถึงความทุกข์ยากเหล่านี้ด้วยความปวดร้าว

การขยายขอบเขตการเดินทางและการคร่ำครวญ สัมพันธ์กับนางและความคิดเรื่องความรัก ดังจะเห็นว่านิราศของอังคาร กัลยาณพงศ์ กวีคร่ำครวญถึงการไรรนางอันเป็นที่รัก ความรักทั้งหมดของกวีจึงมอบให้ธรรมชาติ ในขณะที่ไพวรินทร์ ขาวงามมอบความรักและความปรารถนาดีของตนให้แก่เพื่อนมนุษย์และสังคมชนบทจนหมดสิ้น ธรรมชาติและเพื่อนมนุษย์เทียบได้กับนางในนิราศ ความรักในนิราศสมัยใหม่จึงขยายมิติจากความรักที่มีต่อปัจเจกบุคคลไปสู่ความรักที่มีต่อมวลมนุษย์และสังคมโลก

นิราศสมัยใหม่ปรับใช้ขนบนิราศเพื่อถ่ายทอดความคิดและเนื้อหาดังกล่าวได้อย่างแยบคายและกลมกลืน อาทิเช่นการปรับใช้ขนบต่อไปนี้

๔.๑.๑ ขนบการจากและการฝากนาง

นิราศสมัยใหม่ตั้งชื่อเรื่องและชื่อบทที่แสดงถึงภาวะพลาจากทั้งมิติการเดินทางของบุคคลและการเคลื่อนที่ของเวลา อาทิ นิราศนครศรีธรรมราชหรือบางกอกแก้วกำสรวด กวีตั้งชื่อนิราศต่างกับความนิยมของกวีทั่ว ๆ ไป เช่นนิราศพระบาทคือการเดินทางไปอำเภพระบาท นิราศ

ลอนดอนคือการเดินทางไปเมืองลอนดอน แต่**นิราศนครศรีธรรมราช**คือการเดินทางจากบ้านเกิดที่จังหวัดนครศรีธรรมราชไปกรุงเทพฯ กวีคร่ำครวญถึงความเสื่อมโทรมของกรุงเทพฯทั้งสภาพเมืองและจิตใจของผู้คน จึงตั้งชื่อเรื่องอีกชื่อหนึ่งว่า**บางกอกแก้วกำสรวลสื่อความ โศกเศร้า**ของกรุงเทพฯ ในเรื่องนี้มีบท “จากมารดา” กวีคร่ำครวญด้วยความ โศกเศร้าที่ต้องพراقจากมารดาแต่ก็พยายาม ทำใจว่าเป็นเหตุจำเป็นทางการศึกษา

ตำนาน**เนจร**หมายถึงบทขับร้องเกี่ยวกับการเดินทาง ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานพ.ศ.๒๕๔๒ **ลำนํ้า** หมายถึงบทกลอนที่ใช้ขับร้อง (ราชบัณฑิตยสถาน,๒๕๔๒:๑๐๑๐) ส่วน**เนจร** หรือ **พเนจร** หมายถึงคนเที่ยวป่า,เที่ยวไปในป่าโดยปริยายหมายความว่า**ร่อนเร่ไปโดยไร้จุดหมาย** (ราชบัณฑิตยสถาน,๒๕๔๒:๑๐๕๓) การตั้งชื่อว่า**ลำนํ้าเนจร**จึงมีนัยถึงการคร่ำครวญระหว่างเดินทางของคนพเนจรซึ่งไม่มีที่อยู่เป็นหลักแหล่งไม่มีอาชีพ เช่นเดียวกับบท“โคลงจร”ใน**คำใดจะเอ่ยได้ตั้งใจ** สื่อถึงคนพเนจรคือคนชนบทที่อพยพเข้ามาหางานทำแล้วไม่มีที่อยู่ไม่มีอาชีพสัมพันธ์กับเนื้อหาที่กวีคร่ำครวญถึงคุณภาพชีวิตที่ตกต่ำของคนชนบทเมื่อเข้ามาอยู่ในเมือง

ฤดีกาล สื่อการเดินทางผ่านกาลเวลาและได้ไปประสบพบเห็นกับการพراقจากความดีงามในหัวใจมนุษย์ บท “นิราศหิน” ใน**ฤดีกาล** แสดงการพراقจากธรรมชาติและคุณค่าทางจิตวิญญาณ มนุษย์นำหินมาสร้างงานศิลปะและยึดติดกับศิลปะสมมุติอันจนเกิดความ โลก

ชื่อเรื่อง **ม้ำก้านกล้วย : ผืนแรมนิราศชีวิตจริง** กวีใช้ **ผืนแรมนิราศชีวิตจริง** แสดงภาวะพراقจากด้วยการเดินทางของชีวิตผ่านมิติเวลา เป็นการพراقจากอดีตคือความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและ ความงดงามของสังคมเกษตรกรรม มาสู่ปัจจุบันคือความเสื่อมโทรมของธรรมชาติและ ความเสื่อมโทรมของเมืองและความตกต่ำของจิตวิญญาณมนุษย์ และจะสืบเนื่องไปถึงอนาคตคือความวิกฤตของมนุษยชาติ ทั้งนี้กวีใช้ “ม้ำก้านกล้วย”เป็นสัญลักษณ์ของสังคมเกษตรกรรม สัมพันธ์กับเนื้อหาที่กล่าวถึงความล่มสลายของสังคมเกษตรกรรมอันเป็นความสูญเสียครั้งสำคัญของมวลมนุษย์ ในทำนองเดียวกัน กวีใช้คำว่า**นิราศ**ในความหมายว่าพراقจาก ตั้งชื่อ **กลอนกล่อมโลก : นิราศรักมือแห่งสันติภาพ นิราศรบดินแห่งสงคราม** สื่อถึงความเป็นจริงคือการพراقจากสันติภาพ และแสดงความหวังว่ามวลมนุษย์จะต้องพراقจากสงครามคือไม่มีสงครามอีกต่อไป ในเรื่องนี้กวีตั้งชื่อบทหนึ่งว่า “**นิราศโพธิ์**” สื่อถึงลานโพธิ์ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สถานที่ประวัติศาสตร์ที่วีรชนยินดีเสียสละชีวิตเพื่อเรียกร้องประชาธิปไตย นิราศโพธิ์จึงมีนัยว่ามนุษย์ในสังคมปัจจุบันพراقจากอุดมคติที่จะเสียสละเพื่อสังคม

การตั้งชื่อเรื่องและชื่อบทเหล่านี้แสดงให้เห็นว่ากวีใช้ภาวะพรากจากเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างนิราศสมัยใหม่ ในส่วนเนื้อหาการวิพากษ์การพรากจากนาง เป็นการพรากจากธรรมชาติ พรากจากวิถีชีวิตแบบเกษตรกรรม และพรากจากความดีงามของจิตวิญญาณมนุษย์ โดยแสดงให้เห็นว่าภาวะพรากจากเป็นภาวะของความสูญเสีย เช่น

...เขานั้นบอกลาไปหางานทำ ไซ้คิดใจคำ หรือทำแกล้งหลบ
ไปไหน เมืองบางกอกคงผูกพันใจ นับแต่จากไป ไม่เห็นคืนบ้านนา
ถึงปีใหม่หมายใจจะเห็นหน้ามน ทรูจเงินผ่านพ้นไม่เคย
ไค้ยลแก้วตา สงกรานต์ต์ผ่าน ไปอย่างไรวิญญาณ์ขวัญตาเจ้าไม่รู้ไปไหน...

เขาร้องเพลงลูกทุ่งให้เมืองฟัง
เมืองจะยังฟังเพลงของเขาไหม
เพลงเศร้าของเขาเร้าใจ
ยากไรร้องเพลงรัก
เพลงรักของเขาเศร้าสะทก
เสียงจากทรวงอกสะอื้นกระอัก
ลูกคอดลือคำกึกคัก
คำเค็ญเสียนักหนอสัญญา
(ม้าก้านกล้วย : ๑๐๘)

กวีใช้เพลงลูกทุ่ง “ร้องไห้ปลายนานา” เป็นสื่อประกอบการคร่ำครวญถึงความสูญเสียของ “เขา” หนุ่มชนบทผู้รอคอยสาวคนรักที่เดินทางมาหางานทำในกรุงเทพฯ แล้วไม่กลับชนบทอีกเลย คำคร่ำครวญของเขามีน้ำเสียงของความเจ็บปวดที่ต้องสูญเสียคนรัก การใช้เพลงลูกทุ่งนอกจากจะสื่อถึงความเป็นชนบทแล้ว ถ้อยทำนองและเนื้อหาในเพลงยังย้ำเน้นความเข้มข้นของความทุกข์อันเกิดจากความสูญเสีย ความสูญเสียที่ลึกซึ้งไปกว่าการสูญเสียคนรักของหนุ่มชนบท คือความสูญเสียทรัพยากรมนุษย์ เพราะผู้คนชนบทที่อพยพมาหางานทำในเมืองเป็นกลุ่มคนหนุ่มสาวที่ควรจะได้รับ การพัฒนาศักยภาพและทำประโยชน์ต่อแผ่นดินเกิด การทิ้งถิ่นของคนชนบทจึงเพิ่มความสูญเสียต่อระบบสังคมเกษตรกรรมและเพิ่มความเสื่อมโทรมต่อสังคมเมือง

เมื่อมนุษย์ปราศจากความดีงามทางจิตวิญญาณ สร้างความสูญเสียที่ยิ่งใหญ่และปรากฏ
เป็นรูปธรรมคือสงครามซึ่งความเป็นมหาอำนาจ ดังตัวอย่าง

คนที่ต้องตายในสงคราม

ไซ้ใหม่, ความงามเคยตามหา

ไซ้ใหม่, ชีวิตใหม่เคยไขว่คว้า

ไซ้ใหม่, วันเวลาเคยเฝ้ารอ

ไซ้ใหม่, เคยเหนี่ยวกับงานหนัก

ไซ้ใหม่, เคยรักเคยหวัร้อ

ไซ้ใหม่, รุ่งทองเคยทาบทอ

ไซ้ใหม่, แม่พ่อเคยผูกพัน

.....

ชีวิตดี, ชีวิตใดในสงคราม

ล่องคำตอบลอยคำถามข้ามวิถี

แม้เราต้องตายในเคราะห์นี้

เป็นผีก็ภพจึงอาจพบ!

(กลอนกล่อมโลก : ๕๐)

บทนี้แสดงความสูญเสียทรัพยากรมนุษย์ด้วยการตั้งคำถามถึงคุณค่าของแต่ละชีวิตที่ต้องตายเพราะสงคราม มนุษย์เหล่านี้เป็นผู้บริสุทธิ์และต้องสูญเสียสิ่งที่เคยมีเคยเป็นเพื่อกิเลสของผู้นำประเทศ ความตายของคนเหล่านี้สร้างความสูญเสียต่อครอบครัวและญาติมิตร และทำให้แต่ละประเทศสูญเสียทรัพยากรอันมีค่า ภาวะที่มนุษย์ใช้มนุษย์เป็นเครื่องมือฆ่ามนุษย์ด้วยกันสะท้อนความตกต่ำทางจิตวิญญาณอย่างถึงที่สุด กวีนำเสนอความคิดนี้เพื่อกระตุ้นเตือนจิตสำนึกฝ่ายดีที่พึงมีต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน นอกจากนั้นยังแสดงการขยายขอบเขตความคิดและเนื้อหาเรื่องสงคราม คือใช้เรื่องราวของสงครามเป็นเนื้อหาสำคัญ แทนการใช้สงครามเป็นสาเหตุของการปราศจากเพื่อน ความเข้มข้นของอารมณ์ทุกข์แต่เพียงประการเดียว

การปราศจากธรรมชาตินอกจากจะสร้างความสูญเสียต่อระบบนิเวศวิทยาของมนุษย์แล้ว ยังทำลายระบบคุณค่าทางจิตวิญญาณ เพราะมนุษย์ไม่เห็นความสำคัญของธรรมชาติในฐานะสิ่งมีชีวิตร่วมโลก กวีทั้งสองคนจึงพยายามชี้้นำด้วยการพรรณนาความงามและคุณค่าธรรมชาติโดย

พรรณนาซ้ำ ๆ ในหลายบท นอกจากนี้ยังใช้ภาพพจน์บุคลาธิษฐานแสดงความมีชีวิตของธรรมชาติ และปฏิบัติต่อธรรมชาติราวกับเพื่อนมนุษย์คนหนึ่ง ดังปรากฏในการลาธรรมชาติที่แสดงความอาลัยอาวรณ์ต่อการจากกันเช่นเดียวกับการส่งนางในนิราศเช่นบท “ลาแล้วป่าแก้วภูกระดิ่ง”

ลาแล้วป่าแก้วภูกระดิ่ง	จะซึ่งใจไปถึงชาติหน้า
ลาเนินดินหุบห้วยธารา	ทุกเงื่อมชะงอกโตรกผาอาลัย
ทุกต้นสนสวนป่าลาถับ	ไม่ตายจะกลับมาเยี่ยมเยียนใหม่
ฝากฝากฟ้าเอาอกเอาใจ	ในหม่มมิ่งไม้ไร้อันตราย
ลาทุกละหอนานหินดิณชาติ	ลาอากาศสะอาดวิสุทธิเจ็ดฉาย
อาลัยไปทุกภูถิลินทราย	เหยื่อยได้ลี้ลมจุมพิตปฐพี
	(ลำนำนภูกระดิ่ง : ๓๒๘)

กวีกล่าวลาธรรมชาติทั้งภูเขา แม่น้ำและป่าไม้เพื่อแสดงความโศกเศร้าที่ต้องจากไปและจะจดจำความงามนี้ไว้ในความทรงจำไปถึงชาติหน้า หากมีโอกาสก็จะกลับมา “เยี่ยมเยียน” กวีปฏิบัติต่อธรรมชาติเหล่านี้ตั้งมิตรสนิท มีความสำคัญและมีคุณค่าต่อจิตวิญญาณของกวียิ่งกว่ามนุษย์ อารมณ์ความรู้สึกระหว่างกวีกับธรรมชาติสื่อถึงกันได้ ดังที่ธรรมชาติบนภูกระดิ่งแสดงความอาลัยต่อกวีด้วยบรรยากาศเจิบงันมีลมพัดผ่านแผ่วเบาสื่อแสดงความเหงาหงอยโศกเศร้าเมื่อต้องจากมิตร

ราวอรัญญิกาลัยไหวโศก	วิปโยคสังขวิเวกอ้างว้าง
รุกขพันธุ์นี้งันลมเบาบาง	เสมออย่างสร้อยสร้าหนาวอาลัย
	(ลำนำนภูกระดิ่ง : ๓๒๘)

ขบวนการลาที่แสดงความผูกพันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติปรากฏใน “เจ้าต้นกล้าไปรบ”

แดคบ่มลมโบยคั้งบัว

ลูกชายชานาผิวกร้าน
 ตราครุฑทำนาช้านาน
 จำต้องจากบ้านไปไกล

จากแม่ไปรบในเมืองหลวง
 คีคนี่หนักหน่วงกว่าศึกไหน
 เพลงศึกก็ก้องหัวใจ
 สมรภูมิเมืองใหญ่ไฟสงคราม
 รันทระทมลมทุ่ง
 ลังเสียดแล้วมุ่งเดินข้าม
 ลาก่อนแผ่นดินถิ่นคาม
 อย่าเลยอย่าปรามห้ามกัน

.....

ลมทุ่งดูแลแม่ด้วย
 ไม้ม้วยจะกลับมาหา
 พร้อมด้วยเกียรติยศเหรียญตรา
 เชิดหน้าชูตาแผ่นดิน

(ม้าก้านกล้วย : ๕๒-๕๔)

การเดินทางของคนชนบท เกิดจากการรุกรานของสังคมอุตสาหกรรมโดยเฉพาะเมื่อพัฒนาความเจริญได้ไม่เท่าเทียมกัน และสังคมทั้งระบบให้ค่า “เงิน” เป็นใหญ่ คนชนบทจึงต้องอพยพเข้ามาหางานและหาเงินไปใช้ในการดำรงชีวิต สาเหตุหลักของการเดินทางเข้าเมืองของคนชนบทเป็นเพราะสังคมเกษตรกรรมถูกทำลาย คนชนบทจึงเดินทางเข้าเมืองด้วยความหวังว่าจะมีชีวิตที่ดีกว่าเดิม ดังเช่น “เจ้าต้นกล้า” ชาวนาในชนบทลาแม่และลาแผ่นดินถิ่นเกิดเพื่อไป “ทำศึก” ในเมืองหลวง คีคนี่ที่ว่านี้คือการเข้ามาหางานทำแล้วต้องเผชิญกับความโหดร้ายเสื่อมโทรมในเมือง การใช้ “จำต้องจากบ้าน” และ “ลังเสียด” สื่อความว่าจำเป็นต้องไปและอาจจะไม่ได้กลับมากราบแม่อีก คำสัญญาของเจ้าต้นกล้าที่ว่า “ไม้ม้วยจะกลับมา” แสดงความไม่มั่นใจว่าจะผ่านพ้นอันตรายจากเมืองหลวงกลับบ้านมาโดยปลอดภัยและประสบความสำเร็จสมดังที่ตั้งใจได้หรือไม่ เจ้าต้นกล้าจึงฝากให้ลมทุ่งช่วยดูแลแม่แทนตน แสดงความรักและไว้ใจธรรมชาติ กล้าฝากบุคคลที่รักยิ่งไว้ให้ดูแลความรักและไว้ใจธรรมชาติว่าจะไม่ทำอันตรายต่อบุคคลที่กวีรัก ปราบกฏในบท “ฝากใจชื่อไสบริสุทธิ์” กวีฝากจิตใจที่บริสุทธิ์ของตนไว้ระลึกรั้งธรรมชาติอันเป็นมิตรสนิท และฝากธรรมชาติที่ตนรักยิ่งไว้กับกาลเวลา ฝากกับปัญญาที่มองเห็นคุณค่าธรรมชาติและ ความเมตตาของมนุษย์

ฝากใจชื่อไสบริสุทธิ์ซึ่ง	ระลึกถึงพฤษ์ทั้งไพรใหญ่
หุบห้วยเหวนหินดิณชาติชัย	สายน้ำไหลเวลานาที
แสงรุ่งทิพย์สุริยาโพยมมาศ	อากาศสะอาดสุดวิสุทธิ์ศรี
ฝากกาลจักรอนุรักษ์อย่างดี	อย่าให้มีมนุษย์ทำลาย

.....

ฝากวิญญะต้นน้ำลำธารป่า	ไว้กับแนวปัญญายิ่งใหญ่
ฝากสรรพสัตว์ป่าชฎ์ทั้งไพร	ไว้กับสมัยเมตตาอารยธรรม
เอะหมีเสื่อเนื้อเบื้ออสรพิษ	นึกคิดฝากพิษเขี้ยวเล็บอุบาทว์ล้ำ
ไว้กับอมมนุษย์อันสุคระยา	ให้ทำอำมหิตนิจกาล
ฝากลำนาวนาเวียงผาฝัน	ไว้กับหมันต์สั้นหนาวสะท้าน
ฝากดอกหญ้านานาเย็บบาน	ไว้อ่อนหวานวิเศษแต่สุนทรีย์
สั่งเกสรสุคันธมาลย์หวานหอม	อ้อมมิ่งขวัญคิมหันต์วิเศษศรี
ฝากอมตะค่าเวลานาที	กับชีวิตที่รุ่งเรืองญาณ
อย่าฝากคุณธรรมไทยแลนเลย	สั่งเวยวิปริตปฐูวสถาน
ฝากพิษเผด็จการอันธพาล	ไว้กับทหารตำรวจรวคนิรันดร

(ลำนำนุกระดิ่ง : ๓๓๐-๓๓๑)

ความต่อมากวีใช้คำว่า “อมมนุษย์” และ “ระยา” บริภาษมนุษย์ที่ทำลายธรรมชาติ สื่อความหมายถึงมนุษย์ที่เลวร้ายไม่มีจิตวิญญาณความเป็นมนุษย์ เพราะแม้แต่สัตว์ร้ายที่มีเขี้ยวเล็บยังถูกอมมนุษย์เหล่านี้ทำลาย กวีจึงฝากธรรมชาติอันงดงามไว้กับธรรมชาติด้วยกันเอง ฝากไว้ให้เป็น “สุนทรีย์” แต่โลก และตอนท้ายกวีประชดประชันว่า “อย่าฝากคุณธรรมไทยแลนเลย” นั่นคือความมีคบอดไว้คุณธรรมของคนไทยบางกลุ่ม โดยเฉพาะกลุ่มผู้ปกครองที่เป็น “เผด็จการอันธพาล” ซึ่งกวีประชดว่าต้องฝากไว้กับพวกทหารตำรวจกลุ่มผู้ปกครองขณะนั้น ในลำนำนุกระดิ่งและนิราศนครศรีธรรมราช กวีเล่นกับขนบการจากด้วยนางเป็นฝ่ายจากกวีมิใช่กวีเป็นฝ่ายจากนาง กวีคร่ำครวญด้วย โศกเศร้าและแค้นเคืองที่นางจากกวีไปเพราะกวีไม่มีทรัพย์สมบัติหรือเกียรติยศใด ๆ นางตัดสินคุณค่ากวีจากเปลือกนอกมิใช่ความดีหรือสติปัญญา เช่น

ทุกข้มหันต์เหตุพีไว้	ศักดิ์ศรี
ชีพหนึ่งเกียรติฤามี	กึ่งก้อย

แม่แก่กาจ่าตรี	บั้งใหญ่ ยิงใหญ่
สาวข่อมซังไม่น้อย	คำต้อยวาสนา
พญาต้อกเตอร์เซอร์ไซร์	ไปมี ไคเลย
กากแก่ปริญญาผี	ป่าช้า
สาวช่าว่าราศี	คางงั่ง
โง่อย่างบัดซบบ้า	เบื้อหน้าเสนห์ไฉน

(นิราศนครศรีธรรมราช : ๔๐)

ต่อจากนั้นก็ได้วิพากษ์วิจารณ์ความตกต่ำของมนุษย์โดยใช้ขนบการฝากนางที่ไม่ว่าจะฝากไว้กับใครก็ไม่ปลอดภัย ดังตัวอย่าง

โคมเจ้าจักฝากไว้	พิบูลพิบัติ บาปเฮ
ท่านยุ่งงานจักรพรรดิ	เก่งกล้า
อยากผ่านพิภพสยามรัฐ	ยิงใหญ่ สะฮา
ลอกกากนโปเลียนบ้า	ชั่วช้าฝรั่งสกุล
โคมสาวจักซ่อนไว้	วังสฤษดิ์ ดีฤ
เกรงป็นเปื้อนกามฤทธิ์	มั่วร้าย
สอพลอหมู่สรพิช	จำเอก มหีมา
ซ่าข่มจีนโคมใหม่	เน่าม้วยชะเลกาม
โคมแม่จักฝากไว้	อยุธยา ดีฤ
เกรงสัตว์ป่าพม่าหมา	หมู่ร้าย
นูดคร่าข่มจีนสา-	รพัดถ้อย ทำแล
สาปแข่งชาติพม่าให้	หม่นไหม้ฉิบหาย
โคมน้องจักฝากน้ำ	ใจนาง เองฤ
เกรงเช่นน้ำค้างสาง	เสื่อมลิน
กลอกกลิ้งอย่างเพชรวาง	รู้ร่วง งามเฮ
แต่ครู่เดียวแตกดิน	เชื่อได้หมายไฉน
ไอศรีนวลทิพย์แก้ว	กินรี พี่เอย
ฝากเทพให้ธรณี	ฝากฟ้า

สามโลกหล่มโลกีย์

โคมแม่ฝากป่าช้า

นับวันจักจากเจ้า

ไปชั่วเดือนดาวดับ

เจ็ดหลายไม่รักกับ

ชื่อวานางในหล้า

ฤาเชื้อ

ชอบแท้อาถรรพ์

ลิปลับ

หมดฟ้า

อสรพิษ

แมนแล้วนรกานต์

(นิราศนครศรีธรรมราช : ๔๒-๔๓)

กวีเอ๋ยปากฝากนางไว้กับ “จอมพลป.พิบูลสงคราม” กับ “จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์” ด้วยเห็นว่าบุคคลเหล่านี้เนรมิตเกียรติยศหรือเงินทองให้แก่นางได้ แต่จอมพลป. ก็มัวแต่แสวงหาอำนาจมั่งเป็นใหญ่ ส่วนจอมพลสฤษดิ์ก็มัวเมาในกามตัณหา หากฝากนางไว้ก็จะไม่ปลอดภัย นัยนี้ กวีหมายถึงความไม่ปลอดภัยต่อสังคมไทยด้วย หรือจะฝากไว้กับอยุธยาที่เคยรุ่งเรืองก็เกรงจะถูกพม่าทำลายดังที่เคยเสียกรุง สุดท้ายจะฝากนางไว้กับตัวนางเองก็เกรงจะไม่ปลอดภัยเพราะนางนั้นจิตใจโลเล แม้แต่ฝากไว้กับเทพเจ้าในสามโลกก็คงจะไม่ปลอดภัย นางนั้นควรฝากไว้กับป่าช้าดีที่สุด การฝากนางในลักษณะนี้ นอกจากจะวิจารณ์ความตกต่ำของจิตวิญญาณมนุษย์ในยุควัตถุนิยมแล้ว กวีได้สร้างขนบใหม่ด้วยการฝากนางไว้กับป่าช้าซึ่งเป็นสถานที่ฝังศพ ชื่อวานางที่ชื่อสัตย์และมีใจมั่นคงต่อคนรักเช่นนางในอดีตนั้น ได้สูญไปจากโลกนี้แล้ว

กวีได้แสดงความคิดเรื่องนางในอุดมคติ โดยกล่าวย้าช้า ๆ ถึง “นางแก้ว” นางผู้มีคุณสมบัติคู่ควรกับพระจักรพรรดิจากวรรณคดีเรื่องไตรภูมิพระร่วง กวีคร่ำครวญว่านางแก้วได้หายไปจากโลกนี้แล้ว เพราะนางในยุคปัจจุบันไร้คุณธรรมขาดคุณสมบัติของนางแก้ว ดังว่า

ในฤทธิ์เสมอในหอห้อง

กายจะหายไปสักกี่วัน

ปานนี้คงลืบลับสุขุมพร

เจ้าคงสุขสนุกสบายมากมาย

ขาดน้องพี่วินาศขาดมิ่งขวัญ

ก็จะปล้นเสม็อนซากแห้งตาย

นอนหนุนตักชู่มันหมาย

แต่เราเคราะห์ร้ายไฟไหม้ใจ

.....

แมนแล้วโลกแล้งกุลสตรี

แตกดับตายด้านเสียเถิดรัก

ที่มีวิญญาณวิเศษสูงศักดิ์

ปวดร้าวหนักพันจักทันทาน

ครั้นจะฝากกับปราชญ์ผู้	ผ่านกรรม
โจรก็แอบอ้างอำ	มหิตโธ
จักฝากสัตบุรุษนำ	ซ่อนแนบ มโนนอ
บุรุษสัตว์ก็ตื่นได้	ต่อสู้อุภวา

.....	
นี่จะฝากเจ้าไว้	วางใจน
หวั่นจะหลดลอบไป	แปลกหน้า
อุคมคติเปลืองใจ	เจ็บปวด
เมืองหม่นคนหมองล้ำ	รักแล้งสลดสลาย
หมายจะกอดแนบไว้	กับขวัญ
ตายก็ตกตามกัน	รักเจ้า
อยู่ที่อยู่ด้วยวัน	วัยสว่าง
ขวัญขึ้นรินแรงเร้า	ร่วมทำทนายอสุร

.....	
กอดมณีอุคมคติน้อย	แนบอก สยามเอย
ร่ำร่ำจะพลัดตก	เหยียบต้อง
หนทางเรี่ยร้างรก	รอนสวัส ดิภาพนอ
หวังพรั่งนี้จึงป้อง	ปกไว้ไม่เฉา
	(ฤดีกาล : ๖๕-๗๑)

ตัวอย่างนี้กวีนำขนบการฝากนางมาปรับใช้อย่างแยบคาย มณีหรืออุคมคติที่กวีต้องการฝาก มีความหมายและสำคัญเทียบเท่านางในนิราศ ไม่ว่าจะฝากไว้กับผู้ใดก็เกรงจะไม่ปลอดภัย ในแง่นี้ ไพบรินทร์ ขาวงาม ใช้ขนบการฝากสื่อความเลื่อมโทรมของสังคมเช่นเดียวกับอังคาร กัลยาณพงศ์ เช่นจะฝากกับนักปราชญ์ก็กลัวว่าจะเป็นโจรแอบอ้างมา จะฝาก “สัตบุรุษ” ก็เกรงจะแพ้ความชั่วของ “บุรุษสัตว์” มาแย่งชิงไป กวีคร่ำครวญด้วยความทุกข์ไม่รู้ว่าจะฝากอุคมคตินี้ไว้ที่ไหนเพราะนับวัน สังคมก็ยิ่งเลวร้าย สุดท้ายจึงต้องเก็บไว้กับตนเองด้วยเชื่อว่าสังคมต้องดีขึ้น อีกนัยหนึ่งกวีต้องการชี้ นำความคิดให้เพื่อนมนุษย์มีอุคมคติในการดำเนินชีวิตเพื่อสร้างสรรค์สังคม กวีใช้ตนเองเป็นตัวอย่างของคนมีอุคมคติที่มีหน้าที่จรโลงสังคม การฝากอุคมคติไว้กับตนเองแล้วแสดงความหวังที่จะ มีเพื่อน “ร่วมทำทนายอสุร” กระตุ้นให้คนดีกล้าทำดีเช่นเดียวกับกวี

๔.๑.๒ ขนบการชมนาง

การชมความงามของนางในนิราศสื่อความใกล้ชิดผูกพันระหว่างกวีกับนาง ความสัมพันธ์ที่ลึกซึ้งทำให้กวีสามารถจดจำรายละเอียดของนางอันเป็นที่รักได้ครบถ้วน ขนบการชมนางจึงช่วยจับแน่นความเข้มข้นทางอารมณ์ความรู้สึกของกวีในภาวะพรากจาก เพราะนางเป็นศูนย์รวมความรักและความสุข เมื่อต้องพรากจากกันกวีจึงทุกข์ทรมานอย่างสาหัส ในนิราศสมัยใหม่แปลงขนบการชมนางเป็นชมความงามและคุณค่าของธรรมชาติ ทั้งในฐานะที่ธรรมชาติเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์กวีนิพนธ์ เป็นแหล่งปรัชญาธรรมะและเป็นแหล่งพักพิงใจของมนุษย์ ในแง่นี้ธรรมชาติเป็นศูนย์รวมความรักและความสุขเช่นเดียวกับนาง

กวีพรรณนาความงามของธรรมชาติอย่างละเอียดเพื่อเน้นย้ำความยิ่งใหญ่ในฐานะผู้สร้างซึ่งแม้มนุษย์เองก็เป็นส่วนหนึ่งจากการสร้างสรรค์ของธรรมชาติ ความวิจิตรงดงามของธรรมชาติปรากฏในลำนานุกรมระดัง บท “ซำกกอก” “ซำกกหว้า” “ซำกกไผ่” “ซำกกโดน” “ซำแคะ” “ผานกแอ่น” “ชมสระแก้ว” “ธารสวรรค์” “สวนสวรรค์” เป็นต้น หรือความสวยงามของวิถีชีวิตชนบทดังปรากฏในมำก้านกล้วย ภาคหนึ่ง: แผ่นดินถิ่นทุ่ง ในกลอนกล่อมโลก บท “ต่างลักผ้าขณะต่างทอชีวิต” “แม่แก่ ลูกหนุ่ม” “คริวแม่” “ชาวบ้านลิจิต” “กระท่อมทุ่งข้าว” “ฟองผิตาแขก” “ส.ค.ส.รับแขก ๒๕๔๗” เป็นต้น

ลมพลิวปลิวใบไม้ไหวระย้า	อากาศสะอาดวิสุทธิ์สุดสดใส
ปุยเมฆนวลม้วนตัวลอยไป	ห่มเงื่อมชะเงือกผาน่ารักจริง
มิเว้นถวิลหาคุณค่าโลก	วันนี้โชคดีเป็นที่ยิ่ง
ละลายทุกข์โศกโศคร้ายทิ้ง	แทนด้วยสิ่งวิเศษซึ่งตรึงใจ
ริวริวลมพลิวใบไม้เพร้ว	พลิกแพรวใบแหววับระยับลมไหว
สายัณห์ห่ตะวันคล้อยลอยเคลื่อนไป	วนาลัยหล่อได้ผกายทองคำ
ลำแสงส่องช่องไม้สายเมฆ	วิเวกวังเวงเสนห์โลกลึกล้ำ
แจ้วแจ้วร้องลงในลำนำ	หอมลมร่ำมธุรสผกาวัลย์
บรรยาศาศประหลาดลับคลับคล้าย	สุขสบายซึ่งครึ่งโลกครึ่งสวรรค์
ธาตุทิวาราตรีผสมกลมกลืนกัน	ดั่งในปุยฝันอันเหนือจริง

รุกขชาติสะพรั่งไสวใบอ่อน
ทั้งวงหมอกดอกหญ้าระย้าทั้ง

สลับซบซ้อนลีลาวัยซึ่งยิ่ง
สิ่งสุดวิเศษไว้ให้แดนดิน

(ลำนำฎกระดิ่ง : ๑๕๔)

ตัวอย่างจากบท “ชำแคร่” ในลำนำฎกระดิ่ง กวีให้รายละเอียดความงามของธรรมชาติ ได้อย่างมีชีวิตชีวา ใบไม้ที่ไหวระย้าไปตามกระแสลม พุ่มเมฆที่กำลังม้วนตัวไปมา แสงอาทิตย์ ยามเย็นฉาบป่าทั้งป่าเป็นสีทอง ประกอบกับเสียงนกร้องเป็นเพลงขับกล่อมชวนให้เคลิบเคลิ้ม รวากับอยู่ในแดนสวรรค์ ความงามเหล่านี้เป็น “สิ่งสุดวิเศษ” ที่ธรรมชาติมอบให้มนุษย์ การได้อยู่ ใกล้ชิดธรรมชาติเป็น “โชคดี” ที่ “ช่วยละลายทุกข์โศกโศคร้าย” ธรรมชาติจึงมีคุณค่าต่อจิตใจและ มีความสำคัญเช่นเดียวกับนางอันเป็นที่รัก

วิถีชีวิตคนชนบทเป็นวิถีชีวิตที่ผูกพันใกล้ชิดธรรมชาติ กวีถ่ายทอดความอุดมสมบูรณ์ของ ธรรมชาติและความเรียบง่ายในชนบท เพื่อแสดงความสำคัญของธรรมชาติในฐานะที่พักพิงใจ เช่น

ทุ่งและทาง กว้างและไกล ไม้และเมฆ

ต่างว่าจิตรกรเอกจะอาจเต็ม

เชื่อเชิญมวลมิตรรักเกิดพักแรม

กระท่อมทับระยับแยมด้วยยินดี

(กลอนกล่อมโลก : ๑๑๘)

กวีเปรียบว่าชนบทงามราวภาพวาดของจิตรกรเอก ความยิ่งใหญ่ของธรรมชาติมิใช่เพียง “กว้างและไกล” แต่ยังสื่อถึงความมีน้ำใจต่อเพื่อนมนุษย์ที่เชื่อเชิญให้มาพักผ่อนด้วยความเต็มใจ นอกจากนี้ความสมถะของวิถีชีวิตชนบทก่อให้เกิดความสงบสุขทางใจได้ ดังตัวอย่าง

ฝานหยากรเลียงหมูมีขมัน

ผูกพันวิถีเกษตรประเทศถิ่น

การงานการเหงื่อระเรื่อริน

การฟ้าการดินระรินใจ

(กลอนกล่อมโลก: ๑๑๑)

การปรับเปลี่ยนความเปรียบของขนบการชมนางนั้น กวีใช้การชมนางที่ละส่วนเปรียบ
กับความงามของศิลปะและเปรียบกับความงามของธรรมชาติ เช่นเปรียบรูปหน้ากับภาพจิตรกรรม
เปรียบเวทากับมหาสมุทร เปรียบความดำของเส้นผมกับความมืดยามราตรี เปรียบแก้มทั้งสองข้าง
กับความหอมของอุทยานสวรรค์ เปรียบไหล่ลาดกับไหล่ผา และเปรียบแขนกับเกววัลย์ เป็นต้น

นอบน้อมเทวีที่สูงศักดิ์	งามพักตร์พริ้งยิ่งบุหลันชันฟ้า
พริ้งพร้อมมารยาทสติปัญญา	การศึกษารสนิยมอันดี
วงวิลาสพักตร์ลักขณานางแก้ว	แมนแล้วจิตรกรรมล้ำโลกนี้
แก้วแหวนเงินทองทั้งปฐพี	ทิพย์กินรีมีค่ากว่าม่านัก
แววเนียนารวมหาสมุทรลึก	วาวผลึกรุ่งคาริกาสงศักดิ์
เพริศพรายผกายแก้วตาน่ารัก	หนักคุณค่าเสน่ห์หาอาลัย
ปอยผมนิลกว่าร้อยราตรี	ที่เฝ้าเพื่อพะว้าพะวงหลงไหล
เพียงเส้นหนึ่งซึ่งผูกมัดใจ	ดุจจองจำไว้สิ้นวิญญาณ

.....

แก้มซ้ายขวาที่อุทยานสวรรค์	หอมสุคันทรสทิพย์ถู้อภัย
จุมพิตหนึ่งแลกลีพวงววย	สลวยก็หล้าลับปลื้มลง
หอมปอยผมละมุนละไมไหมทิพย์	หิบลูบเกล้าโลมประสงศ์
สอนรจนากาพย์แก้วบรรจง	ส่งส่วยโลกมนุษย์สุดยิ่งยง
คิ้วคอคางก็อย่างฟ้านฤมิต	ที่จิตรกรแก้วพะว้าพะวงหลง
เสน่ห์มโนภาพซาบซึ่งประจง	ลงพู่กันอันเพื่ออมตะจริง
ลาดไหล่วิลาสเลิศกว่าองศา	ไหล่ผาลาดห้วยสวงามยิ่ง
สองแขนอ่อนแอ้นแมนจะดึง	กนกวัลย์ทิ้งยอดทอกระทวย

.....

จะเป็นเพื่อนตายไว้ปรึกษา	เรียนคุณค่าวิเศษของโลกนี้
สองครองอยู่เป็นคู่ชีวิ	ตราบปฐพีพินาศประลัยกัลป์

(ตำนานภูกระดึง : ๑๘๖-๑๘๘)

กวีใช้ความงามของศิลปะและความงามของธรรมชาติเปรียบกับความงามของนางแสดงให้เห็นว่ากวีให้ความสำคัญกับศิลปะและธรรมชาติเทียบเท่ากับนาง สื่อความคิดที่กวีทุ่มเทความรักให้ศิลปะกับธรรมชาติแทนที่ความรักที่มีต่อนาง นอกจากนั้นกวีได้แสดงความคิดเรื่องนางในอุดมคติ

ว่านางนั้นจะต้องงามมารยาทและมีสติปัญญา และกวีหวังจะปลูกฝังให้นางเห็นคุณค่าพิเศษของ
 ธรรมชาติเช่นเดียวกับตน เป็นการเน้นย้ำคุณค่าและความสำคัญของธรรมชาติที่มีอิทธิพลต่อกวีมาก

๔.๑.๓ ขนบการพรรณนาธรรมชาติ

การนำชื่อธรรมชาติที่พบเห็นระหว่างเดินทางเชื่อมโยงกับอารมณ์ความรู้สึกของกวีเป็น
 ขนบนิราศที่กวีนิยมใช้ ในนิราศสมัยใหม่ได้ปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับการขยายขอบเขตความคิด
 และเนื้อหา โดยเฉพาะเนื้อหาที่มุ่งชี้นำสังคม ดังจะเห็นจากการใช้ชื่อธรรมชาติทั้งดอกไม้ สัตว์ และ
 สถานที่เชื่อมโยงภาวะพรากจากเพื่อชี้นำความคิด กล่าวคือ กวีถ่ายทอดความโศกเศร้าของคนที่ไร้
 นางเคียงคู่ และคร่ำครวญที่โลกนี้ไร้นางแก้วแสดงความเสื่อมคุณค่าของคนในสังคม ดังปรากฏ
 ชัดเจนในบท “หอมช่อบุปผชาติทาसारมณ” และ “เพื่อบุปผา- ลอยอารมณ์” จากลำนำฎกระดิ่ง
 เช่นตัวอย่าง

ลมโซซช่อบุหงาสุมาลี	สีสวระระรวยมธุรสหอม
โรยกลีบรวงเรณุนวลพร้อม	นอบน้อมธรมิที่พรายแพรว
หอมช่อแก่นิกแก้วเววตา	ชาติหน้าปรารถนานางแก้ว
สายหยดสุดสายจนบ้ายแล้ว	ยังไร้แววรุ่งมณีที่สุครัก
จำปีลิ้มเลื่อนวันเดือนปี	จำแต่เทวีสูงศักดิ์
เต่าร้างอ้างว้างอกหนักนัก	จักเป็นเช่นหินผาจาบัลย์
โลกจะระทดทุกซ์เศร้าสร้อย	ชะเง้อยชาติไหนได้หยุดฝัน
มะลิวันถึงวันสลายสิ้นไกวัด	ฉันทงเปล่าเปลี่ยวอยู่เดียวดาย
รำเพยเผยเง่างามรหัสลับ	กับคาริการะย้าเฉิดฉาย
สะบ่าจ่อมน้ำตาแล้วลาตาย	พิษร้ายเสนห์หาพร้าวิญญาณ
ลมระรื่นชื่นหอมรสสุคันธ์	ขาดจอมขวัญมิ่งขวัญร้าวฉาน
ช่อนกลิ่นหอมโถมเนื่อวณาน	ทรมานถึงปร โลกโศกเสียดาย
สลัดไคละสละสลัดได้	สุดสลัดให้เสนห์หาหาย
ล้นทมจะตรอมตรมใจตาย	หมกใหม่ทุกซ์ทุกเจ้าผงฐลี
อบเขยเอ๋ยขอชมเขยที่ซ้ำ	กินน้ำได้ศอกได้หรรอกชาตินี้
โศกเอ๋ยจะ โศกซึ่งตริงชีวี	สุดที่เศร้าอกจะหนาวเย็น

(ลำนำฎกระดิ่ง :๕๗-๕๘)

ในบท “หอมช่อบุปผชาติทาสอารมณ์” นี้ กวีใช้วิธีการเล่นคำพ้องกับชื่อดอกไม้ เช่น ช่อแก้ว- นางแก้ว, สายหยุด – เวลาสาย, จำปี - วันเดือนปี, มะลิวัน – วันเวลา และอบเชย - ชมเชย เป็นต้น การเที่ยวชมธรรมชาติแล้วมีจิตประหวัดคิดถึงนางเป็นชนบนิราศที่กวีนิยมใช้ถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึก ตัวอย่างนี้กวีคร่ำครวญถึงการขาดนางอันเป็นที่รัก ระหว่างทางเมื่อได้สัมผัสและได้กลิ่นหอมของดอกไม้อย่างใกล้ชิด จิตใจก็เกิดปั่นป่วนที่ต้องชมธรรมชาติเพียงลำพัง สังเกตได้จากคำที่เลือกใช้ เช่น “อ้างว้าง” “ระทดทุกข์” “เศร้าสร้อย” “เปล่าเปลี่ยว” “ทรมาน” “จ่อมน้ำตา” “ตรมตรอมใจ” ล คำเหล่านี้ถ่ายทอดอารมณ์โศกเศร้าเพราะไร่นางได้อย่างดี การตั้งชื่อบทว่า “หอมช่อบุปผชาติทาสอารมณ์” สื่อนัยว่ากวีเป็นทาสอารมณ์ทุกข์ ความทุกข์เพราะไว้รักทำให้มีติดบอด จนมีอาจจะมีจิตใจรื่นรมย์ไปกับความหอมหวานของดอกไม้มานานาชนิด ดังกล่าวไว้ตอนท้ายว่า

...ถึงหอมบุหงาลดามาลัย จบป่าหิมพานต์กว้างใหญ่
โลกแล้งเจ้าโศกเศร้าเสมอไป ทรายประลัยกับปีกัลป์นิรันดร
(ลำนำฎกระดิ่ง : ๕๘)

การใช้ดอกไม้เป็นสื่อเชื่อมโยงความคิดปรากฏต่อเนื่องในบท “เพื่อบุปผา-ลอยอารมณ์” กวีใช้ดอกไม้ ๙ ชนิด ได้แก่ จันทน์กะพ้อ รสสุคนธ์ ราตรี เล็บมีอนาง นางแย้ม สายหยุด ลั่นทมและไม้แก้ว ถ่ายทอดความเจ็บปวดที่ไว้รัก โดยมีลำดับจากโศกเศร้าเพียงเล็กน้อยใน “จันทน์กะพ้อ” ไปสู่ทุกข์ทรมานอย่างแสนสาหัสใน “ลั่นทม” จนสุดท้าย “ไม้แก้ว” กวีได้สติ ละความทุกข์และนำความรักที่ตั้งใจจะมอบให้นางมาทุ่มเทศสร้างสรรค์กวีนิพนธ์

เนื้อหาในบท “จันทน์กะพ้อ” กวีตัดพ้อต่อว่าในชะตากรรมของตน “รสสุคนธ์” แสดงความหลงใหลใฝ่ฝันถึงนางในอุดมคติ “ราตรี” โยงบรรยากาศมืดมิดกับอารมณ์ที่มีดหม่น “เล็บมีอนาง” ชวนจิตให้กระหวัดถึงความฝันหากนางได้มาอยู่ใกล้ชิดกวี “นางแย้ม” แสดงความผิดหวังและเจ็บช้ำที่นางให้ความสำคัญกับวัตถุภายนอกมากกว่าความดีกับความจริงใจ โดยเทียบอาการยิ้มแย้มของนางที่ยิ้มให้คนยากจนกับคนมั่งมี “สายหยุด” ใช้แสดงอารมณ์ที่เริ่ม “คิดได้” ของกวีที่จะหยุดความเศร้าโศกนี้ “ลั่นทม” แสดงอาการทุกข์ระทมเป็นครั้งสุดท้าย ก่อนจะถึงบท “ไม้แก้ว” ที่กวีตระหนักว่านางแก้วในโลกนี้ไม่มีจริง จะมีก็แต่กาพย์แก้วที่จะคอยเป็นเพื่อนตายของกวีตลอดไป กวีจึงอธิษฐานขอให้ตนได้เกิดมาเป็นกวีอีกในชาติหน้า ดังตัวอย่าง

๘. ไม้แก้ว

ไอ้ช่อแก้วพะแพรวลมหอม	อ้อมกายเราเอาใจนัก
แก้วคั่งแก้วสูงศักดิ์	อนรรฆมนัที่จับใจ
ไม้แก้วช่อแพรว	ลมไหว
หอมกรุ่นอ้อมเอาใจ	ไปแล้ว
รัตนาค่าเลอสมัย	เสมอว่า
คุณค่าของต้นแก้ว	เจ็ยแจ้ว สรรเสริญ
ช่อแก้วแก้วกัลยา	ทั่วได้หล้าชะเง้อแลหาย
อาภัพอับใจตาย	สาวไร้สินดินแดนไตร
ไม้แก้วนี้กแต่แก้ว	กินรี
หาทั่วฟ้าปฐพี	นี้แล้ว
อาภัพกว่าชีวิ	อื่นอื่น
ออกเปล่าเหงาใจแห้ง	เหี่ยวไหม้สลายขวัญ
ช่อแก้วแก้วตาเรา	ว่างเปล่าแววเสียแล้วหรือ
กาพย์แก้วอันบันลือ	ยังชื่อซึ่งตรึงวิญญาณ
ไม้แก้วลึ่มล่องแล้ว	เสียเถิด
กาพย์กว่าแก้วประเสริฐ	เลิศฟ้า
อริชฐานเมื่อไปเกิด	ภพใหม่
ให้เปรื่องปราชญ์ล้ำล้ำ	เก่งกล้ามั่งขลัง

(ลำนำนฎกระดิ่ง :๗๓-๗๔)

นอกจากนั้นในนิราศนครศรีธรรมราช กวีใช้ชื่อกอกไม้เป็นสื่อคร่ำครวญถึงแม่ที่เสียชีวิต เพราะธรรมชาติเหล่านี้เปรียบเสมือนแม่ของกวี เมื่อแม่แท้ๆสิ้น ก็ยังมีธรรมชาติเป็นที่พึ่งพิงใจ ความปรานีของธรรมชาติก็เหมือนกับความปรานีของแม่ เป็นต้นว่า

จันทน์กะพ้อพอหอมหวาน	ปานน้ำนมแม่ชะเง้อหา
ปรโลกกลับแหวตา	หลับลาหล้าเหลืออาลัย
จันทน์กะพ้อพอเริ่มโพล์	เพ็ลล่ง
ลูกร่ำระเหยหาองค์	แม่แก้ว

สมัยเด็กอ่อนประสงค์	นมแม่ อิ่มเอม
มาดื่มนมอีกแล้ว	แต่ล้วนชลดันยน์
คัดค้านาวชีพแล้ว	เสมอแม่แก้วกินเสาะหา
สบนตรทุกดารา	ทั่วฝั่งฟ้าตาแม่ฤ
คัดค้านายโสภเสร์	หนาวนิตา
แหว่คูเหว่าหวานเว้งวนา	เจ็ยแจ้ว
คัดค้านช่วยเลือกหา	เสมอแม่ มีฤ
คัดค้านนางแก้ว	แม่นแล้วโลกเหลว
รสสุคนธ์หวานหอม	อ้อมอาลัยไปรู้แล้ว
ระลึกคุณพระแม่แก้ว	ก็เกิดม้วยไม่ลืมเลย
รสสุคนธ์คนหนึ่งซึ่ง	วรรณศิลป์ สิ้นเอย
อาบชุ่มชลเนตรริน	คุคู้
ทุกข์ระทดหว่างดวงวิญ-	ญาณแม่ นักแม่
โสภสังโสภให้รู้	ลูกผู้มีกรรม
ลำดวนเอี้ยควนดับ	ชีวิตลับเหมือนกับฝัน
หอมหายละม้ายรสสุคนธ์	อันแม่ไม่ว้อาลัย
ลำดวนแม่ควนสิ้น	สลายขวัญ
โสภกว่าโสภทุกข้มหันต์	รำให้
หว่าว่าเหว่สิ้นวัน	ขมขื่น
ต้องเล่ห์ต้องฟ้าไหม้	คิงม้วยสยดสยอง

(นิราศนครศรีธรรมราช :๓๒๒-๓๒๓)

การใช้ดอกไม้เป็นสื่อเชื่อมโยงความคิดในภาวะที่มีการพรากจากนั้น อีกลักษณะหนึ่งก็เปรียบดอกไม้กับมนุษย์ วิถีของมนุษย์นั้นเต็มไปด้วยความยากลำบาก การมีชีวิตคือความทุกข์ ฉะนั้นมนุษย์ควรใช้ชีวิตให้มีคุณค่ามีอุดมคติ มิใช่เป็นดอกไม้ที่บานแล้วรอเวลาร่วงโรยหรือปลิวปลิวไปตามแรงลม เช่นตัวอย่างจากบท “ฝุ่นดอกไม้”

ถนนสายแห่งนั้นนิ่งสนิท	ชีวิตเรียงรายกรายผ่าน
กล่นเกลื่อนมาลีลีบ้าน	ปลิวฟุ้งฤดูกาลผ่านทาง

สายหยุดหยุดกลิ่นยามสาย	ลาหยุดปลิวหายไร้ห่าง
ลมแล้งแล้งปลิวอ้างว้าง	ซบข้างกรวดหินดินทราย
เบญจมาศคาดสีเหลืองอ่อน	เทวีแห่งภมรร้อนหาย
พิภุสกรุ่นกลิ่นกำจาย	พื่อนฟ้าเวียรสายสุนทรีย์
กุหลาบหนีหนามอ้างว้าง	ลั่นทมตรมร้างกว้างรี
ปาวคกลีบชอกซ้ำจำปี	โศกที่จำปาอาวรณ์

.....

ไอ้มวลดอกไม้ในโลก	อาบโศกอุ้มเศร้าร้ายฉาน
ปลิดปลิวลือล่องทรมาณ	เป็นฝุ่นฟุ้งผ่านชั้นฟ้า
ไอ้มวลชีวิตนี่หนอ	บานรอร่วงสลายไร้ค่า
ลอยไปในสายลมพา	เหือดหายลับตาลับใจ
ถนนสายแห่งนั้นนิ่งสนิท	ดอกไม้ชีวิตปลิวไหว
ปลิวไปไอ้ฝุ่นดอกไม้	ไม่รู้หนใดปลายทาง

(คำใดจะเอ่ยได้ตั้งใจ : ๖๗-๖๘)

การใช้ชื่อสัตว์เป็นสื่อเชื่อมโยงความคิดนั้น กวีใช้สัตว์เป็นสื่อในการบรรยาย ด้วยมนุษย์เชื่อว่าสัตว์มิได้ขาดกลาภิเลสเพราะขาดสติปัญญาดังเช่นมนุษย์ มนุษย์จัดประเภทตนเองไว้เหนือกว่าสัตว์ ฉะนั้นการด่าว่ามนุษย์โดยนำไปเปรียบเทียบกับสัตว์ จึงมีนัยถึงมนุษย์ที่ถูกด่าว่า ว่ามิได้ขาดกลาภิเลสและขาดปัญญาเช่นเดียวกับสัตว์นั่นเอง ตัวอย่างคือ

อโหไดโนเสาสแสนล้านปี	ซากผีฟั่นเล่นเดินรำใหม่
มังกรทิ้งแก้วไม่พ่นไฟ	ไปกินจี๋เปิดไถ่ในนา
พญาช้างจ้ำงหมูเป็นครูสอน	หมูนั้กกลอนสอนบทกวีฟ้า
กระทิงแรดควายป่าเสนอน้ำ	หาดำแห่งราชการงานเมือง
กระบือเมินกระทือเดินท้อ	ไปซื้อแอปเปิลหม่าลือเลื่อง
กระต่ายไร้เนคไททำรุ่งเรือง	ชูหูฟูเฟื่องศิริโล่ห์แวว
อึ่งอ่างอานางชวนคางคก	ยกตัวขึ้นสี่กาวอแก้ว
เอาเงินฟาดหัวหมาแลนมแมว	ให้รีบแจวบนดินสี่ตีน
จิ้งจอกหลอกของเก่าหมาขาย	เรียงรายพุทธรูปไร้สัตย์ศีล
เอาช่อฟ้ามาติดตู้จีน	ดินบันไคใหม่ใส่คันทวย

.....

ใส่เดือนทำท่าพญานาคราช	ผางจะจีฆ่าพญาครุฑสวรรค์
หลายใส่เดือน โศทรพันธุ์เดียวกัน	เห่อเลื้อยคั่นยุโรปอเมริกา
ถึงอเมริกาเปลี่ยนสมญาอเมริกัน	ท่งหมาหลงเป็นลั่นคั่นหล้า
เต่าเต่างูปลาปลาบ้า	มูเรียนภาษาอารยันทันที
เขียดน้อยทำสิงหนาทนินิด	คิดเลียนอิทธิฤทธิ์พญาราชสีห์
สรรพสัตว์วิปริตไม่พอดี	ผิดหน้าที่ไปทุกโคตรพันธุ์

.....

กากนรกจกปรตเศษอเวจี	มีปรับอากาศขนาดใหญ่ใหม่
ฆ่าป่าจิวเผาเหียนเตียนวิไล	ไม่ให้บังกลิ่นที่วิทอง
ทุกสัตว์นรกจกปรตวิปลาส	ปราดเปรี๊ยะวิทฤษฎีวิจิ้นชมอง
ยมบาลถูกฆ่าเอาศพดอง	ลองทำพิพิธภัณฑ์ถึงโลกันตร์

.....

สรูปสรรพสัตว์ทั้งแหล่งหล้า	วิปริตบ่่ากล้าน่าเกรงขาม
ชมกชมไม้เลวทราม	ด้วยความประหม่าน่าชิงชัง

(ลำนำนุกระดิง :๕๕-๑๐๒)

ตัวอย่างจากบท “ชมสัตว์จัตุบาท” นี้ กวีจึงใจให้สัตว์แสดงพฤติกรรมเหมือนมนุษย์ แต่เป็นพฤติกรรมที่ผิดแปลก กระทำผิดหน้าที่ที่พึงกระทำ เช่น ไฉนเสาสัตว์ที่สูญพันธุ์ไปแล้วฟื้นขึ้นมา เต็นรำ มังกรไม่ยอมฟันไฟแต่ไปกินขี้เป็ดขี้ไก่ในนา กระทิง แรด และควาย ซึ่งเป็นสัตว์ที่ต้องอยู่ในป่าหรืออยู่ในทุ่งนามารับราชการในเมือง อี้อ่างกับคางคกทำตัวเป็น “คางคกขี้นวอ” ใช้เงินฟาดหัวหมา แลน แมว ซึ่งเป็นสี่เท้าขนาดใหญ่กว่าตน หมาจึงจอกที่มีชื่อเรื่องความเจ้าเล่ห์หลอกลวงก็แสดงความปลิ้นปล้อนยิ่งกว่าเดิมด้วยการหลอกขายของเก่า ขายพระพุทธรูป เอาช่อฟ้าของไทยไปติดตู้จีน เป็นต้น นอกจากนี้แล้วยังมีการแสดงพฤติกรรมที่ยิ่งใหญ่เกินตัว เช่น ใส่เดือนคิดแข่งบารมีกับพญานาคและพญาครุฑ หรือจอมปลวกอิจฉาริชยาและคิดฆ่าภูเขา เป็นต้น เหล่านี้กวีจึงใจเสียดสีความตกต่ำของมนุษย์โดยเฉพาะชนชั้นปกครอง การใช้สำนวน “คางคก ขี้นวอ” หมายถึง คนที่มีฐานะต่ำด้อยพอได้ดิบได้ดีก็มักแสดงกิริยาอวดดีลื้มตัว สือถึงผู้ปกครองที่หลงใหลอำนาจจนลื้มตัวเช่นเดียวกับบรรดาสัตว์ที่ทำผิดหน้าที่ สัตว์ใหญ่ทำสิ่งไร้สาระจน เสียดศีร์สัตว์เล็กก็ลื้มตัวคิดจะเลียนแบบสัตว์ใหญ่โดยไม่ประมาณกำลังของตน กวีแสดงความหวาดวิตกต่อพฤติกรรมเช่นนี้โดยใช้คำว่า “วิปริต” ถึง ๒ ครั้ง คือ “สรรพสัตว์วิปริตไม่พอดี ผิดหน้าที่ไปทุกโคตรพันธุ์” กับ “สรูปสรรพสัตว์ทั้งแหล่งหล้า วิปริตบ่่ากล้าน่าเกรงขาม”

กวีใช้คำหยาบบริภาษและเสียดสีอย่างรุนแรงในเรื่องการเลียนแบบค่านิยมตะวันตก เช่น “ถึงอเมริกาเปลี่ยนสมญาอเมริกันหงส์...มูเรียนภาษาอารยันทันที” การใช้สัตว์ “กา” กับ “หงส์” เปรียบคนไทยเป็น “กา” ที่เทิดทูนสหรัฐอเมริกาเป็น “หงส์” จนถึงขั้นพร้อมจะเปลี่ยนแปลงคำพืดตนเอง หลงลืมรากเหง้าวัฒนธรรมไทย หรือการใช้คำหยาบคำการรุกรานของวัตถุนิยมว่า “กานรกปรตเศษอเวจี” “ทุกสัตว์นรกจกปรตวิปลาต” กวีใช้คำหยาบนี้คำว่ามนุษย์ที่เห็นวัตถุสำคัญและมีค่ากว่าธรรมชาติ เป็นเหตุการณ์สังคมในช่วงที่ประเทศมหาอำนาจเข้ามาเผยแพร่วัฒนธรรมตะวันตกและประเทศไทยก็รับมาใช้โดยขาดวิจารณ์ญาณ กวีจึงใจขึ้นนำด้วยการบริภาษและเสียดสีเปรียบมนุษย์กับสัตว์เพื่อสร้างความกระตือรือร้นให้เกิดสำนึกที่จะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอันไม่พึงประสงค์นี้ การนำสัตว์มาใช้บริภาษเสียดสีสังคมมีปรากฏในหลายๆบททั้งจากลำนำภูกระดึงและนิราศนครศรีธรรมราช ดังจะยกตัวอย่างต่อไปนี้

จิราฟสูงใหญ่ใส่เสื้อ	ซาฟา ริแฮ
คอกลมไทโสภาก	ฝรั่งจ้ำ
เกียรตียศอย่างยากหา	ข้ารัฐ การฤา
ไทยยอมเทอดทูนฟ้า	ว่าผู้คิมหันต์
แม้โจรจกรรจ์ฆ่าปล้น	ระยาไป กี้ดี
ถ้าใส่เสื้อผูกไท	ฝรั่งแล้
ล้อมวลสัตว์ร่วมสมัย	ยกย่อง
โจรนี้ดีแท้	ทั่วฟ้าไทยแลน
เสื้อจี๊เรือนร่วงไว้	ลายเสื้อ
สิงห์เล่ห์สิงทโมนเบือ	นั่งเบือ
หมูแมนหล่นขนเหลือ	สิบกว่า เส้นนา
อึ่งอ่างครางยี่ดเชื้อ	เมื่อน้ำฝนนอง
มดแดงแมงป่องซ้าง	คางคก
เงือกงั่งสูกจิ้งจก	ไก่แจ้
กัญชาฝิ่นสัตว์นรก	จกปรต สือบแฮ
กระต่ายกระเตแฮ	เหยี่ยวรุ้งยุงสกุล
.....	
เลียงผาแพะภูตึ่ง	พังพอน
หมูแมนเหลือมหลามสลอน	เต่าเตี้ย

กบฏกัณฑ์	หนูเฝ้า
งูเห่าจระเข้เหี้ย	หิ้งห้อยฮิปโป
กระทิงกว้างข้างข้าว	แม่โจง
น้ำเปล่าเมาข้าวโมง	บ้ายคล้อย
แหนมแฮมดาวโง	แพงลิว
แพ้นันชูดเลือดข้อย	น่าย้ายรัฐบาล

(นิราศนครศรีธรรมราช :๑๕๒-๑๕๓)

ตัวอย่างนี้มาจากบท “เบญจศีล” ในนิราศนครศรีธรรมราช กวีใช้สัตว์เสียดสีพฤติกรรมของมนุษย์ เช่นให้จราฟไล่เสียดซาฟารี อันเป็นแบบการแต่งกายที่ไทยรับมาจากตะวันตก เพียงแค่แต่งกายเช่นนี้ก็มีการเสียดอย่างใหญ่ มีผู้คนยกย่องว่าเป็นผู้ดี และหากโจรโจรกรรมมาแต่งกายแบบนี้ผู้คนที่จะยกย่องเช่นกัน ลักษณะนี้แสดงว่าคนไทยหลงใหลวัฒนธรรมตะวันตก และตัดสินเพื่อนมนุษย์ด้วยกันจากเปลือกนอกโดยไม่สนใจคุณความดีของจิตใจอันเป็นตัวตนที่แท้จริง

นอกจากนี้มีการนำชื่อสัตว์หลาย ๆ ชนิดมาเรียงต่อ ๆ กัน เพื่อสื่อความคิดกวีที่มีต่อสังคม จากตัวอย่างนี้กวีใช้ชื่อสัตว์วิจารณ์ความหลากหลายของสังคมในยุคที่วัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาแพร่หลาย โดยเฉพาะสิ่งเสียดที่เข้ามาพร้อม ๆ กับการสร้างค่านิยมของ “ความอิสระเสรี” ให้กับคนหนุ่มสาว รวมถึงการวิจารณ์การทำงานของรัฐบาลไทยในยุคหนึ่งที่สนับสนุนความนิยมในวัฒนธรรมตะวันตกจนคนไทยกลายเป็นทาสวัตถุนิยม ทั้งยังขาดศักยภาพในการทำงานปล่อยให้เกิดภาวะข้าวยากหมากแพงจนประชาชนเดือดร้อน กวีเสนอว่า “น่าย้ายรัฐบาล”

อนึ่ง กวีใช้ชื่อสถานที่ระหว่างการเดินทางเป็นสื่อเชื่อมโยงการพรรณนาอารมณ์ความรู้สึกซึ่งในนิราศสมัยใหม่กวีต้องการชี้ให้เห็นความเสื่อมโทรมของสังคมเมืองและความตกต่ำของจิตวิญญาณมนุษย์ โดยใช้สถานที่ที่เป็นสื่อเชื่อมโยงความคิด สถานที่ที่กวีนำมากล่าวถึง ได้แก่ กรุงเทพมหานคร ดังจะเห็นจากการตั้งชื่อเรื่องบางกอกแก้วกำสรวล สื่อความโศกเศร้าของกรุงเทพฯ การกล่าวถึงเมืองใน “แผ่นดินถิ่นเมือง” จากมังก้านกล้วยก็หมายถึงกรุงเทพฯ ทั้งนี้เพราะกรุงเทพฯ เป็นเมืองหลวงศูนย์กลางความสำคัญของประเทศ ในขณะที่เดียวกันกรุงเทพฯ ก็เป็นแหล่งรวมความเสื่อมโทรมทั้งทางกายภาพและจิตวิญญาณ การกล่าวถึงกรุงเทพฯ นอกจากจะกล่าวถึงตรง ๆ แล้ว กวียังใช้ชื่อสถานที่ที่แสดงสัญลักษณ์ด้านต่าง ๆ ของกรุงเทพฯ โดยเฉพาะสนามหลวงสถานที่ประวัติศาสตร์ที่มีนัยทางการเมืองการปกครอง ตั้งอยู่ใจกลางเมืองใกล้กับศาลหลักเมือง

พระบรมมหาราชวัง วัดพระศรีรัตนศาสดาราม รวมถึงสถานที่สำคัญทางราชการ สนามหลวงจึงเป็นสถานที่ที่นำมาเชื่อมโยงกับความคิดวิถีได้เป็นอย่างดี เช่นตัวอย่าง

สนามหลวงโลกเล่ห์ค้า	ของขาย
แปดเหลี่ยมคมแพรวพราว	ร้านร้าย
งั่งมั่งง่ายปลอมหลาย	ร้อยอย่าง
ต่างคลังเงินมีดหม้าย	อยู่คล้ายทาสสกุล

.....

สนามหลวงฟุ้งฝุ่นร้อน	มะเร็งโรค
สำสอนสรรพโสโครก	โชคร้าย
อากาศเน่าเหม็นโสก	เสมอว่า
มนุษย์โลกกะลาครอบไว้	ค่าไชร์ดิรัจฉาน
กาลนานวินาศขาดสิ้น	วิสุทธิ์ทัศน์
คนซังก้าเสมอสัตว์	หม่นไหม้
มโนคติที่นับัด -	ซบเซอ เสมอแล
แพ้แต่เงินกราบไหว้	ว่างไร้ปัญญา

(นิราศนครศรีธรรมราช : ๑๖๒-๑๖๔)

จากตัวอย่างก็กล่าวถึงตลาดนัดสนามหลวงสถานที่ซื้อขายสินค้าของสมัยนั้น การใช้สนามหลวงเป็นที่ซื้อขาย นอกจากจะทำลายคุณค่าทางจิตวิญญาณของสถานที่แล้ว ยังแสดงให้เห็นจิตใจมนุษย์ที่ตกต่ำลงจากการปลอมแปลงสินค้าเพื่อกำไรในการค้าขาย และเห็นความเสื่อมโทรมของสถานที่ที่เต็มไปด้วยมลพิษ ผ่านมาจนถึงปัจจุบันสนามหลวงยังคงเป็นสถานที่ซื้อขายสินค้า มีการค้าของเก่า และมีการค้ามนุษย์ นอกจากนี้สนามหลวงยังเป็นแหล่งพักพิงของ “คนจร” คนชนบทที่อพยพมาหางานทำในเมืองแล้วไม่มีที่พักอาศัย ดังบท“จากสนามหลวง ถึง พระจันทร์”

สนามหลวงอบอุ่นข้าง	คนจร
ดึกคืนอาศัยนอน	นุ่นหญ้า
พิศเดือนเพ่งดาวตอน	ดิ่งตก
หลังแนบดินแต่หน้า	แนบฟ้าในฝัน

.....

หลากหลายชีวิตต้อง	ตราครุฑ
บ้างเล่นกลเล่นกำ	เล่นแก้
ของเก่าและใหม่ นำ	จำหน่าย
จำแนกแปลกแปลกแท้	รอบห้องสนามหลวง
ล้วงถึง โคมเสียดฟ้า	เสียดฝัน
คอยเสียดแทงใจอัน	อดีตอ้าง
ผ่านมาทำพระจันทร์	จึงผ่าน
เหมือนซิคเหมือนมิตรข้าง	ค่อยร้อยรักประสาน
ลานโพธิ์โพธิ์พลิกพลิ้ว	ใบผล็อย
ร่วงซบลงกลบรอย	เจ็บร้าว
โพธิ์นั่งนิ่งรอคอย	ใครอีก
เขาผ่านไปก็ก้าวก็ก้าว	เขาถอย

(คำใดจะเอ่ยได้ตั้งใจ : ๔๐-๔๑)

กวีกล่าวถึงความสำคัญของสนามหลวงในฐานะเป็นที่พึ่งพิงของคนจร สะท้อนความ
 อเนกอนาถในยถากรรมของคนกลุ่มนี้ จากนั้นกล่าวถึงท่าพระจันทร์ โคมและลานโพธิ์อันเป็น
 สัญลักษณ์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สื่อนัยทางการเมืองคือเป็นสถานที่ประวัติศาสตร์ที่มีการ
 ต่อสู้ระหว่างนิสิตนักศึกษา ประชาชนกับรัฐบาลเผด็จการ สถานที่เหล่านี้มีความสำคัญทางจิต
 วิญญาณ ทำให้ระลึกถึงการต่อสู้ของวีรชนผู้มีอุดมคติที่จะขัดอำนาจเถื่อนและความอยุติธรรมใน
 สังคม โดยเฉพาะลานโพธิ์สถานที่แห่งความทรงจำ และเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจในเรื่องของอุดมคติ
 และศรัทธาแห่งความดีงาม ดังเช่นบท “นิราศโพธิ์”

ต้นโพธิ์, เคยที่พัก เป็นที่พึ่ง	ลานโพธิ์, เคยลานหนึ่ง เป็นลานสู
ใบโพธิ์, เคยผลิพร่าง และร่วงพรู	เงาโพธิ์, เคยร่มอยู่ ทุกช่วงยาม

โพธิ์เมือง, มิ่งไม้ ใจมนุษย์	โพธิ์พิสุทธิ์, ธรรมศาสตร์ นิราศเรื่อง
โพธิ์เอย, ถึงโพธิ์โรย จากโพธิ์เรื่อง	ทว่าคน, จะนับเนื่อง ด้วยเรื่องโพธิ์

(กลอนกล่อมโลก : ๕๕)

บทนี้กวีต้องการเน้นย้ำความคิดที่ว่า แม้เหตุการณ์เรียกร้องประชาธิปไตยจะผ่านไปนานแล้ว แต่ความเสียสละและความกล้าหาญของเหล่าวีรชนเดือนตุลา ยังคงจารึกอยู่ในความทรงจำ เป็นเครื่องเตือนใจให้เพื่อนมนุษย์ศรัทธาในความดี

นอกจากสถานที่รอบเกาะรัตนโกสินทร์อันเป็นสัญลักษณ์ของกรุงเทพฯ แล้ว กวีได้กล่าวถึงสถานที่อื่นๆ ที่เป็นแหล่งรวมความเสื่อมโทรม เช่น บท“มหรสพแห่งผู้อพยพ” ใช้การเล่าเรื่องแบบละคร แบ่งเป็น ๗ ฉาก ได้แก่ ฉากที่ ๑ (สถานีขนส่งหมอชิต) ฉากที่ ๒ (ท้องสนามหลวง) ฉากที่ ๓ (ย่านถนนเพชรบุรีตัดใหม่) ฉากที่ ๔ (ย่านถนนสีลม) ฉากที่ ๕ (ริมแม่น้ำเจ้าพระยา) ฉากที่ ๖ (ชุมชนแออัดคลองเตย) และ ฉากที่ ๗ (สถานีรถไฟหัวลำโพง) สถานที่เหล่านี้เป็นแหล่งรวม คนชนบทที่อพยพมาทำงานในกรุงเทพฯ ทำให้เกิดความแออัด ส่อถึงคุณภาพชีวิตที่ตกต่ำ

การใช้ธรรมชาติเป็นสื่อเชื่อมโยงความคิดนั้น กวีใช้ชื่อดอกไม้ สัตว์ และสถานที่เป็นสื่อเชื่อมโยงการวิพากษ์วิจารณ์สังคมและชี้นำความคิด เพื่อให้ตระหนักว่าสังคมมีปัญหาและเป็นหน้าที่ของสมาชิกในสังคมที่จะต้องช่วยกันแก้ปัญหา

๔.๑.๔ มิติเวลา

เดิมทีนิราศใช้เวลาเป็นสื่อเชื่อมโยงแสดงการปรากฏจาก เช่น การหมุนเวียนของเวลาใน ทวาทศมาสโคลงฉันท์ นิราศเดือน และกาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก เวลาที่ผ่านไปแต่ละวัน แต่ละเดือนหรือแต่ละปีช่วยเพิ่มความเข้มข้นทางอารมณ์ความรู้สึกของกวีให้ทุกขั้วทวีเป็นลำดับ ในขณะที่นิราศสมัยใหม่ขยายการเคลื่อนที่ของเวลาที่เชื่อมโยงการปรากฏจากเป็นเวลาของชีวิตจากอดีตมาถึงปัจจุบัน กวีรำลึกถึงความสุขความทรงจำในอดีตเพื่อเพิ่มความเข้มข้นของอารมณ์ทุกขั้วเมื่อต้องปรากฏจากอดีตเหล่านั้น นอกจากนี้กวีใช้ความคิดเรื่อง “เวลา” เป็นเนื้อหาสำคัญของเรื่อง เพื่อแสดงให้เห็นว่าเวลาของชีวิตมนุษย์มีไม่มาก เวลาเป็นทั้งผู้สร้างและผู้ทำลาย มนุษย์จึงควรใช้เวลาที่มีอยู่ให้เป็นประโยชน์สูงสุด การเคลื่อนที่ของเวลาในนิราศสมัยใหม่จึงมีมิติที่ลึกซึ้งและกว้างขวางขึ้น

ความเปลี่ยนแปลงของเวลาที่เชื่อมโยงการปรากฏจากในนิราศสมัยใหม่ ได้แก่ การใช้ระยะเวลาจากอดีตไปถึงอนาคตดังปรากฏใน **ม้าก้านกล้วย** กวีปรากฏจากอดีตคือชนบทที่งดงาม ปัจจุบันคือความล่มสลายของชนบทและความเสื่อมโทรมของเมือง ทำให้กวีปรากฏจากความดีงามของจิตวิญญาณมนุษย์ ส่วนอนาคตคือความหวังให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น และหากไม่

ดีขึ้นสังคมมนุษย์จะตกอยู่ในภาวะวิกฤต ทำนองเดียวกันการตั้งชื่อเรื่องว่า **ฤดีกาล** ก็เพื่อสื่อความหมายของมิติเวลาที่เคลื่อนไปพร้อมๆกับการเดินทางของชีวิต กวีได้ประสบทั้งภาวะพบและพรากดังที่เกริ่นในคำนำว่า ฤดีกาลของข้าพเจ้า ก็คือชีวิตที่ได้ผ่านฤดีกาลมาแล้วช่วงหนึ่งจากวัยเยาว์อันเขลาขลาดกลางทุ่งนาฟ้ากว้าง สู่วัยหนุ่มร้อนในเมืองอันอุดมด้วยดีกรรมบ้านช่อง ผ่านมาทั้งบาดแผลและความงดงาม(ฤดีกาล: ๘-๙)

นอกจากนี้นิราศสมัยใหม่ใช้วิธีการบันทึกวันเวลาประกอบการบันทึกสิ่งที่ได้ประสบพบเห็นเพื่อแสดงการเคลื่อนที่ของเวลา เช่นใน **กลอนกล่อมโลก** กวีแบ่งเป็น ๔ ตอน ได้แก่ พุทธจิกายน-ชันวาคม พุทธศักราชสองพันห้าร้อยสี่สิบสี่ มกราคม-กันยายน พุทธศักราชสองพันห้าร้อยสี่สิบห้า มกราคม-ชันวาคม พุทธศักราชสองพันห้าร้อยสี่สิบหก และมกราคม-กุมภาพันธ์ พุทธศักราชสองพันห้าร้อยสี่สิบเจ็ด และในแต่ละบทก็ได้ระบุวันเดือนปีที่เขียนไว้อย่างชัดเจน ซึ่งนอกจากจะแสดงการเคลื่อนที่ตามลำดับเวลาแล้ว กวีจึงใจแสดงให้เห็นว่าขนบนิราศประการหนึ่งคือการบันทึกเหตุการณ์หรืออารมณ์ความรู้สึกในภาวะพรากจาก

ในแง่หนึ่งระยะห่างของเวลาในการสร้างงานของอังคาร กัลยาณพงศ์กับไพวรินทร์ ขาวงาม แสดงวิวัฒนาการของนิราศ กล่าวคืออังคาร กัลยาณพงศ์เป็นผู้ริเริ่มขนบนิราศสมัยใหม่ด้วยการขยายขอบเขตความคิดและเนื้อหา นิราศ คือ มุ่งชี้แนะและสอนเพื่อนมนุษย์ หลังจากนั้นประมาณ ๑๐ ปี ไพวรินทร์ ขาวงามสร้างนวัตกรรมนิราศในลักษณะเดียวกับอังคาร กัลยาณพงศ์แต่ก็มีอัตลักษณ์ของตนเองเป็นการสร้างสรรค์ขนบนิราศสมัยใหม่ขึ้นมาเช่นกัน ทั้งนี้กวีสองคนมีปณิธานที่จะสร้างสรรค์กวีนิพนธ์เพื่อจรโลงโลก ลักษณะนี้เป็นการเคลื่อนที่ของความคิดและเนื้อหา นิราศที่พัฒนาไปตามการเคลื่อนที่ของเวลา

การขยายขอบเขตความคิดและเนื้อหาเรื่องเวลา กวีได้นำเอาความคิดเรื่องเวลามาเป็นเนื้อหาสำคัญ เพื่อชี้แนะให้มนุษย์ตระหนักในคุณค่าของเวลาและใช้เวลาของชีวิตให้คุ้มค่า อาทิบท “เวลาคือชีวา” “กาลละคืออะไร” “ผู้กระแสดชรา” ใน **คำนำภูกระดึง** และบท “เกริ่น” ใน **นิราศนครศรีธรรมราช** เช่น

ฟ้าประทานเวลามาให้
ทุกทุกนาที่คือชีวา

ประคองได้ไอศวรรย์ชันฟ้า
พร่าเวลาคือฆ่าตัวตาย

ชาตินี้มีอุดมคติใหม่	ใจเลวเหลวเล้ง ไร้จุดหมาย
ข้าสัจธรรมอันมากมาย	มักง่ายข้าชากากโลกีย์
วันหนึ่งรู้สึกซึ่งถึงอะไร	เจียรระไนปัญญาใหม่กว่านี้
กุศมรศทิพย์ทั้งปฐพี	บ่มีเป็นอาหารวิญญาน
กาลจักรจกเร่งมาซ้ำซ้ำ	นุดคร่าชีวาไปประหาร
หรือกินนอนสืบพันธุ์ให้สราย	ก่อนอวสานสุดชาติขาดใจตาย
โลกหลงมกมากบ้ำเงินทอง	มิ่งขวัญหมองหม่นจนแหลกสลาย
วาวชีวิตวิปริตวางวาย	ขาดไว้เกียรติยศหมดแวงใจ
พินต้นเถอะเสาะแสวงหาคุณค่า	รอยมรคาพระโพธิสัตว์ใหญ่
ค่าชีวิตพลิตวายโลกไป	โอยทานให้ปีติสุขวิเศษอนันต์
ปฏิวัติที่ชนะปรัชญาใหม่	เพื่อโลกใวีสุทธิ์จตุสรวรค์
เมตตากฎณาอย่างฆ่ากัน	หลังเลือดนั้นปลุกบุหงาสุมาลัย

(ถำนำฎกระดิง : ๕๐-๕๑)

ตัวอย่างจากบท “เวลาคือชีวา” กวีต้องการชี้ให้เห็นว่าเวลาของชีวิตนั้นเคลื่อนไปเรื่อย ๆ มนุษย์จึงพึงใช้เวลาที่มีอยู่พัฒนาจิตใจ ลดละเลิกกิเลสอันทำให้เวลาสูญไปอย่างไร้ค่า เพราะกิเลสเป็นความสุขชั่วคราวที่ล่อหลอกให้มนุษย์หลงไหล ความสุขที่แท้จริงคือความสุขจากธรรมะ ดังที่กวีชี้ให้นำปฏิบัติตามพระโพธิสัตว์ ที่อุทิศตนเพื่อความสุขของมวลมนุษย์ เป็นความเสียสละอันยิ่งใหญ่ที่มนุษย์พึงนำมาเป็นแบบอย่าง เพราะเมื่อมนุษย์ละกิเลสจะเกิดความเสียสละและเมตตากฎณาต่อเพื่อนร่วมโลก ทำให้จิตใจตนเองและสังคมโลกสงบสุขอย่างแท้จริง

การปรับใช้ขนบนิราศในนิราศสมัยใหม่ทั้งขนบการจากและการฝากนาง ขนบการชมนาง ขนบการพรรณนาธรรมชาติ และมิติเวลานั้น กวีนำมาใช้สื่อความคิดและเนื้อหาที่ต่างไปจากนิราศโบราณ โดยมุ่งเน้นชี้นำความคิดอันเป็นลักษณะเด่นประการหนึ่งของนิราศสมัยใหม่ ซึ่งจะกล่าวในประเด็นต่อไป

๔.๒ นิราศสมัยใหม่มีเนื้อหามุ่งชี้นำความคิด

จากพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานพ.ศ. ๒๕๔๒ คำว่า “ชี้นำ” หมายถึง ชี้นำ ส่วน “ชี้แนะ” หมายถึง แนะนำแนวทางให้ (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๒ : ๓๖๕) นิราศสมัยใหม่กวีแสดง

ปณิธานไว้อย่างแจ่มชัดว่า ต้องการใช้กวีนิพนธ์จัดเกล้าจิตวิญญาณมนุษย์ สร้างความสุขสงบแก่สังคม ทั้งนี้กวีตระหนักแล้วว่าสาเหตุสำคัญที่สร้างปัญหาสังคมคือมนุษย์มีกิเลส ขาดมนุษยธรรม ละเลยธรรมชาติ แยกตนเองออกจากธรรมชาติ ผลที่ตามมาคือความเสื่อมโทรมทั้งสภาพกายภาพ และสภาวะจิตใจ ในฐานะผู้นำทางปัญญากวีจึงใช้เนื้อหาในราชสีห์นำความคิด โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อ แก้ปัญหาสังคมด้วยการยกระดับจิตวิญญาณมนุษย์ ให้เกิดความตระหนักรู้จากแนวทางที่กวีชี้แนะไว้ กล่าวคือ กวีเน้นย้ำความเป็นผู้นำทางปัญญาของตนเพื่อใช้เป็นตัวอย่างของบุคคลที่มีอุดมคติ และเพื่อแสดงบทบาทหน้าที่ที่จะต้องชี้แนะเพื่อนมนุษย์ กวีได้พยายามแสดงให้เห็นความรุนแรงของ ปัญหาที่กำลังเกิดขึ้นในสังคมและเสนอแนวทางแก้ปัญหาด้วยการปลุกเร้าพลังศรัทธาในความดี ดังจะอธิบายเป็นลำดับ ดังนี้

๔.๒.๑ กวีมีฐานะเป็น “ผู้นำทางปัญญา”

“กวี” เป็นผู้นำทางปัญญา มีหน้าที่และความรับผิดชอบต่อสังคม กวีเชื่อว่าการสร้างงานศิลปะคือการสร้างสมบัติทางปัญญาให้มวลมนุษย์ เพราะศิลปะจะเป็นอมตะสืบทอดผ่านยุคสมัย การสร้างกวีนิพนธ์เพื่อช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ด้วยการชี้แนะความคิดให้เกิดสติปัญญาช่วยเหลือตนเอง และสร้างสรรค์สังคมต่อไปได้ จึงเป็นพันธกิจที่กวีเน้นย้ำสม่ำเสมอ อาทิเช่นบท“ฝัน-หวังปลุกดอกไม้นี้ในดวงเดือน” จากลำนางภูกระดัง บท “ศรัทธาแห่งกวี” จากคำใจจะเอ๋ยได้ตั้งใจ บท “แต่โลก” จากฤทธิกาล ดังตัวอย่าง

พระอาทิตย์ท่าวลัม	หลับไหล
ย้อมส่องจักรวาลไป	ตราบไหม้
เวลาว่างมีไหม	พักผ่อน พระเอย
ถ้าว่างเว้นงานไซ้	โลกสิ้นอวสาน
เปรียบปานปราชญ์เปรี๊ญรู้	ศิลปศาสตร์
เพียรเพ่งเรียนภาษา	ค่าแก้ว
ประโยชน์เพื่อนมนุษยชาติ	สรรพสัตว์ ด้วยแล้ว
หลงงังเกียจร้านแล้ว	โลกนี้เจริญไฉน
.....	
จะนิ่มมนุษย์เรียนเร่งรู้	เสมอปราชญ์
จึงช่วยโลกพ้นอุบาทว์	โรคบ้า

สงครามซึ่งผลพินาศ
ยังเห่อหิวพร่าฟ้า

ใหญ่ยิ่ง
ฆ่าเหล่าแหลกสลาย

(นิราศนครศรีธรรมราช : ๓๓๑-๓๓๓)

จากตัวอย่างกวีนำลักษณะเด่นของดวงอาทิตย์มาใช้เป็นความเปรียบ ดวงอาทิตย์ส่องแสงสว่างให้แก่โลกตลอดเวลาเปรียบเสมือนผู้ชี้นำทางปัญญา วันใดที่ดวงอาทิตย์ละทิ้งหน้าที่โลกก็จะมีคมนและถึงกาลอวสาน เช่นเดียวกับกวีมีหน้าที่ขจัดความมืดบอดของเพื่อนมนุษย์ แม้ว่าการสร้างสิ่งดีงามจะเป็นภาระหนัก ต้องใช้ความพยายามและใช้ความอดทนสูง แต่กวีก็จะไม่ย่อท้อและไม่ละทิ้งหน้าที่ มนุษย์ก็เช่นกันต้องพัฒนาจิตพัฒนาปัญญาเพื่อช่วยกันขจัดความมืดบอดในโลกให้ได้

การใช้ภาระหน้าที่ของดวงอาทิตย์เทียบกับภาระกวี ก็เพื่อชี้ให้เห็นความมุ่งมั่นไม่ย่อท้อต่อความเหน็ดเหนื่อยหรือความลำบาก โดยเฉพาะการมีอุดมคติในการดำเนินชีวิต ซึ่งนอกจากเห็นผลช้าแล้วยังมีสิ่งชั่วร้ายให้หลงผิดได้ตลอดเวลา มนุษย์จึงควรเอาอย่างดวงอาทิตย์ที่ส่องแสงให้ความสว่างต่อโลกมา “น่านับกับกัลป์” ด้วยการมีจิตยึดมั่นศรัทธาในความดี เช่น

ฝานใจหาแก่นแท้	เทียวเหวย
จึงอาจเอื้อมมณีเชย	ขึ้นได้
พลือกผ้าอกผย	มณีอก นั้นแล
จึงอาจควรค่าใช้	มอบให้โลกา
เยี่ยงดวงสุริยศจ้า	ผจงแสง
ส่องโลกสุขโศกแสดง	ค่าเช่า
บ่เหน็ดบ่เหนื่อยแรง	งานหนัก จริงนอ
น่านับกับกัลป์เฝ้า	ฝากสร้อยสุริย์ศรี
	(ฤติกาล : ๑๐๔)

กวีพยายามชี้แนะให้เพื่อนมนุษย์ตระหนักในคุณค่ากวีนิพนธ์ว่ามีอิทธิพลต่อจิตวิญญาณมนุษย์ ช่วยขจัดความมืดบอดของจิตใจได้ กวีเชื่อในพลังอำนาจนี้จะยืนนานเหนือชีวิตมนุษย์ จึงใช้กวีนิพนธ์ชี้แนะเพื่อนมนุษย์ให้มีอุดมคติอันจะช่วยแก้ปัญหาเลวร้ายต่าง ๆ ในโลกได้ กล่าวคือ

ปากกาทิพย์วาดฟ้า	จักรวาล
ในแก่นสารวรรณศิลป์	สิ่งแก้ว
เทิดมนุษย์ค่าแท้นาน	อมตะ
ใหญ่ยิ่งประโยชน์หน้า	เพื่อหล้าเลิศสมัย
วารใดใจแจ่มแพรว	หฤหรรษ์
ถวายเป็นโคลงกำนัล	แด่หล้า
ถ่ายทอดหม่นหมองขวัญ	พลันขึ้น
รักร่วมมณีนัยฟ้า	เฟื่องฟุ้งเสน่ห์ศิลป์

(นิราศนครศรีธรรมราช : ๓๓๘)

กวีใช้คำว่า “ปากกาทิพย์” และ “สิ่งแก้ว” สื่อความว่ากวีนิพนธ์เป็นสิ่งสูงค่าและมีคุณค่าต่อโลกมนุษย์ ในฐานะผู้นำทางปัญญา กวีจะใช้กวีนิพนธ์ชี้ทางแก้ปัญหาที่ถูกต้องให้เพื่อนมนุษย์ ดังกล่าวต่อไปว่า

ให้ร้ายสรรพสัตว์สิ้น	สกลโลก
แท้สิ่งทุกข์สรรพ โศก	ทั่วฟ้า
ส่วนมากมนุษย์เชื้อโรค	ระยำไล่ โลกแล
เร็วช่วยรวมพลังกล้า	ฆ่าล้างเชื้อสูญตาย
คาริการะย้ารุงฟ้า	รัตนชัย
คือลืออุคมคติสมัย	ใหม่พริ่ง
แสนไกลค่าทิพย์ใด	แต่โลก สละแล
ดับ โศกโรคร้ายทิ้ง	เทิดหล้ากว่าสวรรค
โคลงอังการท่านแก้ว	กวีขวัญ สยามเอย
มีต่ออนาคตอัน	ลือไชร
กาพย์กลอนร้อนเรื่อนันต-	กาลทิพย์
หทัยไล่โลกโศกไร่	เร่งซึ่งวรรณศิลป์

(นิราศนครศรีธรรมราช : ๓๔๐)

ความทุกข์เป็นสิ่งสามัญที่สรรพสัตว์ต้องประสบ กวีจึงปลุกเร้าพลังความคิดของเพื่อนมนุษย์ให้ช่วยกันขจัดทุกข์ ด้วยการใช้ชีวิตให้มีค่า มีอุดมคติในการดำเนินชีวิต และบททำยักวีได้แสดง

“อหังการกวี” ประกาศว่าอังคาร กัลยาณพงศ์เป็น “กวีขวัญสยาม” ที่ภูมิใจและมั่นใจว่ากวีนิพนธ์ของตนจะสืบทอดผ่านกาลเวลาและช่วยสร้างความดีงามบนโลกได้ ลักษณะนี้ปรากฏในกวีนิพนธ์ของไพโรจน์ทร์ ขาวงามเช่นกัน ดังจะเห็นว่ากวีเน้นย้ำปณิธานของตนอย่างสม่ำเสมอว่าจะสร้างกวีนิพนธ์เพื่อจรจรโลกลด ดังตัวอย่างต่อไปนี้ กวีประกาศชัดเจนว่าจะไม่ยอมจำนนต่อความชั่วร้าย ผัสสะทั้งห้าจะ “ตื่นพื้น” อยู่ตลอดเวลา เพื่อสร้างศรัทธาอันดีงามประดับโลก นั่นคือ

เรื่องราวจะเรียกราด	ประวัติศาสตร์จะซ้ำซาก
ปากจะพูดบ่ยอมใบ้	ใจจะคิดบ่ยอมบ้า
ตาจะเบ้บ่ยอมบอด	หูจะสอดสลับฟัง
จมูกยังผ่อนลมเคลื่อน	เคลื่อนไหววิญญานยุค
ปลอบปลุกดวงใจสมัย	ไว้แหวตาโลกกว้าง
เพ่งสร้างศรัทธาตื่น	พื้นโลกอันแหลกแล้ว
ประดับปวงนุปผาแก้ว	กลืนสี่ ฯ

(ฤดีกาล : ๓๗)

จากนั้นจึงแสดงอหังการกวี “มาประกาศอึดตาคกล้า ตามบัญชาสิ่งลี้ลับ” นั่นคือ กวีมีสถานภาพพิเศษเหนือมนุษย์ทั่วไป กวีมีฐานะเป็นผู้นำทางปัญญาที่ต้องชี้แนะทางให้เพื่อนมนุษย์พบความสุขสงบ ไพโรจน์ทร์ ขาวงามเชื่อเช่นเดียวกับอังคาร กัลยาณพงศ์ว่าสมบัติทางวรรณศิลป์จะเป็นอมตะ และจะมีผู้สืบทอดต่อไป ดังกล่าวไว้ว่า

ศรีศรีโลกหลากลี	ข้าปายสิยุคสมัย
เปื้อนวัยเวลารัก	สลักเสลาเจตนา
ข้าเป็นเพียงเครื่องมือ	ชื่อว่ามนุษย์ชาติ
มาประกาศอึดตาคกล้า	ตามบัญชาสิ่งลี้ลับ
ก่อนดับร่างคิ่ง	สู่ความจริงนิรันดร์
หนังสืออันหลงอยู่	จะมีผู้มาเริ่มต้น
โง่-ฉลาดจักอาจค้น	ต่อความ ดีความ ฉะนี้แล

(ฤดีกาล : ๓๗)

การประกาศตนเป็นผู้นำทางปัญญาของอังคาร กัลยาณพงศ์และไพวรินทร์ ขาวงามเป็นความจงใจที่กวีนำมาใช้เพื่อสื่อ “สาร” สำคัญที่มุ่งชี้นำทางความคิด ด้วยความตระหนักในบทบาทหน้าที่ของกวีที่พึงมีต่อสังคม กวียินดีเสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ และเพื่อสร้างความสุขสงบในสังคมต่อไป

๔.๒.๒ การแสดงให้เห็นความรุนแรงของปัญหาสังคม

นิราศสมัยใหม่มีเนื้อหาห่วงใยชี้นำความคิด ซึ่งมีลำดับคือพยายามชี้ให้เห็นความรุนแรงของปัญหา จากนั้นจึงเสนอแนวทางแก้ปัญหา ปัญหาสังคมเกิดจากความตกต่ำของจิตวิญญาณมนุษย์ มนุษย์มีกิเลสครอบงำจนมีคบอด พฤติกรรมที่แสดงถึงความตกต่ำของมนุษย์ ได้แก่ การทำลายธรรมชาติ การเกิดสังคมวัตถุนิยม และการทำสงคราม พฤติกรรมเหล่านี้ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติและสภาพแวดล้อม เกิดเป็นความเสื่อมโทรมของธรรมชาติ ความล่มสลายของสังคมเกษตรกรรม และความเสื่อมโทรมของเมือง เหล่านี้เป็นความรุนแรงของปัญหาสังคมที่กำลังเกิดขึ้น กวีพยายามชี้แนะว่าหากละเลยไม่เร่งแก้ไข สังคมมนุษย์จะเข้าสู่ยุคหายนะอย่างรวดเร็ว ดังตัวอย่างเหล่านี้

อนิจจาข้าน้อยละห้อยจิตร	วิปริตยิ่งคิดร้ายหม่นหมอง
น้ำท่วมปากมิอยากขอร้อง	พี่น้องมนุษย์ชาติอนาถสิ้นดี
บ้างฆ่าภูผาทำกอล์ฟสนาม	ทำบาร์งามบนเขาเอาเต็มที
ฆ่าต้นน้ำลำธารไปทุกที	ไม่มีการศึกษาอาธรรม
โลกก็ระยำทำแต่ระเบิด	จักเกิดนิบหนวยมากมายมหันต์
ปรมาณูจะประลัยกัลป์	วาร์นั้นรู้พิษอำมหิตคน
ไอ้โลกนี้แห้งแล้งน้ำใจ	จะเกิดไฟไหม้ทุกแห่งหน
เลือดตายย่อยย่อยยับอับจน	เพราะผลวิทยาศาสตร์จากจักรจรจ์
แม้วิทยาศาสตร์วิเศษมากมาย	แต่คราร้ายก็อำมหิตมหันต์
อาจเผาไหม้หลายชาติโคตรพันธุ์	มนุษย์สัตว์นั้นจะอันตราย
	(ลำนำฎกระดิ่ง : ๑๑๖)

ตัวอย่างนี้กวีคร่ำครวญด้วยความโศกเศร้าที่เห็นเพื่อนมนุษย์ด้วยกันทำลายธรรมชาติ ทั้งสร้างสนามกอล์ฟ สร้างบาร์บนภูเขา ทำให้ต้นน้ำลำธารเสียหาย ความ “แห้งแล้งน้ำใจ” ของ

เพื่อนมนุษย์ยังแสดงออกผ่านการสร้างระเบิดปรมาณูใช้ในสงคราม กวีได้เตือนสติว่ามนุษย์กำลังใช้วิทยาศาสตร์ในทางผิด วิทยาศาสตร์นั้นเป็นดาบสองคมแม้จะมีคุณอนันต์แต่ก็มีโทษมหันต์ ถึงขั้นทำลายล้างเผ่าพันธุ์มนุษย์ได้ ดังที่กวีคาดการณ์ต่อไปว่า

โลกจะวิปโยคโศกไปสิ้น	แผ่นดินจะฟั่นเฟือนสะเทือนสะท้าน
เพราะเหตุจิ้งจกบ้ำวิชาการ	เหล็กกิเลสมารงานสารเลว
ในสมองผยองหยิ่งยโส	ซ่อนสัตว์สามัญสามัญเหลว
แรงเล่ห์ลับลี้กว่าหลุมเหว	เปลวไฟนรกจะหมกไหม้ตาย
หมดโอกาสรู้จักตัวเองได้	ความหมายชีวิตแหลกสลายหาย
ทิ้งพิภพก็พลอยวินาศอวาย	ฉิบหายไว้มนุษย์ธรรมระยำ
	(ลำนำฎกระดิ่ง : ๑๑๗)

กวีแสดงให้เห็นความรุนแรงที่เกิดจากการทำลายธรรมชาติเพื่อตอบสนองกิเลส ทั้งยังชี้ให้เห็นว่าความโลภหลงของมนุษย์ ทำให้มนุษย์มีเดบอดจนหมด โอกาสพัฒนาจิตใจตนเอง มีชีวิตอยู่อย่างไรค่าไว้ความหมาย กวีใช้การคร่ำครวญแสดงความโศกเศร้ากับความตกต่ำของจิตวิญญาณมนุษย์ และใช้การบริภาษเช่น “ฉิบหาย” “ระยำ” กระตุ้นจิตสำนึกเพื่อนมนุษย์ ลักษณะเช่นนี้กวีใช้สม่ำเสมออาทิบท “พระนครบางกอกแก้ว” “มหันตภัยในอนาคต” “มนุษยชาติชอบการค้าฆ่าทำลาย” “เหล็กทูลชน” จากนิราศนครศรีธรรมราช เป็นต้น

ทะ ลวงฟ้าล่าเสี้ยวเดือนทอง

ลุ่ม แห่งกิเลสสยดสยองหม่นไหม้

ปุ่ม ด้อยถ้อยใจหมอง

ปู แผ่นนิวเคลียร์ไว้ฆ่าเหล่าแหลกสลาย

ทุ รชนโลกพราห์ล้าอดสูสายแฮ

ตุ หน่ายปรมาณูล่มฟ้า

มุ หมายฆ่ากันทรนรกกว่าร้ายกว่า

คู กว่าสัตว์อุบาทว์บ้าเบื้อหน้ามนุษย์สุด

อุ จาดจตุรวัตร้อยศาสดา

สา รพัดคำสอนหากำไร

นา นามมนุษย์ซึ่งหามาเกิด
รี เร่งสอนเปล่าไชร้อยู่ชำสุลเสมอ

(นิราศนครศรีธรรมราช : ๘๘-๘๙)

จากบทข้างต้นกวีคร่ำครวญถึงภัยร้ายจากกิเลส ทำให้เกิดสงครามเพราะต้องการครอบครอง กวีบริภาษมนุษย์ว่า“ร้ายกว่าสัตว์อุบาทว์บ้า” “ซึ่งหามาเกิด” แสดงความหยาบของจิตที่มีได้ขัดเกลามีคบอดจนแม้แต่คำสอนของศาสนาใดก็มีช่วยให้มนุษย์คิดได้

ความตกต่ำของจิตวิญญาณมนุษย์ที่เลวร้ายถึงขนาดมี “การค้ำมนุษย์” กวีเน้นย้ำผ่านการคร่ำครวญถึงผู้หญิง โดยเฉพาะหญิงโสเภณี ซึ่งกวีเห็นว่าเป็นกลุ่มคนด้อยโอกาสเพราะเป็นที่รังเกียจของสังคม กวีพยายามชี้ให้เห็นว่าผู้หญิงเหล่านี้มีความเป็นมนุษย์เทียบเท่ามนุษย์คนอื่น ๆ บางคนมิได้เต็มใจขายบริการ ส่วนคนที่เต็มใจก็เพราะติดกับวัตถุนิยม ดังตัวอย่าง

บางสาวพณิชย์น้อย	เหน้อยหน่อ
ค้าสาวหาเงินพอ	เพื่อนพ้อง
ค่าหอม,ค่ายา,พลอร์,	แพ้งั้น
อาเสี่ยวสาวจ้อง	แจกเจ้าเอาใจ
หญิงใดในโลกล้วน	ถ้าเค็ญ
เพศแม่ความรักเห็น	โลกให้
ลูกลูกทุกคนเป็น	ลูกแม่
แม่ทุกคนยอมใช้	ชีพนี้อปลีเสนอ

(คำใดจะเอ่ยได้ตั้งใจ : ๔๓)

กวีกล่าวถึงหญิงสาววัยเรียนที่ขายบริการทางเพศเพื่อนำเงินไปจ่ายค่าเล่าเรียนและเที่ยวเตร่ สะท้อนความเสื่อมถอยของสังคม การใช้ร่างกายเป็นสินค้าแลกเปลี่ยนกับเงินสร้างความกระทบใจให้ตระหนักว่าปัญหาในสังคมขณะนี้รุนแรงมาก กวีจึงได้ชี้้นำความคิดที่มีต่อเพศหญิง ให้มองคุณค่าความเป็นมนุษย์ในฐานะเพศแม่ แม่ผู้เสียสละให้ลูกได้เสมอ เพราะหากผู้หญิงคือแม่ การกระทำย่ำยีหรือลดทอนศักดิ์ศรีของแม่เป็นสิ่งที่ไม่ควรกระทำ กวีพยายามชี้ให้เห็นคุณค่าของผู้หญิง โดยเฉพาะผู้หญิงด้อยโอกาสซึ่งถูกกดขี่ เป็นต้นว่า

ผองหญิงซึ่งต่ำต้อย	ตามสถาน
ตามไร่ ตามนานาน	เหน้อยกล้า
ตามช่องและ โรงงาน	จึ่งงก
เพศแม่เพศเดียวซ้ำ	ชอกซ้ำกว่าไฉน

(คำใดจะเอ๋ยได้ตั้งใจ : ๕๑)

ผู้หญิงที่มีสถานภาพ “ต่ำต้อย” ในสังคมเป็นกลุ่มคนที่น่าสนใจ เพราะต้องใช้แรงงานหรือใช้ร่างกายแลกเงิน กวีพยายามสร้างจิตสำนึกว่าเพศหญิงคือเพศแม่ เพื่อว่าผู้หญิงจะถูกกดขี่น้อยลง

นอกจากนี้กวียังได้ปลุกเร้าให้เพศหญิงเห็นคุณค่าและรักศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของตนเอง อาทิเช่นการคร่ำครวญถึงหญิงสาวหมู่บ้านดอกคำใต้ที่ถูกหลอกมาเป็น โสเภณี

...เจ้าถูกรานผลาญพรำมาไซ้ใหม่
 ดอกคำใต้ในช่องต้องปวดปร่า
 ใสน้ำตา ร่วงแล้วเปื้อนแก้วตา
 บอกสิว่าดอกคำใต้ก็ไซ้คน!
 ฤาใครว่าดอกคำใต้มีไซ้คน!

(คำใดจะเอ๋ยได้ตั้งใจ : ๑๑๖)

กวีปลุกเร้าให้ผู้หญิงเหล่านี้มองตนเองในฐานะ “มนุษย์” ที่มีค่าเทียบเท่ามนุษย์คนอื่น ๆ และประณามเพศชาย ที่ทำร้ายเพศหญิงด้วยกามตัณหา กวีต้องการกระตุ้นจิตสำนึกว่ามนุษย์ทุกคนเป็น “เพื่อนร่วมทุกข์” ไม่ควรทำร้ายซึ่งกันและกัน เช่นตัวอย่าง

หญิงสาว...	เธอปวดร้าวเพราะชายกระหายใคร่
กระหายเกินพอดีที่เป็นไป	เพื่อนของเธอถูกใครมันฆ่าตาย
ยังไม่รู้จักก็ศพของหญิงสาว	ไม่รู้ก็ปวดร้าวก็ใจหาย
ชีวิตต้องย่อยยับต้องอับอาย	กับผู้ชายชั่วชั่วอีกก็ครั้ง
เพื่อนของใคร ญาติของใครในหล้าโลก	ต้องเศร้าโศกอยู่ไปอย่างไรหวัง
ปมด้อย ขมขื่นสะอื้นดัง	แรงพลังสังคมเริ่มโถมทรมาม

.....

หญิงสาว...
เธอปวดร้าว เธอคิดได้ เธอจงทำ

ฉันจึงเขียนเรื่องราว เพื่อร้องรำ
อะไรก็ได้ที่จะย้ำความเป็นเธอ
(คำใจจะเอ่ยได้ตั้งใจ : ๑๑๕-๑๒๐)

ตอนท้ายกวีชี้หน้าให้ผู้หญิงได้คิดว่า ผู้หญิงมีศักดิ์ศรี มีสิทธิ และมีเสรีภาพที่จะใช้ชีวิต
จะนั้นจงรักษาคุณค่าของเพศหญิงอย่าให้ถูกเหยียบย่ำทำลาย

ปัญหาสังคมที่รุนแรงอีกประการหนึ่งคือ ความล่มสลายของสังคมเกษตรกรรมและ
ความเสื่อมโทรมของเมือง สองประเด็นนี้เชื่อมโยงกันในแง่ที่ว่าเมืองขยายความเจริญไปสู่ชนบท
ทำให้คนชนบทไม่อาจใช้ชีวิตเช่นเดิมได้ ต้องอพยพเข้ามาอยู่ในเมืองทำให้เมืองกลายเป็น
แหล่งรวมคนจำนวนมาก เกิดการแย่งชิงพื้นที่อยู่อาศัยแย่งชิงอาชีพจนคุณภาพชีวิตตกต่ำกลายเป็น
ความเสื่อมโทรมของเมือง ปัญหานี้ปรากฏชัดในม้าก้านกล้วยซึ่งกวีชี้ให้เห็นความแตกต่าง
ระหว่างความสุขกับความทุกข์จากแผ่นดินถิ่นทุ่งกับแผ่นดินถิ่นเมือง ความงดงามของชนบทเป็น
ความสุขที่ถวิลหา ในขณะที่ความเจ็บปวดของชีวิตในเมืองเป็นความทุกข์ที่ต้องการหลีกเลี่ยง

บทพรรณนาการเดินทางที่กล่าวถึงความยากลำบากในการเดินทางของชีวิตนั้น กวีได้
พยายามชี้ให้เห็นความทุกข์ทรมานของคนชนบทที่เดินทางเข้ามาหางานทำในเมือง กวีคร่ำครวญ
เพื่อแสดงสภาพอารมณ์ระหว่างการเดินทาง ทั้งทุกข์เพราะต้องทนอยู่กับความโสมมของเมืองและ
โหยหาอาลัยกับความสวยงามจริงใจของชนบทที่พวกเขาจากมา แม้ว่าชาวชนบทเหล่านี้ได้เดินทาง
บรรลุลูกหมายแล้ว แต่ปลายทางคือความผิดหวัง เช่นบท“นครใต้แสงดาว”

... เขาจรจากฟากอดีตอย่างโดดเดี่ยว

มาขับเคี่ยวปัจจุบันอันวิฤติ

จากโคนรุ้งทุ่งขวัญอัน โสภิต

มามีคมิดกับหลืบเมืองอัน โสมม

จากวิถีสู่วิถี วิถีเปลี่ยน

หนึ่งชีวิตกรีดเขียนตำนานขม

เหลือบันทึกลับาดลึกในอารมณ์

สะท้อนถึงสังคมที่เปลี่ยนไป

หนึ่งคนทุกข์ สะท้อนแทนคนแสนล้าน
 ผู้พลัดบ้านพรากเรือนสะเทือนสมัย
 แค้นเพียงหนึ่ง ประหนึ่งแค้นอีกแสนใจ
 โลกจะลุกเป็นไฟเพราะใจแค้น ...

(ม้าก้านกล้วย : ๘๕)

ตัวอย่างนี้ยกมาจากม้าก้านกล้วย “ภาค ๒ : แผ่นดินถิ่นเมือง” กวีใช้ “เขา” เป็นตัวแทนของ
 คนชนบทที่เข้ามาทำงานในเมือง และต้องผจญกับความเลวร้ายในสังคมดังที่ว่า “หนึ่งคนทุกข์
 สะท้อนแทนคนแสนล้าน ผู้พลัดบ้านพรากเรือนสะเทือนสมัย” ความแปลกแยกในสังคมเมือง
 สร้างความคับแค้นและเจ็บปวดให้ผู้คนเหล่านี้ไม่น้อย เช่นส่วนก่อนหน้าของตัวอย่างข้างต้น

... คินซึ่งเส้สายลมระบมราน
 โขยอาคารบ้านเรือนและผู้คน
 กับโขยทั้งดวงใจใครคนหนึ่ง
 ให้เหน็บหนาวคราวคะนึงอยู่ริมถนน
 ถนนแยกแปลกเปลี่ยวและเลี้ยววน
 ใครคนนั้นสับสน ถนนชีวิต

(ม้าก้านกล้วย : ๘๔)

กวีพรรณนาให้เห็นภาพของอาคารบ้านเรือนและผู้คนที่ถูก “เส้สายลม” โขยตึงจนเจ็บปวด
 รวดร้าว และความเหน็บหนาวของ “เส้สายลม” ในยามค่ำคืนก็ได้บาดลึกเข้าไปในหัวใจของ
 “เขา” ภาพคนเร่ร่อนริมถนนในยามค่ำคืนที่เจ็บเขิบเขียบเย็นสร้างบรรยากาศของความเศร้าสร้อย
 ว่าแห้วได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะเมื่อกวีใช้คำว่า “แปลกเปลี่ยว” “สับสน” และ “โดดเดี่ยว” แล้ว
 ยิ่งตอกย้ำให้สะเทือนใจในชะตากรรมของชนบทที่พลัดถิ่นเข้ามา “มีคมติดกับหลืบเมืองอันโสมม”
 ความขมขื่นบน “ถนนชีวิต” จึงเป็นวัฏจักรแห่งชะตากรรมของคนชนบทรุ่นแล้วรุ่นเล่า ดังที่กวี
 กล่าวไว้ว่า

...ต่างผ่านมาผ่านไปไม่รู้จบ
 ทิ้งรอยเท้าทับทบปรารณา

ทุกเส้นทางทอดขนานกาลเวลา
เป็นบันทึกเวทนาอยู่ช้านาน

.....
บันทึกเมืองบพใหม่ไม่รู้จบ
ทิ้งว่างไว้ให้สงบ สดับสาร
นครใต้แสงดาวยังร้าวราน

สืบตำนานนครหนาวอีกยาวนาน!

(ม้าก้านกล้วย : ๘๔-๘๖)

นอกจากนี้ การเตือนสติเพื่อนมนุษย์ด้วยการแจกแจงผลดีผลร้ายของการกระทำเป็นวิธีการ
แสดงความรุนแรงของปัญหาสังคมวิธีหนึ่ง เป็นต้นว่า

ไม่ว่าใครเป็นฝ่ายชนะ	สงครามมีอาจจะสงบได้
โลกทั้งโลก ลูกเป็นไฟ	มนุษยชาติมอดไหม้ตลอดมา
ไม่ว่าใครเป็นฝ่ายแพ้	สงครามก็มีแต่จะเติบโต
ละเลงโลก เลือดน้ำตา	มนุษยชาติปวดปรวดตลอดกาล
ชนะแพ้ ก็มีแต่แพ้ชนะ	สุขไฟโทสะประหัดประหาร
รักฝังแน่น แค้นฝังนาน	กักขังวิญญาณสุสานคน
มนุษยชาติผู้พ่ายแพ้	มีแต่บาดแผลเป็นดอกผล
แผลเก่าสุด ยิ่งสุดทน	เริ่มต้นแผลใหม่ ไม่หลายจำ!

(กลอนกล่อมโลก : ๒๑)

ตัวอย่างนี้มาจากบท “มนุษยชาติผู้พ่ายแพ้ตลอดกาล” กวีพยายามเตือนสติให้มนุษย์เห็น
ความเลวร้ายของสงคราม กวีเห็นว่าพิษภัยหลังสงครามเป็น “บาดแผล” ที่ยังรักษาไม่หาย แต่มนุษย์
ก็ยังจะ “เริ่มต้นแผลใหม่ ไม่หลายจำ!” จึงชี้ให้เห็นว่าความพ่ายแพ้ของมนุษยชาติคือการแพ้กิเลสที่
เข้าครอบงำจนสูญเสียจิตวิญญาณดีงาม ทำลายชีวิตตนเองในลักษณะการจ้องเผลออย่างไม่มีที่สิ้นสุด
นั่นคือ “สงครามมีอาจจะสงบได้” และ “สงครามก็มีแต่จะเติบโต” ผลร้ายที่เกิดขึ้นคือ “มนุษยชาติ
มอดไหม้ตลอดมา” “มนุษยชาติปวดปรวดตลอดกาล” การทำสงครามสะท้อนความยึดติดในอัตตา
คิดแต่ครอบครอง ซึ่งมีแต่จะทำลายโลกและนำมนุษย์ไปสู่ความหายนะเร็วขึ้น การแสดงให้เห็น
ความรุนแรงของปัญหาสังคมด้วยวิธีการต่างๆ ก็เพื่อให้เพื่อนมนุษย์ตระหนักถึงอันตรายในอนาคต

หากมนุษย์ไม่ช่วยกันแก้ปัญหาและปัญหาเหล่านั้นไม่ได้แก้ไขด้วยวิธีที่ถูกต้อง ซึ่งกวีได้เสนอแนวทางแก้ปัญหาอันเป็นวิธีแก้ที่ต้นเหตุ ทำให้สังคมมนุษย์สุขสงบอย่างแท้จริง ดังจะอธิบายต่อไปในหัวข้อ “การเสนอแนวทางแก้ปัญหา”

๔.๒.๓ การเสนอแนวทางแก้ปัญหา

แนวทางแก้ปัญหาในระดับต้นที่กวีทั้งสองคนต้องการชี้แนะ คือการมีอุดมคติในการดำเนินชีวิตและมีศรัทธาในความดี โดยการปลุกเร้าให้มนุษย์รู้จักหน้าที่ ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคที่ผ่านเข้ามาในชีวิต และตระหนักว่าการมีชีวิตอยู่อย่างมีคุณค่านั้นต้องมีอุดมคติและมีศรัทธาในความดี

ตัวอย่างการปลุกเร้าเพื่อนมนุษย์ให้ยึดมั่นอยู่กับอุดมคติอันดีงามอาทิเช่น บทพรรณนาการเดินทางของไพโรรินทร์ที่กวีถ่ายทอดอารมณ์อ้างว้างวิ้าเหว่ ผิดหวังเจ็บปวดกับสภาพความเป็นจริง แต่กวียังคงมีฝันที่เชื่อในความดีงามของมนุษย์ บทบันทึกการเดินทางนี้กวีใช้บันทึกอารมณ์ความรู้สึกส่วนตัว แต่ในขณะที่เดียวกันความรู้สึกทั้งหลายทั้งหมด ล้วนเป็นอารมณ์ความรู้สึกของ คนชนบทโดยรวม โดยเฉพาะกลุ่ม“คนไกลบ้าน” ที่เป็นคนกลุ่มใหญ่ในสังคมปัจจุบัน เกิดเป็นความสะท้อนอารมณ์เพราะความรู้สึก “ร่วมกัน” ระหว่างกวีกับผู้เสพ เช่นตัวอย่าง

พเนจร

เธอจะนอนเนาไหนในยามดึก

ไร้ดวงแก้วแววมณีที่จะนឹก

ร้าวรู้สึกทุกทิศที่เดินทาง

พเนจร

จะเร่ร่อนไปไกลถึงไหนบ้าง

ได้เห็นเพียงดาวเดือนเคลื่อนนรางค์

คนรอบข้างใครเล่าจะเข้าใจ

พเนจร

เธอจะร้อนจะหนาวจะป่วยไฉ่

ใครเขามี-เธอสิไม่มีอะไร

มีแต่สิ่งที่ใครไม่ยอมมี

พเนจร

ถูกกัศกร่อนดวงใจไฉนนี้

ฤาพ่ายแพ้แตกหักจากความดี

ฤาสังคมบดขยี้บีฑาเธอ

พเนจร

จงพักอ่อนเขีบแผลที่พลาดพลอ

เธอได้เจอสิ่งที่ใครเขาไม่เจอ

จงยิ้มแย้มหยิ่งเหยอในคำเย้ย

รำลึกเพื่อนซึ่งเป็นคนจร และเพื่อนซึ่งฝันถึงการพเนจร (ลำนำวเนจร :๓๔)

กวีใช้สรรพนาม “เธอ” เพื่อแสดงความสนิทชิดเชื้อระหว่างมิตรสหาย ซึ่งได้บันทึกไว้ในตอนท้ายว่ากวีนิพนธ์บทนี้เขียนเพื่อ “รำลึกเพื่อนซึ่งเป็นคนจรและเพื่อนซึ่งฝันถึงการพเนจร” โดยกวีได้เน้นย้ำคำว่า “พเนจร” ไว้ถึง ๔ ครั้ง เพื่อแสดงสภาพการเดินทางไกลที่ต้อง “เร่ร่อน” และระหว่างทางต้องประสบกับความทุกข์กายและทุกข์ใจ โดยเฉพาะความทุกข์ใจอันเกิดจากความสูญเสียศรัทธาในความคิดของเพื่อนร่วมสังคม ซึ่งจะบั่นทอนพลังความดีในตัวตนของ “เธอ” ให้หดหายตามไปด้วย ความหวังโยที่กวีมีต่อเพื่อนร่วมทางจึงกลั่นกรองเป็นบทกวีนิพนธ์ โดยเฉพาะการให้กำลังใจในตอนท้าย ได้ตอกย้ำให้ “เธอ” รับรู้ว่าเป็นเส้นทางอันยาวไกลนี้ ยังมีมิตรที่จริงใจ และพร้อมจะก้าวเดินไปในเส้นทางเดียวกัน ฉะนั้น “เธอ” อย่าได้หวั่นไหวและอย่าย่อท้อ “จงพักอ่อนเขีบแผลที่พลาดพลอ เธอได้เจอสิ่งที่ใครเขาไม่เจอ จงยิ้มแย้มหยิ่งเหยอในคำเย้ย”

การชี้นำความคิดเพื่อนมนุษย์ด้วยการปลุกเร้าให้มีอุดมคติและมีศรัทธาในความดีงามนั้น กวีใช้ตนเองเป็นตัวอย่าง ด้วยความเชื่อมั่นในศักยภาพของเพื่อนมนุษย์ว่าต้องทำได้เหมือนอย่างกวี

นอกจากนั้นกวียังแสดง “ความเป็นพวกเดียวกัน” ให้รู้สึกร่วมมนุษย์มิได้ทำตัวอย่างโดดเดี่ยว ยังมีเพื่อนร่วมชะตากรรมที่ร่วมทุกข์ร่วมสุขอยู่ด้วยเสมอ เช่นการชักชวนเพื่อนมนุษย์ในบทต่อไปนี้

มาสิดวงใจ เดินในทางเช็ญ

มาสิมาเห็น ในสิ่งจริงใจ

มาสิเพื่อนรัก มาเรียนสิ่งรัก

มาเรียนรู้จัก รักที่จะให้

.....

มาลีนางนวล มาหวนเห็นหา
มาเรียนเรื่องราว ณ ขอบฟ้าไกล
มาลีมาบาน มาบริสุทธิ์
มาเป็นมนุษย์ ในสวนดอกไม้

(ถ่านาวเนจร : ๔๔)

กวีใช้กลบทบุษบงแยมผกาเล่นคำว่า “มา” ชักชวนให้เพื่อนมนุษย์มาช่วยกันสร้างความดีงามในสังคม ด้วยการแบ่งปันน้ำใจให้เพื่อนร่วมสังคม ความรักและความเมตตาจะทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างสุขสงบในสังคมที่งดงาม ดังที่ว่า “มาเป็นมนุษย์ ในสวนดอกไม้”

กวีปลุกเร้าศรัทธาเพื่อนมนุษย์อย่างสม่ำเสมอ และนิยมสร้างความรู้สึกร่วมกันว่าเป็นพวกเดียวกัน โดยให้ความหวังว่าสังคมจะงดงามด้วยพลังความดี เช่น

...นั่นตะเกียงของใครจากไหนนั่น

พร่างประกายพรายฝันจรัสจ้า

คารคาศดวงแสงแห่งศรัทธา

ใจก็ใจใครนอกล้ำจุดตะเกียง

.....

“เราส่องหาหนทางจะสร้างธรรม”

“เราส่องสร้างรักนำคำนิพนธ์มัย”

“เราส่องหาหนทางจะสร้างไท”

“เราส่องสรรควันใหม่ไม่มีคมน”

.....

โลกจะเรื่องคาราจันทราทิตย์

เราจะเรื่องชีวิตระยับแสง

ผ่านแผ่นดินมืดดำ ย่ำยุคแล้ง

เราจะ ได้ลมแรง แต่งตะเกียง!

(ฤดีกาล : ๗๔-๗๕)

นอกจากนี้ก็พยายามตอกย้ำให้มนุษย์รู้หน้าที่ของตนเองว่าเกิดมาเพื่อสร้างความคิด และ
ช่วยกันดูแลรักษาโลก อันเปรียบเสมือน “บ้าน” ของมนุษย์ ดังตัวอย่าง

โลกมีมนุษยชาติใช้	งานใด ก็ดี
งานมนุษย์หนักนักใน	โลกกว้าง
ทุกภารกิจสมัย	เสมอชีพ หนึ่งแฉ
ทุกข์สุขทุกข์สร้าง	ค่าน้ำใจหอม

.....

โลกมีมนุษยชาติใช้	ดูแล โลกเอย
วานมนุษย์สืบทอดแปร	ค่าไว้
สืบลูกสืบหลานกระแเส	เลือดมนุษย์
ไหลสู่หญิงชายได้	หลังให้โลกา

(ฤดีกาล : ๑๐๔-๑๐๕)

การดูแลรักษาโลกเป็นหน้าที่ที่ยิ่งใหญ่ และจำต้องสืบทอดภารกิจนี้ไปสู่รุ่นลูกหลาน มนุษย์
จึงควรตระหนักในหน้าที่เพื่อปลูกฝังจิตสำนึกอันดีงามให้ลูกหลานต่อไป

ความตกต่ำของจิตวิญญาณมนุษย์เป็นปัญหาที่รุนแรงของสังคม ซึ่งกวีได้เสนอแนวทางแก้
ปัญหาด้วยการศึกษาคำสอนของธรรมชาติ เพื่อให้หลักการของธรรมชาติเป็นแบบอย่าง ดังนี้

เสนอใหม่ให้แจ่มซึ่ง	นักปราชญ์
ผู้ใฝ่สันติสุขฉลาด	เพื่อหล้า
อภัยยกย่องทรราช	ชาติชั่ว
ผู้คว่ำโลกเป็นบ้า	เบื้อหน้าสามานย์
จักรวาลหวังอยู่ด้วย	พิษอุบาทว์ บ้าฤา
เลิกเชื่อฤทธิ์อำนาจ	ชั่วช้า
สันติสุขกว่าอากาศ	สดชื่น
เร็วแรงแสวงแรงกล้า	เพื่อฟ้าวิเศษสมัย
ลิมสัตว์นรกชั่วร้าย	เสียเถิด
ธรรมชาติสวดยประเสริฐ	กว่าแท้

แต่เลือดโลกกลับเกิด	กินป่า ง่ามเฮ
ยากนักจักษมาแล้ว	ล้มแล้วเหล็กสยาม

ลืมนัดวันรกริ้วร้าย	กลับเกิด เกิดนา
ธรรมชาติสวดยประเสริฐ	เลิศแล้ว
โคตรโลกร่งโลกเกิด	เลือดถ่าย
ช่วยเปล่าเสียโคลงแก้ว	ค่าก่อนากหมา

ลืมนัดวันรกริ้วร้าย	เสียเกิด
นึกใหม่คิดประเสริฐ	กว่านี้
โคตรขะแนแล้วเกิด	รกลอก เสมอแล
เสาะแก่นทิ้งกระพี	เพื่อพูนทิพย์สมัย

(นิราศนครศรีธรรมราช :๒๒๔-๒๓๐)

ตัวอย่างนี้ยกมาจาก “บันทึกป่าแก้ว” ในนิราศนครศรีธรรมราช ลักษณะเด่นประการหนึ่งคือ ความพยายามของกวีในการชี้แนะและกระตุ้นเตือนเพื่อนมนุษย์ ให้ฟื้นฟูศักยภาพของมนุษย์โดยใช้ธรรมชาติเป็นหลักยึดอันจะนำไปสู่การค้นพบสัจธรรมและความสุขที่แท้จริง อย่าหลงเชื่อผู้นำที่คอยจับจูงให้ยึดติดอยู่กับความเจริญทางวัตถุ เพราะเป็นการแสวงหาความสุขแบบฉาบฉวย การปลุกเร้าของกวีที่ปรากฏซ้ำ ๆ เพื่อสร้างสำนึกให้เกิดความตระหนักรู้ ได้แก่ ประโยคที่ว่า “เลิกเชื่อฤทธิ์อำนาจ ชั่วช้า” “เร็วเร่งแสวงแรงกล้า เพื่อฟ้าวิเศษสมัย” และ “ลืมนัดวันรกริ้วร้าย เสียเกิด” (ปรากฏซ้ำ ๓ ครั้ง) เหล่านี้เป็นประโยคที่มีลักษณะกึ่งปลุกเร้ากึ่งสั่งให้ทำตาม อันเป็นความจงใจที่กวีต้องการสร้างประสิทธิผลของการสื่อสารให้ได้มากที่สุด

ในส่วนของการเสนอแนวทางแก้ปัญหาด้วยความเชื่อมั่นในศักยภาพของเพื่อนมนุษย์ว่าจะพัฒนาตนเองได้ กวีเสนอแนะไว้ในบท “ฝึกฝนตนเอง”

รูปธรรมนามธรรมอันล้ำเลิศ	ประเสริฐสุดมนุษย์วิเศษนี้
จักรวาลสร้างให้ไว้อย่างดี	มีกลจักรชีวะระยะยาวนาน
แก่นชีวิตใดคิดเสาะแสวง	รู้แจ้งปริศนาปรัชญาแตกฉาน
เพิ่มความเป็นสัตว์กลับอประมาณ	วิญญาณประมาทเหลวพ่ายตายลง

เมมาโลกโกรทหลงเป็นองค์ประกอบ	ไม่ชอบพุทธปัญญาประสงค์
เร็วหาคุณค่ามนุษย์อื่นชง	อย่างคกกมนุษย์อันปลอมดวง
ฉะนั้นวิจัยวิจารณ์ตนนถมิต	ชีวิตถึงแก่นทิพย์ใหญ่หลวง
ประเสริฐเลิศล้ำสิ่งทั้งปวง	เลยล่วงโลกียสัตว์ชัดเจนจริง
คือฝึกฝนตนเจียรระไนใจ	ให้แจ่มใสสว่างใสวงดงามยิ่ง
ประณีตปัญญากว่าโคตรลิง	ชูปสิ่งสุจริตชนิดมิปลอมใคร
	(ลำนำฎกระดิ่ง :๓๓๕)

กวีเสนอให้เพื่อนมนุษย์เร่งพัฒนาตนเองพยายามลดละกิเลส มนุษย์ควรจะใช้สมองและสติ ปัญญาที่เหนือกว่าสัตว์ แสวงหาคุณค่าแก่ชีวิตด้วยการใช้ปรัชญาธรรมะฝึกฝนจิตใจอย่างสม่ำเสมอ และความมีปัญญานี้จะช่วยมนุษย์แก้ปัญหาจนดับทุกข์ได้ในที่สุด

การแสดงให้เห็นความรุนแรงของปัญหาสังคมและการเสนอแนวทางแก้ปัญหา เป็นพันธกิจ สำคัญของกวีในฐานะ “ผู้นำทางปัญญา” ที่ทั้งอังคาร กัลยาณพงศ์และไพวรินทร์ ขาวงามมุ่งชี้ นำความคิดเพื่อนมนุษย์ให้เกิดความตระหนักรู้ ช่วยกันแก้ไขปัญหาโดยเริ่มต้นพัฒนาจิตใจตนเอง อันจะนำไปสู่ การพัฒนาสังคมได้ นอกจากนี้แล้ว นีราศสมัยใหม่ยังได้เสนอแนวทางแก้ปัญหามนุษย์ โดยใช้ พุทธธรรม อันเป็นลักษณะของวรรณคดีคำสอน ดังจะกล่าวในหัวข้อต่อไป

๔.๓ นีราศสมัยใหม่มีลักษณะของวรรณคดีคำสอน

วรรณคดีคำสอนมีบทบาทชี้ นำความคิดให้เป็นแนวทางประพฤติปฏิบัติของคนในสังคม นีราศสมัยใหม่มีลักษณะเด่นประการหนึ่งคือมีลักษณะของวรรณคดีคำสอน ด้วยมีเนื้อหา มุ่งชี้ นำทางความคิดและเชื่อมโยงกับหลักพุทธธรรม ทั้งนี้กวีต้องการสอนให้เพื่อนมนุษย์ใช้ปัญญาแก้ ปัญหาอย่างถูกวิธี

ศัพท์สำคัญในหัวข้อนี้คือ “วรรณคดีคำสอน” กับ “พุทธธรรม” ซึ่งผู้วิจัยจะได้อธิบายความหมายดังนี้

วรรณคดีคำสอนมีนักวิชาการนิยามความหมายไว้คือ

วรรณคดีคำสอน เป็นงานประเภทที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อแนะนำ
หรือสั่งสอนคติที่ดำรงมั่นเป็นทางดำเนินชีวิตที่เหมาะสมเป็นสาระสำคัญ
(ปัญญา บริสุทธี, ๒๕๓๔ : ๑๔๕)

ปัญญา บริสุทธีพิจารณาลักษณะวรรณคดีคำสอนจากจุดมุ่งหมายการแต่ง ในขณะที่
บางตำราพิจารณาจากเนื้อหา เช่น

วรรณคดีคำสอน คือวรรณคดีที่มีเนื้อหาเป็นเชิงสั่งสอนทั้ง
ในทางโลกและทางธรรม (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช,
๒๕๒๖ : ๕)

ส่วนในบริบทตะวันตกให้คำจำกัดความของวรรณคดีคำสอนว่า

วรรณคดีคำสอน (didactic literature) หมายถึง วรรณคดีที่
สร้างขึ้นเพื่ออธิบายขยายความหลักทฤษฎี หรือความรู้เฉพาะอย่างใด
อย่างหนึ่งหรือเพื่อนำเสนอคติธรรม จริยธรรมหรือปรัชญาในรูปแบบของ
ศิลปะอันชักชวนใจให้เห็นคล้อยตาม(สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา, ๒๕๔๔ : ๖
อ้างถึงใน M.H.Abrams, ๑๙๗๑ : ๓๕)

จากนิยามข้างต้นสรุปได้ว่า วรรณคดีคำสอนคือวรรณคดีที่ผู้แต่งต้องการสอนหรืออธิบาย
แนวทางอันพึงประพฤติปฏิบัติเพื่อสร้างบรรทัดฐานสำหรับคนในสังคม วรรณคดีคำสอนจึง
พิจารณาจากเนื้อหาและจุดมุ่งหมายของผู้แต่งเป็นสำคัญ

สำหรับคำว่า “พุทธธรรม” นั้น ผู้วิจัยนำมาใช้เพื่อแสดงให้เห็นว่า กวีใช้ปรัชญาธรรมะจาก
พระพุทธศาสนาเป็นแหล่งความคิดสำคัญเพื่อเผยแพร่ผ่านนิราศสมัยใหม่ ผู้วิจัยประมวลคำอธิบาย
จากพุทธธรรม(ฉบับปรับปรุงและขยายความ)ได้ว่า

...เฉพาะอย่างก็คือว่าเป็นคำสอนเดิมแท้ของพระพุทธเจ้า เรียกว่า
พุทธธรรม

...พุทธธรรมเป็นคำสอนที่มุ่งสำหรับคนทุกประเภท ทั้งบรรพชิต และคฤหัสถ์ คือครอบคลุมสังคมทั้งหมด

และลักษณะทั่วไปของพุทธธรรมนั้น สรุปได้ ๒ อย่างคือ

๑. แสดงหลักความจริงสายกลางที่เรียกว่า“มัชฌิมนธรรม”หรือเรียกเต็มว่า“มัชฌิมนธรรมเทศนา” ว่าด้วยความจริงตามแนวของเหตุผลวิสุทธิ ตามกระบวนการของธรรมชาติ นำมาแสดงเพื่อประโยชน์ในทางปฏิบัติ ในชีวิตจริงเท่านั้น

๒. แสดงข้อปฏิบัติสายกลางที่เรียกว่า“มัชฌิมาปฏิปทา”อันเป็นหลักการครองชีวิตของผู้ฝึกอบรมตน ผู้รู้เท่าทันชีวิตไม่หลงมกมายมุ่งผลสำเร็จ คือความสุข สะอาด สว่าง สงบ เป็นอิสระ ที่สามารถมองเห็นได้ในชีวิตนี้ ในทางปฏิบัติความเป็นสายกลางนี้ เป็นไปโดยสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่นๆ เช่น สภาพชีวิตของบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ เป็นต้น

การสั่งสอนธรรมของพระพุทธเจ้าทรงมุ่งผลในทางปฏิบัติ ให้ทุกคนจัดการกับชีวิตที่เป็นอยู่จริงๆ ในโลกนี้ และเริ่มแต่บัดนี้...ดังนั้น หลักอปปมาทธรรมและหลักความมีกัลยาณมิตรจึงเป็นหลักธรรมที่เด่น และเป็นข้อที่เน้นหนักทั้งสองอย่าง ในฐานะความรับผิดชอบต่อตนเอง ฝ่ายหนึ่ง และปัจจัยภายนอกที่จะช่วยเสริมอีกฝ่ายหนึ่ง

...ถ้าแยกพุทธธรรมออกเป็น ๒ ส่วน คือสังฆธรรมส่วนหนึ่ง กับจริยธรรมส่วนหนึ่ง...สังฆธรรมคือธรรมชาติและกฐณธรรมดา จริยธรรมคือความรู้ในการประยุกต์สังฆธรรม...

(พระราชวรมุนี(ประยูรค์ ปยุตฺโต), ๒๕๒๕ : ๖-๑๑)

คำอธิบายทั้งหมดที่รวบรวมมาสรุปได้ว่า พุทธธรรมคือหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า อันได้แก่การปฏิบัติตามทางสายกลาง มุ่งเน้นการฝึกปฏิบัติและเรียนรู้ธรรมะด้วยตนเอง โดยเริ่มจากการเรียนรู้กฎธรรมชาติหรือสังฆธรรมของชีวิต เพื่อจะนำไปสู่ผลในทางปฏิบัติจริง

นิราศสมัยใหม่สอนให้เพื่อนมนุษย์ใช้พุทธธรรมแก้ปัญหาทั้งต่อตนเองและต่อสังคมสอดคล้องกับทัศนะตามแนวพุทธธรรมที่ว่า

การดำรงชีวิตอยู่ในสังคมอย่างลุ่มหลงหมกมุ่นปล่อยตัวไป
เป็นทาสตามกระแสกิเลสที่ดี การหลีกหนีออกไปโดยสิ้นเชิงไม่เกี่ยวข้อง
รับผิดชอบอย่างใดต่อสังคมอยู่อย่างทรมานตนก็ดี นับว่าเป็นข้อปฏิบัติ
ที่ผิดเพียงสุดด้วยกันทั้งสองอย่าง ไม่สามารถให้มนุษย์ดำรงชีวิตอย่าง
มีความหมายแท้จริงได้(พระราชวรมุนี(ประยูร ญาคูโต), ๒๕๒๕ :๕)

แนวทัศนะนี้สื่อความว่ามนุษย์พึงใช้พุทธธรรมขัดเกลาจิตใจตนเองและแผ่ไปยังเพื่อน
มนุษย์ร่วมสังคม จึงจะเรียกว่าใช้ชีวิตอย่างมีความหมายและมีคุณค่าต่อสังคมดังเช่นพระพุทธองค์ที่
เมื่อตรัสรู้แล้ว ทรงเผยแผ่หลักธรรมคำสอนเพื่อช่วยเหลือมวลมนุษย์ให้พ้นทุกข์

หลักธรรมในนิราศสมัยใหม่ที่กวีนำมาเผยแผ่ ได้แก่ ความศรัทธาในความดีกับความมี
มนุษยธรรม หลักธรรม ๒ ประการนี้จะช่วยบรรเทาปัญหาที่กำลังเกิดขึ้นในสังคมปัจจุบันได้ กวีทั้งสอง
คนถ่ายทอดพุทธธรรมจากทัศนะและประสบการณ์การปฏิบัติธรรมของตนให้เป็นตัวอย่าง

ลักษณะวรรณคดีคำสอนในนิราศสมัยใหม่ ประกอบด้วย จุดมุ่งหมายของกวีที่จะใช้กวี
นิพนธ์ขัดเกลาจิตใจมนุษย์ เนื้อหาคำสอนเรื่องความมีศรัทธาในความดีกับความมีมนุษยธรรม รวมทั้ง
ทั้งกลวิธีการสอน ที่ถ่ายทอดการอธิบายธรรมะจากการตีความของกวีและแสดงตัวอย่างจากการ
ปฏิบัติธรรมของกวี ดังจะกล่าวเป็นลำดับไป

๔.๓.๑ การใช้กวีนิพนธ์ขัดเกลาจิตใจมนุษย์

ความศรัทธาในพลังอำนาจและผลานิสงส์ของวรรณคดีมีปรากฏมาแต่โบราณ ทั้งผู้สร้าง
และผู้เสพต่างเชื่อว่าการสร้างและการเสพวรรณคดีเป็น “เครื่องมือ” ผู้การบรรลุธรรม เป็นการสร้าง
กุศลอันจะนำไปสู่ความหลุดพ้นจากสังสารวัฏหรือนิพพานได้ เช่นคำกล่าวในไตรภูมิพระร่วงว่า

ผู้ใดจักปรารถนาสวรรค์นิพพาน จงสดับนี้ฟังไตรภูมิภคา
ด้วยทำนุก่ออรุณอย่าได้ประมาทสักอัน ดังนี้จึงจะได้พบพระศรีอารีย
ไมตรีเจ้า เมื่อจะลงมาตรัสแก่สรรพพญาดุญดาณในโลกนี้แล..
(ราชบัณฑิตยสถาน ,๒๕๔๔ : ๕)

คำกล่าวนี้แสดงความคิดที่ว่า ผู้เสพวรรณคดีจะได้ใช้หลักคำสอนจากวรรณคดีขัดเกลาตนเอง จนละกิเลสเข้าถึงนิพพาน และได้พบ “พระศรีอารียโมตรีเจ้า” พระพุทธเจ้าองค์ต่อไปที่จะลงมาช่วย มวลมนุษย์ให้หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด ความคิดความเชื่อเรื่องพระศรีอารียปรากฏในมัลลยสูตร กล่าวคือพระศรีอารียมีเทวโองการให้พระมาลัยเถระซึ่งมีโอกาไปเที่ยวชมสวรรค์และนรก กลับมาแจ้งมวลมนุษย์ว่าผู้ใดปรารถนาจะเกิดในยุคพระศรีอารีย ให้ตั้งใจสวดเรื่องพระเวสสันดร ชาดกอันประกอบด้วยพระคาถาหนึ่งพันในวันและคืนเดียว พร้อมทั้งบูชาด้วยเครื่องบูชา(ประทีป เทียน ธง ฉัตร ดอกบัว ดอกอุบล จงกลณี ราชพฤกษ์ ดอกผักตบ)ให้ครบสิ่งละพัน ผู้ใดบำเพ็ญดังนี้จึง จะได้ไปเกิดในยุคพระศรีอารีย ความเชื่อที่ว่านี้สัมพันธ์กับประเพณีเทศน์มหาชาติซึ่งแสดงความ ศรัทธาต่อการเสพวรรณคดีที่ยังคงสืบทอดมาจนปัจจุบัน

นอกจากนี้ในมหาชาติคำหลวงปรากฏความคิดเรื่องการแต่งเวสสันดรชาดกเพื่อบรรลุนิพพาน กล่าวคือ

...อันว่าท่านทงหลายผู้สาธุสัพบุรุษ ใจบริสุทธิ์ศรัทธา
 ศิวิธสมบุตตี ปฏิฐเนโต อนนจะปรารถนาสมบัติสามประการ
 มนุสสุสศก โมกขสมบุตติสงขาโต อนนชกล่าวคือสถานมนุษย์
 สมบัติอนนต อนนชกล่าวคือสวรรค์สมบัติเอนกอนนชกล่าวคือ
 อุปีทธิเวกสมบัติอนนนอนรรฆ คือพำนักนี้ในนครนฤพาน ชาเรถ
 จงเร่งมาชารมาทรงดำรงดำรงส ให้เห็นอรรถธรรมที่ขงแจ้ง แสรั้ง
 สดับธรรมบพิตร อนนชจรจรตรงเทศนา...(กรมศิลปากร, ๒๕๒๕
 : ๒๗๕-๒๘๐)

อานิสงส์ของผู้สร้างวรรณคดีเกิดจากการเผยแพร่ธรรมะช่วยเหลือผู้เสพจำนวนมากให้ข้ามพ้นสังสารวัฏ คู่เคียงกับความเสียสละตนบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดรเพื่อช่วยให้มวลมนุษย์พ้นทุกข์

ความศรัทธาในผลานิสงส์ของวรรณคดีนี้ แสดงให้เห็นว่าทั้งผู้สร้างผู้เสพใช้วรรณคดีเป็น “เครื่องมือ” นำไปสู่นิพพาน นั่นคือการใช้วรรณคดีเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ และใช้ขัดเกลาจิตใจให้หมดไปจากจิตใจ ซึ่งในนิราศสมัยใหม่ก็ปรากฏความคิดความเชื่อเหล่านี้ กล่าวคือ กวีเห็นว่า

กวีนิพนธ์สามารถขัดเกลาจิตใจมนุษย์ทำให้มนุษย์เกิดปัญญาเข้าใจสาเหตุที่แท้จริงของปัญหาและ
รู้วิธีแก้ไขที่ถูกต้อง ในแง่นี้กวีนิพนธ์จึงเป็น “เครื่องมือ” สำคัญที่ทำให้มนุษย์เข้าถึงแก่นแท้ของ
พุทธศาสนา ดังเช่นที่อังคารใช้บทประณามพจน์บุชาวิชากวี บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อขอพรในการ
สร้างงานเพื่อขัดเกลาจิตใจของมนุษย์

“นโม พุทธายะ สิทธิ”

โอมวิเศษศรีสิทธิ	ขลังอักขระธาตุทิพย์	สิบทิศเทอดแก่นสาร
จักรวาลยิ่งใหญ่โยชน์	อุโฆษขุมญาณปัญญา	บุชาชัยมนุษย์ชาติ
สามารถซึ่งวิสุทธิ์ที่สน์	ขจัดอวิชชาสามัญ	เพื่อทิพยสถานแต่โลก
เลอสุภโชคชัยสมัย	สืบสกุลไทยทิพย์กวี	ศรีสยามงามอารยะ
พละขลังหลังกายสิทธิ	บุญฤทธิ์เรืองรุ่งโรจน์	ช่วง โชติแสงวรรณศิลป์
คู่แผ่นดินน้ำฟ้า	คั่งสุริยาจันทร์ทิพย์	สิบทิศแสงประโยชน์
สมโภชเพื่อนพิภพมนุษย์	มุ่งวิมุติปัญญาญาณ	ในแก่นสารโพธิสัตว์
ปฏิบัติอุดมคติเลิศ	ประเสริฐขลังแก้วกล้า	แต่ฟ้าดินเกษมสุข...

(นิราศนครศรีธรรมราช : ๑๕)

บท “นโม พุทธายะ สิทธิ” อังคาร กัลยาณพงศ์ประกาศว่าจะใช้กวีนิพนธ์นำพาเพื่อนมนุษย์
ไปสู่ความหลุดพ้น การสร้างงานของอังคารจึงเป็นการสร้างกุศลเป็นการ “โอบทาน” ที่จะช่วย
กวีญาณเพื่อนมนุษย์ “ให้สันติสุขทุกโลก” กล่าวคือ

ชาติหน้าจะมาจุติโลกซ้ำ	รจนาลำนำลึกซึ่งหวาน
เจียรระไนคุณค่าฟ้าจักรวาล	ประโยชน์แก่นสารโอบทานปฐพี
อุบัติภพไหนพูนในภพนั้น	แมนมน่งออย่างแก้วกวีศรี
รู้แจ้งค่าน้ำฟ้าธรณี	อย่าเสียทีที่ได้หายใจ
ปรารถนาให้สันติสุขทุกโลก	ดับสรรพสิ่งโสภทุกซ์ทุกสมัย
ทั้งภพนี้หน้าฟ้าดินใด	มุ่งใจชัดสัจจะอมตะเอย

(ลำนำภูกระดึง : ๒๕๗)

ในบท “กำสรวลกวีนิพนธ์” ของไพโรจน์ทร์ ขาวงาม กวีประกาศจะใช้กวีนิพนธ์ขัดเกลาจิต
ใจเพื่อนมนุษย์ ดังนี้

พองมนุษย์ตั้งทาสผู้	อาภัพ
เป็นอยู่เสมียดับ	ลับแล้ว
วิญญานยิ่งย่อยยับ	แสยงอก
ชีวิตมีอาจแผ้ว	พ่องเนื่อนพคุณ

.....

อ่าน โคลงศรีปราชญ์ให้	ท่านฟัง
พยานแห่งธรณีขัง	คู่ฟ้า
ฟังบทกวีดัง	สักขณะ หนึ่งนอ
ก่อนโลกจะคลั่งบ้า	ลับแล้งกวีนิพนธ์

(ฤดีกาล :๒๒-๒๓)

ในบท “กราบ โคลงถึงครูกลอน” กวีอินดิสละสุขตนเพื่อช่วยกอบกู้จิตวิญญานเพื่อนมนุษย์

กวีเอ๋ยเคยแต่กว้าง	ขวัญไหว
ขอขลุ่ยขอปีไคร	กล่อมบ้ำง
เคยแต่ขับกลอนไป	เป็นอื่น
ชีพหนึ่งดับดับร้าง	ไปรู้สูวคนธ์

.....

สูวคนธรสฟัง	ใจฝัน
นิราศแห่งชีวิตสรรค์	เสกได้
ละครแห่งชีวิตอัน	อมตะ
จินตนาการหวานไว้	ระหว่างห้วงจินตนา
มางอกออกคั่นอยู่	ยุคสมัย
บานดอกออกเบ่งใบ	บอกฟ้า
บอกมนุษย์อีกรุ่นใน	โลกมนุษย์
ว่ามนุษย์หนึ่งซึ่งกล้า	ฝ่าข้ามทะเลขวาง
วางสุขไว้ต่อหน้า	กำหนด
วางทุกข์ไว้เป็นบท	แบบเบ้า
เลื่องงานที่ถนัดทศ	แทนสิ่ง ขาดเอย
เรื่องยศ อภัยศเข้า	คิดได้ธรรมดา

(ฤดีกาล :๓๐-๓๑)

ตราบใดที่เพื่อนมนุษย์ยังคงมีคอบอด กวีก็จะยังคงปฏิบัติภารกิจนี้ ดังบท“ตั้งดวงใจสมัย”

...โก กิลาหนึ่งเจื้อยแจ้ว กลางใจ สมัยเอย
 วา ระยะเวลาวันวัย ชิพน้อย
 ปา ใจสู่ใจไป เปี่ยมปีติ
 เปิด มรรควิธีคล้อย เคลื่อนท่าทวยธรรม
 จก ธรรมชาติจากเวียง จักรवाल
 จี จดจินตนาการ จากหล้า
 รี พลแห่งวิญญาน ยังขบถ
 ไร แดดวงสุริยะฟ้า ผากพืนมโนฝัน

(ฤดีกาล :๔๘-๕๐)

ในฐานะผู้นำทางปัญญา กวีทั้งสองคนประกาศปณิธานจะเสียดสละความสุขส่วนตนอุทิศแก่การสร้างสรรค์กวีนิพนธ์เพื่อจรโลงโลก ความคิดนี้เปรียบได้กับการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ความวิริยะอุตสาหะในการบำเพ็ญพระองค์ มุ่งให้มนุษย์อยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสงบสุข เป็นสังคมที่เปี่ยมไปด้วยความเมตตา และยิ่งกว่านั้นมุ่งให้พุทธศาสนิกชนแสวงหาความหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด อันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของพุทธศาสนา อังคาร กัลยาณพงศ์และไพโรจน์ทร์ ขาวงามสืบทอดความคิดนี้โดยใช้พุทธธรรมและการสร้างงานศิลปะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ ชัดเกล้ากิเลสของตน จนเกิดปัญญาเพียงพอที่จะช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ให้เห็นทางสว่างเช่นเดียวกับตน การสร้างกวีนิพนธ์จึงมีความหมายเปรียบกับการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์

อังคาร กัลยาณพงศ์และไพโรจน์ทร์ ขาวงามแสดงความตั้งใจที่จะใช้กวีนิพนธ์เป็นเครื่องมือชัดเจนจิตใจเพื่อนมนุษย์ ความคิดและเนื้อหาที่ถ่ายทอดผ่านนิราศสมัยใหม่จึงมีลักษณะของวรรณคดีคำสอน สอนโดยใช้หลักพุทธธรรมและสอนด้วยประสบการณ์ส่วนตัวของกวี ดังจะอธิบายเป็นประเด็นไป

๔.๓.๒ คำสอนในนิราศสมัยใหม่

ในนิราศสมัยใหม่กวีสอนเพื่อนมนุษย์ให้มีศรัทธาในความดีและมีมนุษยธรรมต่อกัน เพราะมนุษย์เกิดมาเพื่อ “ร่วมทุกข์” ในสังสารวัฏ การมีศรัทธาในธรรมะและมีความรักความเมตตาต่อกัน

เป็นเรื่องจำเป็นอันจะนำไปสู่อุดมคติสำคัญของพุทธศาสนา คือ ความสุขสงบของสังคมและการไปสู่นิพพาน เนื้อหาคำสอนในนिरาสมัยใหม่จึงมุ่งเน้นพัฒนาจิตใจด้วยความเชื่อมั่นในศักยภาพของเพื่อนมนุษย์ว่าจะข้ามพ้นจากความมืดบอดได้ ด้วยการปฏิบัติตามคำสอนเหล่านี้

๔.๓.๒.๑ ความศรัทธาในความดีทำให้มนุษย์หลุดพ้นจากกิเลส

กิเลสเป็นเครื่องสร้างความมืดบอดของจิตใจ ประกอบด้วย ความโลภ ความโกรธ และความหลง อันทำให้มนุษย์มีความยึดมั่นถือมั่นและเห็นแก่ตัว กวีจึงได้พยายามปลุกฝังให้มนุษย์ใช้พุทธธรรมทำลายกิเลส ด้วยความศรัทธาในความดี ตระหนักว่าเวลาของมนุษย์มีไม่มาก เวลาที่มีอยู่จึงควรใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดด้วยการประกอบกรรมดี ใช้ธรรมะสร้างความสุขต่อตนเองและสังคม เป็นการใช้เวลาของชีวิตอย่างมีคุณค่า ความคิดเช่นนี้จะทำให้มนุษย์คลายความยึดมั่นถือมั่น ไม่ยึดติดกับ“รูปธรรม” จนหลุดพ้นจากกิเลสหรือเข้าสู่นิพพานได้

คำว่า “นิพพาน” ในทางพุทธศาสนานั้น สุนทร ฌ รั้งมีอธิบายไว้ใน**พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก** ดังนี้

...ด้วยเหตุที่ชีวิตของมนุษย์เต็มไปด้วยความทุกข์นานัปการ ผู้เกิดมามีชีวิตในโลกไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงให้พ้นได้ พระพุทธศาสนาจึงสอนให้มนุษย์มุ่งปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้นจากทุกข์โดยสิ้นเชิง และตลอดไป ภาวะสูงสุดที่เมื่อเข้าถึงแล้วความทุกข์ย่อมดับสิ้นไปตลอดกาลนี้ ได้แก่ภาวะที่เรียกว่า**นิพพาน**

คำว่า **นิพพาน** โดยความหมายของศัพท์แปลว่า **ความดับ** โดยใจความหมายถึง **ความดับกิเลสและกองทุกข์** อีกนัยหนึ่งหมายถึง **ภาวะที่ออกจากตัณหาหรือภาวะอันก้าวออกจากกิเลสเครื่องร้อยรัด...**
...ภาวะสูงสุดที่เรียกว่า**นิพพาน**เป็นภาวะที่มีอยู่จริง และผู้ดับกิเลสได้หมดแล้วเข้าถึงได้จริง...(สุนทร ฌ รั้งมี, ๒๕๔๓ :๔๘๐-๔๘๕)

คำสอนในนिरาสมัยใหม่กวีได้พยายามปลุกฝังความศรัทธาในความดี เชื่อมั่นในผลของกรรมดี และมุ่งมั่นใช้พุทธธรรมดับกิเลสในจิตใจ ทั้งนี้เพื่อแสดงให้เห็นว่ามนุษย์สามารถเข้าถึงนิพพานได้ในภาวะที่จิตปราศจากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง เป็นภาวะที่เกิดได้จริงในโลกปัจจุบัน เช่นตัวอย่างจากบท “ไม่ปล่อย” กวีกล่าวถึงจิตวิญญาณมนุษย์ที่ถูกพันธนาการไว้ด้วยกิเลส เปรียบการ

ปล่อยสัตว์เพื่อไถ่บาปกับการปลดปล่อยจิตวิญญาณมนุษย์ที่ “ปล่อยไม่ไป” ขอมเป็นทาสกิเลส มนุษย์
 กักขังตนเองไว้ด้วยกิเลส กวีตั้งคำถามว่า “ปล่อยคน! อย่างไรให้พ้นเคราะห์” เพื่อเตือนสติและสอนให้
 มนุษย์ปลดปล่อยจิตวิญญาณให้เป็นอิสระจากกิเลส ดังนี้คือ

ปลดปล่อยร้อยรัดวัฏจักร	ซังรักทวงถามตามขยา
บาปบุญคุณโทษโปรดเมตตา	ปล่อยเต่า! ปล่อยปลา! ปล่อยนก!
ดูจทาสที่ปล่อยไม่ไป	ตั้งใจก็ปลงไม่ตก
ฝูงชนคันสวรรค์คันนรก	บำแบกแอกออกกระอักอาน
ที่ว่างกรงขังยังคงเหลือ	แบ่งเอื้ออาหารทุกสถาน
มโนมอบแต่ทัณฑ์ทรมาน	ชั่วกัลปาวสานสาปชีวิต
ปล่อยคน! อย่างไรให้พ้นเคราะห์	สะเดาะอย่างไรให้พ้นผิด
กรงกรรมร่ำพิลาปสาปความคิด	อิสรภาพแห่งจิตเพียงปิดตาย!

(กลอนกล่อมโลก: ๑๑๔)

ความมืดบอดที่มัวเมาอยู่ในกิเลสนี้ ทำลายได้ด้วยจิตใจที่มีธรรมะ ดังบท “วัดใจ”

วัตถุอุปโลกน์โลกประดิษฐ์	บาตรเก่ากำหนดจิตชนิดไหน
มือเก่ากำหนดจิตชนิดใด	ใจใครโปรดสัตว์ปัจจุบัน
เข้าวัดนมัสการพระคุณเจ้า	ชีวิตนำสร้าและนำขัน
ศีลห้าสมาทานไม่ผ่านวัน	ตัวใครตัวมันอบายมุข
ปากเหวแห่งฉิบหายหายนะ	กราบพระภาวนาโหยหาสุข
ชาวพุทธเมืองพุทธสะดุดยุค	ตกทุกข์ได้ยากจากอึดตา
วัตถุกำหนดจิตจนบิดเบี้ยว	เรือบาปนำเที่ยวทะเลบ้า
“บิณฑบาตเถิด โยม, อาตมา	ขอทานศรัทธาสักเสี้ยวธรรม!”

(กลอนกล่อมโลก: ๑๒๘)

บทนี้กวีต้องการชี้ให้เห็นความมืดบอดของมนุษย์ที่ยึดติดกับรูปและนาม อันเป็น
 เปลือกนอก เข้าวัดสมาทานศีลแต่มิได้ปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอน นับถือศาสนาโดยมิได้เข้าถึง
 แก่นแท้ของศาสนา มนุษย์จึงยังคง “ทุกข์” เพราะมีอึดตายึดติดกับวัตถุ ความมืดบอดเช่นนี้ขจัดได้

ด้วยการมีศรัทธาในพุทธธรรมเป็นเครื่องสร้างพลังใจในการปฏิบัติตามหลักธรรม มุ่งมั่นขจัดกิเลสให้หมดไป ดังตัวอย่างการใช้พุทธธรรมเป็นเครื่องมือกำจัดกิเลสบท “สำเภาทอง” ในตำนานภูกระดึง

อนิจจาอัตตาสำเภาทอง	ลอยล่องมหาวิภูสังสาร
ไปเวียงแก้วอมตะพระนิพพาน	เสบียงอาหารสัปตะโพชฌงค์
เนกขัมมะบารมีเป็นกัปตัน	มั่นในสมณะธรรมวิสุทธิประสงค์
ศีลสมาธิปัญญาขึงขงปลง	รูปเวทนาสัญญาสังขารวิญญาน
วิริยะบารมีเป็นลำสำเภา	เอาจุดปทานเป็นใบไฟศาล
เบญจพลังเป็น โยธาทำงาน	ปณิธานสมาธิแล้งนิวรรณ์
เมตตาบารมีอย่างหางเสือ	นำเรือหลักกิเลสตัดทหาร้อน
สติแก้วชีวิตทิพย์อลงกรณ์	จรลิวรรคาโพธิสัตว์ตรง

.....

ทานบารมีพลีชีพสละแล้ว	เพื่อโลกแก้ววิเศษสุขเกษมสถานต์
ช่วยสรรพสัตว์วิมุตติกิเลสมาร	กล้าหาญป็นฟ้ากล้าดินตรี
สำเภาทองของมโนคติแก้ว	จรลิวแล้วห่างโลกลับถี้
เลื่อนไถ้ชะเลขะเลขุสุตสุนทรีย์	มีกัปตันพุทธธรรมนำไป

(ตำนานภูกระดึง :๒๓๘-๒๓๙)

กวีแสดงความศรัทธาในพุทธธรรมของตนเอง เปรียบชีวิตของตนกับเรือสำเภาที่จะต้องข้ามสังสารวัฏด้วยการบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการเช่นเดียวกับพระโพธิสัตว์ กวียินดีสละตนสร้างกวีนิพนธ์จรจรโลกลอง การใช้ธรรมะเป็นหลักในการดำเนินชีวิตของกวี เป็นความตั้งมั่นที่จะกระทำ ความดีทั้งต่อตนเองและต่อผู้อื่น เป็นความอดทนและเสียสละเพื่อประโยชน์ของส่วนรวมซึ่งมนุษย์ควรนำไปปฏิบัติเพื่อทำลายอัตตาดอกและกิเลสของตน

๔.๓.๒.๒ ความรักและความเมตตาสร้างความสุขต่อสังคมโลก

ความรักและความเมตตาเป็นหลักมนุษยธรรมที่จะสร้างความสุขต่อสังคมโลกได้ เพราะความรักทางพุทธศาสนานั้นหมายรวมถึง ความปรารถนาดีเอื้ออาทรต่อกันอย่างไม่มีเงื่อนไข มีความสุขและยินดีในการให้ เช่นเดียวกับเมตตาธรรมเป็นความปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข ความเมตตาทำให้จิตใจบริสุทธิ์ ไม่คิดร้ายกับใคร คุณธรรมแห่งความรักและความเมตตานี้สร้างสันติภาพ

ในโลกได้ โดยเริ่มจากรักและเมตตาตนเอง รักษาตนเองให้พ้นจากกิเลสและแผ่แผ่ความรักความเมตตา นั้นไปยังเพื่อนมนุษย์ สงครามหรือความขัดแย้งก็จะไม่เกิดขึ้น

บท “จักรวาลโสโครกเพราะ โครมมนุษย์” กวีเน้นย้ำความสำคัญของเวลา เวลาหมุนเวียนไป ทำให้มนุษย์มีเวลาน้อยลงเรื่อยๆ ไม่นานก็ถึงเวลาตาย ทั้งรูปโฉม ยศศักดิ์ รวมถึงทรัพย์สินคุณการล้วนเป็นเครื่องล่อลวงให้เกิดกิเลส เวลาตายก็เอาไปไม่ได้ ฉะนั้นเวลาที่มีอยู่จึงควรรักษาความรักและความเมตตาสร้างความสุขแก่ฝ่ายผู้ให้และฝ่ายผู้รับ อาทิเช่น

ไอ้ขวัญเอ๋ยปลิวลัดนิ้วมือเดียว	ไปเปล่าเปลี่ยวปรโลกโสกันหลาย
ฤททังคินพินคำชีวะละลาย	สายสุดสายดับแตกแหลกเหลวลง
รูปโฉมเอ๋ยเคยรักกันหนักหนา	โฉนมาทึงกลิ้งอยู่เป็นผุยผง
เจตภูตเวียนผวาหาพะว้าพะวง	ห้วงโยไหลหลงอึดตาอนาจาร
ทำไมทึงหมดยศศักดิ์อัครฐาน	ทรัพย์สินคุณการบริวารค่ามหาศาล
ทึงทุกมิตรญาติพี่น้องโคตรปราน	อวสานสูญไร้แม้แต่หายใจ
เข็มเล่มเดียวก็เอาไปมิได้	ต้องละไว้แดนดินสิ้นทุกสมัย
กระดุกเกลื่อนขาวสกาพล้าอำลาไป	แห่งแล้งอาลัยเยื่อใยไมตรี
เคยเมตตาหม่าสัตว์ทุกชนิด	ให้สิทธิ์อิสระวิเศษเสรีศรี
เคยทำทานดิรัจฉานสักนาที	ไม่มีเลยหรือชื่อมนุษย์ทรนง
เคยเจตนาล่าทรัพย์สินเงินทอง	ของผู้อื่นแม้สักเพียงรูติผง
ถารู้สึ้นโดยเคารพตนเที่ยงตรง	หรือหลงกโลกไว้ไปวางวาย

.....

ฤททังคินพินคำชีวะละลาย	เกิดมาเสียดาเช่นสัตว์ดิรัจฉาน
ซากกะโหลกขาวพร้าเหล่าสาธณ	สามัญที่สุดที่ขาดมนุษย์ธรรม

(นิราศนครศรีธรรมราช : ๒๐๐-๒๐๑)

กวีสอนให้ใช้หลักเบญจธรรม คือธรรมะ ๕ ประการ ได้แก่ เมตตา ทาน ความสำรวมในกาม สัจจะ และสติ เป็นธรรมะขั้นพื้นฐานที่จะช่วยสร้างความสุขในสังคม กวีเน้นย้ำหลักธรรมที่ใช้ระงับกิเลสและสร้างความสันติสุข ในหลาย ๆ บท อาทิเช่นบท “ดับไฟไหม้โลก”

ไอ้อคนี้ที่มีมหิทธิพิษ	กว่าฤทธิ์อัคคีคุณแห่งหล้า
คือโรคไฟกิเลสมารแรงกล้า	เสวยมหาอาณาจักรกลางใจ
อย่าคร่ำครายให้มากมายเมตตา	กรุณาเสมอมหาสมุทรแห่งสมัย
คือไม่ขุ่นเคืองแก่นใครใคร	ละมุนละไมไมตรีจิตรนิจกาล
เริ่มพิฆาตฆ่าความอาฆาต	พยายามร้ายกาจจิตรวิถิตาร
ชำระล้างอาชรรรมจากสันดาน	สุดประมาณที่พิจารณาตน

มีอุบายแยกกายแห่งพุทธะ	ชำระใจรู้ธรรมณณถวิล
เอาสติกำหนดหมคมลทิน	สู่กลิ่นหรือวิปัสสนาญาณ
มั่งคั่งด้วยศรัทธาปสาทะ	ชนะใจตนเองอย่างกล้าหาญ
น้อมคำรตนไตรพิศดาร	ไว้ในวิญญานเป็นอัครรรย์
ทั้งเชื่อกรรมและผลของกรรม	ทำรู้แจ้งแห่งทุกข์เบญจจันท์
ตามรอยพุทธธรรมทั้งกับปีกล้วย	ตราบบรรลุญาณวิสุทธิวิมุติธรรม

(นิราศนครศรีธรรมราช : ๒๐๔-๒๐๕)

กวีกล่าวถึงไฟร้ายที่มีพิษแผดเผาใจ นั่นคือไฟกิเลส การดับไฟกิเลสทำได้โดยใช้ความเมตตากรุณาทั้งต่อตนเองและต่อผู้อื่น กล่าวคือเมตตากรุณาตนเองด้วยการขัดเกลาจิตใจให้สะอาด คิดดีทำดีและหมั่นปรับปรุงข้อบกพร่องของตน ส่วนความเมตตากรุณาต่อผู้อื่นคือ ปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุขและคอยช่วยเหลือเมื่อเขาเหล่านั้นประสบทุกข์ ความเมตตากรุณานี้ช่วยลดความอาฆาตพยาบาทที่มีต่อกันได้ นอกจากนี้กวียังสอนให้เพื่อนมนุษย์ชำระจิตตนเองโดยการเจริญภาวนาอันจะทำให้มีสติระลึกรู้อยู่ตลอดเวลา ทั้งยังเป็นการฝึกเอาชนะจิตใจตนเองไม่ให้วูบไหวไปกับสิ่งชั่วร้าย รวมถึงความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมที่จะส่งผลไปถึงอนาคต การปฏิบัติตามหลักธรรมเหล่านี้จะช่วย“ดับไฟไหม้โลก”ได้

การเน้นย้ำเรื่องเวลาและความเป็นอนิจจังของชีวิตปรากฏสม่ำเสมอในกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์และไพโรจน์ทร์ ชาวงามทั้งนี้ก็เพื่อเตือนสติเพื่อนมนุษย์ให้รีบทำดีต่อกันก่อนที่เวลาของชีวิตจะหมดลง ดังเช่นบท “ดวงใจจึงจ้านรรจ์” ที่ว่า

๑๒

คู่คนแล้วคนเล่าที่เรารู้จัก
 ที่เรารัก แต่ต้องพรากพลัดจากขวัญ
 ที่เราซึ้ง แต่เรายังต้องผูกพัน
 ชีวิตนั้นยากจักอธิบาย

.....

๑๖

เราโหยหาช่วงเวลาแสนอุ่น
 อีกกลิ้งกรุ่นแห่งปวงดวงบุปผา
 ขณะหนึ่งขณะใดได้ผ่านมา
 ก็หวังตราตรึงไว้ในนิรันดร์

๑๗

แต่เวลาที่แสนอุ่น และกลิ้งกรุ่นบุปผา
 มักร้างไปในเวลาอันแสนสั้น
 สิ่งค้างม คือในยามปัจจุบัน
 เราเป็นจริงต่อกันได้เพียงไร

๑๘

วันนี้ ที่แสนดีและเบิกบาน
 จักล่วงเป็นวันวานอันสดใส
 ขณะนี้คือนาทีของหัวใจ
 ที่พึงใซ้อย่างมีชีวิตชีวา

(ฤดีกาล : ๑๒๗-๑๒๘)

กวีอธิบายความเป็นจริงของชีวิตว่าเป็นความไม่แน่นอน เช่น มีรักแต่ต้องพลัดพราก ใน
 ขณะที่เกลียดชังกันกลับต้องมาผูกพัน มนุษย์พึงสังเกตว่าเวลาแห่งความสุขในชีวิตคนนั้น แสน
 สั้น ไม่มีสิ่งใดจริงยั่งยืน ฉะนั้น ณ ขณะนี้จงใช้เวลาให้คุ้มค่าแสดงความรักและมีเมตตาธรรมต่อกัน
 ให้มากที่สุด เพราะความรักระหว่างเพื่อนมนุษย์จะเป็นพลังใจให้กันและกันได้แม้ในเวลาที่ต้อง
 พรากจากกัน ไป กวีพยายามสอนให้มนุษย์เห็นความสำคัญของเวลาปัจจุบัน คือทำดีต่อกันให้มาก
 เพื่อให้ปัจจุบันกลายเป็นอดีตอันงดงาม และปัจจุบันจะสร้างอนาคตอันงดงามเช่นกัน มนุษย์

เป็นเพียงผู้เดินทางไปตามชะตากรรม อยู่ร่วมกันไม่นานก็ต้องตายจากกัน คำสอนของกวีในบทนี้จึงเน้นย้ำความคิดที่ว่า “รักกันได้ก็อย่าได้ล้มเหลว” ดังนี้

๒๙

เราเป็นเพียงผู้เดินทาง
พบกันได้ในระหว่างทางเหน็บหนาว
ร่วมสุขพินก่อไฟได้แสงดาว
เล่านิยายยี่ดียวสู่กันฟัง

๓๐

เราอาจไปด้วยกันสุขขอบฟ้า
และว้ายข้ามทะเลกล้าหาฟากฝั่ง
หรืออาจต้องแยกทางด้วยความขัง
เปลี่ยนสิ่งหวังไปตามความคุ้นเคย

๓๑

ชีวิตเป็นเช่นนี้แหละชีวิต
มีใครถูกโดยไม่ผิดเล่าเพื่อนเอ๋ย
รักกันได้ก็อย่าได้ล้มเหลว
ถูกหรือผิดก็เปิดเผยเฉลยวิญญาน

๓๒

สิ่งที่ยากจ้ง่ายและงดงาม
สงบได้ในยามที่ฟุ้งซ่าน
สว่างได้ในมืดมนอนธกาล
ชีวิตนี้มีนานก็สั้นไป

(ฤดีกาล : ๑๓๐-๑๓๑)

คำสอนในนิราศสมัยใหม่นั้น กวีมุ่งเน้นให้เพื่อนมนุษย์ใช้พุทธธรรมขัดเกลากิเลส มีศรัทธาในการทำดี มีความรักความเมตตาต่อกันเพื่อสร้างสังคมแห่งความสุขขึ้นมาให้ได้ การสร้างสังคมอุดมคติที่มีแต่ความสุขและการกำจัดกิเลสในจิตวิญญาณของมนุษย์เพื่อก้าวไปสู่ความพ้นทุกข์โดยสิ้นเชิง เป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของศาสนาพุทธ ซึ่งกวีทั้งสองคนสั่งสอนไว้เป็นแนวทางเพื่อการปฏิบัติจนบรรลุจุดมุ่งหมายสำคัญดังกล่าว

๔.๓.๓ กลวิธีการสอนของนิราศสมัยใหม่

อังคาร กัลยาณพงศ์และไพโรจน์ทร์ ขาวงามเป็นกวีที่มีศรัทธาในพระพุทธศาสนาตั้งจะเห็นจากการเดินทางไปปฏิบัติธรรมที่วัดป่าแก้วในนิราศนครศรีธรรมราชของอังคาร หรือการไปศึกษาธรรมะตามแบบท่านพุทธทาสที่สวนโมกขพลารามในบท “ธารน้ำไหล” ของไพโรจน์ทร์ ขาวงาม โดยเฉพาะไพโรจน์ทร์ ขาวงามนั้นมีประสบการณ์ทางธรรมจากการบวชเรียนเป็นเวลา ๘ ปี (อ้างจากปกหลังหนังสือฤดีกาล) ประสบการณ์เหล่านี้กวีนำมาถ่ายทอดในนิราศสมัยใหม่ ทั้งการอธิบายพุทธธรรมจากทัศนะของตนและการถ่ายทอดประสบการณ์การปฏิบัติธรรม เพื่อแสดงให้เห็นความยากลำบากอันต้องใช้ความอดทนและความเพียรอย่างยิ่งยวด กลวิธีการสอนเหล่านี้จึงเป็นทั้งตัวอย่างการปฏิบัติ และเป็นกำลังใจให้เพื่อนมนุษย์เชื่อมั่นในศักยภาพของตนว่าต้องปฏิบัติได้เช่นเดียวกับกวี กล่าวคือ

๔.๓.๓.๑ การถ่ายทอดพุทธธรรมจากทัศนะของกวี

กวีอธิบายพุทธธรรมตามทัศนะของตน โดยเน้นหลักธรรมขั้นพื้นฐานอันง่ายต่อการปฏิบัติ และจะส่งผลต่อการปรับปรุงพฤติกรรม รวมถึงแก้ไขปัญหาของสังคมได้ ดังที่อังคาร กัลยาณพงศ์ยกตัวอย่างการศึกษาธรรมะของตน โดยใช้ธรรมชาติเป็นครู การพินิจความเป็นไปของธรรมชาติทำให้ค้นพบสังขธรรมของชีวิต ดังนี้

ถอยใจไกลอมมนุษย์	ดุจสัตว์ร้ายหลากหลายหน้า
อมตะคำคินน้ำฟ้า	เร่แสงงามหามาชบใจ
ถอยใจไปลิ่วพัน	อมมนุษย์
ไปสู่คำวิมุติจุด	แจ่มแพรว
วิญญานแห่งตนดู	พาหนะ
ตนช่วยตนเห็นแก้ว	แก่นแท้สังขธรรม
อโหมีดมามีดไป	มีดก่อนไชร้สว่างภพหน้า
สว่างมากลับมีดกล้า	สว่างมาสว่างไปวิสัยทิพย์
อันมีดมาก่อนซ้ำ	มีดใหม่ ไปแล
มีดเก่อนาคตไส	สว่างได้
สว่างมาก่อนกลับไป	มีดหม่น
มาสว่างไปสว่างไชร้	สิ้นี่สังสาร

นำธรรมชาติสะอาดวิสุทธิ	คุณครูพิเศษเทศนาทิพย์
สอนใจให้สูงลิบ	ลิ่วเลิศฟ้ามาโปรดดิน
เทิดธรรมชาติพิเศษซึ่ง	วิสุทธิสะอาด
เยี่ยงอย่างครูเปรี๊ยะปราชญ์	ค่าไร
สอนตนแจ่มแจ้งขนาด	อาทิศย์
สูงส่งทอแสงใส	แหล่งหลักัตถุญ
	(ลำนำนฎกระดิ่ง : ๒๕๕-๒๕๗)

จากตัวอย่าง กวีย้ำเน้นการศึกษาพุทธธรรมด้วยตนเอง โดยยกตัวอย่างบุคคล ๔ จำพวกจาก ตโมตมสูตรที่ ๕ ว่าด้วยผู้มีมืดมาและมีดไป* ได้แก่

๑. บุคคลผู้มีมืดมาและมีดไป คือเกิดในตระกูลต่ำแล้วยังประพฤติทุจริตตายไปจะไป เกิดในอบาย

๒. บุคคลผู้มีมืดมาแต่สว่างไป คือเกิดในตระกูลต่ำแต่ประพฤติสุจริตตายไปจะไป เกิดในสวรรค์

๓. บุคคลผู้สว่างมาแต่มีดไป คือเกิดในตระกูลสูงแต่ประพฤติทุจริตตายไปจะไป เกิดในอบาย

๔. บุคคลผู้สว่างมาและสว่างไป คือเกิดในตระกูลสูงและประพฤติสุจริตตายไปจะไป เกิดในสวรรค์

ทั้งนี้เพื่อชี้ให้เห็นว่า ชาติกำเนิดของมนุษย์ไม่สำคัญเท่ากับการกระทำ มนุษย์เลือกเกิดไม่ได้ แต่เลือกประกอบกรรมดีกรรมชั่วได้ ดังเช่นกวีเลือกประกอบกรรมดีพัฒนาจิตของตนด้วยธรรมะ แล้วนำผลดีที่ได้รับเพื่อแผ่ไปยังเพื่อนมนุษย์

กวีแสดงความเชื่อมั่นในศักยภาพของเพื่อนมนุษย์ เพื่อชี้แนะให้มนุษย์นำศักยภาพนั้นมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ทำชีวิตให้มีคุณค่าเช่นเดียวกับธรรมชาติที่อำนวยประโยชน์แก่มวลมนุษย์โดยไม่หวังสิ่งตอบแทน เป็นต้นว่า

วิจัยวิจารณ์มนุษย์ชาติ	สามารถวิเศษสรรพสิ่งสิ้น
น้อยนักฝากทิพย์ถวิล	ไว้ซึ่งค่าเสมอฟ้าฤา

* รุยาละเอียดได้จากพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต [๒.ทุติยปิณฑาสก] หน้า ๑๒๕-๑๓๑.

วิจัยจักรวาลหว่านไว้	กายสิทธิ์ ใดฤา
ฝากคลื่นอนันตกาลนิมิต	สั่งฟ้า
อัมพาดแก่ดวงจิตร	คิดเปล่า ค่านา
เสียดำสามัญบ้า	ฆ่าสิ้นวิญญาณ
ผกายดาวฤกษ์ไฟฟ้า	อยู่ต่างหล้าระย้าเพชรพริ้ง
ค่าชีวาเล่าทิ้ง	สิ่งทิพย์ไว้ให้ทานใคร
งานดาวฤกษ์รุ่งรุ่ง	นฤมิต
ฉายพร่างปลั่งกายสิทธิ์	แก้กล้า
แบ่งภาคส่วนวิเศษวิจิตร	แจกโลก เสมอแล
เหลวเปล่าใครตำซ้ำ	จ่อมบ้ำสามัญ
สรวงสวรรค์นั้นอยู่ไหน	อยู่ที่วางใจถูกต้อง
กู่ขวัญอันเรื่องรอง	อย่าข้องข้ายเร็วรณกานต์
สรวงสวรรค์นั้นอยู่ฟ้า	ดินใด ดังฤา
อยู่ที่วางดวงใจ	ถูกต้อง
สามัญถ้อยเปลื้องวิสัย	สรรพตำ
กุ่มิ่งขวัญอย่าข้อง	ข้ายเร็วรณกานต์
	(ดำเนินาฎกระดิ่ง : ๒๖๒-๒๖๔)

กวีอธิบายความคิดเรื่องนรกสวรรค์ว่า การวางใจถูกต้องด้วยการมีธรรมะสร้างความสุข
 ดังได้ขึ้นสวรรค์ โลกแห่งความสุขบนสรวงสวรรค์นั้นอยู่ที่ใจของเราเอง เมื่อทำความดีจิตใจก็
 เป็นสุข หากทำความชั่วจิตใจก็เป็นทุกข์ ดังสำนวน “สวรรค์ในอก นรกในใจ” นั่นเอง

ไพวรินทร์ ขาวงามนำความคิดเรื่อง “สวรรค์ในอก นรกในใจ” มาถ่ายทอดด้วยการ
 คร่ำครวญว่า ยุคปัจจุบันนรกกรรณพื้นที่ของสวรรค์ในจิตใจมนุษย์จนแทบจะหมดสิ้นแล้ว
 ดังตัวอย่าง

ยุคอารยธรรมป่วยไข้	ขึ้นขม
ดวงจิตก็ต่างตรม	โตรดเศร้า
ชีพมีวิถีระทม	เที่ยวท่อง
ท่องเที่ยวทุกคำเช้า	ชุ่มน้ำตาสมัย

สมัยจิตวิปริตอ้าง	ว่างนัก
โดดเดี่ยวเดียวดายอะดัก	คำวิ้น
ชีวิตประเดี้ยวรัก	ประเดี้ยวหน่าย
เดี้ยวสุขเดี้ยวทุกข์สิ้น	กระหน่ำซ้ำสงสาร

.....

สรวงสวรรค์ในอกเศร้า	หนาวแสน
ขุมนรกขยายเขตแดน	ล่งล้า
ภูตผียิงศแทน	ทวยเทพ
วิบัติวิบากกรรมซ้ำ	หมื่นใหม่แสนหมอง

.....

วันเดือนเดือนล่งแล้ว	ปีละตาย
ละแห่งละเทียนพราย	พรางฟ้า
ละแห่งละเทียนวาย	วิบวอด
ชีวิตปริศนาหล้า	มุ่งหน้าไปไหน

(ม้าก้านกล้วย : ๑๖๔-๑๖๕)

ความตกต่ำของจิตวิญญาณมนุษย์ สะท้อนความมืดบอดที่ถูกกิเลสครอบงำ จนกวีต้องตั้งคำถามเพื่อเตือนสติเพื่อนมนุษย์ให้หันกลับมาทบทวนว่า “ชีวิตปริศนาหล้า มุ่งหน้าไปไหน” นั่นคือ มนุษย์นั้นเกิดมาเพื่ออะไร นอกจากนี้ก็วิงษ์ใช้ความคิดเรื่องนรกสวรรค์เสียดสีความเสื่อมถอยของมนุษย์ในบท “นรกของเรา” ว่า

นรกเราสงบดินะที่รัก

ขุมพำนักเย็นชืดทั้งมืดใหม่

เรายังรักที่นี้กว่าที่ใด

สุขเพลิงกาลกลางใจอยู่อาจฉิน

นรกเรารุ่งดินะที่รัก

อาณาจักรแผ่ขยายไม่สุดสิ้น

ฐรกีการค้ำทำมาหากิน

อาบเหงื่อเพื่อผดุงถิ่นนรกนาค์

.....

เรารักกันที่นั่นะที่รัก
 ขอพึงพักชั่วชีวิตอันแสนสั้น
 ฝากรักในนรกานต์ธาร โลกันต์
 ใครพรากเราสู่สวรรค์...ฉันไม่ยอม!

(ม้าก้านกล้วย:๑๔๘-๑๔๙)

บทนี้เสียดสีความมีคบอดของเพื่อนมนุษย์ที่หลงมัวเมาไปกับกิเลส มีความสุขกับการได้อยู่ในนรก ทำให้นรกรุ่งเรืองขึ้นเพราะอุดมด้วยความชั่ว กวีใช้ “โลกันต์” สื่อถึงโลกันตนรก นรกที่มีแต่ความมืดมิด “คั้งหลับตาอยู่เมื่อเดือนดับนั้นแล” นรกขุมนี้แสงสว่างส่องไปไม่ถึงเพราะอยู่นอกกำแพงจักรวาล มนุษย์ที่มีคบอดก็เหมือนตกอยู่ในโลกันตนรก ไม่มีดวงตาเห็นธรรม เพราะ “ใครพรากเราสู่สวรรค์...ฉันไม่ยอม!”

การกล่าวถึงเรื่องนรกสวรรค์นั้น กวีเจตนาจะสอนให้เพื่อนมนุษย์สร้าง “สวรรค์ในอก นรกในใจ” ของตนขึ้นมา ใช้ธรรมะนำทางชีวิตให้มีความสุขก็เหมือนได้ขึ้นสวรรค์ แต่หากหลงไหลอยู่ในกิเลสอันเป็นเครื่องสร้างความเศร้าหมอง ก็เท่ากับว่าวนอยู่ในห้วงทุกข์เหมือน ตกนรกนั่นเอง

การเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏเป็นห้วงทุกข์อันใหญ่หลวงของมวลมนุษย์ ทั้งนี้ก็พยายามชี้แจงให้เห็นว่า เพราะมนุษย์มีอึดตา จนเกิดกิเลสทำร้ายทั้งตนเองและผู้อื่น มนุษย์จึงยังติดอยู่ในห้วงทุกข์เพราะกับดักที่ตนสร้างขึ้น ดังบท “ปลาคนวนว่ายเว้ง ชเลโลก”

ปลาคนวนว่ายเว้ง	ชเลโลก
คนเปลี่ยวคลื่นเซียวโสก	โลกกว้าง
คนผู้ละโมบ โภก	ผลเหยื่อ
เกี่ยวเบ็ดเสร็จสรรพขว้าง	ไขว่คว้าปลาคน
วนวนว่ายว่ายเว้ง	วังเวง
ชเลลิก นึกตัวเอง	อนาถโธ
กิเลสลิก นึกกริ่งเกรง	คลื่นกิเลส
คิดลิก นึกถ่นโล	ลิกซึ่งชเลฝืน

ข้ามหรรณพห้วง	แสวงหา มหรรณพ
ข้ามยอดคีรีอา	กาศน์
เสาะแสวงคืนคาริกา	เก็บประดับ ใจเอย
ข้ามอัครตตนัน	ดิ่งพัน โปนทะเล

(ฤดีกาล : ๑๒๑)

กวีเตือนสติเพื่อนมนุษย์ด้วยการอธิบายอนิจจังของชีวิต ว่าทุกสิ่งในโลกนี้มีเกิดมีดับ ที่สุดทุกสิ่งต้อง “หาย” เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วจะยึดติดอยู่กับรูปและนามอันเป็นสิ่งสมมุติได้อย่างไร

ลืมตาค้นหา	หาสิ่งที่หาย
หาแล้วได้มา	มาเพื่อจะหาย
ชีวิตที่เหลือ	รอเพื่อจะหาย
รอการหายวับ	ไปกับความตาย

.....

แท้ชีวิตจริง	ทุกสิ่งขาดหาย
เกินเกินขาดขาด	ขาดขาดหายหาย
มีอาจจะเต็ม	เพิ่มส่วนที่มาย
แต่อาจแทนค่า	ศรัทธากำจ่าย
มีใจหนึ่งดวง	เป็นห่วงกลัวหาย
มีความเป็นคน	ก็กลัวหล่นหาย
กลัวกลัวกลัวกลัว	หายหายหายหาย
ใครหนอโลกนี้	มีโดยไม่หาย

(ฤดีกาล : ๑๑๖-๑๑๗)

หลักธรรมพื้นฐานที่กวีเห็นว่าจำเป็นสำหรับการพัฒนาจิตใจเพื่อนมนุษย์ ได้แก่เบญจศีลและเบญจธรรม ซึ่งจะช่วยชำระจิตใจให้บริสุทธิ์และพัฒนาชีวิตให้สมบูรณ์ได้ ดังที่อังคาร กัลยาณพงศ์ยกมาอธิบายไว้ดังนี้

ปาณาชอย่าฆ่าม้วย	สรรพสัตว์
ใจจอมบาปผิดถนัด	เนาใหม่

แผ่แต่เมตตาทะงัด	ขจัดทุกข์
ทุกสิ่งอสังหาไซรั	เร่งให้กิเลสสลาย
อทินนาฯพระสั่งห้าม	เป็นโจร
ปล้นฆ่าลักขโมยโลน	ถ้อยล้ำ
สันโดษอย่าโลดโผน	ผยองใหญ่ นักรณา
หาแต่อริทรัพย์ซ้า	เพื่อสร้างสรรค์สมัย
กามะกัณก่อร้าย	กามวิสัย
เกินล่วงลูกเมียใคร	หม่นไหม้
ข่มขืนคร่าครูดไป	เวรยิ่ง
ปลงนั่งสังขารไว้	เพ่งได้พุทธธรรม
มูสาฯสอนจิตรชื้อด้วย	ผจญมิตร เองเอย
หยุดว่างวิจิตรจิต	ชั่วช้า
สัจจหลังหลังกายสิทธิ์	วิเศษยิ่ง เร็วรา
เรื่องรุ่งบุญฤทธิ์กล้า	ช่วยหล้าเล่ห์สวรงค์
สุราฯขวัญยูโรปดืมซึ้ง	วิเศษชะงัด กิติ
ห้ามห้ามเมาเสมอสัตว์	คำซ้ำ
สรรพภัยฆ่าสารพัด	พิษถ้อย ถึงแล
คอยคลื่นบ้ากลบหน้า	เนาไหม้รณกานต์
สมาทานทำถ่องแท้	นิจศีล นีนา
แขกฝรั่งไทยญวนจีน	คู่ฟ้า
นรกร้ายวุ่นวายป็น	กันยุ่ง ยิงนา
เหตุว่าขาดศีลห้า	โลกเหี้ยมโหดมหันต์

(นิราศนครศรีธรรมราช : ๑๒๓-๑๒๕)

กวีสอนให้เพื่อนมนุษย์ปฏิบัติตามหลักศีลห้า คือห้ามฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ห้ามลักทรัพย์ ห้ามประพฤติผิดในกาม ห้ามกล่าววาทวิทุจริต และห้ามดื่มสุราของมึนเมา หากปฏิบัติตามนี้ได้สังคมโลกจะไม่วุ่นวายเหมือนที่เป็นอยู่

อังคาร กัลยาณพงศ์และไพวรินทร์ ขาวงามถ่ายทอดพุทธธรรมด้วยความเข้าใจในแก่นแท้ของหลักธรรม การสอนของกวีเกิดจากการศึกษาและปฏิบัติจนเห็นจริง จนสามารถนำมาอธิบายให้เพื่อนมนุษย์เข้าใจและปฏิบัติตามได้ กลวิธีการสอนอีกประการหนึ่งจึงเป็นการแสดงตัวอย่างจากการปฏิบัติธรรมของกวี เพื่อเน้นย้ำหลักธรรมคำสอนและหลักปฏิบัติให้กระจ่างชัดขึ้น

๔.๓.๓.๒ การยกตัวอย่างจากการปฏิบัติธรรมของกวี

อังคาร กัลยาณพงศ์และไพวรินทร์ ขาวงามนั้น เป็นกวีที่ได้ศึกษาและปฏิบัติธรรมด้วยตนเอง การยกตัวอย่างจากการปฏิบัติธรรมของกวี จึงเป็นกลวิธีการสอนที่กวีหวังจะให้เกิดผลต่อผู้เสพ ใ้ตระหนักถึงศักยภาพของตนที่จะเอาชนะอุปสรรคได้เช่นเดียวกับกวี

อังคาร กัลยาณพงศ์ถ่ายทอดความยากลำบากของการฝึกจิต ที่ต้องมี “สติ” คอยดึงจิตที่ออกนอกกลุ่มอกทางให้กลับมา “ระลึกรู้” ใ้จึงได้ เช่น

ใจข้าน้อยคือน้ำเพชรใส	ฉับไวแสงสีสะท้อนสรรพสิ่ง
ถ้าแม่มากวิปริตร้ายจริง	ถ้ารักก็ยิ่งทะนุถนอมนุ่มใจ
ถ้าดีลากร้ายก็ราวเหล็กเพชร	กล้าเด็ดขาดบ่พรั่นหวั่นไหว
วามแรงก็เร่าร้อนพิชไฟ	อาจไหม้หมกเองละลาย
.....	
วามหนึ่งใจเถลไถลไปลั่ว	ปลิววนวิญญะอมรพิชอดดี
หิวระหารรสเสน่หานารี	พลีอุทิศจิตรแก้วกามกิเลสครอง
กิเลสมนั้นสวายแต่รูปร่าง	อ้างว้างไร้แก่นสารเศร้าหมอง
ใ้ทุกข์ใจภัยระยำล้าพอง	ชลเนตรนองคือเลือดไหลริน
ปฏิภาณไหววুবวับกลับมา	รำพันสารภาพทุกสิ่งสิ้น
ว่ากิเลสมารชนิดกักขะทมิฬ	หินชาติขาดกันจนวันตาย
แล้วแสดงบาดแผลแต่ปางหลัง	ยังทิ้งรอยเจ็บอยู่มีรู้หาย
รอวิสุทธิพุทธธรรมทิพย์ละลาย	อามหิตพิชร้ายสลายจากใจ
เช็ดขยาดหวาดกลัวกิเลสมาร	ล้างผลาญคำวิเศษสุดเหลวไหล
วิริยะปล้นสรรพันตรายตายไป	ใ้ให้ฤทัยใสวิสุทธิพุทธิญาณ
สงบนิ่งมีทั้งสมาธิจร	สุจริตในไตรทวารเกษมสาคต์
บูชาพระพุทธเจ้าในรั้นคร้กาล	ด้วยงานกาพย์โคลงฉันท์อัญชลี

(ถ้านำภูกระดึง : ๒๕๘-๒๕๙)

กวีอธิบายสภาวะจิตของตนที่วูบไหวไปตามแรงขั้วของกิเลส ดังเช่นตอนที่ถูกพิชรักทำร้าย ต้องทุกข์ทรมานเพราะยึดติดกับรูปและนามของนาง แต่ด้วยความมีสติทำให้กวีคิดได้ว่าอารมณ์เหล่านี้เป็นกิเลสที่ทำลายตนเอง กวีพยายามใช้สมาธิอ่อนน้อมนำธรรมชาติและกวีนิพนธ์เป็นเครื่องจรจรโลงใจ ข้ามพ้นกิเลสเหล่านั้นมาได้

นอกจากนี้กวีได้ใช้ประสบการณ์การปฏิบัติธรรมที่วัดป่าแก้ว เป็นตัวอย่างสอนให้เพื่อนมนุษย์มีความเพียรพยายามในการฝึกจิต เพราะจิตมนุษย์นั้นไม่นิ่ง คอยแต่จะวูบไหว อยู่ตลอดเวลาการเจริญภาวนาให้เกิดสมาธิจึงต้องใช้ความอดทนอย่างสูง เป็นต้นว่า

พลันเข้าถึงป่าแก้ว	วัดวิเศษ
มีดคำภูมิประเทศ	หม่นคล้ำ
พบพระจึงก้มเศศ	ไปหัวกราบ
ทราบท่านอาจารย์ไซริ์	สั่งให้บริการ
.....	
พลีน้ำใจจ่อมไหว้	อธิษฐาน
อุโบสถศีลสมาทาน	เที่ยงแท้
สายัณห์ย่ำกวาดลาน	วัดป่า ช้ำแสบ
พอลำท่านเทศน์แล้ว	นั่งแล้วฟังธรรม
เสร็จน้อมนำสู่ห้วง	ดวงใจ
ปฏิบัติบ่สงสัย	แจ่มแจ้ง
ภาวนาแน่วภายใน	เป็นหนึ่ง
บากบั่นบ่เสแสร้ง	ลึกซึ้งสอนขวัญ
.....	
ตอนลำท่านเทศน์ขึ้น	พุทธวิธี
นั่งนิ่งภาวนาคิ	คั่งแก้ว
พุทธโรยาราคิ	คิดอื่น
จิตรมันค้ำนั้นแล้ว	ไปแคล้วเห็นธรรม
.....	

ข้า่น้อยถ่อมมันแล้ว	อุโบสถ
พระมอบอาหารรส	ป่าให้
พิจารณาจริงนั่งข่มพยศ	กิเลสอ้อม
อันเพื่อสังขารใช้	อยู่ได้แสวงธรรม

.....

เออเสรีจสรรพด้มน้ำ	ฝนใส
จิตรจ่อมกาวนาไป	นั่งไว้
กิเลสต่างต่างข่มใจ	เป็นหนึ่ง
คือเร่รุ่มพุทโธไซรั	เพื่อให้เห็นธรรม

.....

เพ่งปัญญาแจ่มแจ้ง	เบญจจันทร์
เลิกยึดมั่นจับปล้น	ปล่อยทิ้ง
พุทธเจ้าอยู่เหนือขวัณ	อนันตทิพย์
ใจหนึ่งไม่กลอกกลิ้ง	นั่งด้วยญาณขลัง
โอวาทอย่างแจ่มแท้	ทอดขยาย ความแะ
เสมอว่าภูตอสุรกาย	รับรู้
เหม็นศพนั้นปล้นหาย	วูบวับ ไปเลย
มีค่าเอาธรรมสู้	สิ่งร้ายสลายสูญ

(นิราศนครศรีธรรมราช: ๒๓๒-๒๕๓)

กวีแสดงให้เห็นผลของการฝึกจิตว่า สามารถเอาชนะกิเลสที่คอยมารบกวนได้ ทั้งยังทำให้เกิดปัญญาเห็นสังขารของชีวิต เห็นความเป็นอนิจจังที่ทำให้คลายความยึดมั่นถ่อมมันลงได้

ไพวรินทร์ ขาวงามใช้การปฏิบัติธรรมที่สวนโมกข์เป็นตัวอย่างของการเข้าถึงธรรมะ ด้วยการถามตอบระหว่างกวีกับธรรมชาติสื่อว่าจะเข้าถึงธรรมต้องเข้าใจธรรม ดังนี้

ธารน้ำไหล
จากหัวใจสู่หัวใจ ไสเย็นถ้ำ

จากห้วงลึกสู่ห้วงลึก ยิ่งลึกล้ำ
ห้วงคิ่มน้ำธรรมชาติสะอาดละนี้

.....
อย่าฟังเพียงเสียงพระพูด
จงใช้ธรรมย่ำพิสูจน์ถึงธรรมนั้น
จงใช้ใจ ปฏิบัติใจในปัจจุบัน
อย่างรู้ตัวทั่วทันการเปลี่ยนแปลง
“แต่ข้านี้กิเลสหนามาสวนโมกข์
ยังแบกโลกหนักอึ้งจึงหน่ายแห่ง”
“นั่นแหละเธอ ฟังจำธรรมชาติแสดง
ข้อธรรมแห่งธรรมชาติอยู่เป็นนิจ
นิจศีลคือองคางตามปกติ
สมาธิคือตั้งมั่นแห่งดวงจิต
คบปัญญาส่องสว่างทางมีคิมิต
เกลากิเลส วิเศษชีวิต วิจิตรดวงใจ”

(ฤดีกาล :๒๕-๒๘)

“ธารน้ำไหล” เป็นชื่อสถานที่ที่กวีใช้เป็นสื่อเชื่อมโยงความคิดพุทธธรรม กวีพินิจความ
เย็นน้ำและลึกล้ำของสายน้ำด้วยความคิ่มน้ำ เกิดเป็นสมาธิจิตที่สงบนิ่ง กวีได้แสดงให้เห็นว่าความ
สงบของจิตนำไปสู่ความตระหนักรู้ในสังขธรรม กวีแนะนำให้เพื่อนมนุษย์พิสูจน์ความจริงนี้ว่า “จงใช้
ธรรมย่ำพิสูจน์ถึงธรรมนั้น จงใช้ใจ ปฏิบัติใจในปัจจุบัน” เป็นการสอนให้ศึกษาและปฏิบัติธรรม
ด้วยตนเอง เพื่อให้เข้าใจแก่นธรรมะอย่างถ่องแท้ อย่าเชื่อเพราะเป็นคำสอนของภิกษุแต่จงเชื่อ
เมื่อได้พิสูจน์จนเห็นจริง ลักษณะนี้เป็นการสอนให้เพื่อนมนุษย์ใช้สมาธิสร้างปัญญาและขัดเกลา
กิเลส อันเป็นวิธีที่กวีปฏิบัติจนเห็นจริงแล้ว

ลักษณะเด่นของนิราศสมัยใหม่ในกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์และไพวรินทร์ ขาวงาม
ได้แก่ การนำลักษณะสำคัญของนิราศมาถ่ายทอดความคิดและเนื้อหาให้สอดคล้องกับสภาพสังคม
ปัจจุบัน ด้วยกวีตระหนักในหน้าที่ของตนที่พึงช่วยเหลือสังคมและฟื้นฟูจิตใจของเพื่อนมนุษย์
กวีได้พยายามแสดงให้เห็นความรุนแรงของปัญหาสังคม เพื่อกระตุ้นจิตสำนึกของเพื่อนร่วมสังคม
ทั้งนี้กวีเสนอแนวทางแก้ปัญหาที่ถูกต้องโดยแก้ไขจากต้นเหตุ คือ กิเลสของมนุษย์ ซึ่งต้องใจ

พุทธธรรมเยียวจากภายใน ให้มนุษย์ศรัทธาในความดี แล้วแผ่แผ่ความดีไปยังเพื่อนร่วมสังคม
นิราศสมัยใหม่จึงมีลักษณะเด่นของเนื้อหาที่มุ่งชี้้นำความคิดและมีลักษณะของวรรณคดีคำสอน คือ
สอนไว้ให้เป็นหลักในการปฏิบัติ โดยมีจุดมุ่งหมายให้เพื่อนมนุษย์และสังคมเปลี่ยนแปลงไปในทาง
ที่ดีขึ้น



สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ ๕

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

จากการศึกษานิราศสมัยใหม่ในกวีนิพนธ์ของพบว่า นิราศสมัยใหม่มีการสืบทอดขนบจาก นิราศโบราณและมีการสร้างสรรค์นวัตกษณ์ในการขยายขอบเขตความคิดและเนื้อหาจากเรื่อง เฉพาะตัวของปัจเจกบุคคลไปสู่ปัญหาส่วนรวมของมนุษย์

อังคาร กัลยาณพงศ์และไพโรจน์ทร์ ขาวงามเป็นกวีสมัยใหม่สองคนที่ใช้นิราศถ่ายทอด ความคิดและเนื้อหาอันเป็นปัญหาสำคัญของสังคม กวีชี้แนะและสอนให้เพื่อนมนุษย์ใช้หลัก พุทธธรรมแก้ปัญหา สอดคล้องกับการตั้งปณิธานกวีไว้ว่าจะสร้างสรรค์กวีนิพนธ์เพื่อจรรโลงสังคม กวีเลือกใช้นิราศถ่ายทอดความคิดและเนื้อหาเหล่านี้เพราะนิราศมีลักษณะสำคัญคือ มีการถ่ายทอด อารมณ์ความรู้สึกและการแสดงความคิดเห็นในภาวะพราจจาก ประกอบกับการให้ความสำคัญกับ ธรรมชาติ นำธรรมชาติมาใช้เชื่อมโยงกับภาวะพราจจาก นิราศสมัยใหม่ใช้การเดินทางของกวีกับ การเคลื่อนที่ของเวลาแสดงภาวะพราจจากและเป็นสื่อนำไปพบเห็นการพราจจาก กวีได้ถ่ายทอด อารมณ์ความรู้สึกและแสดงความคิดเห็นที่มีต่อสังคมในภาวะพราจจากนั้น ทั้งนี้ความสัมพันธ์ ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและความคิดเรื่องธรรมะคือธรรมชาติเป็นความคิดสำคัญที่ปรากฏ ในเนื้อหาของนิราศสมัยใหม่

อังคาร กัลยาณพงศ์เป็นกวีสมัยใหม่คนแรก ๆ ที่แตงนิราศเรื่องยาวและสร้างนวัตกษณ์ของ นิราศด้วยการขยายขอบเขตความคิดและเนื้อหา เนื้อหาในลำนำภูกระดึงและนิราศนครศรีธรรมราช เน้นการพรรณนาความงดงามและคุณค่าอันวิเศษของธรรมชาติ กวียกย่องธรรมชาติในฐานะเป็น แรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์กวีนิพนธ์และเป็นแหล่งพุทธธรรม พร้อมกันนั้นก็ได้วิพากษ์วิจารณ์ มนุษย์ที่ทำลายธรรมชาติด้วยการบริภาษอย่างรุนแรง กวีพยายามชี้แนะให้เพื่อนมนุษย์เห็นผลร้ายจาก การทำลายธรรมชาติว่ามนุษย์กำลังทำลายแหล่งปัจจัยสี่ที่จำเป็นต่อการดำรงอยู่ และชี้ให้เห็นว่า ปัญหาสำคัญคือมนุษย์กำลังก้าวสู่สังคมวัตถุนิยมที่มีแต่จะเพิ่มพูนกิเลสจนขาดการพัฒนาจิตใจ กวี จึงเตือนสติและสอนพุทธธรรมให้แก่เพื่อนมนุษย์

ไพวรินทร์ ขาวงามสร้างสรรค์นวลักษณ์ของนิราศด้วยการขยายขอบเขตความคิดและเนื้อหาในลักษณะเดียวกับอังคาร กัลยาณพงศ์ แต่ด้วยเหตุที่ไพวรินทร์ ขาวงามเป็นกวีรุ่นหลังมีระยะห่างกับอังคาร กัลยาณพงศ์ร่วมสิบปี สภาพสังคมเปลี่ยนแปลงไป เนื้อหาในนิราศของไพวรินทร์ ขาวงามจึงให้ความสำคัญกับธรรมชาติในฐานะเป็นแหล่งพักพิงใจของมนุษย์ กวีเน้นพรรณนาความงดงามเรียบง่ายของวิถีชีวิตชนบทอันเป็นสภาพสังคมที่ผูกพันกับธรรมชาติ อย่างลึกซึ้ง กวีสร้างภาพสวยงามของความเป็นธรรมชาติในสังคมชนบทตัดกับภาพความเสื่อมโทรมในสังคมเมือง ภาพสังคมวัตถุนิยมและความเห็นแก่ตัวของผู้คนซึ่งน่าว่าเป็นสภาพที่ไม่น่าอยู่ กวีแสดงให้เห็นว่าปัญหาความล่มสลายของสังคมชนบทที่ถูกสังคมเมืองรุกรานกำลังนำความหายนะมาสู่สังคมมนุษย์ นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงการทำสงครามเพื่อแสดงอิทธิพลของประเทศมหาอำนาจว่าเป็นความตกต่ำทางจิตวิญญาณมนุษย์ที่ถึงขีดสุด ในลักษณะนี้กวีได้เตือนสติและเสนอทางแก้ปัญหาให้เพื่อนมนุษย์นำหลักพุทธธรรมมาขัดเกลาจิตใจ และใช้หลักเมตตาธรรมต่อเพื่อนร่วมโลก

รายละเอียดของเนื้อหาในนิราศสมัยใหม่ของอังคาร กัลยาณพงศ์และไพวรินทร์ ขาวงามมีประเด็นแตกต่างกันตามความเปลี่ยนแปลงของยุคสมัย แต่ทั้งนี้ความคิดที่กวีต้องการสื่อต่อผู้เสพเป็นความคิดในลักษณะเดียวกัน กล่าวคือ ความคิดในนิราศสมัยใหม่กล่าวถึงการพราจากความงดงามของธรรมชาติ การพราจากความเรียบง่ายของสังคมเกษตรกรรม และการพราจากความดีงามของจิตวิญญาณมนุษย์ กวีใช้ขนบนิราศทั้งการพราจากและการคร่ำครวญด้วยความทุกข์ระทมในภาวะพราจากมาพรรณนาถึงภาวะที่ก่อให้เกิดความทุกข์โศก ได้แก่ ความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติและสภาพแวดล้อม เช่น ความเสื่อมโทรมของธรรมชาติ ความล่มสลายของสังคมเกษตรกรรม ความเสื่อมโทรมของเมือง และความตกต่ำของจิตวิญญาณมนุษย์ ทั้งนี้เพื่อชี้ให้เห็นความรุนแรงของปัญหาที่กำลังเกิดขึ้นในสังคมมนุษย์ พร้อมกันนั้นก็ได้อธิบายเสนอแนวทางในการแก้ปัญหา ซึ่งกวีเห็นว่าเหมาะสมและจะช่วยแก้ปัญหาต่าง ๆ ให้บรรเทาเบาบางลงได้ นั่นคือ สอนให้เพื่อนมนุษย์ใช้พุทธธรรมขัดเกลาจิตใจ เรียนรู้ที่จะพัฒนาตนเองและพัฒนาสังคม กล่าวได้ว่า นิราศสมัยใหม่ขยายมิติความคิดและเนื้อหาให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของสังคม เพื่อทำหน้าที่จรรโลงปัญญาเพื่อนมนุษย์ อันเป็นภารกิจหนึ่งของวรรณคดี

อังคาร กัลยาณพงศ์และไพวรินทร์ ขาวงามเน้นย้ำความสำคัญของพันธกิจกวี กวีทั้งคู่แสดงปณิธานที่จะสร้างสรรค์กวีนิพนธ์เพื่อจรรโลงโลก และใช้ปณิธานนี้สร้างสรรค์นิราศสมัยใหม่ สอดคล้องกับเนื้อหาที่มุ่งชี้้นำความคิดและมีลักษณะของวรรณคดีคำสอน เนื่องด้วยกวีตระหนักใน

ฐานะของผู้นำทางปัญญา จึงยินดีเสียดสละความสุขส่วนตนมาช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ โดยมีได้หวังผลตอบแทน กวีพยายามโน้มน้าวเพื่อนมนุษย์ให้เกิดความรักและมองเห็นความสำคัญของธรรมชาติ โดยพรรณนาความงดงามและคุณค่าของธรรมชาติด้วยความยกย่องชื่นชม กวีอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติว่า มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ สร้างขึ้นและถูกทำลายโดยธรรมชาติ ธรรมชาติกับมนุษย์จึงต้องเกื้อกูลซึ่งกันและกัน นอกจากจะเป็นแหล่งพักพิงของมนุษย์แล้ว การดำรงอยู่ของธรรมชาติยังเป็นแบบอย่างการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ความสมถะเรียบง่ายและความเสียดสละของธรรมชาติเป็นตัวอย่างที่ดีและมนุษย์ควรปฏิบัติตาม เพื่อให้มนุษย์ปราศจากความเห็นแก่ตัวและสังคมปราศจากความขัดแย้ง ในแง่นี้วีรกรรมใหม่ได้พัฒนาบทบาทความสำคัญของธรรมชาติ จากที่เคยเป็นสื่อเชื่อมโยงอารมณ์ความรู้สึกและเป็นฉากสถานที่ กวีใช้ธรรมชาติเป็นเนื้อหาสำคัญของเรื่อง เชื่อมโยงกับพุทธปรัชญาที่ลึกซึ้ง ว่าด้วยธรรมะคือธรรมชาติ โดยสอนให้ศึกษาธรรมะจากกฎของธรรมชาติ เพื่อนำมาแก้ปัญหาภายในจิตใจของมนุษย์และฟื้นฟูสภาพสังคม

สาเหตุสำคัญของความวุ่นวายและความเสื่อมโทรมในสังคมมนุษย์ คือความตกต่ำของจิตวิญญาณมนุษย์ที่ขาดศรัทธาในความดี มนุษย์จึงไร้ซึ่งความรักและความเมตตาต่อกัน ดังปรากฏเป็นรูปธรรม เช่นการทำลายธรรมชาติ การเกิดสังคมวัตถุนิยม และการทำสงคราม เหตุเหล่านี้ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงของสังคมในทางลบ กวีคร่ำครวญถึงความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ด้วยความเจ็บปวด โดยปรับใช้ขนบการจากและการฝากนางถ่ายทอดความหวังและความปรารถนาดีต่อเพื่อนมนุษย์ ด้วยการฝากให้ช่วยดูแลรักษาสิ่งที่มีค่ายิ่ง อาทิ ฝากให้อนุรักษ์ธรรมชาติ ฝากให้ดูแลสังคม และฝากให้ฟื้นฟูความดีงามของจิตวิญญาณ เพราะสิ่งเหล่านี้มีคุณประโยชน์ต่อการดำรงอยู่ของมวลมนุษย์

นอกจากนี้กวีพัฒนาขนบการเคลื่อนที่ของเวลา จากที่ใช้เวลาเป็นสื่อแสดงการจาก มาเป็นสาระสำคัญของเรื่อง กวีเน้นย้ำบทบาทความสำคัญของเวลาในฐานะผู้สร้างและผู้ทำลาย เพื่อกระตุ้นเตือนให้มนุษย์ใช้เวลาที่มีอย่างคุ้มค่า การเคลื่อนที่ของเวลากำลังทำลายเวลาของชีวิตมนุษย์จึงควรใช้ธรรมะเป็นเครื่องนำทางชีวิต แสวงหาหนทางดับทุกข์ให้ได้ด้วยตนเอง เพื่อความสันติสุขของตนเองและสังคม

การใช้พุทธธรรมเป็นความคิดและเนื้อหาสำคัญของเรื่อง เป็นลักษณะเด่นที่ทำให้วีรกรรมใหม่มีลักษณะของวรรณคดีคำสอน ซึ่งกวีได้สืบทอดขนบความคิดเรื่องการสร้างเสพวรรณคดี

เพื่อการบรรลุธรรม ทั้งนี้กวีสองท่านเชื่อในพลังของวรรณคดีที่ใช้เป็นเครื่องมือขัดเกลาจิตใจ มนุษย์ให้สะอาด สว่าง และสงบได้

นิราศสมัยใหม่ใช้ขนบนิราศเป็นกรอบสร้างสรรค์นวัตลักษณ์ โดยการขยายขอบเขตความคิด และเนื้อหาจากการแสดงความทุกข์ที่ต้องพราจากจรัล ซึ่งเป็นรักและทุกข์ระหว่างบุคคล ขยายเป็น ความทุกข์ที่มีต่อความสูญเสียของธรรมชาติ สังคม และจิตวิญญาณมนุษย์ อันเป็นความเปลี่ยนแปลงจุดมุ่งหมายที่มีต่อรูปธรรมของปัจเจกไปสู่นามธรรมอันเป็นสากลของมวลมนุษย์ นอกจากนี้ การชี้แนะและสอนให้เพื่อนมนุษย์แก้ปัญหาเป็นนวัตลักษณ์ของนิราศที่แสดงการเคลื่อนที่ของความทุกข์ กวีใช้นิราศสมัยใหม่นำพาเพื่อนมนุษย์ก้าวข้ามออกจากวังวนของความทุกข์ ต่างจากนิราศโบราณที่กวีจ่อมจมอยู่ในห้วงทุกข์อย่างไร้ทางออก นิราศสมัยใหม่จึงได้แสดงบทบาทหน้าที่ของวรรณคดีในฐานะพลังทางปัญญาของสังคม และแสดงอิทธิพลอันทรงพลังยิ่งของขนบวรรณคดีโบราณที่ยังคงคุณค่าเป็นอมตะสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

ข้อเสนอแนะ

การศึกษานิราศสมัยใหม่ในกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์และไพวรินทร์ ขาวงาม ทำให้ตระหนักในความสำคัญของขนบวรรณคดีที่สัมพันธ์กับการสร้างนวัตลักษณ์ โดยเฉพาะในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ กวีถ่ายทอดความคิดและเนื้อหาที่ลึกซึ้ง ผ่านการปรับใช้ขนบอย่างแยบคาย ผู้วิจัยจึงเห็นว่า ควรจะมีการศึกษากวีนิพนธ์ของกวีคนอื่นในลักษณะเดียวกันนี้ เพื่อได้เข้าใจความสำคัญของวรรณคดีโบราณในฐานะรากเหง้าทางความคิดที่ส่งอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์ของกวีปัจจุบัน และได้เข้าใจวิธีการปรับใช้ขนบทางวรรณคดีในลักษณะต่าง ๆ อย่างกระจ่างชัด

นอกจากนี้แล้ว ลีลาในนิราศสมัยใหม่ของอังคาร กัลยาณพงศ์และไพวรินทร์ ขาวงามก็เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจนำมาศึกษาวิจัย เพื่อแสดงให้เห็นลักษณะเด่นในการสร้างนวัตลักษณ์ของนิราศได้อีกประการหนึ่ง

รายการอ้างอิง

- บรรคัชชัย บุญปาน. **ฟ้าแลบแปดนิ้วเดียว(รวมกวีนิพนธ์ พ.ศ.๒๕๐๗-๒๕๑๒)**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๖.
- จินตมณี เล่ม ๑-๒ กับบันทึกเรื่องหนังสือจินตมณี และจินตมณีฉบับพระเจ้าบรมโกศ. พิมพ์ครั้งที่ ๓. พระนคร: สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๑๔.
- เจือ สตะเวทิน. **คลังวรรณคดี**. กรุงเทพฯ: สมาคมห้องสมุดแห่งประเทศไทย, ๒๕๑๓.
- เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศพระประวัตินิพนธ์ร้อยกรอง. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๑๓.
- ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. **ชีวประวัติและผลงานของสุนทรภู่**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.
- ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. **ทะเลงฟ้ายศรีมหาเทพ**. กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, ๒๕๔๑.
- ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. **วรรณคดีอยุธยาตอนต้น: ลักษณะร่วมและอิทธิพล**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗.
- ชลธิรา สัตยวัฒน์นา. **ผองถ้อยร้อยเรียง**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ปลาตะเพียน, ๒๕๓๐.
- ดวงมน จิตรจันทน์. **คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐.
- ดวงมน ปริบูรณ์. **“ความงามในทวาทศมาส.”** วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๖.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระราชา. **ชีวิตและงานของสุนทรภู่**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๑๘.
- ธัญญา สังขพันธานนท์. **ปรากฏการณ์แห่งวรรณกรรม**. ปทุมธานี: สำนักพิมพ์นาคร, ๒๕๓๘.
- น.ม.ส.(กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์). **ผสมผสาน**. ชุดที่ ๓ รวบรวมโดย ล. อุดมศรี. พระนคร: เขมบรรณกิจ, ๒๕๐๔.
- น้อมนิจ วงศ์สุทธิธรรม. **วรรณกรรมนิราศ**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๔.
- นายนรินทร์ธิเบศร์(อิน). **โคลงนิราศนรินทร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๕.

เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์. เขียนแผ่นดิน. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เกี่ยว-เกล้า พิมพ์การ, ๒๕๔๑.

เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์. คำหยาด. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เกี่ยว-เกล้า พิมพ์การ, ๒๕๓๗.

เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์. ชักม้ามเมือง. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์การเวก, ๒๕๒๐.

บุญเหลือ เทพยสุวรรณ. วิเคราะห์วรรณคดีไทย. กรุงเทพฯ: โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๗.

ปรมาวุฒิชินโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. ลิลิตตะเลงพ่าย. พิมพ์ครั้งที่ ๕. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๔๕๕.

ประจักษ์ ประภาพิตยากร. วรรณคดีนิราศ. กรุงเทพฯ: ธเนศวรการพิมพ์, ม.ป.ป.

ปัญญา บริสุทธี. วิเคราะห์วรรณคดีไทยโดยประเภท. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๓๔.

พ.ณ ประมวลมารค. นิราศนรินทร์คำโคลงและนิราศปลื้ก้อย. พระนคร: แพร่พิทยา, ๒๕๐๓.

พจนีย์ เห็นพิทักษ์. “การวิเคราะห์วรรณกรรมนิราศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.” วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร, ๒๕๑๕.

พระราชวรมณี (ประยูร ปยุตโต). พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ). พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

พุทธทาสภิกขุ. ไกวัลยธรรม. กรุงเทพฯ: การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๓.

ไพวรินทร์ ขาวงาม. กลอนกล่อมโลก. กรุงเทพฯ: แพร่สำนักพิมพ์, ๒๕๔๗.

ไพวรินทร์ ขาวงาม. คำใดจะเอ่ยได้ตั้งใจ. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: แพร่สำนักพิมพ์, ๒๕๓๕.

ไพวรินทร์ ขาวงาม. ม้าก้านกล้วย. พิมพ์ครั้งที่ ๒๐. กรุงเทพฯ: แพร่สำนักพิมพ์, ๒๕๕๕.

ไพวรินทร์ ขาวงาม. ฤดีกาล. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: แพร่สำนักพิมพ์, ๒๕๔๑.

ไพวรินทร์ ขาวงาม. ถ่านาวเนจร. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: แพร่สำนักพิมพ์, ๒๕๓๘.

มนุษย์กับธรรมชาติ : เสี่ยงใคร่ครวญจากภูมิปัญญาตะวันออก-ตะวันตก. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

รัตนา โอบุษฐ์มพราย. “นิราศคำกลอนสมัยรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ ๕ ถึงรัชกาลปัจจุบัน : การศึกษาเชิงวิเคราะห์.” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คพับลิเคชั่น, ๒๕๔๖.

รินฤทัย สัจจพันธุ์. “นิราศคำโคลง : การศึกษาวิเคราะห์และเปรียบเทียบกับนิราศชนิดอื่น.” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๖.

รินฤทัย สัจจพันธุ์. **ศาสตร์และศิลป์แห่งวรรณคดี**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ประพันธ์สาส์น, ๒๕๔๔.

วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๕.

วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๒. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕.

วัชร รมะนันท์. **ลิลิตและนิราศ**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, ๒๕๑๗.

วิทย์ ศิวะศรียานนท์. **วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แพร่พิทยา, ๒๕๑๘.

ศักดิ์ศรี แยมันดดา. **วรรณวิทยา**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ศิวกานท์ ปทุมสูติ. **ดอกจันในดวงใจ**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ต้นอ้อ, ๒๕๓๑.

ศิวกานท์ ปทุมสูติ. **นิราศปรารธนา**. กรุงเทพฯ: สุวีริยาสาส์น, ๒๕๓๑.

สายทิพย์ นุกุลกิจ. **นิราศวรรณคดี**. กรุงเทพฯ: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางเขน, ๒๕๒๓.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. **กูเป็นนิสิตนักศึกษา (ฉบับเจ้าขุนทองไปปล้น)**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๖.

สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา. **พุทธธรรมในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่**. กรุงเทพฯ: โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา. **หวังสร้างศิลปินภูมิพิศพัทธ์ : การสืบทอดขนบกับการสร้างสรรค์วรรณศิลป์ในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่**. กรุงเทพฯ: โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

สุนทร ณ รังสี. **พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

สุภาพร พลายเล็ก. “นิราศสมัยรัตนโกสินทร์: การสืบทอดขนบวรรณศิลป์จากพระนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร.” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

สุวรรณ สดาอนันท์. **ปรัชญาพุทธทาสกับมหายานธรรม**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

สถาเรื่องขุนช้าง-ขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. พระนคร: คุรุสภา, ๒๕๑๐.

หม่อมราชวงศ์ทย (ม.ร.ว.กระต่าย อิศรางกูร ณ อยุธยา). นิราศลอนดอน. พระนคร: คุรุสภา, ๒๕๐๔.
หมื่นพรหมสมพัตสร (นายมี). นิราศเดือน. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๔.
หลวงพัฒนาพงศ์ภักดี (ทิม สุขยางค์). นิราศหนองคาย. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช,
๒๕๔๔.

อรรถภาค เล่าจินตนาศรี,บรรณาธิการ. กวีนิพนธ์ไทยร่วมสมัย:บทวิเคราะห์และสรุพนิพนธ์.
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๔.

อังคาร กัลยาณพงศ์. บางกอกแก้วกำสรวลหรือนิราศนครศรีธรรมราช. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๓๔.

อังคาร กัลยาณพงศ์. ลำนำภูกระดึง. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๓๔.



สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาวณัฐกาญจน์ นาคนวน เกิดเมื่อวันที่ ๒๘ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๒๒ ที่จังหวัด นครศรีธรรมราช สำเร็จการศึกษาปริญญาตรีศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย(เกียรตินิยม อันดับ ๒) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปีการศึกษา ๒๕๔๔ และเข้าศึกษาต่อในหลักสูตรปริญญา อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปี การศึกษา ๒๕๔๕ ระหว่างศึกษาได้รับทุนผู้ช่วยสอนและทุนสนับสนุนการวิจัยเพื่อตีพิมพ์เผยแพร่ จากบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย



สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย